

Saga och Sed

KUNGL. GUSTAV ADOLFS
AKADEMIENS ÅRSBOK
2015

UTGIVEN AV
GUNNAR TERNHAG

ANNALES ACADEMIAE
REGIAE GUSTAVI ADOLPHI

ISSN 0586-5360

Textgruppen i Uppsala AB 2016

Innehåll

Akademiens högtidssammanträde 6 november 2015. Hälsningsord av preses	5
Lennart Elmevik: Minnesord den 6 november 2015	9
Terry Gunnell: <i>Sagnagrunnur</i> . En kartlagt database over de islandske folkesagn	15
Per Vikstrand: <i>Aspa löt och Runtuna</i> . Om Rönö hundares tingsplats	41
Magnus Källström: Kungen, bryten och märket. Till tolkningen av runblocket U 11 vid Hovgården på Adelsö och något om runstenarnas placering	67
Staffan Fridell & Mats G. Larsson: Märkligt märke	87
Gunnar Ternhag: Vem har hört Fredrik Eimeles musik?	91
Thorsten Andersson: Byalag	109
Anders Gustavsson: Vetenskapliga kontakter inom etnologi och folkloristik mellan Sverige och Estland. Personliga erfarenheter och reflektioner	113
Staffan Fridell: <i>Lidherne</i> . Om de gamla namnen på Kungsholmen och Norra Djurgården	131
Leif Lindin & Ingvar Svanberg: Hinderdon på hundar	141
Svante Strandberg: Bynamnet <i>Drävle</i> i Altuna socken	155
Akademien granskar... Religionsvetenskap	163
Akademien granskar... Musikvetenskap	191
Sekreterarens verksamhetsberättelse 2015	215
Akademiens ledamöter	227

Akademiens högtidssammanträde 6 november 2015

HÄLSNINGSD OCH AV PRESES

Varmt välkomna till Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkulturs högtidssammanträde 2015 i anrika Rikssalen på Uppsala slott. Salen är förknippad med bl.a. viktiga historiska händelser, framför allt att det var här som Sveriges drottning Kristina, Gustav II Adolfs dotter, år 1654 avsåg sig kronan. Programpunkterna är de traditionella. Mellan flertalet av dem kommer det att bjudas på musikinslag.

Det gläder mig att kunna konstatera att alla fem kategorierna av ledamöter i Akademien är representerade här i kväll: hedersledamöter, stödjande ledamöter, seniorledamöter, arbetande ledamöter (inländska och utländska) och korresponderande ledamöter. En särskild källa till glädje är att inte mindre än 14 utländska ledamöter velat hedra Akademien med sin närvaro.

Glädjande är också att hela 10 systerakademier – det var 11 före ett sent återbud – har hörsammat vår inbjudan att låta sig representeras vid kvällens begivenheter. Två av dem är utländska, den ena i Finland, Svenska litteratursällskapet, den andra i Norge, Agder Vitenskapsakademi, med sitt säte i Kristiansand. Av de övriga, de svenska, har fem sitt säte i Stockholm, i anciennitetsordning Kungl. Akademien för de fria konsterna (även mera anspråkslöst, men officiellt, benämnd Konstakademien), Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, Kungl. Musikaliska akademien, Kungl. Örlogsmannasällskapet och Kungl. Skogs- och Lantbruksakademien, en i Umeå: Kungl. Skytteanska Samfundet, och två i Uppsala: Kungl. Vetenskaps-Societeten och Kungl. Vetenskapssamhället.

Vid min presentation av vilka systerakademier som är representerade vid dagens högtidssammanträde valde jag att i de fall två eller flera har samma hemmahörighet räkna upp dem i åldersordning. Det skulle kunna tolkas som att jag menar att åldern utgör ett kvalitetskriterium för denna kategori av lärda sällskap. Så förhåller det sig inte, jag gjorde jag det bara av rent praktiska skäl; alternativet kunde t.ex. ha varit bokstavsordning – en sådan fick jag faktiskt välja i fråga om Kungl. Musikaliska akademien och Kungl. Örlogsmannasällskapet, som instiftades samma år. För akademier finns det kort sagt inte något bäst före- eller bäst efter-datum. Möjligen skulle man våga anta att de likt goda viner och ostar bara mår bra av en längre mognadstid.

När jag blickar ut över salen kan jag urskilja många troget återkommande deltagare i vårt högtidssammanträde men även för mig nya ansikten. Majoriteten av dem tillhör årets pristagare, i flertalet fall åtföljda av maka/make eller sambo. Pristagarna, som på sitt sätt är kvällens huvudpersoner, kommer som framgått av programmet att uppmärksammas under en särskild punkt på dagordningen och därtill i ett tal av vice preses under den på sammanträdet följande middagen.

Väl förtrogna med snart sagt varje vrå av Uppsala slott är bland kvällens gäster de tre f.d. landshövdingarna och hedersledamöterna Hans Alsén med maka Karin, Ann-Cathrine Haglund med make Finn och Anders Björck med maka Py-Lotte. De har nummer 56, 58 och 60 bland konungens befallningshavande i Uppsala sedan befattningen tillkom år 1600. Jag nämner också de ytterligare tre närvarande hedersledamöterna, som alla är något före detta, men definitivt inga fördettingar: Lars Löfgren, f.d. chef för Dramaten, f.d. styresman för Nordiska museet och, inte att förglömma, studentkamrat till mig i början av maj 1955 vid dåvarande Karlstads högre allmänna läroverk, med hustru Anna-Karin, Christina Mattsson, Löfgrens efterträdare som chef för Nordiska museet, med make Michael Söderlundh och Tomas Lidman, f.d. riksarkivarie, med hustru Karin. Ytterligare några gäster kommer jag att apostrofera vid middagen senare i kväll.

Jag har på senare år i mina hälsningstal vid Akademiens högtidssammanträde ägnat ganska stort utrymme åt de problem som det allmänna skolväsendet och, som åtminstone till en betydande del en följd härav, universiteten och högskolorna har. När det gäller forskningen har jag t.ex. diskuterat och väsentligen anslutit mig till de synpunkter som en tidigare rektor för Uppsala universitet, Bo Sundqvist, för övrigt hedersledamot av vår akademi, i en bok från 2010 gjort sig till talesman för, bl.a. uppfattningen att de universitetslärare som kan bedömas ha de bästa förutsättningarna att nå vetenskapliga resultat av hög kvalitet också i högre grad än vad som nu tycks vara fallet ges större möjlighet till egen forskning.

Jag har också ställt frågan, och jag gör det även i kväll, om det inte vore rimligt att akademierna, om än restriktivt och sparsmakat, skulle kunna stå för samfällda meningsyttringar i t.ex. utbildningspolitiska frågor.

Akademiernas betydelsefulla möjlighet att kunna räcka ut en ekonomiskt hjälpande hand till forskare för att möjliggöra för dem att t.ex. delta i eller själva arrangera konferenser, symposier och seminarier eller att få bidrag till tryckning av vetenskapliga alster eller få sådana översatta eller språkgranskade vid publicering på främmande språk blir ofta tacksamt utnyttjad. Utan dessa samfunds insatser hade många forskningsresor inte kunnat realiseras, många konferenser och liknande arrangemang inte kunnat anordnas och mångt vetenskapligt arbete försenats eller i värsta fall aldrig fullbordats.

Jag har också dragit en lans för ett utökat samarbete mellan akademierna, inte minst för att kunna få till stånd satsningar i det verkligt stora formatet på forskningsändamål som man i enighet bedömer som vitala och som där-

till står klart i samklang med och ryms inom ramen för egna utstakade mål för sin verksamhet. Den stora nyttan av ett sådant samarbete vill jag understryka även vid detta tillfälle, men också betona vikten av att varje akademis individualitet får fritt spelrum vid marschen mot den i samförstånd uppställda målsättningen. Den strategi som lämpligen bör komma till användning kan liknas vid den som den tyske generalfältmarskalken Helmuth von Moltke sägs ha föreskrivit vid militära manövrer: *getrennt marschieren, vereint schlagen* 'marschera åtskils, strida tillsammans'. Jag kan tillägga att von Moltke förutom för att ha varit en skicklig militär är känd för att bara ha skrattat två gånger i sitt liv: när hans svärmor dog och när han såg Vaxholms fästning – en stenhög och några kanoner som försvar av inloppet till en huvudstad. (Givetvis är varje eventuell likhet med vårt lands försvar i dag rent tillfällig.)

Än en gång varmt välkomna till denna högtidssammankomst för firande av Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkulturs 83-årsdag!

Minnesord

DEN 6 NOVEMBER 2015

Av Lennart Elmevik

Sedan Akademien senast var samlad till högtidssammanträde, för i dag jämnt ett år sedan, har den genom döden förlorat sju av sina ledamöter, hela fyra av dem i mars månad i år.

Den 11 november avled seniorledamoten *Bo Grandien*, Stockholm, 82 år gammal. Han invaldes i Akademien som arbetande ledamot 1994.

Bo Grandien var född 1932 i Stockholm, där han också växte upp. Han verkade större delen av sitt yrkesverksamma liv som en synnerligen uppskattad kulturjournalist, på Östgöta Correspondenten 1954, Svenska Dagbladet 1955–65 och därefter, i inte mindre än 24 år, 1965–89, på Dagens Nyheter. Bland de många ämnesområden han behandlade framstår sådana som hänför sig till Stockholm, Stockholms skärgård och skärgårdsbåtarna som klara favoriter. Akademiska studier bedrev han, relativt sent i livet, vid Uppsala universitet. Han avlade fil. kand.-examen med konsthistoria som huvudämne, blev fil. lic. i ämnet 1971 och fil. dr och docent 1974. Doktorsavhandlingen (på 613 sidor) har titeln »Drömmen om medeltiden» och handlar om den lundensiske 1800-talsarkitekten och prästen Carl Georg Brunius. Den kom att bli det första arbetet av tre om estetiska idéströmningar i Sverige under 1800-talet; de båda andra är »Drömmen om renässansen – Fredrik Wilhelm Scholander som arkitekt och mångfrestare» (1983) och »Rönn-druvans glöd. Nygöticistiskt i tanke, konst och miljö» (1987). Han var innehavare av den Lambergiska gästprofessuren vid Göteborgs universitet 1986 och av professuren i konstvetenskap vid Stockholms universitet från 1989 till sin emeritering 1996. Som emeritus innehade han några år posten som ständig sekreterare i Kungl. Akademien för de fria konsterna (Konstakademien). Det är omvittnat att han också uträttade ett storartat arbete i Längmanska kulturfonden.

Totalt publicerade Bo Grandien ett tjugotal diktsamlingar, biografier och romaner. För romanen »Hem till stallet» (1959) tilldelades han Stora nordiska romanpriset, och 1996 fick han motta Övralidspriset. Vår akademi belönade honom år 1992 med ett pris för, som motiveringen löd, »hans kulturhistoriska författarskap, särskilt rörande Stockholms skärgård».

Bo Grandien var i flera år med början 1998 ledamot av Skönhetsrådet i Stockholm, där han var en drivande kraft.

Det var framför allt på tre fält som Bo Grandien utmärkte sig: som kulturjournalist, som skönlitterär författare och som forskare. I hans konsthistoriska skrifter får ofta rön från idé- och kulturhistoria en framträdande plats. Hans stilkonst har betecknats som lysande.

Bo Grandien var en stor, några har sagt unik, personlighet, briljant men samtidigt anspråkslös. Hans gode vän Per Wästberg har stått för bl.a. följande karakteristik: »Det märkliga med Grandien var hans hagelskur av infall, hans humor, hans gnistrande svartsyn och hans gammaldags precisa språk, så fritt från dödkött.»

Den 13 december avled seniorledamoten *Asko Vilkuna*, Jyväskylä, Finland, 85 år gammal. Han invaldes i Akademien som arbetande ledamot 1986.

Asko Vilkuna, gudbarn till den finske presidenten Urho Kekkonen, var född i Nivala i Österbotten som son till den i finsk parti- och kulturpolitik kände etnologiprofessorn Kustaa Vilkuna. År 1956, blott 26 år gammal, disputerade han vid Helsingfors universitet på avhandlingen »Das Verhalten der Finnen in 'heiligen' Situationen». Åren 1955–1962 var han lektor i finska språket vid Lunds universitet, en period i hans liv då han utvecklade sin största vetenskapliga aktivitet. År 1958 utkom i Kungl. Humanistiska Vetenskapssamfundets handlingar arbetet »Das Begräbnistier», som handlar om likstolskon. Till samma ämnessfär hör »Die Ausrüstung des Menschen für seinen Lebensweg» (1959) och ett arbete om likhanddukar (1960). De nämnda verken meriterade för docentur vid Helsingfors universitet.

Denna sin folkloristiskt och religionshistoriskt inriktade forskning lämnade Asko Vilkuna till förmån för studier rörande den materiella kulturen, främst sådana som hänför sig till boskapsskötsel, bl.a. de omfattande, till forskningsfältet Wörter und Sachen anknyttande »Zur Geschichte des finnischen Viehstalls» (1960) och »Sommerkuhställe und Weidegangssitten in Ostbottmien» (1961). Till samma genre hör även bl.a. en skrift om fiskbenämningar som källa för kulturforskningen (1965).

År 1965 blev Asko Vilkuna innehavare av den första professuren i etnologi vid Jyväskylä universitet. Han hade själv byggt upp den etnologiska institutionen, liksom han även i övrigt tog en mycket aktiv del i utvecklingen av det unga universitetet. Som dekan tog han initiativet till ett universitets-campus, med ingen mindre än Alvar Aalto som arkitekt. Det var också hans förtjänst att universitetet fick professur i två ämnen med nära anknytning till etnologi, nämligen folkloristik och kulturanthropologi.

Utöver av vår egen akademi var Asko Vilkuna ledamot av Vetenskapsso-cieteten i Lund (sedan 1969) och Det Norske Videnskaps-Akademi (sedan 1987). Han tillhörde redaktionen för Akademiens tidskrift *Ethnologia Scandinavica* 1971–1994.

Den 11 mars avled hedersledamoten *Martin H:son Holmdahl*, 91 år gammal. Han invaldes i Akademien 1987.

Martin Holmdahl var född i Göteborg 1923. Efter studentexamen i Halmstad påbörjade han 1942 studier i medicin vid Uppsala universitet, där han blev med. lic. 1950 och med. dr och docent i fysiologi 1956. År 1965 utnämndes han till professor i anesthesiologi vid universitetet. Hans vetenskapliga publikationer inom detta och angränsande områden, särskilt respirations- och cirkulationsfysiologi, uppgår till drygt 200. Han var prodekan och sedan dekan för medicinska fakulteten i sammanlagt fyra år innan han 1970 utsågs till posten som universitetets prorektor. I elva år, 1978–1989, tjänade han universitetet som dess rektor. Under 1970- och 1980-talen var han inspektor för Göteborgs nation. Även som emeritus engagerade han sig starkt i olika frågor, inte minst sådana som gällde universitetets utveckling.

Universitetets nuvarande rektor har om Martin Holmdahl bl.a. uttalat att han genom »sin livsgärning har [...] medverkat till att Uppsala universitet flyttat fram positionerna inom ett stort antal områden». Nämnas kan också att han under 1970- och 1980-talen var inspektor för Göteborgs nation.

Martin Holmdahls 20 år i ledningen för Uppsala universitet gjorde honom internationellt känd, och han blev hedersledamot av en rad vetenskapliga sällskap i olika länder.

Kloket, gott omdöme, vidsynthet, initiativkraft och intresse för och omtanke om medmänniskor var framträdande egenskaper hos Martin Holmdahl. Särskilt bör omtalas hans redan tidigt dokumenterade passionerade stöd för arbete mot förtryck av skilda slag i världen. Det var därför inte oväntat att universitetets hyllning till honom på hans åttioårsdag bestod av instiftandet av ett stipendium i hans namn för främjande av mänskliga rättigheter, att utdelas årligen. I hans 2009 utkomna såväl omfångsrika som innehållsrika självbiografiska arbete »Mitt liv i medicinens tjänst» löper demokratifrågor som något av en råd tråd genom boken.

Så länge krafterna stod honom bi deltog Martin Holmdahl ganska ofta i vår akademis sammanträden och bidrog inte sällan med inlägg i diskussionerna efter föredragen. Vid högtidssammanträdet 1990, som ägde rum här på slottet men i en annan lokal än dagens, höll han ett fascinerande föredrag över ämnet »Skendöd – aktuella och historiska medicinska förklaringar».

Den 18 mars avled hedersledamoten *Ants Viires*, Tallinn, 96 år gammal. Han invaldes i Akademien som arbetande ledamot 1984 och överflyttades vid fyllda 70 år, 1988, i enlighet med för Akademien då gällande statuter till kategorin hedersledamöter.

Ants Viires var född i Tartu 1918. Efter studentexamen där skrevs han in vid Tartu universitet i syfte att studera estnisk språkvetenskap. Efterhand kom hans intresse att alltmer upptas av ämnet etnologi, som han avslutade sina studier med 1946. Han var till en början elev till den kände Gustav

Ränk, professor i etnologi vid Tartu universitet och docent vid Stockholms universitet, hedersledamot av vår akademi, död 1998.

Under en stor del av sitt forskarliv var Ants Viires knuten till den estniska vetenskapsakademiens historiska institut i Tallinn.

I en rad grundliga studier har Ants Viires uppmärksammat den estniska bondebefolkningens materiella kultur. Hit hör kandidatavhandlingen »Estniskt folkligt träarbete» (1955) och doktorsavhandlingen »Den estniska bondebefolkningens körredskap» (1971), som är rikt illustrerad och som har bedömts vara något av ett huvudverk inom europeisk etnologi. Som mönstergilla har betecknats ett flertal uppsatser av Ants Viires hand inom samma ämnessfär, bl.a. »Zur Geschichte der nordeuropäischen Gliederegge» (1970) och »Typen des Pferdeanspanns im Balticum in ihrer räumlichen und zeitlichen Verbreitung» (1972).

Ants Viires var både som forskare och person mycket uppskattad i vida kretsar. Han var hedersdoktor vid universiteten i Helsingfors och Tartu och ledamot av flera akademier och lärda sällskap utanför Estland, bl.a. Ungerska etnografiska sällskapet, Finska Litteratursällskapet och Finlands vetenskapsakademi. För sina viktiga insatser inom estnisk folkminnesforskning fick han motta flera priser, bl.a. ett hederspris från universitetet i Tartu. Vår akademi hedrade honom 1997 med ett pris ur Nils Ahnlunds prisfond, varvid motiveringen löd »för framstående etnologiskt författarskap samt för betydelsefulla insatser för uppbyggnaden och utvecklingen av etnologin i Estland, inte minst under sovjettiden».

Den 26 mars avled seniorledamoten *Inger Ejkskjær*, Hellerup, Danmark, 89 år gammal. Hon invaldes i Akademien som arbetande ledamot 1985.

Inger Ejkskjær var född i Vindrup på västra Jylland 1926. Hon växte upp i en urban miljö men hade via sin far tät förbindelse med den landsbygd vars talspråk hon skulle komma att utforska. Efter studentexamen påbörjade hon studier i kemi vid Köpenhamns universitet – hennes föräldrar och hennes fem syskon hade valt att studera naturvetenskapliga ämnen – men hon skiftade snart till humaniora. År 1953 avlade hon cand. mag.-examen med ämnen danska och franska. Därefter verkade hon i nästan 20 år vid dåvarande Udvalg for Folkemål, numera Institut for dansk Dialektforskning, i Köpenhamn, först som »aspirant», sedan som »videnskabelig assistent» (från 1955) och som »amanuensis» (från 1960). År 1970 disputerade hon vid Köpenhamns universitet för filosofie doktorsgrad (dr. phil.) på en avhandling om fonemsystemet i östsjälländska, ett arbete på närmare 500 sidor, och året därpå efterträdde hon sin lärare Poul Andersen – ledamot av vår akademi, avliden 1985 – på professuren i dansk dialektologi vid universitetet.

I Inger Ejkskjærs författarskap dominerar fonematiska studier, med strukturalismen som den självklara referensramen, men bland hennes mindre skrifter märks även titlar som »Nogle ejendommeligheder ved relativkonstruktioner i danske øsmål og i skånsk» och »Regionalsprog og lokalt vest-

jysk regionaldansk», det senare ett principiellt viktigt arbete (från mitten av 1960-talet), där hon grep tillbaka på sitt eget barndomsspråk.

Inger Ejskjær var länge engagerad i ledningen för det stora paneuropeiska dialektgeografiska projektet *Atlas Linguarum Europae*. I denna krets blev hon, inte minst vid de med jämna mellanrum förekommande sammanträdena om projektet på olika håll i Europa, mycket uppskattad, inte bara i kraft av sina gedigna kunskaper inom ämnesområdet i fråga utan även för sin välutvecklade sociala kompetens – därom kan jag vittna, ty jag var med i egenskap av hennes svenska motsvarighet i projektledningen.

Åren 1954 och 1955 tillbringade Inger Ejskjær som forskningsstipendiat i Uppsala. Hon uppehöll sedan dess livliga kontakter med uppsaliensiska dialektologer, och väl omvittnad är hennes osparda möda att vid behov hjälpa sådana till rätta i frågor som rörde danska dialektförhållanden.

Inger Ejskjær hedrades år 1980 med riddartecknet av den danska Dannebrogorden. Hon var sedan 1981 ledamot av Videnskabernes Selskab. Vår egen akademi tilldelade henne 1987 ett pris ur Jöran Sahlgrens prisfond för hennes betydelsefulla insatser inom dansk dialektforskning.

Den 27 mars avled korresponderande ledamoten *Eva Brylla*, Uppsala, 71 år gammal. Hon invaldes i Akademien 1994.

Eva Brylla var född i Boden 1944. Sina akademiska studier bedrev hon vid Uppsala universitet, där hon blev fil. kand. med nordiska språk som huvudämne 1969 och fil. dr 1987. År 1990 förordnades hon till docent i nordiska språk, särskilt ortnamnsforskning. Hon anställdes tidigt vid dåvarande Ortnamnsarkivet i Uppsala (OAU), vars chef hon blev 1990. OAU uppgick på 1990-talet i myndigheten Språk- och folkminnesinstitutet, nuvarande Institutet för språk och folkminnen, där hon från 1998 till sin pensionering var verksam som en mycket dugande och uppskattad forskningschef vid Namnavdelningen. En tid fungerade hon också som vikarie för generaldirektören för institutet. Under flera år var hon rådgivare åt Patent- och registreringsverket i frågor som gällde godkännande av nya efternamn, hon representerade som expert institutet i den parlamentariska utredning som hade till uppgift att 2013 lämna förslag till ny personnamnslag, och hon var ledamot av Namnlängdskommittén.

Eva Bryllas doktorsavhandling tar upp ett viktigt ortnamns morfologiskt ämne, svenska ortnamns böjning i singularis, en speciell böjningstyp som skiljer sig från den som appellativen uppvisar. Enskilda ortnamnsproblem har hon tagit upp i flera uppsatser. Huvudsakligen kom hon emellertid att ägna sin forskning åt nutida förnamn och efternamn, ett område inom vilket hon publicerade flera böcker och blev en auktoritet. Jag nämner här två titlar: »Förnamn i Sverige. Kortfattat namnlexikon» och »Namnlängdsboken. Historien bakom namnen i almanackan».

Vid två tillfällen belönade Akademien Eva Brylla med ett pris, 1987 för doktorsavhandlingen och 2008 för hennes viktiga insatser inom svensk personnamnsforskning.

Eva Brylla var från 2001 till sin bortgång en av redaktörerna för *Studia anthroponymica Scandinavica*. Tidskrift för nordisk personnamnsforskning, som sedan 2009 har vår akademi som huvudman.

Jag hade under årens lopp, på senare tid i Namnlängdskommittén, där jag representerar Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, tillfälle att i olika konstellationer notera och uppskatta Eva Bryllas många goda personliga egenskaper, hennes vänliga lugn, hennes arbetskapacitet och hennes påtagliga förmåga att finna konstruktiva lösningar på problem, även mycket svårhanterliga sådana.

Den 5 juli avled korresponderande ledamoten *Åsa Nyman*, Sigtuna, 94 år gammal. Hon invaldes i Akademien 1976.

Åsa Nyman var född i järnvägssamhället Åskott i Jämtland 1921. Hela sitt yrkesverksamma liv var hon knuten till Landsmåls- och folkminnesarkivet i Uppsala (ULMA), senare benämnt Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala, och hon behöll nära kontakt med denna sin arbetsplats efter sin pensionering. Hon anställdes där 1947 som assistent vid folkminnesavdelningen, blev amanuens 1950 och avancerade till förste arkivarie och föreståndare för avdelningen, där hon efterträdde professor Åke Campbell, med vilken hon under många år haft ett nära samarbete. Jämsides med sin arkivtjänst bedrev hon studier vid Uppsala universitet i bl.a. Nordisk och jämförande folklivsforskning, i vilket ämne hon avlade filosofie licentiatexamen. I anslutning till licentiatstudierna påbörjade hon ett arbete om folksagor på Färöarna, som hon senare fortsatte med och som preliminärt antogs för publicering i ULMA:s skriftserie. Tyvärr utkom det aldrig av trycket.

Åsa Nyman utgav en rad skrifter på folklivsforskningens område. Ett exempel är boken »Dårfåglar. Ett bidrag till de folkliga föreställningarna om vissa fåglars skadliga inverkan på människorna» (1954), ett annat uppsatsen »Spänna bälte med näcken» (1976). En viktig insats gjorde hon som utgivare av sagor och sägner. Jag nämner här att hon tillsammans med nordisten Karl-Hampus Dahlstedt utgav Frans Bergvalls »Sagor från Edsele», en volym på drygt 300 sidor. Häri ingår en av henne författad, nästan 90 sidor lång folkloristisk kommentar.

Något av ett stordåd uträttade Åsa Nyman genom att efter Åke Campbells bortgång 1957 överta huvudansvaret för utgivningen (1976) av del 2 av Akademiens »Atlas över svensk folkkultur. Sägen, tro och högtidssed».

År 1981 kreerades Åsa Nyman till hedersdoktor vid Umeå universitet.

Det fanns ett drag av kärvhet i Åsa Nymans personlighet, men det överkuggades av egenskaper som rakryggighet och hjälpsamhet.

Vi hedrar minnet av de sju under de senaste tolv månaderna bortgångna ledamöterna av Akademien med en stund av stillhet.

Sagnagrunnur

EN KARTLAGT DATABASE OVER DE ISLANDSKE FOLKESAGN

Av Terry Gunnell

I denne forelesningen ønsker jeg å gi en kort introduksjon til *Sagnagrunnur*, en kartlagt database over de islandske folkesagn på trykk (se <http://sagnagrunnur.com/en/>; se *bilde 1*). Arbeidet med denne database er i hovedsak inspirert av min avdøde venn og kammerat Bo Almqvist (1931–2013), og er nylig utviklet i spennende retninger med hjelp fra *Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur*. Forelesningen er dedikert til Bos minne.

Dette prosjektet begynte rundt 1999, året etter at jeg tok over for Jón Hnefill Aðalsteinsson (1927–2010) som leder av instituttet for Folkloristikk og Etnologi ved Universitetet på Island (Gunnell 2010). Jeg hadde lenge vært interessert i folkesagn og trosforestillinger, i tillegg til tradisjoner for utkledning og kostymer innen studier av de Norrøne religioner. Sagn hadde alltid vært en av mine spesielle interesser på grunn av deres måte å presentere menneskers trosgrunnlag, verdenssyn og deres nære tilknytninger til landskapet. Jeg har selv beskrevet sagn som ”klær som ikler landskapet og gir det historie, dybde og mystikk” (Gunnell 2006 s. 16). Naturligvis reflekterer sagn også de kulturelle tilknytninger mellom land, og komparative studier av disse er videre med på å understreke hvordan de ulike nasjoner, områder og lokale samfunn er ulike av karakter. Særlig kommer det frem hvordan fortellinger fortalt innen de ulike samfunn er formet av den lokale kultur og omgivelser.

Slik Bo allerede var klar over i sitt tidligere arbeid på Island, fantes det et sentralt problem ved studien av de *islandske* folkesagn: studier av islandsk folkloristikk var, til sammenligning med andre land, meget fersk og i stor grad begrenset til kun et fåtall forskere som Einar Ólafur Sveinsson (1899–1984), Sigurður Nordal (1886–1974), Hallfreður Örn Eiríksson (1932–2005), Árni Björnsson og Jón Hnefill, i tillegg til Bo selv. De fleste av disse her nevnt jobbet også innenfor andre forskningsfelt. I de nordiske land, Irland og Skottland hadde mye arbeid blitt lagt i utviklingen av et klassifikasjonssystem for folkesagn (se Christiansen 1958; Bruford 1967; Almqvist 1991; MacDonald 1994–1995; Jauhiainen 1998; og mer nylig

Sagnagrunnur

A geographically mapped database of Icelandic folk legends

[OPEN MAP](#) [ADVANCED VERSION](#)

Sagnagrunnur is a geographically mapped database of the main published collections of Icelandic folk legends.

The work on the database was started in 1999 by Professor Terry Gunnell, then lecturer in Folkloristics at the University of Iceland. Inspired by the work of the late Swedish folklorist, Professor Bo Almqvist of University College Dublin, the form of the eventual database was decided in close cooperation with Rósa Þorsteinsdóttir at the Arnarnegnean Institute in Iceland. This new version of the database (from 2014) is the end result of an intensive re-structuring of the database which now includes geographical mapping of a large number of the place names in the database. The re-design and the mapping work was carried out by Trausti Dágsson as a MA-project in Public Folklore at the University of Iceland.

The database now involves a distribution map of published Icelandic legends, and is connected to both the homes of the original storytellers and collectors and those places mentioned in the legends (which can still be found). Most of these legends come from collections that were made between the middle of the 19th century and the beginning of the 20th.

This project has been funded by RANNÍS (the Science Council of Iceland), the University of Iceland and Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur.

Menu

[Home](#)

[The Database](#)

[Instructions](#)

[Scholarly Work](#)

[About the Project](#)

[Íslenska](#)

Bilde 1: *Sagnagrunnur*: <http://sagnagrunnur.com/en/>.

også af Klintberg 2010). Dette systemet kunne brukes til analyse av distri busjonen for ulike trosforestillinger, deres tilknytning til landskap og lokalsamfunn og fortellingens videre overføringer. Også sagnenes tilpasninger over tid og rom, kunne kartlegges. De islandske forskere hadde meget lite interesse i dette komparative perspektivet. Dette var særlig tydelig hos de som hadde arbeidet med å samle inn folkesagn for så å publisere disse på trykk, slik som Jón Árnason (1819–1888), Magnús Grímsson (1825–1860), Ólafur Davíðsson (1862–1903), Þorsteinn Erlingsson (1858–1914), Jón Þorkelsson (1822–1904), Torfhildur Hólm (1845–1918), Oddur Björnsson (1865–1945), Þorbergur Þórðarson (1889–1974), Sigurður Nordal (1886–1974), Sigfús Sigfússon (1855–1935) og Guðni Jónsson (1901–1974). Over 11,000 islandske folkesagn var allerede kommet på trykk innen Bo og jeg begynte vårt arbeid (se samlinger listet i bibliografien), hver av oss med våre egne metoder. Så godt som ingen sammenligning hadde noen gang blitt gjort mellom de islandske folkesagn, og enda mindre med sagn og fortellinger også fra andre land. Islandske utgivelser manglet kommentarer og indekser og var gjerne heller ikke tematiske organiserte. Det var knapt noen sammenligninger gjort med de sagn som først kom på trykk i de tidligste islandske samlinger gjort av Konrad Maurer (1823–1902: *Isländische Volkssagen der Gegenwart* [1860]) og Jón Árnason og Magnús Grímsson (*Íslensk æfintýri* [1852]; og *Íslenskar þjóðsögur og æfintýri* [1862–1864]). Hvis du på denne tid poengterte

ovenfor en islending at en lignende fortelling også fantes på Vestlandet i Norge, fikk man heller inntrykk av at islendingen så fortellingen som originalt islandsk, adoptert av nordmennene. Hvor kunne den ellers ha kommet fra? Og hva så? Denne mangelen på interesse for at alt dette var del av en større helhet, er generelt også en mer typisk karakteristikk for islendingens mindre positive holdning til ideene om at de selv skulle være en del av Skandinavia eller EU. Dette er muligens en slags øy-mentalitet og var definitivt ikke særlig hjelpsomt når det kom til studien av islandsk folketro og de ulike folkesagn. Hvis du ville undersøke migrerende sagn, som de sagn nevnt i Reidar Christiansens indeks fra 1958, eller de presentert i Bengt av Klintbergs *The Types of the Swedish Folk Legend* (2010) av nyere dato, var du nødt til å fysisk lese deg gjennom alle bind, et skattekammer med over 11,000 sagn og legender. De eneste faktiske forsøk på en komparativ fremgangsmåte har hovedsakelig vært gjort av utlendinger, slik som Bo selv. Den fantastiske Jacqueline Simpson plasserte islandske sagn i den internasjonale kontekst med sin *Icelandic Folktales and Legends* (1972 og 2004) og *Scandinavian Folktales* (1988). Reimund Kvideland og Henning Sehmsdorf gjorde det samme med *Scandinavian Folk Belief and Legends* i 1988. Likevel, de sagn som disse publikasjoner her nevnt tar i bruk, kommer alle fra to bind av Jón Árnasons samling fra 1862–1864. For de forskere som ikke kunne lese islandsk, var dette det eneste tilgjengelige brukbare materiale, da dette var oversatt.

Da jeg overtok etter Jón Hnefill i 1998 hadde ingenting av dette endret seg (unntatt med Bo, som hadde begynt arbeidet med å samle eksempler av migrerende legender i ulike mapper, på samme måte som han jobbet med materiale fra Færøyene, Shetland, Orknøyene og Irland). Det var likevel klart at det fantes en enorm mengde meget interessant materiale på Island. Dette materiale fortjente å være tilgjengelig for det større akademiske miljø, for forskere og studenter både i inn- og utland. For åpenbare grunner, er Island på mange måter et relikvie-område når det kommer til narrativ, tradisjon og skikk. Dette er delvis på grunn av at nasjonen startet som et innvandrersamfunn på samme måte som Nord-Amerika.

På grunn av dette ønsket jeg, med hjelp fra Gísli Sigurðsson og Rósa Þorsteinsdóttir ved Árnagmænan-instituttet i Reykjavík, å følge Bo's banebrytende arbeid ved å utarbeide en database over alle islandske folkesagn på trykk. Vi bestemte oss umiddelbart for å etablere et format med en liste av interaktive nøkkelord som også kunne brukes i samarbeid med den nye databasen over lydopptaksarkivet som nå var under etablering ved Árnagmænan-instituttet (se <http://www.ismus.is/l/audio>). Vi håpet at på et tidspunkt ville begge disse databaser fungere parallelt og muligens samlet.

Arbeidet med å laste opp informasjon om hvert enkelt sagn, ved bruk av en Filemaker Pro database, utføres nå de følgende år, hovedsakelig fra

1999 til 2002. Først og fremst ble arbeidet utført av universitetsstudenter fra emner og kurs jeg underviste i islandske folkesagn og legender, og av andre studenter som jeg skaffet finansiering til fra det Islandske Vitenskapelige Råd og det Islandske Universitets Forskingsfond. (Jeg fikk også hjelp fra min svigermor Anna Thorlacius, som da, nylig pensjonert, var interessert i å være involvert.) På dette tidspunkt, før scannernes ankomst, var det uaktuelt å digitalt skrive inn alle sagn og legender i databasen. I tillegg til dette var det naturlig nok problemer med opphavsrett til tekstene. Det var ikke vår intensjon å erstatte de prentede bøker på dette tidspunkt, men isteden å skape et digitalt verktøy som kunne hjelpe folk å finne frem i bøkene og å gjøre materialet brukervennlig for akademisk arbeid. Det ble registrert ikke bare titler til sagn og detaljer for de publiserte utgavene de var hentet fra, men også informasjon om sagnfortellerens navn, kjønn og hjemsted. Også den aktør som registrerte sagnet for den prentede publikasjonen ble registrert, og sagn og fortellinger ble kategorisert i system (for eksempel om dette var en migrerende fortelling eller et memorat). Stedsnavn nevnt i sagnet ble registrert og jeg hadde allerede fra begynnelsen av et ønske om en eller annen form for digital kartlegging som del av prosjektet. Ulike relevante nøkkelord ble lagt til fra listen Rósa og jeg hadde utarbeidet og det ble registret et kort sammendrag som ga et bilde av sagnets handlingsforløp. Hvor det var relevant ble det registrert detaljer om eventuelle komparative motiver eller typer sagn som kunne finnes i andre land. Dette ble basert på klassifikasjonstyper som da var tilgjengelig fra land som Norge, Finland og Irland, som nevnt over. Tekst i versform ble satt inn separat og det ble gitt plass for notater. Ved bruk av Jón Árnason's tekster ble det i tillegg notert manuskriptnummer (Gunnell 2010).

Som nevnt over tok hoveddelen av arbeidet til databasen tre til fire år. Etter dette har en del arbeid med ulike redigeringer og rettelser blitt utført, samt noen flere tillegg. På grunn av at det var så mange ulike bidragsyttere til databasens registreringer var det selvsagt enkelte problemer med standardisering for metode, til tross for mange fastsatte retningslinjer. Databasen var fra begynnelsen tilgjengelig for både studenter, forelesere og turistguider som alle kunne søke seg frem til mellom historiefortellere, temaer, motiver, geografiske områder, utgivelser, tidsperioder eller det de ellers var interesserte i. De kunne også søke via nøkkelord eller gjøre søk i sammendrag fra ulike sagn og legender. Det var nå, for første gang, mulig å finne frem til nesten hva som helst i de opptrykte utgaver kun ved et tastetrykk og ikke lenger nødvendig å tilbringe endeløse timer på biblioteket. Bo hadde aldri vært spesielt glad i datateknologi og var dermed meget lykkelig da han ble introdusert for *Sagnagrunnur* ved det 5. Celtic-Nordic-Folklore Folk Symposium i Reykjavik i juni 2005. Han tok databasen umiddelbart i bruk i arbeidet med sin velkjente artikkel om islandske sagn om alvenes jordmødre (ML 5700) sett i en internasjonal kontekst.

Artikkelen ble publisert i boken *Legends and Landscape* fra 2008, som var sentrert rundt åpne foredrag fra konferansen. I artikkelen viste Bo denne type sagns geografiske distribusjon rundt om i landet, presentert ved hans eget kart (se Almqvist 2008 a og b).

Som allerede nevnt, var det fra databasens begynnelse alltid en drøm å knytte *Sagnagrunnur* med et visuelt kartsystem. Garðar Guðgeirsson, som etablerte og opprettholdt databasen for oss, hadde også tro på dette. Garðar hadde en drøm om at turisten selv kunne oppleve det islandske landskap, laste ned informasjon via sine mobiltelefoner og lese eller eventuelt høre opplest ulike fortellinger og sagn som kom fra stedet de befant seg. Slik ville fortellingene returnere til det landskap de hadde kommet fra og igjen bli levende. På dette tidspunkt var lignende verktøy også utviklet av Timothy Tangherlini, med sin banebrytende database over Tang Kristiansen's legender i Danmark (se Tangherlini 2013; og Broadwell og Tangherlini 2012). Også Theo Meder utviklet en lignende hollandsk database for folkesagn (se <http://www.meertens.knaw.nl/cms/en/collections/databases/193-culture/139598-dutch-folktale-database/>).

Et hovedproblem for vår egen databases utvikling var at *Landmælingar Íslands*, den islandske statens organ som stod for utvikling av GIS-tilknyttede kart over Island, var meget varsomme med hvem som skulle få tilgang til denne informasjon. På denne tiden var Island et av de få land i verden hvor man ikke kunne få detaljert informasjon via Google Earth (muligens kun ved siden av Nord-Korea). Alt dette endret deg i 2002. Nå ble denne informasjonen endelig tilgjengelig, også for allmenen.

Vår drøm om fullførelse av prosjektet fikk sin sjanse i 2012 da dataprogrammerer Trausti Dagsson begynte sine masterstudier i Praktisk Folklore ved Universitetet på Island. Trausti hadde tidligere konstruert en nettside som omhandlet folkesagn og trosforestillinger i nord-vest Island. Nettsiden var tilknyttet materiale fra både vår database og fra lydopptaksarkivet ved Árnámagnean-instituttet i Reykjavík for ulike lokaliteter i området, presentert ved et digitalisert kart (se <http://sagnakort.net/>). Det var åpenbart at Trausti hadde de samme ideer som Garðar og meg selv. Fra det tidspunktet Trausti startet sine studier hos oss, foreslo jeg for han ideen om å knytte *Sagnagrunnur* til et kartleggingsprogram som hans avsluttende prosjekt for studiene. Jeg tror ikke jeg hadde virkelig tatt med i regningen ved dette tidspunkt hvor mye arbeid dette faktisk innebar. Jeg er vel ikke noe særlig bedre enn Bo i denne sammenheng. Trausti var selv veldig åpen og positiv til denne ideen, men også han hadde ikke regnet med eventuelle problemer som kunne oppstå ved mangelen på *Sagnagrunnurs* standardisering i sine registreringer. Dette var ikke kun et resultat av mangelen på standardisering mellom de ulike studenter og bidragsytere til databasen, men også ved varierende metodiske registreringer av materialet fra de opprinnelige prentede samlingene. Stavemåte, egennavn og plassnavn-registreringer hadde variert, på samme måte som ved oppføringene av ulike

sagn. På toppen av det hele måtte den komplette databasen nå flyttes til et nytt dataprogram og reorganiseres for å gjøre søkeverktøyet mer brukervennlig. Hvert eneste plassnavn nevnt i databasens nær 10,500 legender¹ måtte også nå få tildelt sin egen GIS-registrering. Dette var noe som ikke kunne gjøres automatisk og hver eneste lokalitet måtte sjekkes og bekrefte. Alt i alt ble det snart klart at arbeidet som krevdes var langt mer enn hva vi i utgangspunktet ville kunne kreve av en masteravhandling. Det var her *Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur* kom inn og tilbød et stipend for å støtte fortsettelsen av Traustis arbeid videre gjennom sommeren 2014. Dette ga oss muligheten til å fullføre vår kartlegging av Island, selv etter Traustis uteksaminering våren det samme året (se Trausti Dagsson 2014a og b).

Et naturlig spørsmål her er: Hva er vitsen med kartlegging? Kan vi stole på dette? Kart vil selvfølgelig kun gi et begrenset og ofte villedende bilde av tradisjoner. Kartlegningen gir heller informasjon om hvor materialet ble samlet og registrert, enn materialets faktiske utbredelse og funksjon. Ved siden av dette trenger det ikke bety at en fortelling er videre kjent i området bare fordi den forekommer her ved tidspunkt for registrering. Alt dette spiller inn. Trausti viser dette i sin vedlagte rapport i sin avhandling som understreket at drømmen om denne internasjonale kartleggingen, som var populær allerede i begynnelsen av det 20. århundre, mistet fotfestet blant folklorister og etnologer etter andre verdenskrig. Jeg husker hvordan min gode venn Fredrik Skott var ekstremt ukomfortabel med vårt valg av kart for vårt internasjonale prosjekt *Masks and Mumming in the Nordic Area* (se Gunnell 2007) nettopp for de grunner presentert her over. Kart vil absolutt ikke alltid kunne gi svar på alle spørsmål. De kan inneholde feil. Samtidig er de likevel visuelle hjelpemidler som gir overblikk og informasjon på en ny måte, presentert i løpet av et kort øyeblikk. Videre er det særlig viktig å anerkjenne hvordan kart kan være med på å stille nye spørsmål. Ved å lese kartet, med varsomhet mot å være alt for godtroende, kan informasjonen man får være meget nyttig. Timothy Tangherlinis prosjekt har vist dette. Jeg tror at våre kart fra *Masks and Mumming* ga mye informasjon og det samme gjelder for *Sagnagrunnur*.

Som jeg her har understreket må vi selvfølgelig alltid være klar over mange ulike ting ved bruk av kart innen folkloristikk. Dette gjelder naturligvis også for Island. Ikke alle sagn nevner plassnavn og noen plassnavn som faktisk er nevnt er ikke lenger mulig å lokalisere. Videre, slik som i andre land, ble ikke innsamlingen av ulikt materialet utført på samme tidspunkt og også på ulike steder. På Island ble den største innsamlingen for registrering-

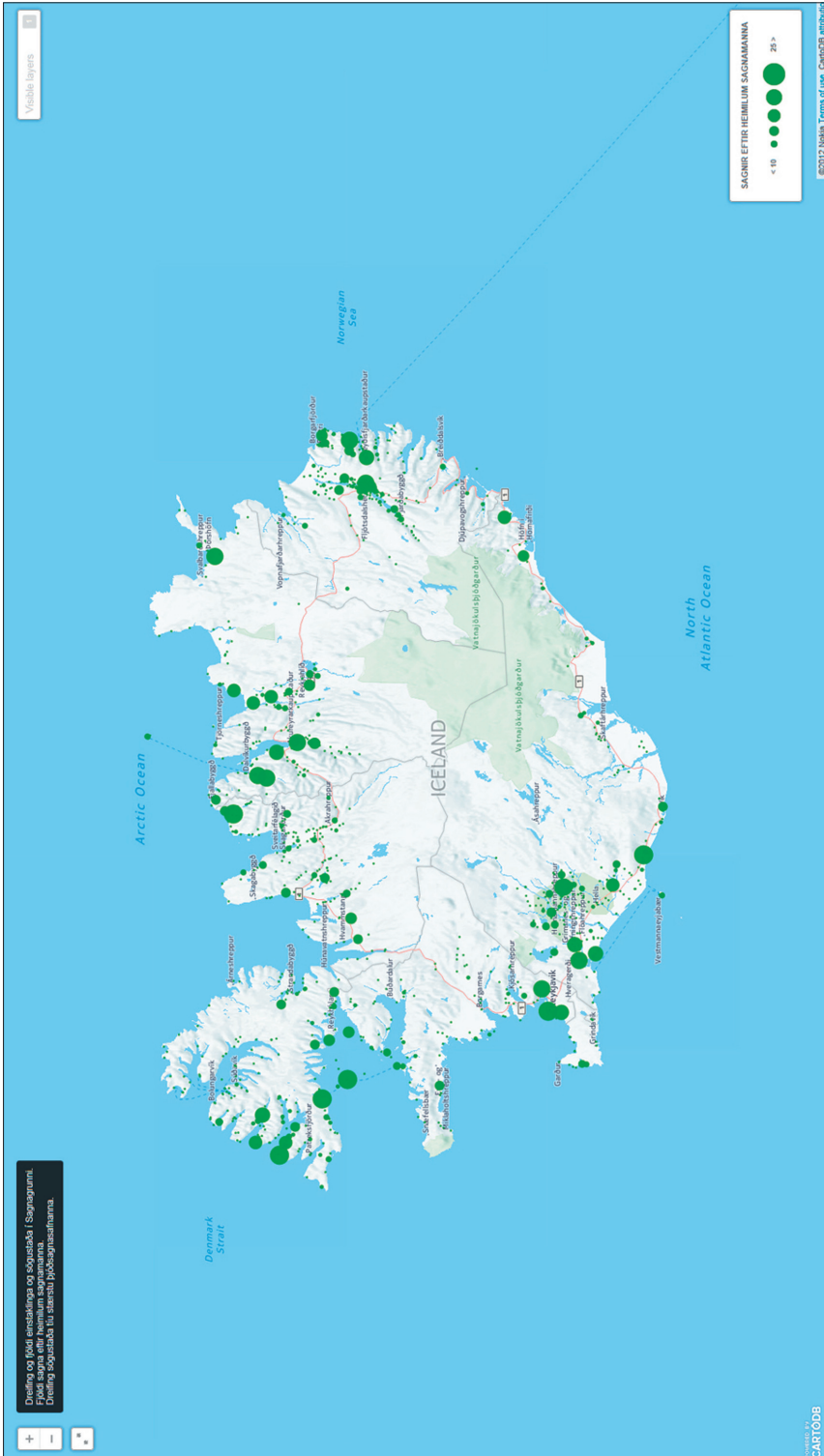
¹ Totalt 7,049 plassnavn finnes i databasen (i de 7,009 legender som nevner stedsnavn). 4,309 navn er knyttet til faktiske geografiske lokaliteter. Andre er enten tapt, vanskelige å finne i dag eller veldig generelle (slik som “suður með sjó” (sør ved havet), “fyrir austan” (østover) “Álfheimar”, og “Paradís”. Ca. 2,500 sagn inneholder slike navn, noen ganger ved siden av gjenkjennbare navn.

en av materiale utført av Sigfús Sigfússon øst i landet tidlig på 1900-tallet (Sigfús Sigfússon 1922–1958 og 1982–1993). Dette er klart da vi har flest eksempler fra dette området på landsbasis. Alt dette blir tydelig i sammenligningen av kart hvor Sigfús Sigfússons arbeid er sammenlignet med arbeidet til Jón Árnason som på sin side fokuserte på Island som helhet og benyttet seg av sine gamle skolekamerater og flere andre samlere på midten av 1800-tallet. Arbeidet fra Ólafur Davíðsson, som vokste opp i nord, sammenlignet med det fra Arngrímur Bjarnason og Oddur Gíslason, som hovedsakelig samlet materiale i Vestfjordene, gir de samme metodiske utfordringer for materialet når presentert i kartform. Den helhetlige oversikt viser to kart som presenterer tydelig hvor mest innsamling ble gjennomført (*kart 1 og 2*). To typer kart er tilgjengelig: i farger og i svart/hvitt. Her ser dere forskjellen på antallet mannlige (*kart 3*) og kvinnelige informanter (*kart 4*) for materialet. Det er naturligvis tydelig at det fleste her er menn. Databasen gir her brukeren muligheten til å fokusere på ulike områder. Ved å klikke på en enkelt lokalitet vises en liste med hvilke sagn som er funnet her. Når brukeren videre klikker på et sagn gis de adgang til hele innholdet i *Sagnagrunnur*.

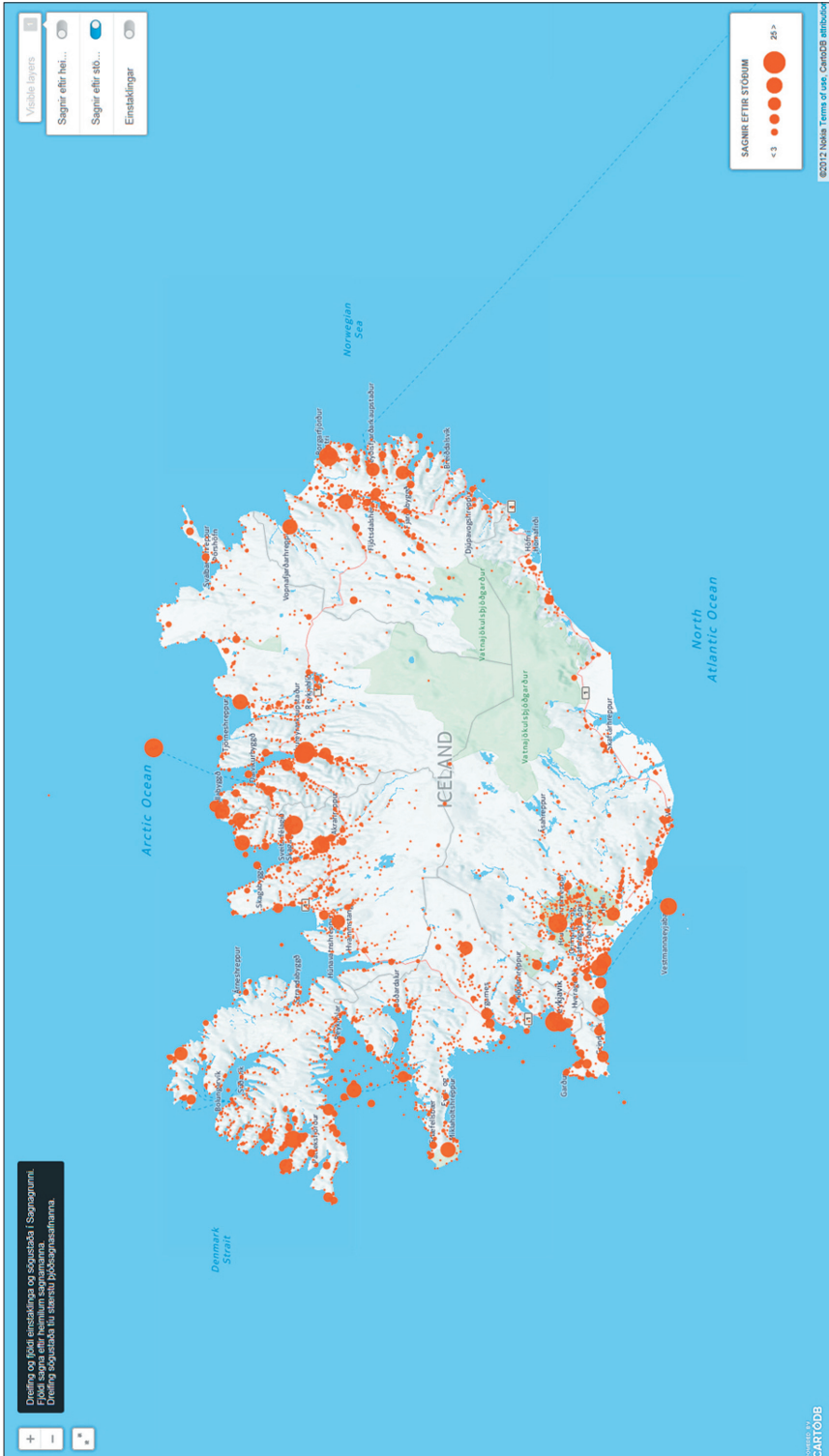
Materialsamlernes interesser endres over tid på samme måte som hvilke type sagn som blir fortalt. Sagn om spøkelser, huldrefolk, drømmer og fylgjer fortsetter å bli fortalt også inn i vår egen tid. Andre sagn om fredløse, magikere og troll er ikke lenger like populære, i hvert fall ikke på samme nivå (se *kart 5–6* og *7–8*). Slik som både databasen og vår nylig utførte nasjonale trosundersøkelse på Island viser (se Ásdís A. Arnalds et al 2008), er de mest populære og vedvarende motiv på Island de som omhandler spøkelser, huldrefolk, drømmer og fylgjer. Alt dette peker tilbake til tiden ved Islands bosetning.

Ved siden av slike variasjoner gjennom tid, viser våre kart interessante distribusjonsmønstre, slik som kartet for sagn om prester som benytter seg av magi, og deres magiske bøker (*kart 9*). Her ser vi hvordan sagnene i nord og sør-Island ofte gjenspeiler hverandre. Dette er et aspekt som også er fremhevet i tidlige studier (se for eksempel Gunnell 2009). Mest sannsynlig er likheter mellom områder grunnet i at mange gårds- og landbruksarbeidere fra nord i landet hver vinter måtte reise sør og sør-øst for å arbeide ved fiskestasjonene langs kysten. Naturlig nok ville da de muntlige tradisjoner blant folk blandes: på samme måte som at disse menn ble godt kjent med to ulike områder av Island, ble de samtidig kjent med to tradisjoner av sagn nært knyttet til de ulike landskap de opplevde.

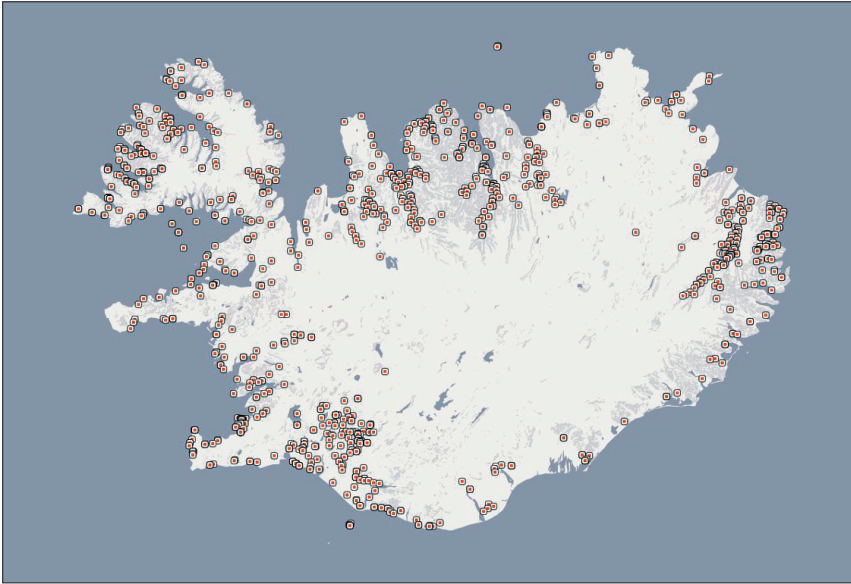
De samme geografiske fokus og forekomster ser vi ved sagn om djevelen, og nøkken (eller vannhester). Det er verdt og merke seg hvordan ulike trosforestillinger ser ut til å dominere i ulike deler av landet. Dette viser oss igjen hvor farlig det er å følge de første publikasjoner og samlinger av nasjonale folkesagn, som *Íslenzkar þjóðsögur og æfintýri* og *Norske Huldre-Eventyr*, hvor titlene indikerer at materialet representerer et felles kultur-

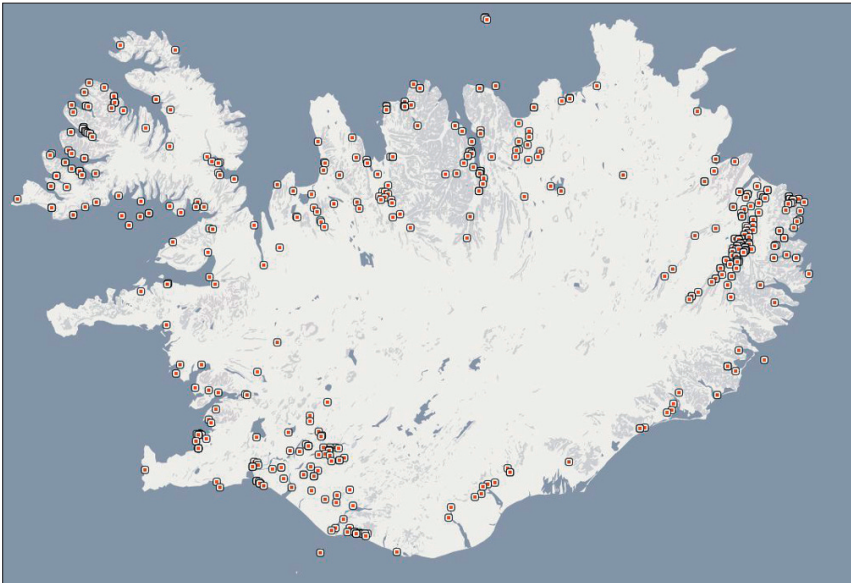
Kart 1: Samling av folkesagn. Antall fortellere

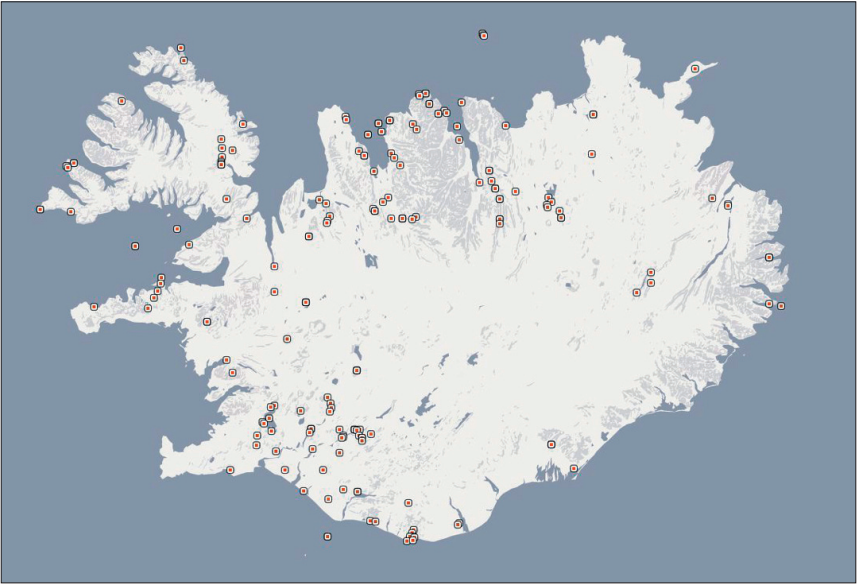
Kart 2: Antall sagn per stedsnavn

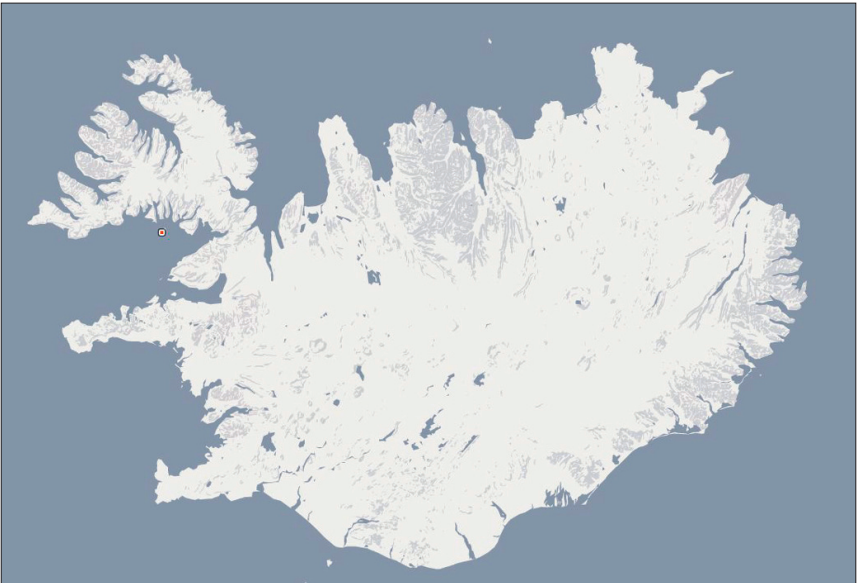
Kart 3: Antall mannlige informanter

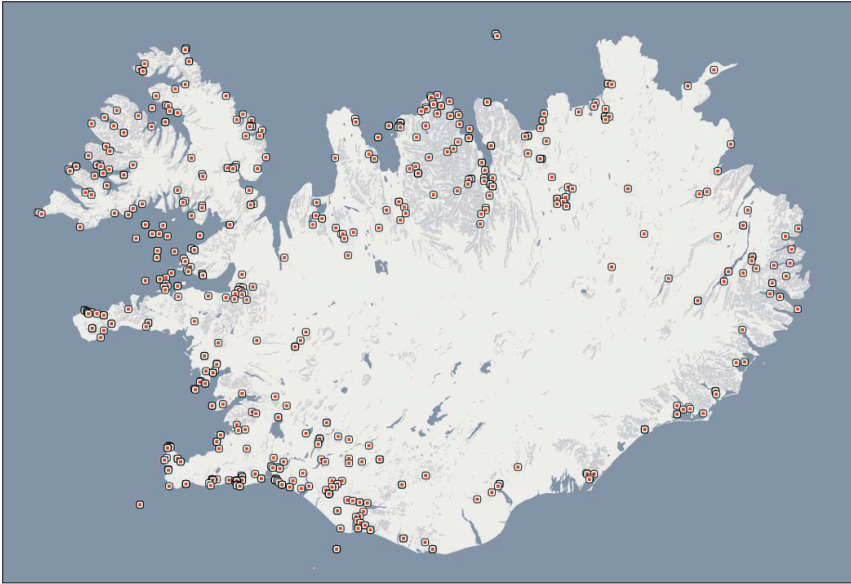
Kart 4: Antall kvinnelige informanter.

Kart 5: Sagn om troll: Jón Árnason (1862–1864)

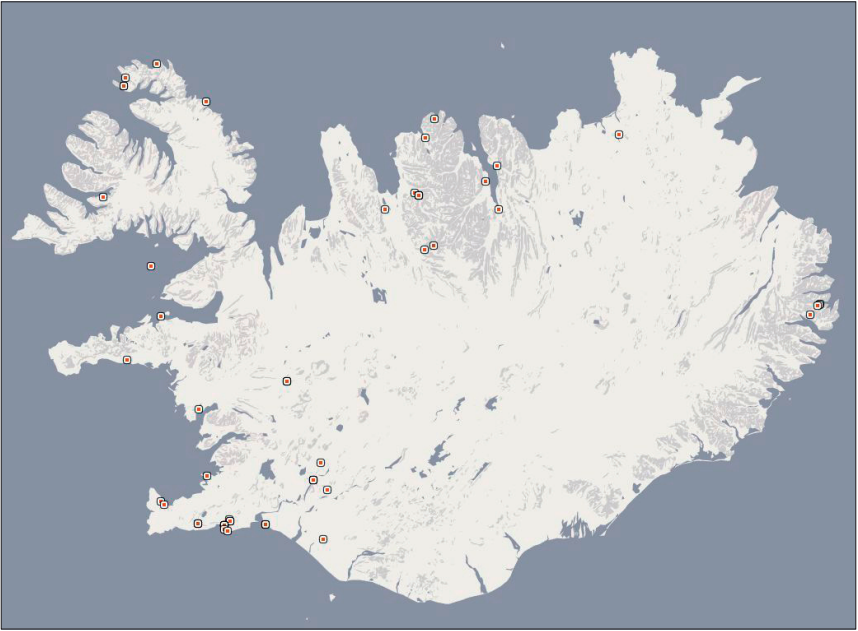
Kart 6: Sagn om troll: Þorbergur Þórðarson og Sigurður Nordal (1928–1936; 1962: én beretning)

Kart 7: Sagn om magikere: Jón Árnason (1862–1864)

Kart 8: Sagn om magikere: Þorbergur Þórðarson og Sigurður Nordal (1928–1936; 1962)

Kart 9: Sagn om prester som benytter magi, og deres magiske bøker.

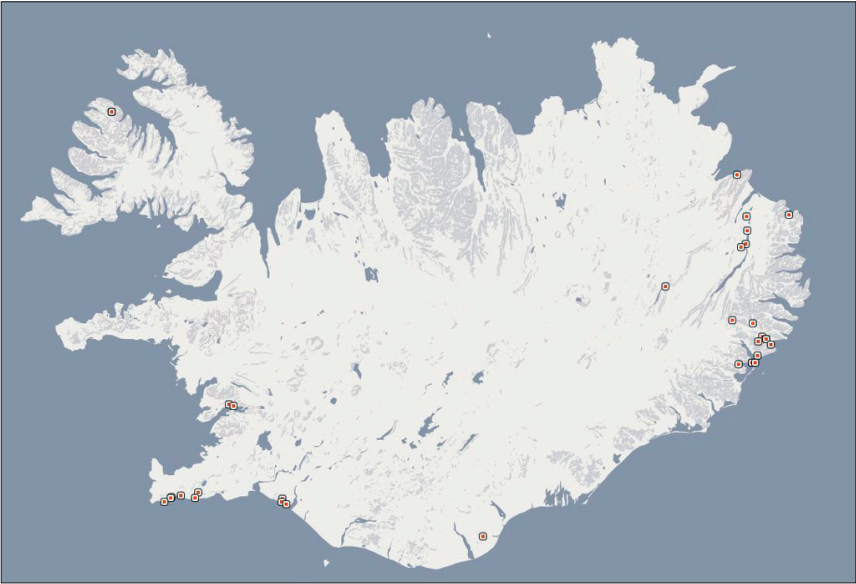
Kart 10: Sagn om havmenn.

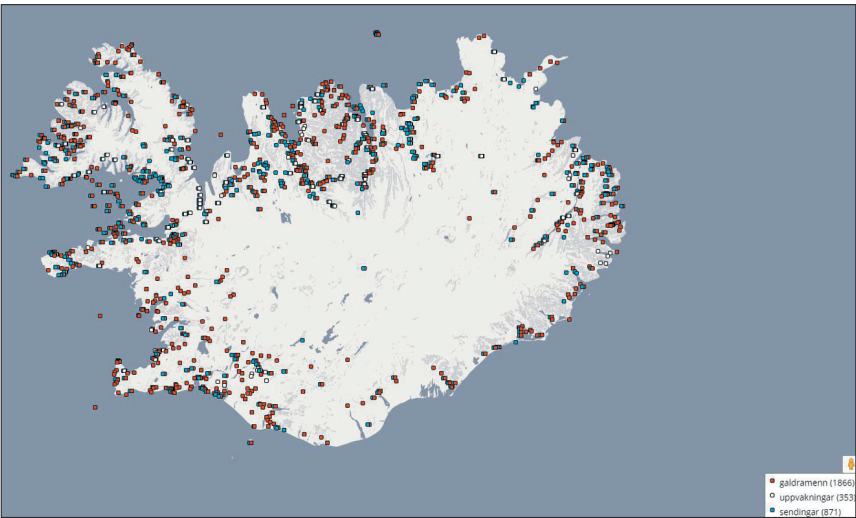
Kart 11: Sagn om fjære-vesener (*fjörulallar*).

Kart 12: Sagn om "Þorgeirsbóli".

Kart 13: Sagn om Algeriske slavehandlere i 1627.

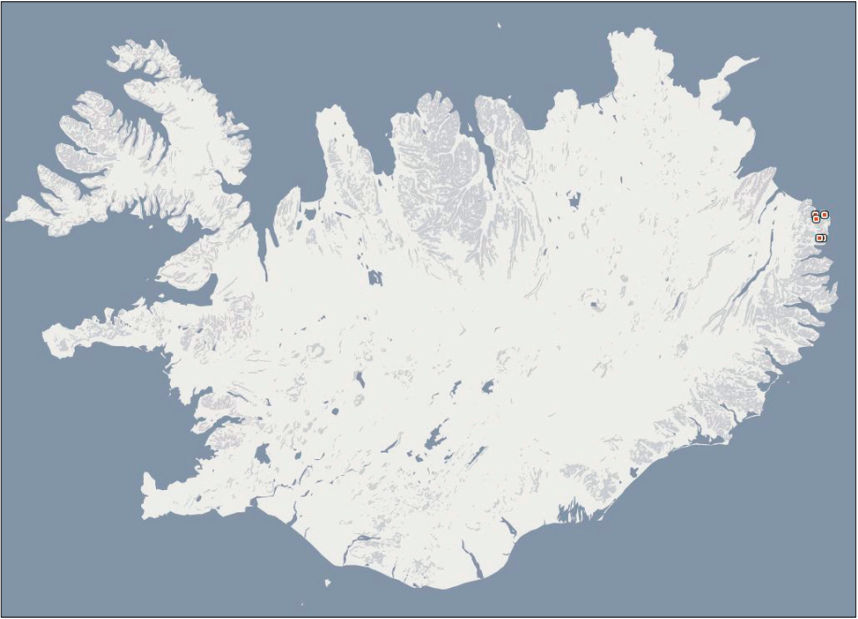
Kart 14: Sagn om magikere som sendte ánder for á angripe sine fiender, eller vekke de døde til liv.

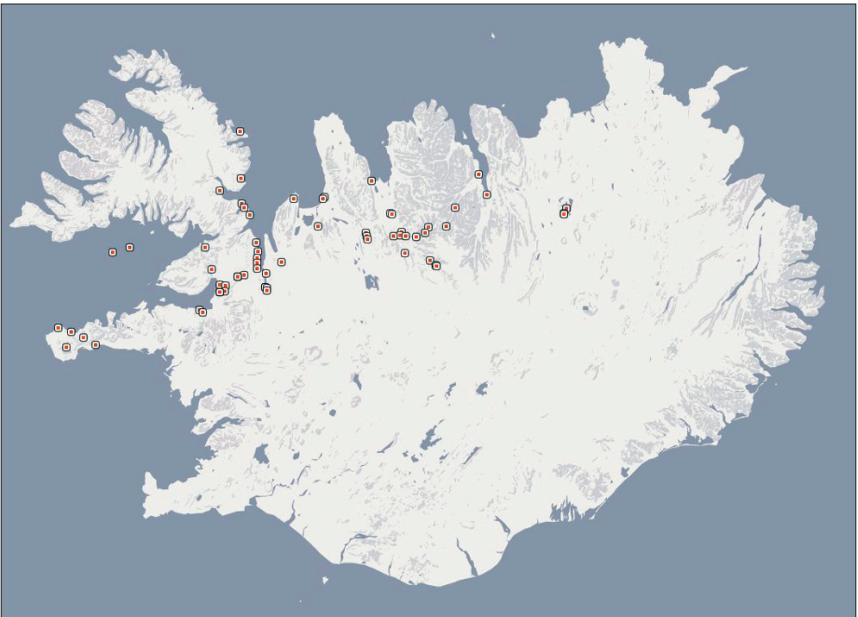
Kart 15: Stedsnavn nevnt i fortellinger gitt av presten Páll Jónsson.

minne for alle. Dette var tydelig ikke et korrekt bilde, slik min doktorgradstudent Júlíana Magnúsdóttir viste i sin masteravhandling som omhandlet sagn fortalt i sør-øst Island (Júlíana Þóra Magnúsdóttir 2008). Folks tradisjoner vil overleve i de kontekster hvor de har sin relevans og denne relevans vil fungere ulikt på ulike steder. Vi observerer slike ulikheter i kart over sagn om hav-vesener. Enda tydeligere blir det om vi ser på “havmen” (*kart 10*); eller *fjörulallar* (fjære-vesener) (*kart 11*). Dette understreker også lokale ulikheter rundt ulik terminologi. “Selkvinner” er på samme måte kun omtalt på sør-kysten. Sagn om spøkelse etter en flådd okse, “Þorgeirsboli”, er i motsetning kun fortalt i nord (*kart 12*). Sagn om de historiske ankomster av algeriske slavehandlere i 1627, viser til ruten de tok langs sør- og østkysten av Island hvor sagnene også fortelles (*kart 13*). Sagn om magikere som sender ånder for å angripe sine fiender, eller vekke de døde til liv for det samme oppdrag, er fortellinger vi hovedsakelig finner i nord-vest, nord og nord-øst, kun med enkelte forekomster i sør (*kart 14*).

Sagnagrunnurs nye kartleggingsmulighet viser tydelig hvordan folk naturlig nok tendenserer mot å fortelle sagn som er knyttet til deres eget område og landskap. Samtidig, slik Júlíana Magnúsdóttirs doktorgrads-avhandling vil vise, er det et tydelig skille mellom fortellende menn og kvinners fokus i sagnenes romlige aspekter. Menn levde tydeligvis i et større romlig territorium enn kvinner. Dette ser vi i en sammenligning av stedsnavn nevnt i fortellinger gitt av presten Páll Jónsson (*kart 15*) og i sagn registrert fra bondekona Anna Sveinsdóttir (*kart 16*). Det er særlig interessant

Kart 16: Stedsnavn nevnt í fortellingar gitt af bondekona Anna Sveinsdóttir.

Kart 17: Stedsnavn nevnt í fortellingar gitt af postmannen Sumarliði Guðmundsson.

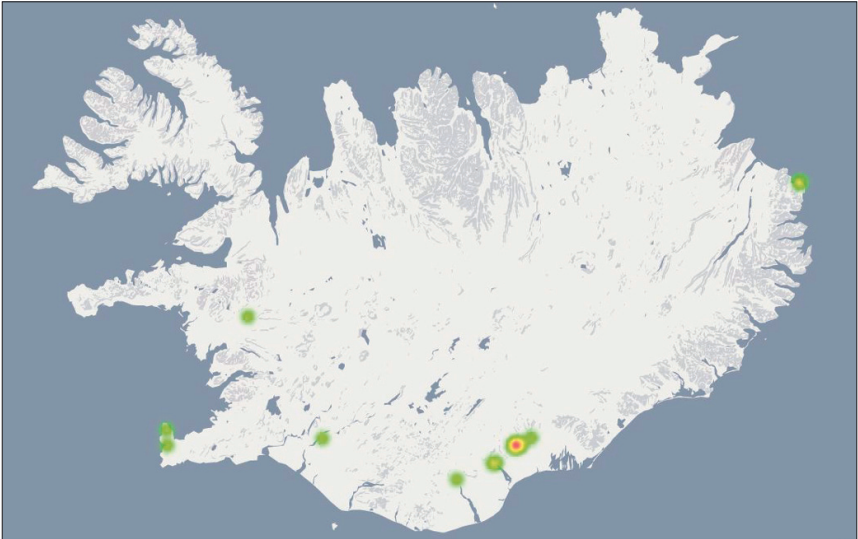

Kart 18: Stedsnavn nevnt i fortellinger gitt av jordmor Þórunn Gísladóttir.

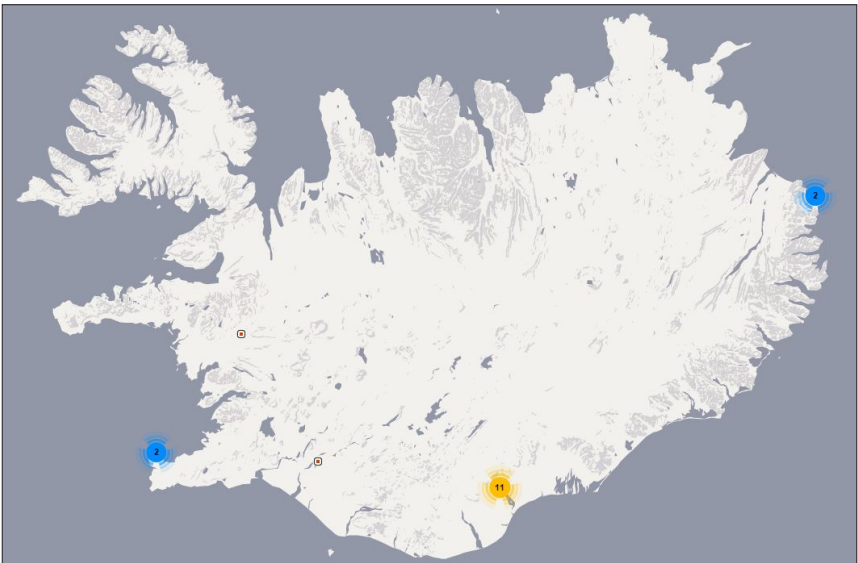
å observere hvordan de steder nevnt i de sagn fra postmannen Sumarliði Guðmundsson ser ut til å følge den ruten han fulgte rundt om i landet (*kart 17*). Samtidig viser sagn fortalt av jordmor Þórunn Gísladóttir hvordan denne kvinnen i løpet av sitt liv flytter seg mye rundt om i landet (*kart 18*). Det “varme kartet” (*kart 19*) og “klynge kartet” (*kart 20*) viser raskt hvor de fleste av hennes sagn er fokusert; det stedet hvor hun levde det meste av sitt liv.

En ytterligere visuell nyskapelse som Trausti legger til i databasen (et virkemiddel delvis inspirert av Timothy Tangherlinis program) er applikasjonen som viser hvordan nøkkelordene gjerne er tilknyttet hverandre og reflekterer fortellingenes tematikk; jo vanligere nøkkelordet er, jo større er sirkelen (*bilde 2*). Igjen legger vi merke til populære nøkkelord som “prest”, “spøkelse”, “drømmer” og så videre. Når vi klikker på et nøkkelord kan vi se hvilke andre ord dette gjerne er assosiert med. Bilde 3 fokuserer på “magikerne” (*bilde 3*). Bildet 4 er fokusert på “huldrefolk” og vi legger merke til den markerte linjen som leder til “hevn” (*bilde 4*). Dette blir litt som å se på en oppskrift på hvordan man kan “konstruere” et sagn tematisk.

Jeg mener at mulighetene for *Sagnagrunnur* er nesten uendelige. Det samme gjelder likevel for alle de spørsmål og problemstillinger programmet *skaper*. Hvorfor finnes enkelte sagn og trosforestillinger kun i noen områder og ikke i andre? Hvorfor er enkelte motiver og temaer mer levedyktige i noen områder men ikke i andre? Hvorfor forteller bestemte personer ulike typer historier? Hvorfor er innsamlingene og publikasjonene ulike i sine

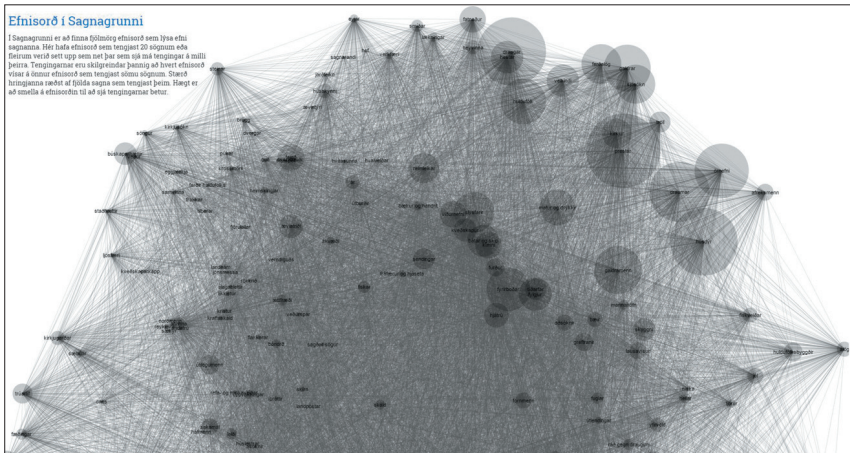

Kart 19: Stedsnavn nevnt i fortellinger gitt av jordmor Þórunn Gísladóttir (varmekartet).

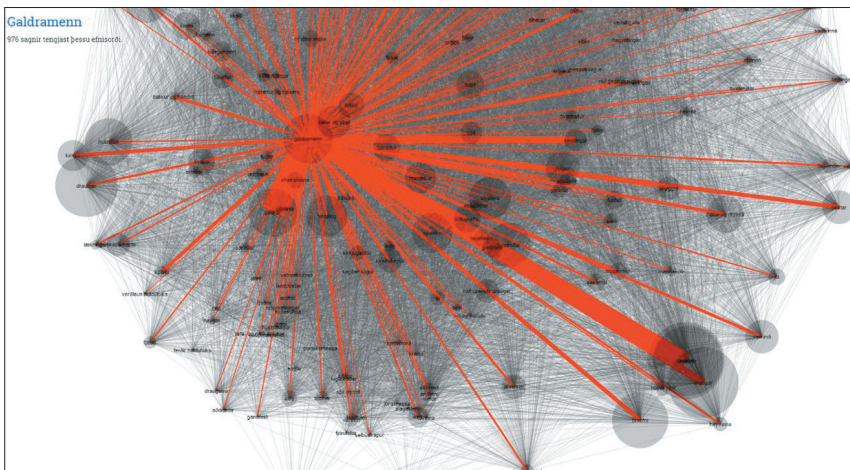

Kart 20: Stedsnavn nevnt i fortellinger gitt av jordmor Þórunn Gísladóttir (klynge kartet).

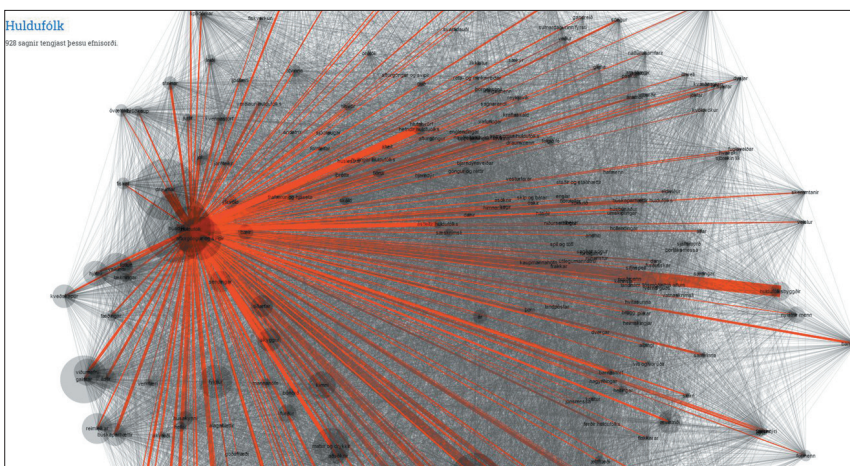
vektlegninger av materiell? Hvorfor er et kjønn mer interessert i én type sagn fremfor andre? Hvordan endte et sagn vanligvis fortalt i øst plutselig opp langt mot vest? Det er tydelig at potensialet for studiet av islandske folkesagn er veldig annerledes i dag enn for 20 år siden. Om ikke annet, på linje med arbeid fra Tangherlini og Meder, vil dette understreke at det er god grunn til å la studenter jobbe mer med dette materiale som tidligere har blitt

Bilde 2: Tilknytning nøkkelordene.

Bilde 3: Tilknytning nøkkelordene: Magikere.

Bilde 4: Tilknytning nøkkelordene: Huldrefolket.

Íslenskar þjóðsögur og ævintýri:
Tíluð, samhengi og söfnun 1864–2014

About the project Jón Árnason Context Collection Composition Icelandic Legends Sagnagrunnur Links Bibliography Icelandic Q

About the project

The central aim of this three-year project is to document the collection and publication process of Jón Árnason's *Íslenskar þjóðsögur og ævintýri* (1862–1864) and the other materials collected as part of that project in the form of an extensive, freely-accessible and user-friendly digital archive closely integrated with relevant Icelandic and international manuscript collections, databases and websites, as well as a range of lectures and published case-studies. 2014 marked the 150th anniversary of the publication of the second and final volume of Jón Árnason's work, and it is intended that the project will also be able to play a key role in the international activities that will take place to celebrate the 200th anniversary of the Grimms' *Deutsche Sagen* in 2016. The nationally-treasured *Íslenskar þjóðsögur og ævintýri* will be considered first of all in its national context (as part of the movement to create a foundation of 'national' culture reflected in the painter Sigurður Guðmundsson's fight for a national theatre, national costume and a national museum. Equally importantly, it will be placed within the wider international context of the other folk tale collections that had previously taken place in most neighbouring countries after the publication of the Grimms' *Deutsche Sagen* in 1816.

Project investigators

- Eliza Þorsteinsdóttir
Jóni Magnússon Institute for Icelandic Studies
- Terry Gunnell
University of Iceland
- Óm-tréafréttason
National and University Library of Iceland
- Alþahaþú Guðmundsdóttir
University of Iceland

Researchers and advisers

- Arndís Huldá Auðunadóttir
- Aðalgr Heiður Cassata
- Áli Guðni Karlsson
- Bragi Þorgeirsson Ólafsson
- Elsa Ósk-Alfréðsdóttir
- Hallgríma Kristínadóttir
- Súlanna Magnúsdóttir
- Kristín Líða Linnét
- Sigður Hróldi Jónundadóttir
- Sigrún Sigvaldadóttir

Website and database

- Tróttel Dagsson
- Ólga Holmóttir

Bilde 5: Hovednettsiden for prosjektet om Jón Árnason og *Íslensk þjóðsögur og ævintýri*: <http://www.jonarnason.is/about-the-project/>

sett på som “dødt” av enkelte akademikere (se Gunnell 2013). I samarbeid med andre digitaliserte databaser med ulikt innhold, fra genealogisk materiale og juridiske prosesser og dokumenter fra samtid og mer, kan *Sagnagrunnur* gi oss bedre forståelse over hvordan disse muntlige oppføringer faktisk fungerte i de samfunn og geografiske lokaliteter de ble fortalt i. Ikke minst kan vi da videre undersøke hvilken rolle de spilte for de som fortalte disse fortellinger. Ved å fokusere på Google Earth bildet for hvor et sagn levde og åndet, tas vi direkte tilbake til vårt hovedproblem om sagnets faktiske levende kontekst. Jeg må innrømme at jeg vil gjerne fortsette med å legge til sagn fra Færøyene, Orknøyene og Shetland i vår database, for å gi et enda større perspektiv over folkesagnets tradisjoner under 18- og 1900-tallet på de nord-atlantiske øyer som helhet.

Sagnagrunnur stopper likevel ikke her. I 2014, under feiringen av 150-års jubileet for Jón Árnasons samling og det kommende 200. jubileum for Grimms *Deutsche Sagen* (1816–1818), mottok vi ytterligere finansiering fra det Islandske Vitenskapelige Råd for utvikling og utvidelse av prosjektet for de islandske folkesagn. Ideen er nå først og fremst å undersøke innsamlingsprosessen og den rolle de tidlige samlingene faktisk spilte i dannelsen av den islandske nasjonale identitet på midten av 1800-tallet. Island ble da endelig en del av “Grimm-strømningene” (e. “the Grimm-Ripples”) som kom fra Tyskland til Danmark, Norge, Skottland og Færøyene. I motsetning til Asbjørnsen og Moe i Norge hadde Jón Árnason på Island ikke særlig mulighet til å vandre rundt om i landet for å samle sagn. Isteden fikk Jón sine venner og kollegaer på ulike steder rundt om i landet til å samle dette materialet for

så å sende det til han. Dette resulterer selvfølgelig i en enormt komplisert prosess av redigering. Det er denne prosessen vi nå håper å kunne undersøke i større detalj, hvor narrativ gikk fra den folkelige historiefortelleren til den utdannede registrerer, videre til Jón Árnason i Reykjavik og derfra, via Guðbrandur Vígússon i København, til Konrad Maurer i Leipzig. I Leipzig blir alt endelig satt på trykk, utført av en tysker som ikke forsto et ord islandsk. Vår intensjon er først og fremst å scanne alle manuskripter og brev som ble sendt mellom folk involvert. Vi ønsker å starte med forespørsel fra George Stephens (1813–1895) etter samlingen av islandske folkesagn og fortellinger i 1845–1846. Nasjonalbiblioteket i Reykjavik, åpent for offentligheten, har også gitt oss tillatelse til å scanne alle de opptrykte samlinger av islandske sagn som tekst. Både disse tekster og bilder av manuskripter skal legges inn i *Sagnagrunnur*, i tillegg til alle tidligere oversettelser. Dette gir mulighet for alle interesserte til å få tilgang til både sammendrag og de komplette tekster av alle islandske folkesagn på trykk. Dette inkluderer seks-bindis utgivelsen av alle de sagn samlet av Jón Árnason, publisert i 1954–1961. Det gir også mulighet for de som er interesserte i språkbruk til å søke i tekster for ulike ord og uttrykk. Viktigst er det at redigeringsprosessen av tekster umiddelbart blir tydelig for oss.

Ved siden av dette ønsker Trausti å utvikle en ny nettside med fokus på et annet type kart som skal vise denne samlingsprosessen kronologisk. Dette kartet vil fremheve samlingsarbeidets utvikling gjennom tid og rom, og være tilknyttet andre nettsider som inneholder de scannede brev, transkripsjoner og bibliografisk informasjon for alle som var involvert i innsamlingsprosessen. Dette lar brukeren blant annet utforske samlerens holdning til materialet de registrerte, transkripsjonsmetode og materiale angående de historiefortellere de møtte. Forhåpentligvis vil dette føre oss tilbake til de originale adferdsmønster i de miljø og kontekster det ville utfoldet seg i og tilbake til de individer som formidlet fortellingene. Hovednettsiden for prosjektet finnes på <http://www.jonarnason.is/about-the-project/> (se *bilde 4*). Nettsiden vil også presentere internasjonal og lokal kontekstuell informasjon ved å vise til relevante linker med historisk informasjon i lokale aviser som gir mulighet for å utforske hva som foregikk i samtiden.

Dette siste prosjektets mål er å være ferdigstilt i 2018, to hundre år etter andre og avsluttende volum av *Deutsche Sagen* i 1818. Vi må ikke glemme hvordan *Deutsche Sagen* sannsynligvis hadde større innflytelse enn *Kinder und Hausmärchen* på innsamling og registrering av folkesagn og den generelle utvikling av Folkloristikk som forskningsfelt. Slik tittelen indikerer var *Deutsche Sagen* definitivt mer politisk anlagt og brakte med seg det første volum av Thieles *Danske Folkesagn* i 1818. Arbeidene understreket tydelig hva som kunne forstås som tysk eller dansk folklore. Andreas Fayes *Norske sagn* kom ut i 1833, og Hyltén-Cavallius og Stephens' *Svenska folksagor och äfventyr* i 1844. Åtte år senere, i 1852 kommer Jón Árnason og Magnús Grimssons første forsøk på det samme med *Íslenzk æfintýri*. Vi har jobbet i

nært samarbeid med Joep Leersens enorme internasjonale ”Study Platform on Interlocking Nationalisms”, eller S.P.I.N. (se: <http://spinnet.humanities.uva.nl/home>) som står bak den banebrytende nettbaserte *Encyclopedia of Romantic Nationalism in Europe*, med kodenavnet “E.R.N.I.E.”, basert ved Universitetet i Amsterdam (se: <http://romanticnationalism.net/>). Med støtte fra det islandske stipendet til undersøkelsen av hva som foregikk bak-enfor publikasjonen av Jón Árnasons folkesagn, og med hjelp fra Joep og SPIN, organiserer vi et seminar i Amsterdam desember 2016. På dette seminaret vil ikke bare representanter fra alle nordiske land delta, men også fra Skottland og Irland. Her ønsker vi å komme sammen og å undersøke og sammenligne hva som foregikk i landene på den tiden da folklorister som Thiele, Faye, Asbjørnsen og Moe, Hyltén Cavallius, Säve, Campbell, Crofton Croker, Kennedy, Hammershaimb og Jón Árnason, begynte sine registreringer. Vi vil undersøke situasjonen rundt publikasjoner av de muntlige fortellinger gitt av arbeiderklassen, omformet og presentert i en lær-innbundet bok, skjebnebestemt for biblioteker og den utdannede øvre sosiale klasse. Som del av dette, slik som ved det islandske prosjektet, vil seminargruppen fokusere på brevveksling og utviklingen av nettverk rundt samtidens akademikere, kunstnere, komponister, forfattere, lingvister og politikere innen sine landegrenser som del av utviklingen frem mot ideer rundt deres “nasjonale kultur”. Vi vil videre undersøke utviklingen av de internasjonale nettverk for folklorister. Vi er særlig interesserte i hvordan disse individer opplevde det prosjektet de selv var en del av.

Sagnagrunnur har dermed endelig knyttet seg til Grimm-strømningene og begynner utvidelsen av sin horisont mot den internasjonale sfære, folkloristikkens historie og de nasjonale kulturer.

Jeg har selv blitt spurt; hva er poenget med alt dette? Hva er det vi forsøker å bevise? Mitt svar er; at i motsetning til mange forskningsprosjekter starter vi ikke med en forutsetning eller et argument vi ønsker å bevise. Vi *vet* at noe veldig interessant var i gang rundt innsamlingene av folkesagn på 18- og 1900-tallet. Vi *vet* at de, på en eller annen måte, rørte ved noe helt spesielt blant folk. Og uansett hvor dårlig innsamlingene er blitt gjennomført, i sammenligning med den tilsynelatende perfekte standard vi har i dag, så *vet* vi at fortidens folkesagn tilbyr et fantastisk og verdifull innsyn i den måten det vanlige mennesket opplevde sin verden, sitt samfunn og landskap. Dette er de lokale og individuelle perspektiv historikere nå også i økende grad begynner å fremheve og verdsette i sin forskning. Vårt mål med dette nye prosjektet, og med det nye *Sagnagrunnur*, er å tilby et nytt gjenomsiktig perspektiv av prosessen rundt innsamling og registrering av folkesagn. Vi ønsker å gjøre enkelt tilgjengelig det originale materialet som ligger *bakenfor* disse arbeider og presentere det på en brukervennlig og søkbar måte for både unge og eldre forskere. Vi ønsker å vise skjelettet, blodårene, muskler og DNA, og muliggjøre søken etter hjertet, hjernen og de kreasjoner som ble tilbakelagt. Kort sagt, vi ønsker å muliggjøre at det digi-

taliserte materiale kan skape sine egne konklusjoner, på samme måte som *Sagnagrunnurs* kartlegging avslører verdifulle nye spørsmål isteden for svar.

Texten er oversatt av Liv Marit M. Aurdal, Universitetet på Island, Reykjavík.

KILDER OG LITTERATUR

Kilder (materiale i Sagnagrunnur)

- Arngrímur Fr. Bjarnason og Oddur Gíslason. *Vestfirzkar þjóðsögur*, 3 volumer (1 volume kun av Oddur Gíslason i 1909). 1909–1959. Ísafjörður.
- Einar Guðmundsson. *Íslenzkar þjóðsögur*. 5 bind. 1932–1947. Reykjavík.
- Guðmundur Jónsson Hoffell. *Skaftfellskar þjóðsögur og sagnir*. 1945. Akureyri.
- Guðni Jónsson. *Íslenskir sagnaþættir og þjóðsögur*. 6 bind. 1940–1957. Reykjavík.
- Hannes Þorsteinsson, Jón Þorkelson et al. *Huld*. 6 bind. 1890–1898. Reykjavík.
- Helgi Guðmundsson og Arngrímur Fr. Bjarnason. *Vestfirzkar sagnir*. 3 bind. 1933–1949. Reykjavík.
- Ingólfur Jónsson. *Þjóðlegar sagnir og ævintýri*. 2 bind. 1974. Hafnarfjörður.
- Jóhann Gunnar Ólafsson. *Sögur og sagnir úr Vestmannaeyjum*. 2 bind. 1938–1939, Reykjavík.
- Jón Árnason og Magnús Grímsson. *Íslenzk æfintýri*. 1852. Reykjavík.
- Jón Árnason. *Íslenzkar þjóðsögur og æfintýri*. 2 bind. 1862–1864. Leipzig. (1954–1961: Ny revidert og utvidet utgave: *Íslenzkar þjóðsögur og ævintýri*. 6 bind. Red. Árni Böðvarsson og Bjarni Vilhjálmsson. Reykjavík.)
- Jón Norðmann. *Allrahanda*. Red. Finnur Sigmundsson. 1946. Reykjavík.
- Jón Thorarensen. *Rauðskinna: Sögur og sagnir*. 3 bind. 1942–1949. Reykjavík. (1971: Ny revidert og utvidet utgave: *Rauðskinna hin nýrri: þjóðsögur, sagnaþættir, þjóðhættir og annular*. 3 bind. Reykjavík.)
- Jón Þorkelsson. *Þjóðsögur og munnmæli*. 1899. Reykjavík. (1956: Ny utgave. Reykjavík.)
- Magnús Bjarnason. *Þjóðsagnakver*. 1950. Reykjavík.
- Maurer, Konrad. *Isländische Volkssagen der Gegenwart*. 1860. Leipzig.
- Oddur Björnsson og Jónas Jónasson. *Þjóðtrú og þjóðsagnir*. 1908. Akureyri. (1977: Ny utgave.)
- Oddur Björnsson, Þorsteinn M. Jónsson et al. *Gríma*. 10 bind som bok (5 bind som tidsskrift). 1929–1950. Reykjavík (1964–1965: Republisert som *Gríma hin nýja*. 5 bind. Reykjavík.)
- Ólafur Davíðsson *Íslenzkar þjóðsögur*. 1895. Reykjavík. (1987: Ny revidert utgave: *Íslenskar þjóðsögur*: 4 bind. Red. Þorsteinn M. Jónsson og Bjarni Vilhjálmsson. Reykjavík.)
- Sigfús Sigfússon *Íslenskar þjóðsögur og sagnir*. 16 bind. 1922–1958. Reykjavík. (1982–1993: Ny revidert utgave: 11 bind, red. Óskar Halldórsson, Grímur M. Helgason og Helgi Grímsson. Reykjavík.)
- Sigurður Nordal og Þorbergur Þórðarson (med Þorsteinn M. Jónsson). *Gráskinna*. 4 bind. 1928–1936. Akureyri. (1962: Utvidet utgave, *Gráskinna hin meiri*. 2 bind. Reykjavík.)
- Þorsteinn Erlingsson. *Íslenskar sögur og sagnir*. 1906. Reykjavík. (1954: Republisert som *Þjóðsögur Þorsteins Erlingssonar*. Reykjavík.)
- Þorsteinn M. Jónsson et al. *Gríma hin nýja*. 4 bind. 1964. Reykjavík.

Litteratur

- Af Klintberg, Bengt af, 2010: *The Types of the Swedish Folk Legend*. Helsinki. (Folklore Fellows Communications 300.)
- Almqvist, Bo, 1991: *Crossing the Border: A Sampler of Irish Migratory Legends about the Supernatural*. I: *Béaloideas* 59: *The Fairy Hill is On Fire*. S. 209–279.
- 2008a: *Midwife to the Fairies (ML 5070) in Icelandic Tradition*. I: *Legends and Landscape: Articles Based on the Plenary Papers Presented at the 5th Celtic-Nordic-Baltic Folklore Symposium, Reykjavík 2005*. Red. Terry Gunnell. Reykjavík. S. 273–322.
- 2008b: *Midwife to the Fairies in Iceland: A Variant List*. I: *Legends and Landscape: Articles Based on the Plenary Papers Presented at the 5th Celtic-Nordic-Baltic Folklore Symposium, Reykjavík 2005*. Red. Terry Gunnell. Reykjavík. S. 324–342.
- Ásdís A. Arnalds, Ragna Benedikta Garðarsdóttir, og Unnur Dilja Teitsdóttir, 2008: *Könnun á íslenski þjóðtrú og trúarviðhorfum*. Reykjavík.
- Broadwell, P. M. og Tangherlini, Timothy R., 2012: *TrollFinder: Geo-Semantic Exploration of a very Large Corpus of Danish Folklore*. I: *Computational Models of Narrative: Proceedings of LREC*. Red. M.A. Finlayson. S. 50–57. (Se: <http://narrative.csail.mit.edu/cmn12/proceedings.pdf>)
- Bruford, Alan, 1967: *Scottish Gaelic Witch Stories: A Provisional Type List*. I: *Scottish Studies* 11. S. 13–47.
- Christiansen, Reidar Th., 1958: *The Migratory Legends*. (Folklore Fellows Communications 175.) Helsinki.
- Gunnell, Terry, 2006: *Narratives, Space and Drama: Essential Spatial Aspects Involved in the Performance and Reception of Oral Narrative*. I: *Folklore: An Electronic Journal of Folklore* 33. S. 7–26. (Se: <http://www.folklore.ee/Folklore/vol33/terry.pdf>)
- (red.), 2007: *Masks and Mumming in the Nordic Area*. Uppsala. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi XCVIII).
- 2009: *Legends and Landscape in the Nordic Countries*. I: *Cultural and Social History* (2009) 6.3. S. 305–322.
- 2010: *Sagnagrunnur: A New Database of Icelandic Legends in Print*. I: *Folklore: An Electronic Journal of Folklore* 45. S. 151–162. (Se: <http://www.folklore.ee/folklore/vol45/gunnell.pdf>)
- Gunnell, Terry 2013: *Why Should Students Read “Dead” Legends? I*. *Arv: Nordic Yearbook of Folklore* 69. S. 171–176.
- Jauhiainen, Marjatta, 1998: *The Type and Motif Index of Finnish Belief Legends*. Helsinki. (Folklore Fellows Communications 267.)
- Júlíana Þóra Magnúsdóttir, 2008: *Saga til næsta bæjar: Sagnir, samfélag og þjóðtrú sagnafólks frá austurhéraði Vestur-Skaftafellssýslu*. Upublisert masteroppgave í Folkloristikk, Universitetet på Island.
- Kvideland, Reimund og Sehmsdorf, Henning. J. (red. og oversatt), 1988: *Scandinavian Folk Belief and Legend*. Minneapolis.
- MacDonald, Donald Archie, 1994–1995: *Migratory Legends of the Supernatural in Scotland: A General Survey*. I: *Béaloideas*. S. 29–78.
- Simpson, Jacqueline, 1972: *Icelandic Folktales and Legends*. London. (Republisert og revidert 2004. Stroud.)
- (red. og oversatt), 1988. *Scandinavian Folktales*. Harmondsworth.
- Tangherlini, Timothy R., 2013. *Danish Folktales, Legends and Other Stories*. Seattle.

- Trausti Dagsson 2014a. Landslag þjóðsagnanna: Landfræðileg kortlagning á íslenskum sögnum. Upublisert masteroppgave in Praktisk Folkloristikk, Universitetet på Island. (Se <http://hdl.handle.net/1946/18646>.)
- 2014b. Landfræðileg kortlagning á íslenskum sögnum. i: Þjóðarspejillinn: Ráðstefna í félagsvísindum XV. Red. Helga Ólafsdóttir og Thamar M. Heijstra. Reykjavík. (Se <http://hdl.handle.net/1946/19992>.)

Rönö hundare och Runtuna

Av Per Vikstrand

INLEDNING – DEN MEDELTIDA HÄRADSTINGSPLATSEN

För den generation av ortnamnsforskare som fostrats under Thorsten Anderssons vingar står en särskild lyster kring den medeltida tingsplatsen.

Andersson har ju i sin forskning (t.ex. 1965, 1982, 1984) visat att vi genom språkliga analyser av namnen på härad och hundaren kan säga förvånansvärt mycket om den äldsta distriktsindelningen i Sverige. Vi kan säga om det rör sig om en nyskapad indelning som i *Gullbergs härad* och *Valkebo härad* eller om det rör sig om gamla bygder som inordnats i distriktsindelningen som i fallen *Kind* och *Ydre* (Andersson 1982 s. 58). Vi kan också se att indelningen i hundaren och härad är gammal; den har sitt ursprung i den förkristna tiden och är äldre än Sverige som ett enat rike (a.a. s. 62 ff.). På senare tid har tingsordningens och lagspråkets höga ålder särskilt framhållits av Stefan Brink (2003). Omdateringen av Forsaringen i Hälsingland till vikingatid (se senast Källström 2010) har haft stor betydelse, för på denna ring finns av allt att döma en inristad lagbestämmelse, den äldsta bevarade i Norden. Ting och lag har således mycket gammal hävd hos nordborna, och de förefaller i det avseendet stå nära sina språkfränder på kontinenten, där t.ex. Visigoter och Langobarder var flitiga lagstiftare (Wickham 2010 s. 131, 136, 142 f.).

I centrum för tingsordningen står tingsplatsen. Den verkar alltid ha burit ett namn, och detta namn ingår ofta – direkt eller indirekt – i namnet på häradet eller hundaret. Till tingsplatsen fascination hör att vi inte alltid vet var den har legat, trots att vi kanske känner till dess namn. Men genom ett omsorgsfullt detektivarbete kan man ibland återfinna sådana bortglömda tingsplatser. Som exempel kan nämnas Dals härad i Östergötland, där Thorsten Andersson kan spåra tingsplatsen – själva »dalen» – till en plats kallad *Tingslyckan* i Väversunda by (Andersson 1965 s. 218 ff.).

Vad var då en tingsplats? Sverige var under äldre medeltid indelat i härad i götalandskapen och de västra svealandskapen, men i hundaren i landskapen runt Mälaren, fig. 1. I varje sådant distrikt fanns en tingsplats. Där avhölls regelbundet ting, vid vilka – som det verkar – både fria män och kvin-

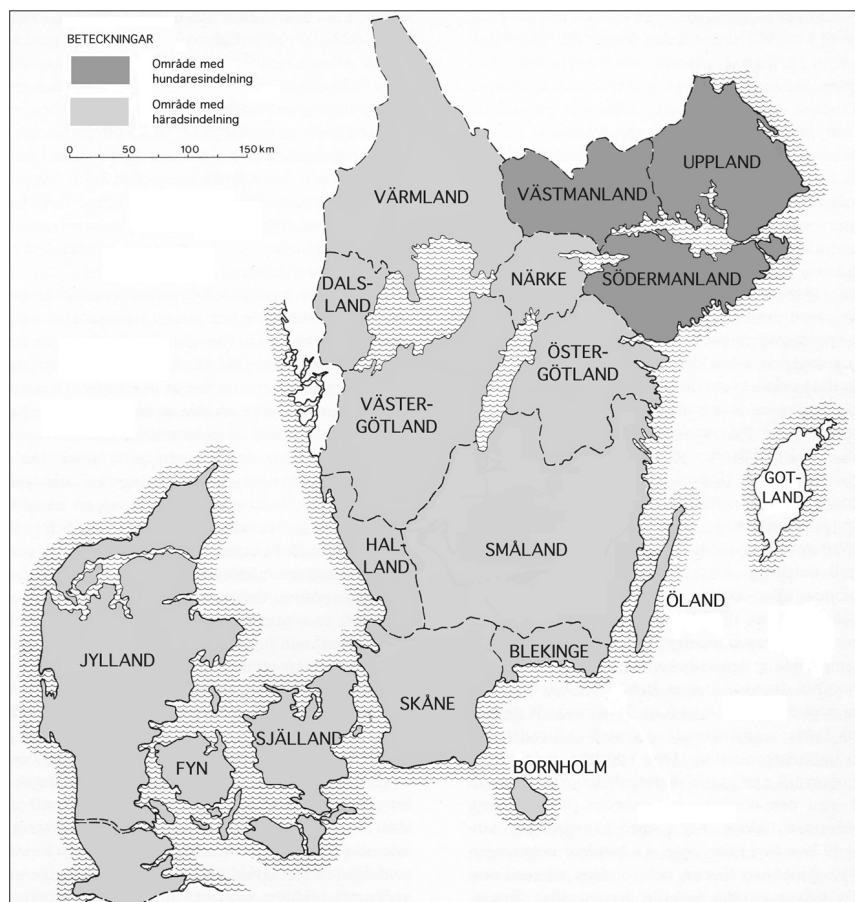

Fig. 1. Härads- och hundraresindelningen i det medeltida Sverige. Efter Andersson 1982 fig. 1 s. 53.

nor hade rätt att delta.¹ Tinget var ett slags blandning mellan domstol och kommunalfullmäktige, där såväl rättsärenden som politiska ärenden kunde avhandlas (se t.ex. Cederholm 2007 s. 334 ff.). I Mälarskapsen leddes tinget av två domare och därtill fanns en nämnd om tolv män från hundaret. Sammankallande var konungens länsman, eller *husabyman* med den ålderdomligare term som den konservativa Dalalagen använder. Tingsplatsen var indelad i fyra brofjäl (fsv. *broa fiol* Schlyter s. 92), kanske fyra bänkar som representerade hundarets fyra fjärdingar (se Holmbäck & Wessén 1933–46: 2, s. 112 not 42). Bänkarna verkar på andra håll, t.ex. i Skåne, ha kallats för *stockar* (Svensson 2015 s. 48, 223). Enligt västnordiska källor var tingsplatsen också omgärdad av ett s.k. veband uppträtt på hasselkäppar, som avgränsade det område där den särskilda tingsfreden rådde (Brink 2002 s. 90). Kanske har vi ett minne av detta veband i Dalalagens formuleringar om att tjuvar skall föras *a þing oc a ring*, »till ting och in i ring» (DL Tb 5).

¹ Om kvinnors deltagande på tinget, se Vainio 2010.

Själva platsen för tinget var viktig. För att de beslut som fattades skulle äga laga kraft krävdes att tinget var hållet vid rätt tidpunkt och på rätt plats, *a rættom thingstadh* som det uttrycks i det säkerligen ganska formaliserade tingsspråket. Tingsplatsen kallas i de medeltida diplomerna – alltså olika typer av rättsliga handlingar – vanligen för *thingstadher*, vilket av allt att döma var det vanliga fornsvenska ordet för 'tingsplats'. Landskapslagarna trycker gång på gång på vikten av den fasta, bestämda tingsplatsen. »En tingsplats skall vara i varje hundare», säger Upplandslagen, säkerligen med betoning på »en» (UL Rb 1, Holmbäck & Wessén 1933–46: 1, s. 195), och Dalalagen stipulerar att tinget skall hållas *i rætum oc gamblum things stadhum*, »på rätta och gamla tingsställen» (DL Rb 1). Det här handlar givetvis om rättssäkerhet. Giltiga beslut skulle bara kunna fattas på den plats som man gemensamt var överens om var den rätta tingsstaden. Därför kan vi räkna med att det finns en betydande tröghet i systemet; det förefaller som att distriktsindelningen redan i förlitterär tid har genomgått förändringar och att tingsplatser flyttats – inte minst i Sörmland – men det är inte något som kan ha varit lätt att åstadkomma.

Tingsplatsens betydelse kan också avläsas i ortnamnen. I den mån härad och hundaren inte går tillbaka på äldre bygder verkar det normala vara att de har namngivits utifrån sin tingsplats. Exempel är *Ulleråkers hundare* i Uppland som fått namn efter sin tingsplats *Ulleråker* och *Göstrings härad* i Östergötland som fått namn efter sin tingsplats **Gilstringer* (Andersson 1965 s. 250 ff.). Lika vanligt är dock att distriktsnamnet innehåller en inbyggarbeteckning bildad till tingsplatsens namn. Ett exempel är *Håbo hundare* i södra Uppland, fsv. *Haboa hundare*, som innehåller en inbyggarbeteckning **håboar*, efter Staffan Fridells undersökning (2008) troligen 'de som håller ting vid *Håtuna'.²

RÖNÖ HUNDARE

Ämnet för denna studie är Rönö hundare i Sörmland och dess tingsplats Aspa löt. Det är en av Mellansveriges mest kända och omskrivna hundaretingsplatser som med sina runstenar och sin tingshög brukar framhållas som en gammal, genuin tingsplats från förhistorisk tid. Rönö hundare, sedermera Rönö härad, ligger norr om Nyköping i Sörmland. Det bestod under medeltiden av 14 socknar och var därmed ett av landskapets största. Såväl natur- som kulturgeografiskt är hundaret väl sammanhållet. Gränserna följer i stor utsträckning naturliga demarkationer i landskapet och bygden är koncentrerad runt ett antal sjöar som avvattnas av Svartaån, fig. 2. Detta vattendrag var under järnåldern en smal vik som ledde upp från havet till sjön Runnviken och som Sigurd Rahmqvist (2001 s. 54) påpekat är *Runnviken* säkert det gamla namnet på denna vik. Namnet skrivs *Röönwijken* 1625 (Hellquist

² Själva *hå*-viken har tidigt försvunnit p.g.a. landhöjningen. Namnbildningen *Håtuna* måste vara mycket gammal vilket minskar sannolikheten av att förleden är ett tillagt tingsplatsnamn.

Fig. 2. Rönö hundare. Kartan visar Rönö hundare med kust och sjöar ca 1500 BP, dvs. vid järnålderns mitt. Här syns tydligt den smala vik som från Sjöså (*Sjöhusa) leder upp hundarets centralbygd, via ett kortare vattendrag norr om Svärta. Grundkarta © Sveriges geologiska undersökning.

1903–06 s. 512), *Rönviken* 1683–88 LSA C 6, och hör säkerligen på ett eller annat sätt samman med hundarets namn. Runt Rönviken ligger vad som kan karakteriseras som häradets centralbygd i Runtuna, Lida, Spelviks och Ludgo socknar. Längs en vattenled österut från Rönviken finner man sockarna Bogsta, Sättersta, Lästinge och längst i nordöst Torsåker. Söder om dessa, i häradets östra del, ligger Tystberga och Bälänge socknar som hör till ett annat vattensystem och har haft sina utfarter till havet längs två havsvikar som mynnat i Sibbofjärden. Häradet sönderfaller således i en östlig och en västlig del, och det är främst den västliga det här kommer att handla om.

Det finns ingen självklar centralort i Rönöbygden under järnåldern utan i stället kan vi urskilja ett antal maktnoder, fig. 2. Först och främst har man Oppusa (*i oppusom* 1425 11/10 Aspa löt RAp), det gamla *Upphusa med Uppsa kulle, Sörmlands största gravhöj, fig. 3. Oppusa ligger där farleden från havet nådde Rönviken och har en pendang i *Sjöså* (*i Syyoosom* 1385

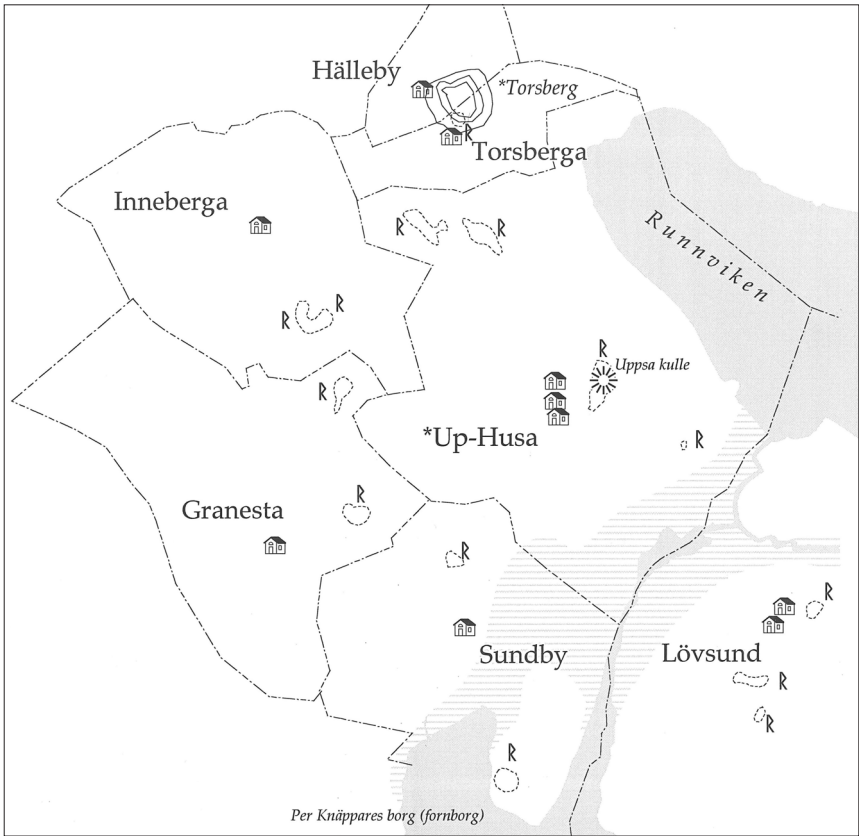

Fig. 3. Oppusa (fsv. *Up-Husa) med storhögen Uppsa kulle och angränsande bebyggelser, bl.a. Torsberga vars namn antagligen markerar en sakral plats i anslutning till *husa*-bebyggelsen. Gränser och bytomter efter äldre lantmäterikartor, främst den geometriska jordeboken C 12, omkr. 1690.

DMS 2:2 s. 261, i *sosæ* 1473 C 8 f. 21), troligen ett gammalt **Sjöhusa*, i Svärta sn vid vikens utlopp, fig. 2. De här namnen – **Sjöhusa* 'Husa vid sjön (dvs. havet)' och **Upphusa* 'det längre upp (från havet) belägna Husa' – förefaller vara givna i förhållande till varandra. Sjösa var sätesgård under medeltiden och har lämningar av vad som kan vara en kastal, raä 233. Här finns några högar, raä 6, och ett bortodlat gravfält, raä 10, men inte en forn lämningmiljö som på något sätt kan mäta sig med den vid Oppusa. Kanske har platsen främst utgjort en replipunkt för den ledning som utgick från den västra delen av hundaret, på samma sätt som Hälgo i Tysberga sn kan ha fungerat för den östra delen, fig. 2.³ Vad som ytterst ligger bakom *husa*-

³ Hälgos betydelse för sjöfarten antyds av Botvidslegenden. Enligt denna blev ju Botvid ihjälslagen av sin slaviske träl på Rågön (*ad quandam insulam, quæ Roghō vocatur* SRS 2:1 s. 380) när han försökte ordna skeppslägenhet till Gotland. Det enda kända Rågön i Södermanland ligger just utanför Hälgo, och traditionen knyter också händelsen hit (Indebetou 1877 s. 214, raä Tystberga 8).

namnen är oklart, men de har en tydlig anknytning till hav och sjöfart (Vikstrand 2008 s. 197 ff.).

En storhögsmiljö finns också vid den gamla kungsgården Landshammar. Andra maktnoder verkar ha funnits i Runtuna, Ludgo och kanske Sursa (*j swrdherusa* 1462 28/1? Rönö ting Strängnäsp.), troligen ett äldre **Sudherhusa* (Hellberg 2013 s. 18).⁴ Här bör också nämnas Tuna i Torsåkers sn med sitt pampiga höggravfält (raä 17), beläget lite för sig självt i häradets nordöstra hörn. Det intryck man får är av en bygd med flera mäktiga ätter där tinget och tingsplatsen kan ha spelat en viktig roll för att reglera maktbalansen.

*RÖNING

Genom synnerligen lyckliga omständigheter känner vi ett gammalt namn på Rönöbygden. En runsten funnen vid Aspa löt (SöFv1948;289) omtalar de båda männen Anund och Ragnvald som *rikir ā Rauningi ok sniallastir i Svēpiūðu*, 'rikast, mäktigast i *Rauningi* och snällast (raskast, dugligast) i Svetjud', fig. 4. Detta *a Rauningi* motsvarar ett runsvenskt **HrøyningR* eller **Hrøyningi*, som skulle bli **Röning* eller **Röninge* på modern svenska. Säkert helt riktigt har det uppfattats som ett äldre namn på Rönöbygden. Prepositionen *a* tyder på att det rör sig om ett gammalt bygdenamn.⁵ Det enda belägget låter oss dock inte avgöra om det rör sig om en *-ia*-avledning – alltså ett **Röninge* – eller ett maskulint böjt **Röning*. Lars Hellberg (1942 s. 96) var övertygad om att det rörde sig om ett maskulint böjt bygdenamn av samma typ som *Njudung*, *Malung* och det av honom själv rekonstruerade **Byring* i Rekarnebygden i nordvästra Sörmland.⁶ Å andra sidan verkar det i östra Sörmland finnas en rad bygdenamn som innehåller *-ia*-avledda *-ing*-avledningar: *Huddinge*, *Haninge*, *Grödinge*, *Turinge* och *Vårdinge* (Ståhle 1950). Jag kommer här att följa NRL (s. 315) och använda formen **Röning* (runsvenskt *HrøyningR*).

Men inte nog med att vi har detta gamla bygdenamn belagt från en runsten, det är också möjligt att namnet låter sig spåras i den fornvästnordiska litteraturen. I dikten *Ynglingatal* från omkring år 900 omtalas att sveakungen Ingjald dog *á Raeningi*. I Snorres *Ynglingasaga* (s. 43 f.), som kommenterar *Ynglingatal*, får vi en bakgrund till händelsen. Ingjald har tidigare låtit bränna inne den sörmländske kung Granmarr på Selaön. Granmars dotter var gift med den skånske kungen Ivar Vidfamne och denne vill nu hämnas.

⁴ Hellberg menar dock att detta **Sudherhusa* (eller **Suðr-Husar*, som han skriver) har utgjort en del av ett större **Husar* som »har uppgått i det gamla kronogodset **Liuðguðavi*» (Hellberg 2013 s. 18).

⁵ Se om prepositionen *a* vid bygdenamn Andersson 1984 s. 92 f. och där anf. litt.

⁶ Detta framgår inte helt tydligt av den text som här hänvisas till. Hellberg har dock upprepade gånger muntligen framhållit för mig att han ansåg den korrekta formen vara **Röning*, en direkt parallell till **Byring* i Rekarnebygden.

Fig. 4. Runstenen Fv1948;289 vid Aspa löt. Stenen ser kanske inte mycket ut för världen men är ett av de märkligaste och viktigaste historiska dokumenten från svenskt 1000-tal. Foto förf.

När Ingjald och hans dotter Åsa är på gästning *á Ræningi* får de reda på att Ivar är på väg mot dem med en stor styrka. Ingjald har ingen här samlad och situationen är hopplös. Åsa fattade då beslutet, som enligt Snorre är mycket omtalat, att de skulle bränna sig själva inne; de dricker alla sina män dödligt berusade och sätter sedan eld på hallen.

Sven B. F. Jansson (1985 s. 109 f.) har i frågans form antytt att detta *Ræningi* skulle kunna vara samma ort som det *Rauningi* som omtalas på Aspastenen. Han uppmärksammar också att namnet i en handskrift, Jöfraskinna, faktiskt skrivs *rauningi*, alltså med *au*-diftong.⁷ Är denna identifikation riktig antyder den att Rönöbygden var en av de platser som svea-

⁷ Dessutom har modern isländska en stark tendens till delabialisering. Redan på 1200-talet delabialiseras *æ* till *æ* (Wessén 1958 s. 24).

konungen uppehöll sig vid under det ambulerande konungadömets tid. Själva historien om Åsa och Ingjald må vara fabulerad, men ville man skänka den trovärdighet förlade man säkert handlingen till en plats där kungar brukade vistas.

NAMNET RÖNÖ HUNDARE

Man kan alltså belägga ett gammalt bygdenamn **Röning*. Men hundaret bar inte detta namn utan kallades under fornsvensk tid *Rönö hundare* (in *rønø hundery* 1322 SDHK 3129). Det är ett s.k. primärt hundaesnamn där ordet *hundare* utgör en fast del av namnet och där namnet är bildat särskilt för hundaret. Det är alltså inte ett gammalt bygdenamn. Förleden möter under medeltiden i former som *Rønø*, *Røna*, *Rønæ*, *Røne* och *Røno*. Det har framhållits att denna formförvirring medför att namnet inte osökt låter sig återföras på en bestämd grundform (SOL art. Rönö härad) och det är förvisso sant. Ser man till beläggs materialet som helhet ligger det ändå närmast till hands att uppfatta namnet som ett fsv. **Røna hundare*. De skiftande skrivningarna av förleden kan bero på en företeelse som kallas lexfrasreduktion och som beskrivits av Stefan Brink (1990 s. 383 ff.). En viktig egenskap hos lexikaliserade fraser (som **Røna hundare*) är den konnektiva prosodin. Denna innebär att huvudtrycket vanligen ligger på frasens senare del – här ordet *hundare* – varvid dess tidigare del ofta deaccentueras. De växlande förledsformerna i beläggen för **Røna hundare* kan förklaras som en tendens till lexfrasreduktion, varvid den andra stavelsens vokal försvagats och fått ett grumligt uttal som kunnat återges med *a*, *æ* eller stundom *o*. Att formen *Rönö* – som ju rimligen måste uppfattas som en urspårningsprodukt – tillslut slagit igenom visar i själva verket ganska tydligt att vokalens kvalitet tidigare varit vacklande.⁸ Oetymologiska ortnamnsformer på *-ö* är ju ett vanligt resultat av att slutvokalen försvagats. I fallet *Rönö* kan man också tänka sig påverkan från kungsgården och socknen med namnet *Rönö* i Björkekindsd, Östergötland (se om detta namn Franzén 1937 s. 201 ff.).

Man bör således vid tolkningen av hundaesnamnet utgå från en form **Røna hundare*. Förleden **Røna* låter sig i sin tur enklast förklaras som genitiv av en plural inbyggarbeteckning **rønar*.⁹ Rimligt är att en sådan inbyggarbeteckning, som påpekas i SOL (art. Rönö härad), är bildad till ett namn på tingsplatsen. Vi skulle då i hjärtat av Rönö hundare ha haft en tingsplats med ett namn på **Røn-*. I detta *røn* har vi enligt vanlig mening att

⁸ Att formen *Røno-* blir så pass vanlig under 1380-talet skulle dock kunna tyda på att den ogeomskinliga förleden börjat uppfattas som en svag feminin och böjts därefter.

⁹ Möjligen hörs ett eko av denna inbyggarbeteckning också i det av Harald Otto Indebetou (1877 s. 150) omtalade namnet *Rønnareslätten* »ej långt från Oppusahögen på gräsen mellan Runtuna och Bogsta». Några ytterligare belägg för detta namn finns dock inte i OAU:s samlingar. Det äldre kartmaterialet från denna del av socken, liksom även på Bogsta-sidan, är mycket bristfälligt och ger ingen ledning vad gäller lokaliseringen av platsen.

göra med ett fornsvenskt ord **røn* 'stenig mark', motsvarande fvn. *hraun* n. 'stenhop, stengrund' (Fritzner 2 s. 50) och danskans *røn* som särskilt används om stenrev och steniga små öar (DS 2 s. 153). Det rör sig alltså om ett samnordiskt ord av hög ålder, visserligen inte direkt belagt i Sverige men känt genom ett fåtal ortnamnen, t.ex. det ovan nämnda *Rönö* i Östergötland samt kanske *Röne* i Grolanda sn, Vilske hd, Västergötland (SOSk 14 s. 18).

Man har alltså att räkna med dels en inbyggarbeteckning **rönar*, dels ett bygdenamn **Röning*. Ett sådant par kan kanske tyckas omaka, men faktum är att en nära parallell föreligger i Bälinge hundare i Uppland. Här har man dels ett bygdenamn *Bäling* och vid sidan av detta en *ia*-avledd inbyggarbeteckning *bälar*. Båda kan gå tillbaka på ett namn på bygdens samlingsplats, **Bal* (von Friesen 1918, Sahlgren 1934 s. 286 f., Andersson 1965 s. 54 f., SOL art. Bälinge). På samma sätt kan alltså både inbyggarbeteckningen **rönar* och bygdenamnet **Röning* vara bildade till ett namn på Rönöbygdens gamla samlingsplats, **Rön-*. Inbyggarbeteckningar växlar ofta med ortnamn i äldre språkbruk. I hundares- och häradsnamnen konkurrerar namnbildningar utifrån inbyggarbeteckningar respektive ortnamn ibland med varandra långt fram i tiden (Andersson 1965 s. 164 f.). Att man här har använt en inbyggarbeteckning för att bilda hundaresnamnet i stället för bygdenamnet är därför inte så egendomligt som det kan verka.

ASPA LÖT

Men nu inställer sig problemet att hundarets kända tingsplats bär ett helt annat namn: *Aspa löt*. Redan 1302 möter namnet i ett tingsbrev: *apud aspulot in communi placito provincie Røntunum* (SD 2 s. 359, SDHK 1969) 'vid Aspa löt på tingsplatsen i provinsen Runtuna'. Det är också det äldsta belägget för Rönö hundare, som här alltså omtalas som *Runtuna hundare*. Det är ett förhållande som inte är helt ointressant, vilket jag ska återkomma till längre fram. Namnet *Aspa löt* innehåller i förleden bynamnet *Aspa*. Byn som namnet avser ligger på en kulle i väster ovanför tingsplatsen, fig. 5. Bynamnet *Aspa* (j *aaspo* 1455 Julita kloster RAp) återgår säkerligen på ett namn på Storån som rinner norr om byn (Ståhl i KL 11 sp. 161). Vattennamn på *Asp-* har diskuterats av Svante Strandberg (1984) som är benägen att i första hand sätta dem i samband med fiskbeteckningen *asp*.

Efterleden utgörs av det uråldriga ordet *löt*. Det är besläktat med verbet *luta* och har från början avsett sluttande mark, så ännu på Island och måhända i en del riktigt gamla ortnamn (Hellberg 1963 s. 179). I svenska dialekter uppvisar *löt* en rad skiftande betydelser men återkommande är att det avser olika typer av betesmark (Ståhl i KL 11 sp. 158–161). Under medeltiden tycks *löt* ha syftat på betesmark belägen utanför byns inägor, på utmark eller allmänningssmark (Hedblom i KL 11 sp. 162–163), dvs. egentligen den »vanliga» betesmarken som ju låg utanför gårdenas åkrar och ängar och dit

Fig. 5. Aspa löt med omgivningar. Topografiska kartan, © Lantmäteriet i2013/00403.

boskopen ofta fördes via fågator ut från bytomten. *Löt* kom därigenom att bli ett ord som betecknade den hävdade utmarken, och det verkar vara den betydelsen som oftast möter i ortnamnen. I Aspa låg löten i norr, huvudsakligen bortom Storån. Här har också tidigt etablerats en utflyttad gård, upptagen under namnet *Löten* i den geometriska jordeboken från 1638 (LSA C 1:244). Därför skulle man kanske vänta sig att tingsplatsen legat norr om Aspa bro, men den verkar i stället ha legat söder om bron. Avgörande är runstenen Sö 137 som uttryckligen sägs vara rest *ā þingstaði* 'på tingsstaden', fig. 5. Stenen står av allt att döma på ursprunglig plats vid vägen ner mot Aspa bro och helt nära den hög som går under namnet *Tingshögen*.¹⁰ Längs vägen från bron till Tingshögen finns fem kända runstenar och tre resta stenar, och enligt Mats G. Larsson (1997 s. 66) ska hela sträckan om 200 meter uppfattas som ett samlat monument. Det kan tilläggas att stenkantade vägparter verkar vara ett återkommande inslag på de platser där eriksgatans sträckning passerar tingsplatser (Brink 2000 s. 53). Tingsplatsområdet ligger enligt lantmäterikartorna på södra gärdet till Aspa by och inte på Aspa löt, fig. 6. Man behöver dock inte tolka *löt* i tingsplatsnamnet så bokstavligt, något jag strax ska återkomma till.

Österut från Aspa ligger Ludgos prästgård *Davik* vars namn skulle kunna rymma ett äldre namn på den vik av Ludgosjön som sträcker sig fram mot tingsplatsen. Som Svante Strandberg diskuterat (1986) kan det dock ha en helt annan bakgrund. Bortom *Davik* ligger det enigmatiska *Liudhgudhuvi*

¹⁰ Om stenen se senast Bianchi 2010 s. 122 ff.

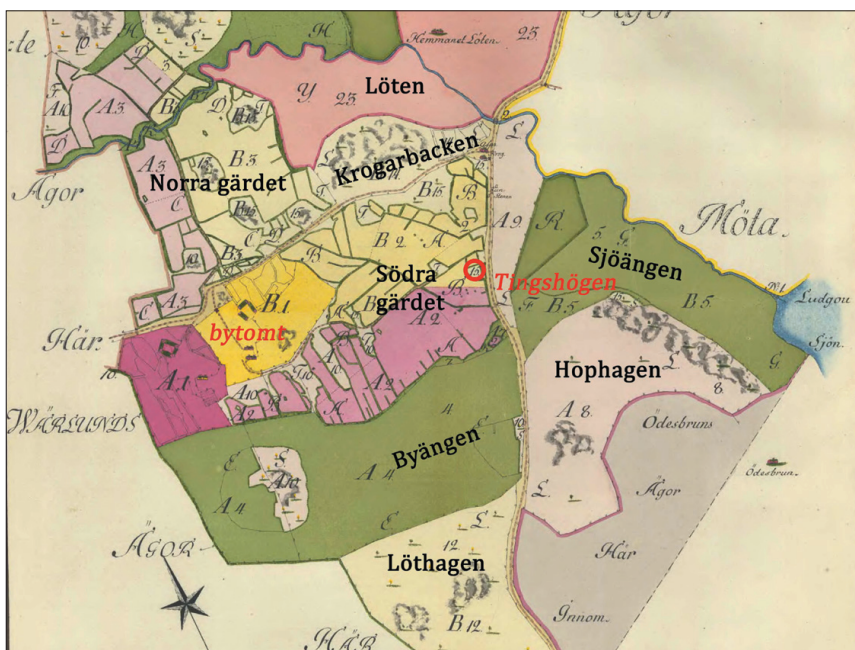

Fig. 6. Karta över Aspa by år 1771 (LSA C 48–2:1), med viktigare ägonamn utskrivna. Byn har vid denna tidpunkt två gårdar: A.1. som är ett kronorusthåll (Över-Aspa) och B.1. som är gästgivargård. Nere vid bron ligger Aspa krog och »Runstenar» är markerade längs vägen söderut. I norr slingrar sig den bäck som namnet *Aspa* ursprungligen avsett.

eller möjligen *Liudhguhavi*, idag *Ludgo*. Förleden är omdebatterad, men att det rör sig om ett sakralt ortnamn med efterleden *vi* 'helgedom, helig plats' kan knappast betvivlas (Vikstrand 2001 s. 310 ff., Elmevik 2008). Västerut ligger *Värlund* (*iuxta vernælund* 1331 SDHK 3771) som är ett gammalt **Vernalund*, troligen 'den inhägnade lunden' (jfr Fries 1955, i sht s. 37). Också här kan man överväga en sakral referens för namnet. Söderut ligger en gård med det suggestiva namnet *Ödesbrunn*. Här associerar man gärna till Urds brunn och nornorna, men det är inte riktigt så spännande. Av allt att döma rör det sig om ett gammalt **Örbrunn* där förleden är ordet *ör* 'grus'.¹¹

På tingsplatsen vid Aspa löt finns som nämnts ovan en hög kallad *Tingshögen*, fig. 7. Den är omtalad i Rannsakningarna från 1667 (2:1 s. 26) som *Aspa Tingzhögh* och utpekas där som gammal tingsplats.¹² Högar som enligt traditionen varit tingshögar finns ju lite varstans, och ibland har man nog anledning att förhålla sig avvaktande till dem. Att tingshögen som fenomen

¹¹ Namnet skrivs *Öbrom*, *Öbron*, *Öbrun* 1638 (LSA C1:213), *Ödesbrun* 1834 (LSA C 48–2:4). Det upptecknade uttalet är ung. »Örbrömm» (OAU). Uppe vid vägen ligger småbebyggelsen *Örbrink*.

¹² Det uppges att en gammal man för 30 år sedan uppvisat ett jordabrev daterat »å Rättan Tingzstadh Aspa Högom ...». Man undrar om det inte kan ha stått *Aspa Löthom*?

Fig. 7. Aspa löt och Tingshögen från söder. Foto förf.

har funnits finns det dock ingen anledning att betvivla, något som har utretts av Stefan Brink (2002 s. 100 ff.), bl.a. utifrån Tynwald Hill på Isle of Man. Ola Svensson (2015 s. 219 f.) menar att dessa högar kanske inte alltid varit den plats varpå tinget samlats utan snarare ingått i gestaltningen av tingsplatsens landskap: »De har varit en viktig del av tingets scenografi, monument som genom traditioner och myter har utvisat det rätta geografiska närområdet för tinget och skänkt rättshandlingarna historisk hävd och legitimitet.» Just frågan om legitimitet kan vara central. Genom att förlägga tingsplatsen till ett välkänt monument som en gravhög kunde ingen ifrågasätta att tinget hölls på rätt plats. Att högen därtill kan ha tjänat en praktisk funktion som talartribun är väl inte orimligt, men en förhållandevis liten hög som den vid Aspa löt kan inte ha rymt brofjällen eller tingsstockarna. Läget på en betydad tingsplats gör det rimligt att högen vid Aspa verkligen haft en funktion i samband med tinget. Att den tidigare kan ha ingått i ett gravfält (Larsson 1997 s. 64) behöver inte stå i motsättning till detta.

Aspa löt har alltså uppfattats som Rönö hundares äldsta tingsställe och den plats som hundaresnamnet utgår från har också sökts där. Karl-Axel Holmberg (1969 s. 220) skriver:

Den plana marken strax nedanför tingshögen översvämmas, enligt uppgift av Ortsbor, om våarna av sjön, vilket torde ha gjort den mindre lämpad som tingsplats. Det karakteristiska för terrängen ovanför sluttningen är vackert välvda, rundslipade hällar, som förekommer i stor mängd och över ett större område.

Fig. 8. Hällar på Aspa bytomt. Foto förf.

Det är den av Holmberg beskrivna lokalen med berghällar som brukar uppfattas som den gamla tingsplatsen, fig. 8. Jag vill inte förneka att det kan vara så. Platsen ligger högt och fritt, som tingsplatser ofta gör, och berghällarna motiverar mycket väl ett namn på *Rön-*. I förlängningen måste man då anta att tingsplatsen så småningom förskjutits ner mot tingshögen i slutningen och runstenen Sö 137, som ju uppges vara rest *ā pingstaði*. Men det finns invändningar. För det första: området med hällar ligger enligt äldre lantmäterikartor på Aspas själva bytomt. Tingsplatsen skulle då också ha legat på bytomten. Detta är exceptionellt. Av Ola Svensson stora arbete om de skånska häradstingsplatserna (2015) framgår t.ex. att dessa aldrig legat inne i själva byarna, inte heller när häradet har fått namn efter en by. Nu vill jag inte hävda att det här är en helt avgörande invändning. Det kan finnas paralleller, t.ex. i Bobergs härad i Östergötland där tingsplatsen verkar ha legat på samma höjd som byn (se Andersson 1965 s. 193 ff.). Men man ville gärna tänka sig att tingsplatsens juridiska status var beroende av att den stod på neutral mark. För det andra: om den ursprungliga tingsplatsen trots allt legat på Aspas bytomt borde hundarets namn rimligen ha blivit **Aspa hundare*. För det tredje: Tingsplatsens gamla namn, som vi delvis kan rekonstruera utifrån hundaresnamnet, har bytts ut mot ett yngre på *löt*. Det måste finnas en anledning till detta, och den mest närliggande är att tingsplatsen har flyttats.

DE ARKEOLOGISKA UNDERSÖKNINGARNA

För ungefär tio år sedan fick den misstänksamheten som jag länge närt gentemot Aspa löt ett slags bekräftelse. Det var när arkeologen Alexandra Sannmark tog sig an platsen med geofysiska undersökningar och provschakt kring Tingshögen (Sanmark & Semple 2008, Sanmark 2009 s. 214 ff.). Hon fann att vägen i äldre tid gått närmare högen men i övrigt egentligen ingenting. Tingsplatsen vid Aspa löt var så att säga »tom». Sanmark & Semple skriver (2008 s. 250):

Overall, the thing site at Aspa seems to be a “clean” site, without any long-term cultic or ritual activity, and these results strongly refute the purported long-standing connection between assembly, ancient burial and cult at Aspa löt.

Man påträffade således inga anläggningar, sekundärbegravningar eller depositioner av något slag. De enda spåren av tingsplatsen som verkar finnas är högen, runstenarna och vägen (a.a. s. 250). Mot denna bakgrund föreslår Sanmark & Semple att Aspa löt är en nyanlagd tingsplats från 900- eller 1000-talet. De tänker sig att det kan vara Öpir, som omtalas på Sö 137, eller hans släkt, som ligger bakom.

TINGSPLATSNAMN PÅ -LÖT

Som jag nämnde tidigare ligger i själva namnet *Aspa löt* en viktig antydning om att tingsplatsen inte är hundarets ursprungliga samlingsplats. Namnen på tingsplatser verkar nämligen ibland ha bildats efter vissa mönster, mönster som förändrats över tid och därmed tillåter vad man kan kalla för en typologisk datering. Till att börja med kan vi urskilja en äldre grupp av tingsplatsnamn som innehåller ordet *åker*:

<i>Frösåker</i>	<i>Frösåkers hundare, Uppland</i>
<i>Haraker</i>	<i>Lysings härad, Östergötland</i>
<i>*Harthaker</i>	<i>Harjagers härad, Skåne</i>
<i>Jönåker</i>	<i>Jönåkers hundare, Södermanland</i>
<i>Ljungsåkra</i>	<i>Kinnevalds härad, Småland</i>
<i>Medåker</i>	<i>Åkerbo hundare, Västmanland</i>
<i>Stavsåkra</i>	<i>Norrvidinge härad, Småland</i>
<i>Torsåker</i>	<i>Torsåkers hundare, Uppland</i>
<i>Ulleråker</i>	<i>Ulleråkers hundare, Uppland</i>

Till den här gruppen hör också namnet *Åkerboa hundare* (eller *härad*) som faktiskt uppträder fyra gånger i östra Sverige. Här ingår en inbyggarbeteckning *åkerboar* som då inte ska förstås som 'de som bor på åkern' utan 'de som har sin tingsplats på en åker' eller kanske snarast på en plats som heter *Åker*.

Att det här är en äldre typ framgår av att förlederna i flera fall innehåller ett förkristet gudanamn. Typen är viktig efter som den mycket tydligt förankrar tingsorganisationen i en förkristen kontext. *Aspa löt* hör dock till en troligen yngre, mellansvensk grupp av tingsplatsnamn på *-löt*. Hit hör:

<i>Aspa löt</i>	<i>Rönö hundare, Södermanland</i>
<i>Eklöt</i>	<i>Åkerbo hundare, Västmanland</i>
<i>Käfflöt</i>	<i>Hagunda hundare, Uppland</i>
<i>Källslöt</i>	<i>Hölebo hundare, Södermanland</i>
<i>Svartalöt</i>	<i>Svartlösa hundare (tidigare Övra Tör), Södermanland</i> ¹³

Att denna grupp är yngre än gruppen på *-åker* framgår till att börja med av att vi här inte har några gudanamn i förlederna. Vidare har en tingsplats med namn på *-löt* bara i ett fall gett upphov till ett hundaresnamn, nämligen *Svartlösa hundare* som har namn efter tingsplatsen *Svartalöt*. *Svartlösa hundare* är dock ett sekundärt och yngre namn som först under 1400-talet ersatte hundarets äldre namn *Övra Tör*. Det förhåller sig också så att hundaresnamnen i vissa fall, som *Hagunda hundare* och *Åkerbo hundare*, faktiskt utpekar äldre tingsplatser med andra namn.¹⁴ Så verkar det också förhålla sig i Rönö hundare. Liksom tingsplatserna har varit en mycket seg struktur i landskapet bör också deras namn ha varit det. De kan inte ha förändrats utan tungt vägande skäl. Det enda skäl som jag egentligen kan tänka mig är att tingsplatsen har flyttats. Om den flyttades var i gengäld ett nytt namn helt nödvändigt av rent juridiska skäl, för att säkerställa att beslut fattats på rätt tingsplats. Frågan blir då varför den flyttades och var den låg innan den flyttades. När det gäller den senare frågan ger oss faktiskt hundaresnamnet en tydlig ledtråd.

RUNTUNA

Det finns ett viktigt namn i hundaret som verkar innehålla samma ord fsv. **røn* 'stenig mark' som ligger till grund för inbyggarbeteckningen **rønar* i *Rönö hundare*. Det är sockennamnet *Runtuna*, regelbundet skrivet **Røntu-*

¹³ Det kan nämnas att tingsplatsen Eldsund i Åkers härad i Södermanland stundom omnämns som *Eldsunds löt* o.d., t.ex. *a eldasunda løøt* 1422 20/10 Eldsund RAp.

¹⁴ Tydligast ser man detta i det gamla Haghund, senare Hagunda härad, strax sydväst om Uppsala. *Haghund* innehåller det gamla germanska räkneordet *hund* 'hundra' använt som distriktsbeteckning. Förleden innehåller det fsv. ordet *hagh* 'inhägnad, hage' och syftar sannolikt på den ursprungliga tingsplatsen som bör ha legat vid *Hagby* och haft ett namn på *Hag-*. Den medeltida tingsplatsen har dock legat drygt ett par kilometer sydöst om Hagby, på utmarken till byn Brunna. Här finns en plats som kallas *Tingsstaden*, ett namn som alltså innehåller det genuina fornsvenska ordet för tingsplats, *thingstadher*. Alldeles intill Tingsstaden ligger torpet *Käfflöt* (*Kiæfsløøt* 1377) och även om vi inte kan direkt belägga det i källorna är det troligt att *Käfflöt* också varit namn på tingsplatsen, ett namn som har nybildats i samband med tingsplatsen flyttning, kanske under vikingatid eller tidig medeltid. Se Vikstrand 2011.

num, **Røntuna* under fornsvensk tid.¹⁵ Socknen har fått namn efter Runtuna by som ligger ungefär 4,5 km från Aspa löt. I tidigare forskning har man varit överens om att förleden är just ordet **røn* 'stenig mark' (se i synnerhet Holmberg 1969 s. 218 ff., SOL art. Runtuna, Rönö härad). Men eftersom man har varit övertygad om att hundarets gamla tingsplats legat vid Aspa löt har man inte gärna velat se ett samband mellan namnen *Runtuna* och *Rönö hundare*. I stället har man i första hand tänkt sig att det skulle röra sig om två av varandra helt oberoende namnbildningar, där förleden i *Runtuna* tar fasta på den steniga terrängen vid kyrkan. Att vi har ett *Runtuna* – *Røntuna* – i hjärtat av *Røna hundare* skulle således vara en ren slump. Det här är en lösning som jag aldrig varit riktigt tillfreds med. En anledning är att det verkar finnas ett tydligt samband mellan *tuna*-namnen och hundaresindelningen. Det är känt sedan länge (se t.ex. Andersson 1968 s. 111 ff.) och framgår av en rad namnpar som:

Håtuna – *Håbo hundare*

Simtuna – *Simbo hundare*

Sollentuna – *Sollentuna hundare*

Tortuna – *Tjurbo hundare*

Torstuna – *Torsåkers hundare*

Vallentuna – *Vallentuna hundare*

Ultuna – *Ulleråkers hundare*

Till denna räkka vill man gärna också tillfoga:

Runtuna – *Rönö hundare*

Hur detta samband ska förstås är omdiskuterat. Den lösning som Karl-Axel Holmberg (1969 s. 86) antyder i sin avhandling om *tuna*-namnen från 1969 är att det hör samman med vissa *tuna*-namns funktion som sockennamn. Eftersom det fanns flera socknar som bar namnet **Tuna* så kom de att särskiljas genom ett tillägg av hundaresnamnet. Förklaringen är av flera skäl ohållbar. Till att börja med är inte alla dessa *tuna*-namn sockennamn. *Ultuna* i Ulleråkers hundare har aldrig varit namn på en socken. Ett annat argument är det kronologiska. Man räknar idag knappast med en territoriell sockenindelning i Mälarlandskapen förrän under 1200-talet. Det innebär att namn som *Vallændatuna* och *Røntuna* inte skulle ha kunnat bildas förrän tidigast under 1200-talet, och det vore rimligast att tro att de vuxit fram under 1300-talet när skriftkulturen tar fart på allvar i vårt land. Men namnen är äldre än så. *Røntuna* är belagt första gången 1296 och *Vallentuna* redan 1253. Thor-

¹⁵ Härifrån avviker endast det äldsta belägget *in rentunum* (1296 29/8 Riseberga RAp, SDHK 1716). Skrivningar med *Run-* börjar uppträda från 1450-talet och har slagit igenom på 1500-talet. Förutsättningen är väl en förkortning av stavvokalen genom ordlängdsbalans och/eller lexfrasereduktion. Formen med *u* återspeglar ett sörmländskt dialektuttal (Strandberg 2001–2002).

sten Andersson (1968 s. 116 f.) är inne på samma linje när han konstaterar att man vad beträffar *Sollentuna* och *Vallentuna* slås av beläggsseriernas uniformitet där förlederna är fast sammanvuxna med huvudlederna: »Det förhållandet, att de sammansatta namnformerna är klart stabiliserade redan vid den historiska tidens början, tyder inte på ett sent tillägg av förlederna.» (a.a. s. 117.)

Man vågar nog påstå att sambandet i namnpar som *Solændatuna* och *Solända hundare*, *Håtuna* och *Håbo hundare* osv. inte hör samman med *tuna*-namnens funktion som sockennamn. Rimligare är att det står i förbindelse med hundaresindelningen. Det innebär i så fall att man också bör tänka sig ett samband mellan *Runtuna* och *Rönö hundare*. Hur detta samband har sett ut vet vi inte och det finns olika vägar att gå. Räknar man med att den ursprungliga tingsplatsen legat vid Aspa löt måste man anta något slags fjärrförbindelse med namnet *Runtuna*. En möjlighet vore att samma inbyggarbeteckning **rønar* som ingår i hundaresnamnet också skulle ingå i *Runtuna*. Vi skulle alltså ha ett göra med ett gammalt **Rønåtuna*. Men beläggen för *Runtuna* stöder inte ett sådant antagande.¹⁶ SOL (art. Runtuna) nämner möjligheten av att *Runtuna* skulle innehålla en annan inbyggarbeteckning, **rønboar*, och att det skulle röra sig om ett gammalt **Rønboatuna*. Det är förvisso en teoretisk möjlighet, men samtidigt saknas helt belägg för en sådan inbyggarbeteckning.

Kan man inte räkna med en inbyggarbeteckning återstår som jag ser det bara att anta att en namnlåtande tingsplats funnits vid Runtuna. Man kan då tänka sig åtminstone två olika lösningarna:

- 1) Inbyggarbeteckningen i **Røna hundare* är bildad direkt till namnet *Røntuna*
- 2) Inbyggarbeteckningen i **Røna hundare* och förleden i bynamnet *Røntuna* (liksom bygdenamnet **Røning*) går båda tillbaka på ett namn på hundarets tingsplats **Røn-* (måhända ett **Rønaker?*).

Det andra alternativet har jag i fig. 9 försökt tydliggöra med ett flödesschema. Jag vill betona att det finns flera sätt att förstå namnkomplexet. Men oavsett vilket man väljer synes det enklaste vara att räkna med en namnlåtande samlingsplats vid Runtuna. En sådan plats kan inte beläggas i historiska källor och inte heller finns det några tingsplatsindicerande ortnamn som stöder dess existens. Har tingsplatsen flyttats till Aspa löt redan under vikingatid är det kanske inte heller att vänta. Men det kan förtjänas att påminna om att hundaret faktiskt i den äldsta diplomatiska källan från 1302

¹⁶ *in rentunum* 1296 29/8 Riseberga RAp, *in communi placito prouincie Røntunum* 1302 1/4 Varsta RAp, *in parochia røntunum* 1320 29/1 Bogesund RAp m.fl. belägg. Det finns inga spår av en mellanvokal i beläggsserien för *Runtuna*. Det kan jämföras med *Sollentuna* som regelbundet skrivs *Solændatunum* o.d. fram till mitten av 1300-talet. *Vallentuna* följer *Sollentuna*; sista belägget med bindevokal 1368. *Färentuna*, fsv. **Færingatuna*, skrivs med bindevokal ännu 1425 (*j færinghetuna sokn* 24/6 Stockholm RAp or.).

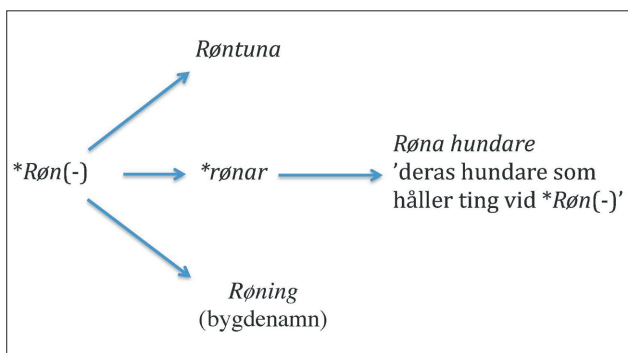

Fig. 9. En möjlighet att förstå relationen mellan namnen *Røntuna* och *Røna hundare*.

omtalas som *provincie Røntunum* 'Røntuna hundare', precis som det skulle göra om tingsplatsen hade legat vid Røntuna.

EN TINGSPLATS VID RØNTUNA?

Røntuna by är på 1600-talet utlagd som en radby med fyra gårdar, fig. 10. Söder därom ligger prästgården Tybble som faktiskt inte är ett *Thykbyle* (dvs. *Tibble*) utan ett **Nybyle*. Genom en medeltida källa vet vi att detta **Nybyle* är avgärda från Røntuna (Holmberg 1969 s. 218, DMS 2:2 s. 222). Kyrkan ligger på gränsen mellan Røntuna och präst-

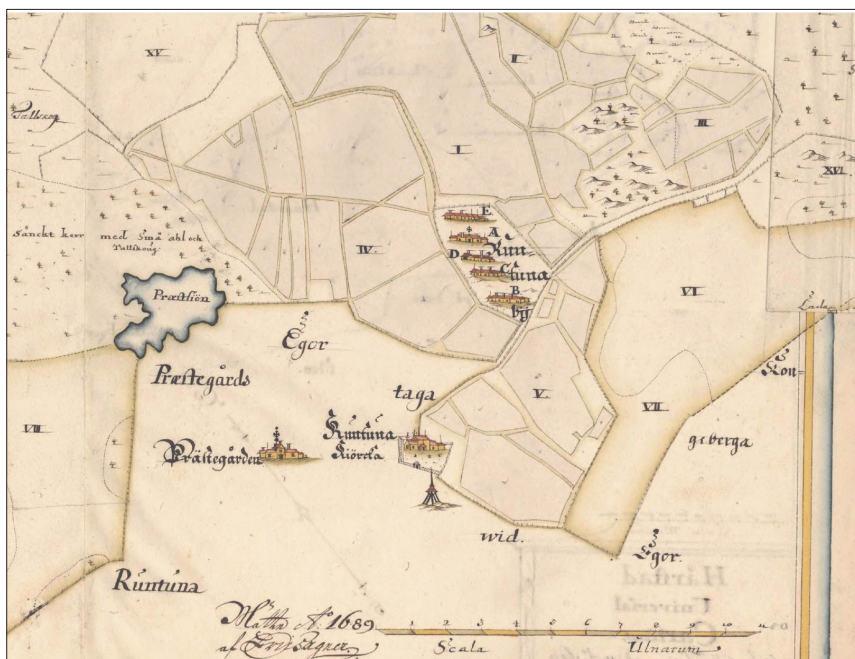

Fig. 10. Røntuna by, kyrka och prästgård vid slutet av 1600-talet. LSA C 12:80-1 (1689).

Fig. 11. Hällar på backen invid Runtuna kyrka. Foto förf.

gården och söder om kyrkan ligger den backe med berghällar som man tänkt sig vara bakgrunden till *Rön-* i *Röntuna*, fig. 11. Det är snarast här, på backen med klockstapeln, som man får tänka sig att en tingsplats kan ha legat.

Runtunas granne i öster är *Kungberga* (j konungabergom 1455 19/6 Aspa löt RAp), fig. 12. Här finns ett ganska ordinärt yngre järnålders-gravfält, räa 62, och en runsten, Sö 149, har varit inmurad i skorstenen. Runstenen, som

Fig. 12. Runtuna och Kungberga med omgivningar. Bytomter markerade med orange. Runtuna by kallas på kartan *Runtuna gård*. Grundkarta: topografiska kartan, Lantmäteriet. © Lantmäteriet i2013/00403.

nu står vid kyrkan, omtalar ett brobygge, och dess ursprungliga placering har därför kanske inte varit vid bytomten. *Kungberga* är ett gammalt **Konungaberga* där förleden innehåller genitiv pluralis av *konung* 'kung'. Efterleden avser den höjd på vilken byn ligger. Förleden ska ses mot bakgrund av att det finns flera andra namn på *-berga* i socknen: *Onsberga*, *Österberga*, *Inneberga* och *Torsberga*. Förledens pluralform uttrycker i detta fall troligen ett samband med konungainstitutionen eller med kronan snarare än med någon enskild kung (Hellberg 2013 s. 22). Under medeltiden fanns här en av de få kronogårdarna i socknen (tillsammans med ett frälsehemman, se DMS 2:2 s. 219). Västerut på Runtunas och Tybbles mark ligger dessutom *Kungsängen* (*Kungz enghen* 1640-talet Lilla Sörmlandssamlingen 15, *Kong Engen* 1689 LSA C 12:80–1, *Kongängen* 1705 LSA C 61–49:1). På grannbyn Kesta ligger i anslutning härtill **Kungshagen* (*Kongshage stugan* 1695 LSA C 14: 221–222, jfr *Kungshagstorpet* på moderna kartor). Det bör noteras att *Kungsängen* inte har någon direkt anslutning till *Kungberga*. I sin forskning kring järnålderns centralorter lade Lars Hellberg stor vikt vid ängar med namn som *Kungsängen* eller *Källängen* (**Karl(a)ängen*). Deras betydelse låg i att de kunde försörja de hästar som krigare (»karlar») och andra kungliga funktionärer behövde för sina göromål. Tyvärr utvecklade han aldrig dessa tankar mer utförligt, se dock Hellberg 1984 s. 136 och 2011 s. 34.

Man kan föreställa sig att *Konungaberga* var boställe för kungens länsman, som enligt *Södermannalagen* var den som skulle utlysa tinget. Här

Fig. 13. Källan på klockstapelsbacken i Runtuna. Foto förf.

framträder bilden av en ganska nedtonad kungamakt som visserligen har etablerat sig i hundarets centrum men där kungsgården snarast kan ses som ett komplement till Runtuna, som vi får tänka oss har varit säte för en av de mäktiga ätterna i *Röning under vikingatid. Liknande relationer mellan kungsgård och stormannagård möter på andra håll i Mälardalen och återspeglar måhända ett äldre skede i centralmaktens utveckling. Kanske kan man i dessa fall tala om spår av en förhandlande snarare än en erövrande kungamakt, baserad på maktindelning och federativa ideal.

Uppe på backen finns också en stor källa, fig. 13. Stora och mytomspunna källor dyker ofta upp vid *tuna*-byar i anslutning till gamla tingsplatser, bl.a. vid Simtuna, Skultuna och Romfartuna. I både *Simtuna* och *Skultuna* är det antagligen namn på dessa källor som ingår i förlederna – kanske **Simbi* och **Skulp*- (se om det förra Elmevik 1971 s. 36 ff.). De här källorna kan ha haft någon typ av rituell funktion i anslutning till den förkristna tingsordningen. Man kan också (men helst inte) tänka på den hemska Drekkingahylur vid Tingvellir på Island, där kvinnor avrättades genom dränkning.

ANLEDNING TILL TINGSPLATSENS FLYTTNING

Om nu tingsplatsen ursprungligen låg vid Runtuna, varför flyttades den till Aspa löt? En möjlighet är att se flytten som ett utslag av kungamaktens strävan att skaffa sig starkare inflytande i landet *Röning. Kronan ägde inte mycket jord i Rönö hundare, men det finns ett par platser som bör nämnas. Först Husby i Svärta sn med det angränsande men nu försvunna Håby, vars namn möjligen är ett sakralt **Hovby*.¹⁷ Här finns en större hög på gravfältet raä 127, en anslutande kyrka och en kunglig jaktpark som sträckt sig från Jägarbacken (*Jagar- och Crono Parch* 1709 LMA 04-SVÄ-133) vid kyrkan ner över Öbacken, Mellanbacken och Fjällbacken (se LMA 04-SVÄ-31, 1759, m.fl. kartor). Husby ligger idag något tillbakadraget i bygden, men har troligen tillsammans med Håby och prästbolet utgjort ett komplex som sträckt sig ner till Svärtaån och därmed haft en kontrollerande position längs vattenleden upp till den centrala bygden i Rönö hundare. Här finns bl.a. två fornborgar och en namnmiljö som omfattar ett *Nor* och ett *Karlaby*. Men platsen ligger perifert i förhållande till häradets centralbygder och här finns vad jag vet inga spår av någon tingsplats.¹⁸

Ytterligare ett kungligt godscomplex fanns dock i häradet och det var i Ludgo socken. Som framgår av kartan från DMS, fig. 14, innehar kronan här ett stort antal gårdar kring Ludgo kyrka, inkluderande byn Aspa med Aspa löt. Andra storgods i Rönö som kan spåras i det medeltida källmaterialet – t.ex. Runtuna, Landshammar och Oppusa – ägs huvudsakligen av frälset och

¹⁷ Namnet skrivs *Hoffby* 1548 (DMS 2:2 s. 256) och även uttalet tyder på ett gammalt **Hovby*.

¹⁸ **Husaby* (nu *Hossebo*) i Råby-Rekarne sn hör snarast samman med bygden kring Nyköpingsån och Tuna/Siggetuna i Bärbo sn (se Vikstrand 2001 s. 174).

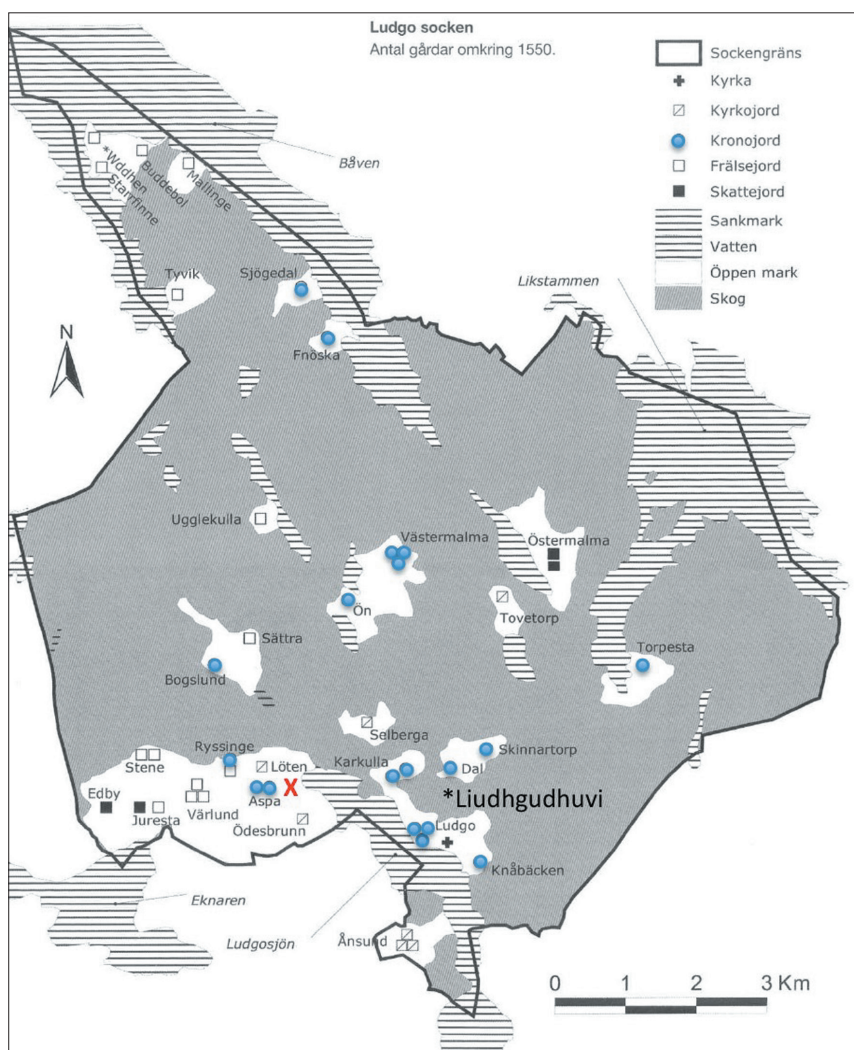

Fig. 14 Kronans godscomplex kring Ludgo k:a. Rött kryss utvisar platsen för Aspa löt. Bearbetning av DMS 2.2 s. 184 f.

där kan man tänka sig ett slags maktkontinuitet från vikingatidens runstensresande ätter. Men inte så i Ludgo. Kronans stora gods innehav i socknen andas konfiskation. Här förefaller kungamakten ha lagt beslag på ett stormanngods, det gamla Liudhgudhuvi. De närmare omständigheterna kommer vi aldrig få reda på, men kanske ser man här spåren av en mer brutal kungamakt än den som uppträder vid Runtuna. Vi vet inte när kungen skaffade sig kontroll över Ludgogodset, men har det skett tillräckligt tidigt kan man tänka sig ett kungligt initiativ bakom flytten av tingsplatsen, så att den kom att hamna inom den kungliga domänen. För ett sådant händelseförlopp talar måhända att den nya tingsplatsen förlades till den plats där vägen från

Strängnäs nådde fram till Rönöbygden. Det var sannolikt den väg som konungen red på sin eriksgata, och Aspa löt låg där han första gången red in i landet *Rönings bebyggda delar. Att detta verkligen var kungens väg genom Sörmland antyds av namnet *Kungsgatsbacken*, beläget vid samma väg ett par mil norrut i Gåsinge socken.

Tillsist: om det nu var i landet *Röning som Ingjald Illråde och hans dotter Åsa brände sig själva inne, var någonstans kan denna dramatiska händelse ha utspelat sig? Ja, vi vet naturligtvis inte om det någonsin funnits en kung Ingjald och än mindre om han brände sig själv inne. Men det är en god historia, och det man säkert kan säga är att när dikten *Ynglingatal* kom till, omkring år 900, så var den redan i svang. I den mån den kan knytas till *Röning bör man ha föreställt sig att Ingjald och Åsa befann på kungens gård i landet, och så långt tillbaka i tiden är nog den starkaste kandidaten gården Kungberga i Runtuna socken.

KÄLLOR OCH LITTERATUR

- Andersson, Thorsten, 1965: Svenska häradsnamn. Uppsala. (Nomina Germanica. Arkiv för germansk namnforskning utg. av Jöran Sahlgren 14.)
 — 1968: *Tuna*-problem. I: Namn och bygd 56. S. 88–124.
 — 1982: Hund, hundare och härad från språklig synpunkt. I: Bebyggelsehistorisk tidskrift 4. S. 52–66.
 — 1984: Danska bygde- och häradsnamn. I: Namn och bygd 72. S. 90–100.
 Bianchi, Marco, 2010: Runor som resurs. Vikingatida skriftkultur i Uppland och Södermanland. Uppsala. (Runrön 20.)
 Brink, Stefan, 1990: Sockenbildning och sockennamn. Studier i äldre territoriell indelning i Norden. Uppsala. (Acta Academiae regiae Gustavi Adolphi 57. Studier till en svensk ortnamnsatlas 14.)
 — 2000: Forttida vägar. I: Bebyggelsehistorisk tidskrift 39. S. 23–64.
 — 2002: Law and legal customs in Viking Age Scandinavia. I: The Scandinavians from the Vendel period to the tenth century. An ethnographic perspective. Red. Judith Jesch. Woodbridge. (Studies in historical archaeology 5.) S. 87–127.
 C 8 = jordebokanteckningar rörande arvet efter konug Karl Knutsson (1470-talet). Riksarkivet.
 Cederholm, Mathias, 2007: De värjde sin rätt. Senmedeltida bondemotstånd i Skåne och Småland. Lund. (Studia Historica Lundensia.)
 DL = Dalalagen. I: SSGL 5.
 DMS = Det medeltida Sverige. Stockholm. 1:1–. 1972 ff.
 DS = Danmarks stednavne. Udg. af Institut for Navneforskning [tidigare: Stednavneudvalget]. 1–. 1922 ff. København.
 Elmevik, Lennart, 1971: Simris, Simlinge och Simtuna. I: Sydsvenska ortnamns-sällskapets årsskrift. S. 10–47.
 — 2008: *Ludgo, Luggavi, Luggude härad* – och *Locknevi*. I: Namn från land och stad. Hyllningsskrift till Mats Wahlberg 25 maj 2008. Red. Eva Brylla & Svante Strandberg. Uppsala. (Namn och samhälle 21.) S. 37–46.
 Franzén, Gösta, 1937: Vikbolandets by- och gårdnamn 1. Uppsala. (Nomina Germanica 1.)

- Fridell, Staffan, 2008: *Hå, Håtuna* och **anahahai**. I: Namn och bygd 96. S. 47–59.
- Fries, Sigurd, 1955: Ordet *värn* ’hägnad, äga’ och dess förekomst i ortnamn. I: Ortnamnssällskapets i Uppsala årsskrift. S. 23–38.
- Friesen, Otto von, 1918: Uppländska sockennamn. I: Upsala Nya Tidnings julnummer. S. 4–5.
- Fritzner = Fritzner, Johan: Ordbog over det gamle norske sprog 1–3. Omarbejdet, forøget og forbedret udgave. Kristiania 1886–96. Rettelser og tillegg ved Finn Hødnebo. Oslo 1972.
- Hellberg, Lars, 1942: Ortnamn på Rekarna. Bidrag till belysning av Södermanlands äldsta indelning. I: Namn och bygd 30. S. 88–135.
- 1963: Bygd och odling i ortnamnens ljus. I: Stenkvista. En socken i Sörmland. Årla. S. 166–207.
- 1984: Svetjud och Norrlanden. En kompakt forskningsrapport. I: Florilegium Nordicum. En bukett nordiska språk- och namnstudier tillägnade Sigurd Fries den 22 april 1984. Red. av B. Liljestränd. Umeå. (Acta Universitatis Umensis. Umeå studies in the humanities 61.) S. 135–145.
- 2011: Aktuell forskning om *tuna*-namnen. I: Uppländska namnstudier. Valda namnspalter ur Upsala Nya Tidning 1982–2002. Uppsala. S. 30–41.
- 2013: Ortnamnen och den forntida sveastaten. Presentation av ett forskningsprojekt. I: Namn och bygd 101. S. 9–31.
- Hellquist, Elof, 1903–06: Studier öfver de svenska sjönamnen, deras härledning och historia. Stockholm. (Bidrag till kännedom om de svenska landsmålen och svenskt folkliv 20:1.)
- Holmbäck, Åke & Wessén, Elias, 1933–46: Svenska landskapslagar tolkade och förklarade för nutidens svenskar 1–5. Stockholm.
- Indebetou, Harald Otto, 1877: Södermanlands minnen från äldsta till närvarande tider. Första delen, omfattande tiden till reformationen Stockholm.
- KL = Kulturhistoriskt lexikon för nordens medeltid från vikingatid till reformationstid. 1–22. 1956–78. Malmö.
- Källström, Magnus, 2010: Forsaringen tillhör 900-talet. I: Fornvännen 105. S. 228–232.
- LMA = Lantmäterimyndigheternas arkiv, Riksarkivet.
- LSA = Lantmäteristyrelsens arkiv, Riksarkivet.
- Larsson, Mats G., 1997: Från stormannagård till bondebby. En studie av mellansvensk bebyggelseutveckling från äldre järnålder till medeltid. Lund. (Acta Archaeologica Lundensia. Series in 8°. 26.)
- Lilla Sörmlandssamlingen. Skoklostersamlingen II, E 8234, Vol. 107, Riksarkivet. www.riksarkivet.se/geometriska
- NRL = Peterson, Lena: Nordiskt runnamnslexikon. Femte, reviderade utgåvan. Uppsala 2007.
- OAU = Ortnamnsarkivet i Uppsala. Samlingar i Namnarkivet i Uppsala.
- Rahmqvist, Sigurd, 2001: Rönö härad och Runnviken. I: Plats, landskap, karta. En vänatlas till Ulf Sporrang. Red. Margareta Elg. Stockholm. S. 54–55.
- Rannsakingarna = Rannsakingar efter antikviteter 1. Uppland, Västmanland, Dalarna, Norrland, Finland. H 1. Utg. av I. Olsson, N.-G. Stahre & C. I. Ståhle. Stockholm 1960.
- Rap = Pergamentsbrev i Riksarkivet, Stockholm.
- Sahlgren, Jöran, 1934: Elof Hellquist. I: Arkiv för nordisk filologi 50. S. 273–289.
- Samnordisk runtextdatabas. Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet. <http://www.nordiska.uu.se/forskn/samnord.htm>
- Sanmark, Alexandra, 2009: Administrative organisation and state formation: a case

- study of assembly sites in Södermanland, Sweden. I: *Medieval Archaeology* 53. S. 205–241.
- Sanmark, Alexandra & Semple, Sarah, 2008: *Places of assembly: new discoveries in Sweden and England*. I: *Fornvännen* 103. S. 245–259.
- SD = Svenskt diplomatarium.
- SDHK = Svenskt diplomatariums huvudkartotek över medeltidsbrev. www.ra.se
- SOSk = Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Skaraborgs län. På offentligt uppdrag utg. av Kungl. Ortnamnskommissionen/Ortnamnsarkivet i Uppsala. 1–18. 1950–81. Uppsala.
- SOL = Svenskt ortnamnslexikon. Red. M. Wahlberg. Uppsala 2003.
- SRS = *Scriptores rerum Svecicarum medii aevi*. T. 2. *Iussu regis augustissimi post D. Ericum Michaëlem Fant ediderunt ac illustrarunt Ericus Gustavus Geijer et Johannes Henricus Schröder*. Upsaliae 1828.
- Schlyter = Schlyter, C. J., 1877: *Ordbok till samlingen af Sweriges gamla lagar*. Lund. (Samling av Sweriges gamla lagar 13.)
- SSGL=Samling af Sweriges gamla lagar. Utg. av [H. S. Collin&] C. J. Schlyter. 1–13. Stockholm 1827–1877.
- Strandberg, Svante, 1984: *Aspen och Aspån*. I: *Julita hembygdsförening. Årsskrift*. S. 43–47.
- 1986: *Daviken, Paradis, Pepparkällan och Häbbshälla*. I: *Julita hembygdsförening. Årsskrift*. S. 21–25.
- 2001–2002: *Ortnamn berättar i Lid och Runtuna*. I: *Runtuna-Lids hembygdsförening. Krönika 2001–2002*. S. 41–42.
- Strängnäs. = pergamentsbrev i Roggebiblioteket, Strängnäs. Kopia i Namnarkivet i Uppsala.
- Svensson, Ola, 2015: *Nämnda ting men glömda. Ortnamn, landskap och rättsutövning*. Växsjö.
- UL=Upplandslagen. I: SSGL 3.
- Vainio, Charlotte, 2010: *Den medeltida svenska husfrun och lagen. En studie i förmyndarskap, begränsningar och möjligheter. Avhandling pro gradu framlagd 2010-05-05. Institutionen för filosofi, historia, kultur- och konstforskning. Helsingfors universitet.* (<https://helda.helsinki.fi>)
- Wessén, Elias, 1958: *Isländsk grammatik*. Stockholm.
- Wickham, Chris, 2010: *The Inheritance of Rome. A History of Europe from 400 to 1000*. London.
- Vikstrand, Per, 2001: *Gudarnas platser. Förkristna sakrala ortnamn i Mälardalsregionen*. Uppsala. (*Acta Academiae regiae Gustavi Adolphi* 77. *Studier till en svensk ortnamnsatlas* 17.)
- 2008: *Äldre ortnamn i Össeby-Garns socken*. I: *Namn från land och stad. Hyllningskrift till Mats Wahlberg 25 maj 2008*. Red. Eva Brylla & Svante Strandberg. Uppsala. (*Namn och samhälle* 21.) S. 189–201.
- 2011: *Käfflöt – Hagunda härads gamla tingsplats*. I: *Uppländska namnstudier. Valda namnspalter ur Upsala Nya Tidning 1982–2002*. Utg. av Ortnamnsällskapet i Uppsala. Red. Katharina Leibring, Staffan Nyström & Mats Wahlberg. Uppsala. S. 167–168.
- Ynglingasaga = Snorri Sturluson, *Ynglingasaga*. Utg. av Elias Wessén. Stockholm. (Nordisk filologi. *Texter och läroböcker för universitetsstudier*. A 6.)
- Ynglingatal, se *Ynglingasaga*.

Kungen, bryten och märket

TILL TOLKNINGEN AV RUNBLOCKET U 11 VID HOVGÅRDEN PÅ
ADELSÖ OCH NÅGOT OM RUNSTENARNAS PLACERING

Av Magnus Källström

Sverige äger endast ett fåtal vikingatida runinskrifter som kan kallas historiska och då historiska i den bemärkelse att de personer eller händelser som nämns i inskrifterna också skall vara kända från andra källor som går att tidsfästa. Vi har visserligen ett antal inskrifter som omnämner den danske kungen Knut den store och hans erövring av England och ett ännu större antal inskrifter som talar om Ingvar den vittfarne och hans olyckliga färd till det fjärran Särkland. Andra personer som figurerar i dessa sammanhang är kung Harald på den småländska Tunastenen (Sm 42) och Håkon jarl som omnämns på ett par runstenar i Småland och Uppland (Sm 76, U 617), men här är det mer osäkert vilken kung Harald och vilken Håkon jarl som egentligen avses. På ett runben från de arkeologiska undersökningarna i kvarteret Trädgårdsmästaren i Sigtuna 1988–90 nämns en namnlös kung (*kunungR*), som förmodligen var knuten till staden, men där vi har mycket små möjligheter att avgöra vem det handlar om. När fyndet först publicerades trodde man att inskriften tillhörde den första hälften av 1100-talet (Roesdahl red. 1992, s. 367, nr 531), men en senare analys av stratigrafien gör den hundra år yngre (Wikström et al. 2011 s. 160).

Det finns som bekant ytterligare en vikingatida inskrift där en svensk kung figurerar, nämligen det berömda runblocket vid Hovgården på Adelsö i Mälaren (fig. 1). Denna inskrift har i *Upplands runinskrifter* beteckningen U 11 och behandlas i det första häftet som kom ut 1940. Elias Wessén ger där följande läsning och tolkning av den skadade inskriften (UR 1 s. 12):

rapu : runar : ret : lit : rista : toliR : bry[t]i : i roþ : kunuki : toliR : aþk : gyla : litu : ris...- : þaun : hion : eftir ...k : merki || srni... || hakuþ · þaþ : rista

Rað þu runar. Rett let rista Tolir bryti i Roð kunungi. Tolir ok Gylla letu ris[ta ...], þaun hion æftir [si]k(?) mærki ... Hakon bað rista.

»Tyd du runorna! Rätt lät rista dem Tolir, bryte i Roden, åt konungen. Tolir och Gylla läto rista (dessa runor), båda makarna efter sig till en minnesvård ... Håkon bjöd rista.»

Kungen på U 11 brukar identifierats med den Håkon, som förekommer i slutet av inskriften. Han antas i regel vara identisk med sveakungen Håkon Rö-

Fig. 1. Runblocket U 11 vid Hovgården på Adelsö. Foto Magnus Källström.

de, som omnämns hos såväl Adam av Bremen som i Hervararsagan och i Västgötalagens konungalängd. Denne Håkon skall ha regerat från mitten av 1070-talet och ett drygt decennium framåt (se UR 1 s. 18 f.). Om detta är riktigt ger dessa uppgifter en ovanligt exakt historisk datering av ristningens tillkomst till perioden 1075–85.

Inskriften är på flera sätt unik och Wessén tecknar utifrån sin tolkning följande bakgrund till ristningens tillkomst (UR 1 s. 17 f.):

Förmodligen har Håkon vid ett besök på kungsgården givit sin bryte befällning, att en runsten komme till stånd för gårdens prydnad. Hovgården-inskriften skiljer sig påfallande från flertalet runristningar därigenom, att den icke i första rummet har kommit till för att bevara minnet av en död frände, utan för att uppfylla en konungs önskan. Själva minnesinskriften kommer i andra rummet, och spelar en underordnad roll. Huvudsaken var tydligen, att en vacker runristning kom till stånd.

Denna uppfattning kritiserades av Erland Hjærne (1947a s. 68), som framhöll det orimliga i att »[e]n konung under en tid, då runstenssedan ännu blomstrade i Sverige, skulle ha beordrat en runsten som parkprydnad, tämligen liknöjd om inskriftens innehåll». Efter en lång diskussion kommer dock Hjærne fram till ungefär samma tolkning av inskriften som Wessén, men med det viktiga undantaget att den inte skall innehålla områdesnamnet Roden utan ett uttryck *ī rōð kunungi* med betydelsen »till heder för konungen» (s. 57 ff., 80). Beträffande bakgrunden till ristningen diskuterar han flera olika alternativ, men verkar stanna vid att det troligaste är att stenen verk-

ligen är avsedd att bevara bryteparets minne, men att den tillkommit på kungens initiativ för att de »i så hög grad åtnjutit sin herres ynnest och förtroende, att han velat bereda dem en särskild heder» (s. 79).

Hjärnes förslag verkar inte ha gjort något djupare intryck på forskarvärlden och i de sammanhang där ristningen senare har figurerat brukar det alltid vara Wesséns tolkning som återges. För ett par år sedan tog Mats G. Larsson och Staffan Fridell ett nytt grepp på denna inskrift, som publicerades i *Saga och Sed* 2013. Enligt författarnas förslag har inte ristningen tillkommit på uppdrag av kung Håkon, utan är tvärtom tillägnad en kung. De argumenterar nämligen för att dativformen *kunungi* skall uppfattas som en sorts dedikation. Dessutom menar de att samma ord och då i akkusativformen *kunung* även kan ha förekommit i en senare del av inskriften, där i dag bara en **k**-runa återstår. Visserligen finns i skadan som föregår denna runa endast plats för två runor (jfr Wessén i UR 1 s. 12), men Larsson och Fridell (2013 s. 98 f.) framhåller att ett par äldre avbildningar efter denna lakun har redovisat en **a**-runa och en **u**-runa, där den senare bildar en bindruna med den i dag bevarade **k**-runan. Den nämnda **a**-runan antar de (s. 102) vara felristad för **n** precis som i ordet **hioa** för *hiön* tidigare i inskriften och det blir på så sätt möjligt att läsa [*ku*]nung (ack.) i detta parti. Även beträffande några mindre detaljer föreslår de en annan lösning än Wessén.

Texten lyder i Larssons och Fridells redaktion (s. 104):

raþu : runar : ret : lit : rista : toliṛ : bry[t]i : i roþ : kunuki :
tolir : aþk : gyla : litu : ris...ṛ :
þaun : hion : eftir... [au]k: merki
hakun · þap : rista
srni[-]...

Rað þu! Runar rett let rista Tolir, bryti i Roð, kunungi. Tolir ok Gylla letu ris[ta runar þessa]ṛ, þaun hion æftir [ku]nung mærki. Hakon það rista...

»Tyd du! Runorna lät rista Tole, bryte i Roden, rista rätt för konungen. Tole och Gylla lät rista dessa runor, dessa makar minnesmärket efter konungen. Håkon bjöd rista ...»

Denna radikala omtolkning innebär också att den Håkon som har gett uppdraget att rista stenen inte kan vara identisk med kungen. Larsson och Fridell (ibid.) tänker sig att han kan buri titeln jarl och att Tole följaktligen har varit en *iarls bryti i rodhs bo* för att citera en berömd passus från Östgötalagen.

Något som är märkligt med denna tolkning är att kungen inte nämns vid namn, vilket man kanske hade väntat. Larsson och Fridell (2013 s. 102) vill förklara detta med att ordet *kunungr* var monoreferentiellt och namnet sålunda överflödigt. Detta kan man nog tänka sig så länge kungen levde (jfr Sigtunabenet ovan), men här förutsätts han vara död och titeln borde då ha övertagits av någon annan.¹ Det är också påfallande hur bryten och hans

¹ Man kan jämföra med de båda Jellingestenarna (DR 41, 42). Den äldre (DR 41) är rest av *Gormr kunungr* efter hans hustru Tyra, medan vi på den yngre (DR 42) läser att *Haraldr kunungr* rest stenen efter bl.a. *Gorm, faður sinn*. Den döde kungen får i detta fall ingen titel.

hustru breder ut sig i inskriften. Ser man till andelen ny information i texten så skulle exempelvis den tredje meningen i praktiken bara vara tillagd för att ge brytens hustru möjlighet att delta i minnet över den namnlöse kungen.

Den allvarligaste invändningen mot den föreslagna tolkningen handlar dock om suppleringen [*ku*]nung i den senare delen av inskriften, som bygger på att den bevarade **k**-runan har bildat en bindruna med en försvunnen **u**-runa och att det före denna har funnits en **ɑ**-runa, som nu också är borta. Dessa runor är hämtade från ett träsnitt av Johan Peringskiöld, som publicerades första gången 1725, samt en teckning av Richard Dybeck, som bör vara utförd 1868.² Larsson och Fridell (2013 s. 100 f.) menar att stenytan mellan runslingan och den bevarade **k**-runan är bortvittrad, men så verkar ingen av de runologer som har undersökt stenen under 1900-talet ha uppfattat saken. Ytan är visserligen något gropig och en naturlig spricka löper genom partiet, men dessa strukturer har ingen som helst likhet med de vitt-ringsskador som vi vet har uppkommit efter Dybecks tid. I den skadeinventering av ristningen som gjordes av stenexperten och geologen Runo Löfvendahl 1994 (Löfvendahl et al. 2001 s. 36, 37) är detta parti inte alls markerat som skadat eller vittrat (se fig. 2).

Att Peringskiöld och senare Dybeck har läst **auk** beror förmodligen på att de har missdömt de naturliga fördjupningar som finns i detta parti. Redan Erik Brate anmärker vid sin undersökning 1901 beträffande den tidigare antagna bindrunan **uk**: »Någon sådan binderuna kan jag ej upptäcka, utan **k** står klart skildt från den föregående ristningen, som är en korsande slinga». Den bevarade **k**-runan ger inte heller något intryck av att ha ingått i en bindruna på det sätt som Peringskiöld och Dybeck har ritat den. Huvudstaven är visserligen vinklad mot runslingan, men den är rak och inte bågböjd som på teckningarna. Dessutom lutar den framåt, inte bakåt som dessa undersökare har återgivit den (se fig. 3). Detta visar att de äldre avbildningarna inte alls är särskilt pålitliga på denna punkt. Det är också tydligt att Dybeck, trots att han säger sig ha tagit »avtryck» av ristningen, i detta avsnitt måste ha kopierat Peringskiölds träsnitt.³

Av allt att döma har det bara stått en **k**-runa efter den korsande slingan och det är följaktligen omöjligt att ordet skulle ha varit *kunung*. Frågan är vad det egentligen kan ha stått. I det avflgrade partiet finns inte plats för mer än

² Teckningen som finns i ATA är visserligen försedd med årtal 1867, men är troligen utförd året efter. Av Dybecks reseberättelse för 1868 (ATA) framgår nämligen att han var på Adelsö detta år för att bese gravhögar vid Hovgården. Runblocket omnämns då på följande sätt (s. 3): »Äfven togs aftryck af den nära nog glömde Adelsörunstenen, hvilket flerstädes afviker från äldre ritningar.» Detta »avtryck» måste ha varit förlagan till den nu bevarade teckningen.

³ N. M. Mandelgren (1873 s. 65) har beskrivit hur dessa »avtryck» gjordes: »Hr D. lägger [...] ett papper öfver runristningen, fäster det vid ena sidan, undersöker runristningen med den ena handen, nedtrycker så papperet omsorgsfullt i ristningen och markerar försänkningen med den i andra handen hållna blyertspennan, och fortfar på detta sätt tills af stenen erhållits en fullständig afteckning.» Ett fåtal sådana avbildningar i full skala finns bevarade i Dybecks samling i ATA och visar att papperet sedan delades in i rutor för teckningen skulle kunna kopieras i mindre skala.

Fig. 2. Stenexperten Runo Löfvendahls kartläggning av skadorna på runstenen vid Hovgården. Färgerna anger under vilka perioder som de olika skadorna har uppkommit (röd: ca 1100–1676; grön: 1676–1867; blå: 1867–1933; gul 1933–1992). Observera att partiet omedelbart före *k*-runan upptill till höger inte är markerat som skadat. Efter Löfvendahl et al. 1992.

två försvunna runor och redan Wessén (i UR s. 19) nämner möjligheten att det kan ha rört sig om ett personnamn, men att detta då måste »ha varit helt kort och i ack. slutat på *-k* eller *-g*». Han nämner *Vigr* som en möjlighet, men påpekar att namn som *Haukr*, *Kvikkr* etc. är uteslutna, eftersom de kräver fyra runor. Hjärne (1947a s. 70) har anfört ytterligare ett par korta namn som skulle kunna passa in. Det problematiska med att här anta ett personnamn är att läsaren inte får någon som helst uppgift om i vilket förhållande denne har

Fig. 3. Det omtvistade skadade partiet, som det ser ut i dag och hur det har avbildats av Johan Peringskiöld respektive Richard Dybeck. Foto Magnus Källström samt ATA.

stått till dem som låtit rista stenen, vilket Hjärne (s. 79) särskilt har noterat. Den enklaste lösningen är onekligen att supplera ordet som [si]k som Wessén har gjort. Då behövs ju inga ytterligare upplysningar för att mening- en skall bli klar.

Det ser alltså ut som om bryten Tole och hans hustru har låtit utföra ristningen till minne av sig själva och då är det ju inte alls särskilt konstigt att de tar så mycket plats i inskriften som de gör. Den som har uppmanat dem att uppföra detta minnesmärke hette Håkon och det ligger nog närmast till hands att identifiera honom med den kung som nämns tidigare i inskriften.

Kvar står dock frågan om varför Håkon bad bryten att hugfästa sitt och hustruns minne vid kungsgården. Det kan ju knappast ha varit för att pryda gården med en runsten, utan det måste ha funnits ett annat syfte.

Kanske ligger gåtans lösning i ett ord i inskriften, som jag inte tror har uppmärksamrats tillräckligt mycket, nämligen **merki**. Detta ord följer direkt efter det antagna *sik* och avslutar runslingan högst upp på stenen. Wessén har i sin översättning återgivit det med ett prepositionsyttryck: »Tolir och Gylla läto rista (dessa runor), båda makarna efter sig till en minnesvård» (UR 1 s. 12).⁴ Han påpekar dock (s. 19) att ordet **merki** »ensamt förefaller något främmande» och försöker därför knyta samman det med den defekta runföljden **srni...** nedtill på stenen. Han menar att ristaren här eventuellt kan ha avsett ett *es ræist* ... och att meningen varit »de märken som ... ristade». Brate (1925 s. 85) och senare också Hjärne (1947a s. 75 ff.) har däremot i samma runföljd velat se en bestämning till *mærki* och har sammanställt den med den något dunkla frasen *mærki sirun* på ett par sörmändska runstenar (Sö 86, Sö 111).

Inget av dessa förslag verkar övertygande och båda förutsätter felristningar. Dessutom är det egentligen inte särskilt sannolikt att inskriften efter **merki** skulle fortsätta i just den högra extraslingan. Mer naturligt är att först läsa slingan till vänster på ristningsytan »Håkon bad rista» och därefter fort-

⁴ I löptexten (UR 1 s. 19) är formuleringen något annorlunda: »Tolir och Gylla läto rista (dessa runor), makarna efter sig till ett märke.»

sätta med slingan till höger, vilket också är den läsordning som Larsson och Fridell (2013, s. 103, 104) har förordat. Det bör dessutom noteras att en stor del av runslingan efter **merki** är tom, vilket talar för att detta ord verkligen avslutar denna del av inskriften. Rent formmässigt är runföljden **merki** mångtydig. I singularis kan det handla om nominativ, dativ eller ackusativ, i pluralis nominativ eller ackusativ.

Den enklaste lösningen är nog att i anslutning till Wessén uppfatta *mærki* som ett (predikativt) attribut eller adverbial: »till märke» eller »som märke» och det bör då handla om en ackusativ. En annan möjlighet är att det rör sig om en apposition till det föregående, »ett märke», även om sådana appositioner i runinskrifterna brukar vara försedda med ytterligare bestämningar (jfr t.ex. *mærki mykit æftir mann gōðan* U 300†).⁵

Oavsett vilken lösning man väljer bör *mærki* rimligtvis syfta på själva stenen. Detta ord känner vi igen från runvokabulären och det brukar vanligtvis översättas med »minnesmärke». Ordet förekommer i ett drygt hundratal runinskrifter och som redan Ragnar Kinander (i SmR s. 62) noterade 1935 är det särskilt typiskt för runstenarna i Mälardalslandskapen, medan det helt saknas i södra Sverige och Danmark. Här används i stället det bekanta *kumbl*.

Orden *kumbl* och *mærki* har bl.a. behandlats av Nils-Gustaf Stahre (1952), som menar att de i runinskrifterna har haft fler betydelsenysanser än vad som vanligtvis framgår av översättningarna i verket *Sveriges runinskrifter*. En sådan finner han i det bekanta *brautarkuml* på den uppländska Säl-nastenen (U 323). Denna var ursprungligen rest vid en broövergång och omtalar också ett brobygge. Tidigare forskare antog att ordet syftade på »själva vägen», men enligt Stahre (1952 s. 216) är det sannolikare att det skall översättas med 'vägsten, vägmärke'. Han menar att stenen i detta fall »har haft den dubbla funktionen att dels tala om till vems minne brobygget (eller rättare vägfyllnaden) utförts, dels tjänstgöra såsom vägmärke vid denna bro över sankmarkerna». Enligt Stahre föreligger liknande betydelser på ett antal runstenar som bara betecknas som *kumbl* eller *mærki*, men som har en liknande placering (se vidare Stahre 1952 s. 217 ff.).

Att runstenarna vid sidan av att vara minnesmonument också har fungerat som orienteringspunkter i landskapet är ett sedan tidigare känt fenomen. Ofta finner vi dem resta just i skärningspunkten mellan land och vatten. En runsten visade på långt håll var det möjligt att färdas, vilket var viktigt inte minst på vintern »naar Snelaget skabte den ensformige hvide Flade» för att citera den danske historikern Johannes Steenstrup (1927 s. 62). Även arkeo-

⁵ Den exakta tolkningen försvåras också av det skadade partiet till höger på stenen, där man vanligtvis har supplerat ett *rūnar þessar* »dessa runor». Det är dock – tvärt emot vad Wessén (i UR 1 s. 12) uppger – inte givet att den bistav som finns i slutet av skadan har tillhört en *ᚱ*-runa. Det kan lika gärna ha rört sig om en *ᚱ*-runa, vilket också öppnar för andra suppleringar. Exempelvis skulle ett *ris[ta : stain : hia]ᚱ rīsta stæin hiar* »rista stenen här» kunna fylla samma utrymme.

Fig. 4. Runforskaren Sven B. F. Jansson och runstenen U 512 vid Stortjärnan i Fasterna socken. Foto av okänd i Runverkets samlingar.

logen Greta Arwidsson (1978 s. 159) har framfört en liknande förklaring till de runstenar som står resta långt ute på de uppländska lerslätterna.

Vad som har gjort att en sten i vissa fall har betecknats med ordet *mærki* är inte alltid lätt att avgöra, men ibland kan man genom att analysera stenens närmaste omgivning komma betydelsen på spåren. Jag tänkte här ge tre olika exempel hämtade från olika delar av Sverige.

Det första utgörs av den två och en halv meter höga runstenen vid Stortjärnan i Fasterna socken (U 512, fig. 4), som Sven B. F. Jansson samlade ihop 1952 under minst sagt besvärliga omständigheter. Inskriften är ovanligt lång och innehåller bl.a. ett intressant avsnitt som lyder **...ir × skal × stan̄ta × stin uip- bryku × synir × at × faþur satu · kupan**, vilket Jansson (1954 s. 93) har tolkat på följande sätt:

[H]er skal standa	»Här skall stånda
stæin við[r] bryggiu.	stenen vid bryggan.
Synir at faður	Söner efter fadern
sattu goðan	satte, den gode.»

Inskriften fortsätter på stenens baksida, där Jansson (s. 92 f.) läste runorna **--u-*ar* × mirki × at × bua-...** och översatte dem med »... märke efter sin man.» Det går dock att bestämma något fler runor i denna runföljd än vad Jansson gjorde och vid ett besök i juni 2011 fann jag att det första ordet sannolikt skall läsas **bru-*ar***, där den oidentifierade runan ursprungligen kan ha varit **t**. Stenen från Stortjärnan har alltså omtalats som ett **bru[t]ar × mirki brautarmærki**, vilket är en direkt motsvarighet till Säl-nastenens *brautar-kuml*. Till skillnad mot denna har dock inte stenen stått vid någon broövergång, utan som inskriften själv upplyser vid en brygga.⁶

Fyndplatsen ligger också omedelbart norr om Metsjön, som genom ett sjösystem med mellanliggande åar ännu står i kontakt med havet och som antas ha varit en viktig vattenled i äldre tid. På den norra sidan av Metsjön går också landsvägen mellan Uppsala och Norrtälje, vars sträckning motsvarar den gamla häradsvägen genom Sjuhundra (Jansson 1954 s. 87 f.). Det är knappast för djärvt att anta att den resliga runstenen har varit tänkt som ett landmärke för dem som färdades på vattnet och att den skulle peka ut var hamnplatsen låg. Här kunde de resande också bekvämt ansluta till det markbundna vägnätet för vidare färder in i landet. Det har alltså funnits mycket goda skäl att kalla just denna sten för ett *brautarmærki*.

En annan imponerande inskrift där ordet *mærki* förekommer är den berömda Hogränstenen (G 203) från Gotland, som i dag finns på Gotlands museum. När den första gången omtalades på 1730-talet av Jöran Wallin fanns den på kyrkogården i Hogrän, men detta kan inte ha varit stenens ursprungliga placering. Det framgår bl.a. av en passage i den långa runtexten, som Elisabeth Svärdström (i GR 2 s. 179) har läst och tolkat på följande sätt:

hier : mun : stanta stain : a[t] : merki bietr a : bierki in bro f | urir
 »Här skall stenen stå som märke, lysande på berget, bron invid den.»

Det avslutande ordet **furir** har vanligtvis uppfattats som adverbet *fyrir* 'framför, invid' och ordet **bro** som subjektet i en sats där verbet skall suppleras ur det föregående. Enligt ett mycket tilltalande förslag av Evert Salberger (1987 s. 144) kan dock **bro** även tolkas som en dativform i singularis och **furir** som en efterställd preposition. Detta ger en elegant lösning på den sista satsen och Salberger anför flera slående paralleller från eddapoesis som exempelvis Lokasenna 41:

Úlf sé ek liggia árósi fyrir.
 »Ulven ser jag ligga framför åns mynning»⁷

⁶ Torun Zachrisson (1998 s. 171 f.) har argumenterat för att ordet *bryggia* här skulle syfta på en bro, men det finns inga tvingande skäl för denna tolkning. Den nuvarande platsen ligger visserligen ca 130 m norr om Metsjöns strand, men stenens rotparti skall enligt uppgift ha påträffats i åkern söder om denna och stenen kan alltså ursprungligen ha stått betydligt närmare vattnet.

⁷ Tolkningen efter Brate (1913 s. 73)

Fig. 5. Lagnörstningen Sö 175 i Aspö socken, Södermanland. Foto Bengt A. Lundberg/Kulturmiljöbild.

Även avsnittet på Hogränstenen är versifierat och Salberger (s. 146) ger följande översättning:

»Här skall stånda stenen som märke,
bjärt på berget och framför bron.»

Att ristaren här har valt ordet *mærki* är knappast en tillfällighet, utan bakom ligger säkert en tanke att stenen målad med lysande färger och höjd över omgivningen (*biertr ā bergi*) skulle visa de vägfarande till den plats där broöverfarten låg.

Fig. 6. Området kring runhällen Sö 175 med fem meter högre vattenstånd. Grundkartan efter FMIS.

Mitt sista exempel kommer från Lagnö på Aspö i Södermanland. På en hög avrundad klippformation finns en märklig runristning (Sö 175, fig. 5) med en stor mansfigur, som är insnärjd i ett nystan av slingrande runormar. Inskriften har av Wessén (i SöR s. 138) återgivits på följande sätt:

**kislauc · lit · kiarua · merki · þisa · eftir · þorþ · auk · sloþi · lit kiarua || sant iar
· þæt · sum sakat uar · nuk · sum · huat · uar · þæt**

Gislaug let gærva mærki þessa æftir Þorð, ok Sloði let gærva. Sant iar þæt sum sagat var ok sum hugat var þæt.

»Gislög lät göra dessa märken efter Tord; också Slode lät göra dem. Sant är det, såsom det blev sagt och såsom det blev tänkt (ämnat).»

Innehållet i den senare delen av inskriften är ganska kryptiskt och vållade länge forskarna huvudbry. En av dem som uttalade sig om inskriftens innehåll – Erik Benzelius – menade till och med att det stod »*Hit intill gick vattnet i min tid*» och stenen kom att spela en viss roll i den s.k. vattuminskningsteorin på 1700-talet (se vidare SöR s. 140 f.). Även om det inte står så i inskriften är det tydligt att vattnet under vikingatiden har gått högt upp på denna berghäll. Ristningens nederkant befinner sig nämligen endast 5 meter över Mälarens medelvattenyta och följer man 5-meterskurvan på kartan bildas ett långt näs mellan två stora vikar (fig. 6). Dessa vikar har varit förenade med en smal passage som ligger precis framför runristningen och som i dag motsvaras av ett dike.

Ordet *mærki* på Lagnöhällen står i pluralis – Gislög och Slode har låtit göra »dessa märken» – och det är något oklart vad som är skälet till detta. Står man vid hällen upptäcker man dock att det en liten bit därifrån finns en

Fig. 7. Olof Hermelins teckning i *Selebo härads fornlämningar* från omkring 1870 av gravfältet vid runhällen Sö 175. Efter original i ATA.

markerad rest sten. Den befinner sig på andra sidan det forna sundet och står på ett litet gravfält (Raä 49:1). I dag är endast ett fåtal av gravarna synliga, men enligt Olof Hermelin (*Selebo härads fornlämningar*, s. 5, nr 10) fanns på 1870-talet här bl.a. två skeppssättningar och fyra rektangulära stensättningar (fig. 7), gravformer som också Johan Peringskiöld noterade vid sitt besök 1694 (SöR s. 139). Enligt Wessén (i SöR s. 138) har detta gravfält tillhört Husby by, som ligger längre åt norr intill Aspö kyrka, och han menar att platsen intill gravfältet har varit »den naturliga hamnen» för denna bebyggelse. Eftersom den resta stenen och runristningen befinner sig på varsin sida om det forna sundet ligger det nära till hands att tänka sig att de tillsammans utgör ristningens *mærki þessa* och att de inte bara har fått den placering för att kunna betraktas av dem som anlöpte hamnen utan också för att fungera som faktiska landmärken för de sjöfarande.⁸

⁸ Det verkar också som det ursprungligen har funnits mer på platsen än vad som kan ses i dag. I Rannsakingarna 1668 finns nämligen följande intressanta uppgift, vilken är nedtecknad innan ristningen i berget blev känd: »Söder ifrån kyrckian ligger een platz såssom itt Nääs, den bönderna kalla Gröngarn, hwarest stå höghe steenar oppreeste, något stycke ifrån huarannan. Hwarom berättes hafwa varit där sammestädes een Tingzplatz eller Rådgång» (Rannsaken. 2:1 s. 151). Enligt Wessén (i SöR s. 137) kallas platsen för gravfältet »ännu i dag Stavsnäset och det runristade berget mitt emot Stavsnäsberget». Som jag har föreslagit vid ett föredrag vid Seminariet för nordisk namnforskning i Uppsala den 21 september 2015, kan en hel del av de platser som bär namnet *Stav* i Mälardalen ha varit gamla hamnlägen och namnet syftat på någon form av hamnmärke (i trä eller sten). Kanske föreligger samma betydelse även här.

Från den västnordiska sagalitteraturen känner vi orden *hafnarmark* och *hafnarmerki* n. som avsåg ett märke som restes vid en hamn av den som funnit den för att tjäna till vägledning för andra (se Fritzner 1 s. 687, s.v. *hafnarmark*). Detta märke kunde bestå av en hög sten, en trästam eller liknande. Säkerligen har dessa märken många gånger också getts mer eller mindre mänskliga drag för att lättare kunna upptäckas (jfr Modéer 1936 s. 74).

Det kan i detta sammanhang också erinras om det som Atle i eddadikten om Helge Hjörvardsson (vers 30) säger till jättekvinnan Hrimgerd när hon förstenas vid solens uppgång:

hafnarmark þykkir hlægligt vera
þars þú í steins liki stendr
 »som ett löjligt sjömarke lär du synas,
 där du står i stens skepnad»

Tolkningen är hämtad från Erik Brate (1913 s. 116), men kanske har Björn Collinder (s. 132) här funnit en mer träffande översättning när han i stället talar om »ett löjligt landmärke». Den förstenade jättekvinnan jämförs alltså med ett »hamnmarke» och det skulle inte förvåna mig om liknande tankar ligger bakom Lagnöristningens figur, som nog mer skall liknas vid ett troll än vid en man. Kanske fanns det någon sägen kring den stora klippan, som man anknöt till genom att rista in den nämnda figuren, och möjligen är detta också förklaringen till inskriftens dunkla slutord: »Sant är det som det blev sagt och som det blev tänkt.»

Även runblocket på Adelsö är beläget intill en tidigare vik och vid en arkeologisk undersökning på 1960-talet kunde man konstatera att det här fanns resterna av en hamn med enstensatt kaj. Dessa iakttagelser bekräftades vid en ny undersökning 1991–94 och kajen antogs då utifrån sin nivå vara anlagd i mitten av 700-talet (Brunstedt 1996 s. 44). Man tog vid samma tillfälle också upp ett schakt intill runblocket, vilket visade att det inte rörde sig om ett jordfast block, utan att det hade förts till platsen och grävts ned genom en redan befintlig stenpackning i anslutning till hamnanläggningen (ibid.). Vid undersökningen upptäckte man också att blockets kanter hade bearbetats genom tillhuggning. Att det stora blocket har placerats på den aktuella platsen på den östra sidan av hamnviken och getts en karakteristisk trekantig form tror jag är av stor betydelse för förståelsen av monumentet. Avsikten har säkert varit att det skulle fungera som ett landmärke och orienteringsmärke för de sjöfarande. Blocket är ännu i dag synligt på långt håll (fig. 8) och det har med andra ord varit ett *mærki* precis som det benämns i texten.

Stenen är alltså inte tänkt som en prydnad för kungsgården utan har – vid sidan av att vara ett minnesmonument över bryten och hans hustru – också haft en praktisk funktion. I samband med den arkeologiska undersökningen påträffades utanför den forna hamnviken en halvcirkelformad stenpir och en påspärr, som omgärdade en lagunhamn (Brunstedt 1996 s. 46 ff., se fig. 9). Åldern på denna lagunhamn är – vad jag vet – ännu inte fastställd, men i

Fig. 8. Runblocket U 11 sett på avstånd från den nutida strandkanten. Foto Janne Lindeberg 1994/ATA.

samband vid undersökningarna framfördes idén att den kunde vara samtida med runblocket. En öppning i stenpiren mitt för runblocket tolkades som en möjlig inseglingrännna och det kan knappast vara en tillfällighet att ristningen har placerats precis i inseglingsriktningen (Carlsson 1994 s. 6).

Om lagunhamnen har tillkommit redan under vikingatiden ligger det nära till hands att tänka sig att det är bryten Tole som har haft ansvaret för skapandet av denna anläggning och att det är därför som han av kungen

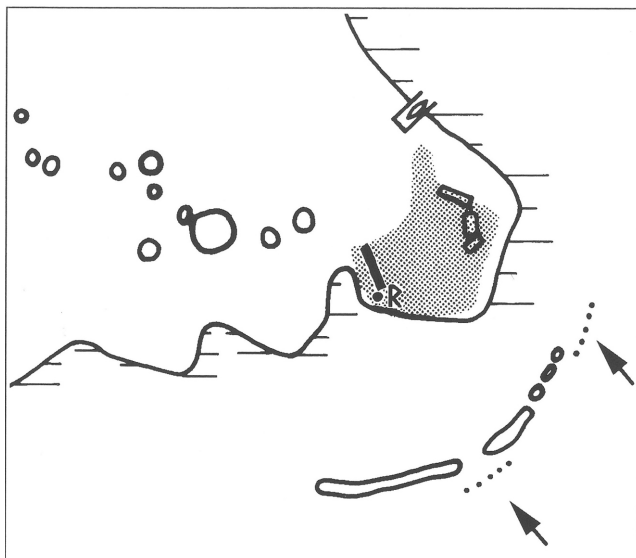

Fig. 9. Schematisk framställning av lagunhamnen med 1000-talets strandlinje. Efter Brunstedt 1996.

blivit uppmanad att hugfästa sitt och hustruns minne på stenen vid Hovgården.

Miljön ger också anledning till att fundera på en annan del av inskriften, nämligen **bry[t]i : i rop**, som vanligtvis har tolkats som »bryte i Roden» och som antas stå som en apposition till namnet *Tölrir*. Bryten var ursprungligen den som delade ut maten bland trälarna och husfolket, men blev med tiden även den som hade uppsyn över dessa och fördelade arbetet på gården. Söderwall (1 s. 156) översätter fsv. *bryti* m. med 'bryte, förvaltare (af annans egendom), gårdsfogde. [...] – särsk. den som mot viss andel i afkastningen förestår och brukar annans gård'.

Hovgårdsstenens **bry[t]i : i rop** sammanställdes tidigt med *iarls bryti i ropzs bo* i Östgötalagen (Brate & Bugge 1887–91 s. 73 not 14), vilket har påverkat många av de senare översättningarna. Brate (i Brate & Bugge 1887–91 s. 73) tolkar det tillsammans med det följande **kunuki** som »konungens befallningshavare i sjödistriktet». Otto v. Friesen (1913 s. 58) översätter det med »rodsförvaltaren» och tillägger i en not att det rör sig om »Förvaltare å ett gods, som var anslaget till flottans underhåll». Wessén (i UR s. 17) opponerar sig mot denna tolkning och menar att *Tole* i stället »har varit konungens ombudsman i Roden» och påpekar att Roden under medeltiden inte bara omfattade kustlandet utmed Östersjön utan också Lovö, Munsö och Färingsö i Mälaren, dock inte Björkö och Adelsö som räknades till Trögden.

Egentligen är konstigt att tänka sig att det har funnits en bryte med ansvar för hela det stora område som Roden måste ha utgjort och att denne dessutom varit placerad på en plats utanför detta område. Dessa invändningar finns redan hos Hjärne (1947a s. 52 ff.), som dessutom menar att det inte finns några källor som tyder på att en bryte ansvarat för mer än en enskild gård, även om det har rört sig om en storgård eller kungsgård. Frågan är därför om man inte på Hovgårdstenen måste pröva en annan tolkning av runföljden **bry[t]i : i rop**.

År 2011 publicerade Staffan Fridell tillsammans med Veturliði Óskarsson en intressant artikel i *Saga och Sed*, vilken även kan ha betydelse för förståelsen av inskriften på Hovgårdstenen. Artikelnen handlar om Oklundaristningen i Östra Husby socken i Östergötland (Ög N288), där det förekommer en mycket dunkel runföljd **insafli-(i)nruþþan**, som dittills inte hade fått någon övertygande förklaring. Fridell förslår att runföljden **ruþ** i denna inskrift kan tolkas substantivet *rōðr* 'rodd', men att det här har en mer konkret betydelse 'plats där man ror, (rodd)farled' (Fridell & Veturliði Óskarsson 2011 s. 141 f.). Denna betydelse föreligger dels i ett norskt *ror* m. 'Veie eller Linie at roe i, saasom i grundt Vand eller nær ved Land', dels som en delbetydelse av det nusv. *rodd* »om plats l. led där man ror». Även om exemplen är få påpekar Fridell att denna betydelseutveckling är naturlig och han hänvisar till en tidigare utredning av Hjärne (1947b s. 35), som anför flera goda paralleller som *led*, *sund*, *gång*, *ed* och *vad*, vilka alla återgår på verbal-

abstrakter som fått en konkret betydelse. Det kan tilläggas att Åke Sandström (2015 s. 193) i sin nyligen utkomna avhandling om rodden och paddlingens terminologi har framhållit att ordet *rodd* och besläktade ord i dialekterna kan användas om »handlingen att ro (nomen actionis), om anordningen varmed man ror (nomen instrumentalis), och om själva roddplatsen i en vidare mening – från årans anhåll och läge på båtkanten till roddarens rum och själva roddsträckan eller färdleden».

Enligt Fridell kan satsen på Oklundaristningen översättas: »Och han flydde in genom denna farled» (Fridell & Veturliði Óskarsson 2011 s. 149). Tolkningen illustrerades med en karta som visar att en lång vik under äldre vikingatid hade sträckt sig nästan ända fram till den plats där ristningen är belägen. Förslaget är mycket tilltalande och man frågar sig om inte samma appellativiska betydelse även skulle kunna föreligga på runblocket vid Hovgården. Meningen blir i så fall i stället »Rätt lät rista Tole bryte i (rodd)farleden till förmån för konungen».⁹

Inskriftens *rōðr* kan då syfta på inseglingstrännan till lagunhamnen, givetvis förutsatt att denna anläggning och stenen verkligen är samtida, men det finns också andra möjligheter. Följer man 5-meterskurvan på kartan så bildas exempelvis ett smalt genomgående sund västerut från ristningen, vilket eventuellt skulle kunna vara åsyftat.

Det är också tänkbart att det handlar om en betydligt större vattenled. Hovgårdsstenen är nämligen inte den enda runristningen i grannskapet som på detta sätt är tänkt att ses från sjösidan. På den västra stranden av Södertäljeviken vid Kiholm finns exempelvis en ristning i fast håll (Sö 344), som är vänd ut mot vattnet och som idag befinner sig högt över vattenytan (fig. 10). Någon bebyggelse finns inte i anslutning till ristningen utan den måste vara avsedd att ses och läsas av dem som färdades genom viken. Hösten 2007 upptäcktes ännu en ristning vid samma vik, men denna gång på den östra sidan vid mynningen mot Mälaren (Snædal 2010). Ristningen är huggen i en lodrät håll vid foten av det markerade berget Bornhuvud. Även här saknas spår av vikingatida bebyggelse, men intill hållen finns i dag en farledsfyr, vilket visar platsens betydelse för navigationen. Följer man fyrens vita sektorljus norrut hamnar man på Björkö och den vikingatida handelsstaden Birka.¹⁰

På 1000-talet var staden övergiven, men det fanns fortfarande bebyggelse kvar på ön i form av Björkö by, som ligger vid Kassviken en halv kilometer sydost om det gamla stadsområdet. Även här har det funnits en runsten, vilken nyligen plockades ihop av tio stora fragment, som man tidigare hade

⁹ Enligt detta förslag rör det sig alltså inte om någon apposition *bryti ī rōð*, utan *bryti* ansluter till det föregående namnet *Tōlir* på samma sätt som titlar eller yrkesbeteckningar brukar göra, jfr *Tōfi bryti* (nom. **tufi** : **bruti** DR 40), *Liútr stýrimaðr* (nom. **liutr** : **sturimaþr** U 1016), *Hākon iarl* (gen. **hakunar** × **iarls** U 617) m.fl. Så har f.ö. redan Brate (1925 s. 85) och Hjærne (1947a s. 57, 80) uppfattat konstruktionen.

¹⁰ Jag tackar marinarkeologen docent Marcus Hjulhammar, Stockholm, för detta påpekande.

Fig. 10. Runristningen Sö 344 intill Södertäljeviken vid Kiholm i Västertälje socken. Mannen på stegen är Elias Wessén. Foto Harald Faith-Ell 1930/ATA.

uppfattat som delar av minst tre olika runstenar (U 6–8, se Andersson et al. ms.). Samtliga fragment har framkommit inne i byn, som ligger precis ovanför 5-metersnivån och det är mycket möjligt att även denna runsten har stått i strandnära läge och varit exponerad mot vattnet. Kanske har den till och med markerat byns hamn.

De tre ovan nämnda ristningarna är utförda av en och samma runristare – en man vid namn Östen – och förmodligen har de tillkommit under en relativt kort period. Hovgårdsstenen kan inte vara ristad av Östen, men stilmässigt ligger ristningarna nära varandra och de bör tillhöra ungefär samma tid. Uppenbarligen har något varit på gång kring denna vattenled i den senare delen av 1000-talet, vilket har gett anledning till att märka ut viktiga punkter, där Hovgården på Adelsö förmodligen har varit den allra viktigaste.

Om jag sammanfattar det ovan skrivna, menar jag alltså att inskriften på U 11 bör läsas och tolkas på följande sätt:

raþu : runar : ret : lit : rista : toliṛ : bry[ti] : i roþ : kunuki : toliṛ : aʏk : gyla : litu : ris... - : þaun : hion : eftir ...k : merki | hakun : baþ : rista | srni...

Rād þū rūnar. Rētt lēt rīsta Tōliṛ bryti ī rōð(i) kunungi. Tōliṛ ok Gylla lētu ris[ta rūnar þessar(?)], þaun hion æftir [si]k mærki. Hākon bað rīsta. ...

»Tyd du runorna. Rätt lät rista Tole bryte i farleden till förmån för konungen. Tole och Gylla, lät rista [dessa runor(?)], de makarna, efter sig till ett märke. Håkon bad rista. ...»

Om mitt förslag har träffat det rätta går vi miste om ett av de äldsta belägen på områdesnamnet *Roden*, men å andra sidan har vi kommit andra intressanta sammanhang på spåren. Samtidigt är jag övertygad om att detta inlägg inte kommer att vara det sista rörande de frågor som här har behandlats.

KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING

- Andersson et. al. ms. = Andersson, Gunnar, Källström, Magnus & Näversköld, Kerstin, manuskript: Runstensfyndet från Björkö by. (Kommande artikel.)
- Arwidsson, Greta, 1978: Viking Society in Central Sweden. Traditions, Organization and Economy. I: The Vikings. Proceedings of the symposium of the Faculty of arts of Uppsala university, June 6–9, 1977. Ed. by Thorsten Andersson and Karl Inge Sandred. Uppsala. S. 154–160.
- ATA = Antikvarisk-topografiska arkivet, Riksantikvarieämbetet, Stockholm.
- Brate, Erik, 1901: Undersökningsprotokoll 1901 (ATA).
- Brate, Erik, 1913: Sámunds Edda. Översatt från Isländskan. Stockholm.
- Brate, Erik, 1925: Svenska runristare. Stockholm. (Kungl. Vitterhets-, historie- och antikvitetsakademiens Handlingar 33:5–6.)
- Brate, Erik & Bugge, Sophus, 1887–1891: Runverser. Undersökning af Sveriges metriskas runinskrifter. Stockholm. (Antikvarisk tidskrift för Sverige 10:1).
- Brunstedt, Solveig, 1996: Alsnu Kungsgård. Forskningsprojekt Hovgården. Arkeologisk undersökning, Uppland, Adelsö socken, RAÄ 46 m.fl., Dnr 764/91. Stockholm. (UV Stockholm. Rapport 1996:71/1(2).)
- Carlsson, Anders, 1994: ”Gamle kung Erik”, Erik Segersäll och Håkon Jarl (Ivarsson) – tre vikingar med Adelsö-anknytning. I: Nordisk amatør-Arkeologi 1994:2. S. 3–7.
- Collinder, Björn, 1957: Den poetiska Eddan. I översättning. Stockholm.
- DR + nr = Nummer i Danmarks runeindskrifter. Ved Lis Jacobsen & Erik Moltke under medvirkning af Anders Bæksted & Karl Martin Nielsen. Text. Atlas. Registre. 1941–42. København.
- Dybeck, Richard, 1868: Reseberättelse 1868. Hs i ATA.
- Fridell, Staffan & Larsson, Mats G., 2013: Runristningen på Hovgårdsstenen. I: Saga och Sed. Kungl. Gustav Adolfs Akademiens årsbok 2013. S. 95–109.
- Fridell, Staffan & Veturliði Óskarrson, 2011: Till tolkning av Oklundainskriften. I: Saga och Sed. Kungl. Gustav Adolfs Akademiens årsbok 2011. S. 137–150.
- Friesen, Otto v., 1913. *Upplands runstenar*. En allmänfattlig öfversikt. Uppsala.
- Fritzner = Fritzner, Johan: Ordbog over det gamle norske sprog. Omarbejdet, forøget og forbedret Udg. 1–3. 1886–96. Kristiania. – 4. Rettelser og tilleg ved Finn Hødnebo. 1972. Oslo–Bergen–Tromsø.

G + nr = Nummer i GR.

GR = Gotlands runinskrifter. Granskade och tolkade av Elias Wessén, Sven B.F. Jansson & Elisabeth Svärdström. 1–2. 1962–78. Stockholm. (Sveriges runinskrifter 11–12.)

Hermelin, Olof, u.å. Selebo härads fornlämningar. Handskrift i ATA.

Hjärne, Erland, 1947a: Rod och runor. Uppsala.

Hjärne, Erland, 1947b: Roden. Upphovet och namnet. Området och jarlen. I: Namn och bygd 35. S. 1–96.

Jansson, Sven B. F., 1954: Ett uppländskt runstensfynd, i: Elias Wessén 15 april 1954. Lund. S. 86–96.

Löfvendahl et al. 2001 = Löfvendahl, Runo, Gustavson, Helmer & Lundberg, Bengt A., 2001: Runstensvittring under de senaste 400 åren. Stockholm.

Mandelgren, N. M., 1873: Huru böra runstenar och andra gravstenar, vägg- och hvalfmålningar m. m. aftecknas? I: Svenska fornminnesföreningens tidskrift 2. S. 64–68.

Modéer, Ivar, 1936: Färdvägar och sjömärken vid Nordens kuster. Namntolkningar. Uppsala. (Arbeten utg. med understöd av Vilhelm Ekmans universitetsfond, Uppsala 45.)

Raä + nr = Nummer i Fornminnesinformationssystemet (FMIS), Riksantikvarieämbetet. <<http://www.fmis.raa.se/cocoon/fornsok/search.html>>

Rannsakt. = Rannsakingar efter antikviteter. 1–4. Utg. av Carl Ivar Ståhle och Nils-Gustaf Stahre. 1962–98. Stockholm.

Roesdahl, Else (red.), 1992: Från vikingar till korsfarare. Norden och Europa 800–1200. Stockholm.

Salberger, Evert, 1987: Smärre vikingatida runstudier. I: *Studia Archaeologica Ostrobotniensia*. S. 143–151.

Sandström, Åke, 2015: Hå och hamna. Ordhistoriska och ordgeografiska studier av paddlingens och roddens äldsta terminologi i Norden. Diss. Umeå. (*Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi* 135.)

Sm + nr = Nummer i Smålands runinskrifter granskade och tolkade av Ragnar Kinander. 1935–1961. Stockholm. (Sveriges runinskrifter 4.)

Snædal, Thorgunn, 2010: Angående en nyfunnen runristning [från Vitsand, Salems sn]. Otryckt rapport (ATA dnr 322-1467-2011).

Stahre, Nils-Gustaf, 1952: Stångskäret, Kåksna och Kummelberget. Studier över ortnamn från Stockholms skärgård. Stockholm. (*Stockholm studies in Scandinavian philology* 9.)

Steenstrup, Johannes. 1927: De danske Runestene i deres Forhold til Landets og Folkets Historie. Nogle undersøgelser. I: *Festskrift til Kristian Erslev den 28 December 1927 fra danske historikere*. Udg. af Den danske historiske Forening. København. S. 61–84.

Sö + nr = Nummer i SöR.

Söderwall = Söderwall, K. F. 1884–1918. Ordbok öfver svenska medeltidsspråket. Supplement av K. F. Södervall, W. Åkerlund, K. G. Ljunggren & E. Wessén. 1925–73. Lund.

SöR = Södermanlands runinskrifter granskade och tolkade av Erik Brate och Elias Wessén. 1924–36. Stockholm. (Sveriges runinskrifter 3.)

U + nr = Nummer i UR.

UR = Upplands runinskrifter granskade och tolkade av Elias Wessén och Sven B. F. Jansson. 1–4. 1940–58. Stockholm. (Sveriges runinskrifter 6–9.)

Wikström, Anders et al. 2011: Fem stadsgårdar – arkeologisk undersökning i kv. Trädgårdsmästaren 9 & 10 i Sigtuna 1988–90. Sigtuna. (Meddelanden och Rapporter från Sigtuna Museum 52.)

- Zachrisson, Torun, 1998: Gård, gräns, gravfält. Sammanhang kring ädelmetalldepåer och runstenar från vikingatid och tidig medeltid i Uppland och Gästrikland. Stockholm. (Stockholm studies in archaeology 15.)
- Ög N + nr = Nummer i Nordén, Arthur, 1948: Östergötlands runinskrifter. Supplement till Erik Brates »Östergötlands runinskrifter» utg. 1911–18. Otryckt manuskript i ATA.

Märkligt märke

Av Mats G. Larsson och Staffan Fridell

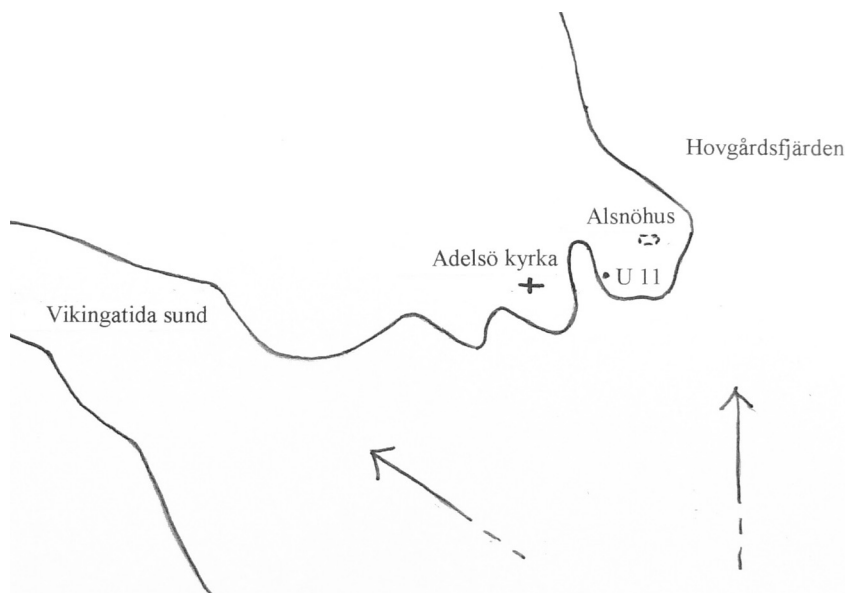
Vi välkomnar en fortsatt diskussion om den på många sätt intressanta och svårtolkade Hovgårdsrisingen. Vi är dock inte övertygade av Källströms argument och ser inte någon anledning att förändra vårt förslag till läsning och tolkning av inskriften (Larsson & Fridell 2013).

Magnus Källström underkänner i sin uppsats Peringskiölds och Dybecks läsningar av ytan före **k** : **merki**. Han säger att Dybeck i detta avsnitt måste ha kopierat Peringskiölds träsnitt. Inga starka argument talar dock för att Dybeck skulle ha gjort sig skyldig till något sådant. För det första bygger teckningen ju på ett fysiskt avtryck av stenen. Såsom framgår av Källströms not 2 framhåller Dybeck dessutom själv att avtrycket »flerstädes avviker från äldre ritningar», vilket visar att han var mån om att inte följa dessa om de inte överensstämde med hans egen uppfattning. Att han inte kopierat Peringskiöld antyds vidare av att han placerat skiljetecknet efter **k** betydligt närmare och alltså på ett mer korrekt sätt än denne, att han inte ritat i någon huvudslinga mellan **r** och **auk** och att han inte fortsatt vare sig slutet på huvudslingan eller den korsande bislingan såsom Peringskiöld gjort. Dybecks **k**-runa skiljer sig dessutom från Peringskiölds genom att den inte är lika tydligt bakåtböjd.

Likheterna mellan de bägge avbildningarna bör därför i första hand tolkas som att dessa bygger på runor som fortfarande var läsbara för såväl Peringskiöld som Dybeck. Källström säger att de bägge forskarna förmodligen har missbedömt de naturliga fördjupningar som finns i det aktuella partiet. Vi har själva förgäves sökt efter sådana som skulle kunna förklara såväl binderunan som den föregående runan men inte kunnat identifiera några mönster i själva stenytan som skulle kunna missförstås på detta sätt.

Källström anför vidare att ingen av 1900-talets runforskare bedömt det diskuterade partiet som bortvittrat och att det inte finns markerat på Löfvendahls bild över vittrade ytor. Att bortfallet sträckt sig längre åt vänster längs den korsande slingan än vad Löfvendahls bild visar framgår dock tydligt vid en besiktning på platsen. Även en av 1900-talets runforskare, Otto von Friesen (1913 s. 58), verkar för övrigt ha utgått från de äldre avbildningarna i sin tolkning och satt in runföljden [**au**]**k** på det aktuella stället.

Det kan givetvis inte uteslutas att de bägge äldre runforskarna, Peringskiöld och Dybeck, gjort ett misstag, men sammanfattningsvis kan vi inte

Hovgårdsområdet vid havsnivån 5 meter över havet. Pilarna avser de bägge farleder som omtalas i texten.

instämna med Källström i att han lagt fram argument som skulle göra det »omöjligt» att det saknade ordet skulle kunna vara *kunung*.

Vad gäller Källströms förslag till tolkning av ordet *merki* som 'sjömärke', så har vi själva från såväl land som båt gjort en undersökning av stenens synlighet från Hovgårdsfjärden och sundet mellan Adelsö och Björkö och noterat följande.

Runblockets ristningsyta är riktad ungefär mot Stakulla udd, som skjuter ut från Adelsö någon kilometer söder om Hovgården, och vidare mot den så kallade Ångholmen på Björkö drygt 3 km bort. Nu syns den inte från någon del av siktlinjen på grund av att blocket är skymt av träd. Men även om sikten hade varit fri så skulle man ha behövt komma ganska nära stenen för att se den med blotta ögat eftersom den är förhållandevis liten, och ännu svårare måste detta ha varit under vikingatiden när den befann sig strax intill vattenytan. Därigenom har runblocket varit klart olämpligt som sjömärke för de farleder som gick i närheten, såväl den större nord/sydliga öster om Hovgården som den mindre i sundet mellan den norra och södra delen av nuvarande Adelsö (se bifogad karta). Snarare skulle den som med ristningsytan som sjömärke avsåg att färdas förbi Hovgården på någon av lederna ha lurats att navigera fel och antingen komma farligt nära den västra stranden eller gå på landet öster om hamnviken. En möjlighet är givetvis att blocket varit avsett att markera själva hamnen, men en placering närmare hamnvikens mynning borde i så fall ha varit betydligt lämpligare. Annars har det funnits risk för att man vid skymning eller dålig sikt i stället seglat på udden vid mynningen.

Den formation som dominerar sikten mot Hovgårdsområdet från sundet mellan öarna är i stället den höjd där borgen Alsnöhus och troligen även dess vikingatida föregångare legat. Denna höjd ligger nu omkring 13 meter över havet, det vill säga 8 meter över havet på vikingatiden, och sticker med ganska branta sidor ut mot öster. En hallbyggnad här uppe skulle vara det bästa sjömärke man kan tänka sig, och något annat skulle då inte heller behövas. Och om det mot förmodan inte legat någon byggnad här så är det ändå på denna höjd ett sjömärke i första hand borde ha uppförts, och då inte i form av en sten med endast någon meters höjd över markytan utan antingen med en betydligt högre sten eller med en stolpe av något slag.

Mot denna bakgrund måste det av sakliga skäl betraktas som osannolikt att ordet *merki* i inskriften haft betydelsen 'sjömärke'. Stenen är helt enkelt olämpligt placerad samt för låg och därmed för dåligt synlig från sjön för att ha kunnat fungera som sjömärke.

Vi ser det därför fortfarande som sannolikast att frasen **i roþ** faktiskt betyder 'i Roden'. För en utförlig argumentation för detta, liksom allmänt beträffande namnet *Roden* och dess ursprungliga omfattning vill vi hänvisa till vår artikel *Roden och jarlen* (Larsson & Fridell 2014) som Källström inte nämner.

LITTERATUR

- von Friesen, Otto, 1913: *Upplands runstenar. En allmänfattlig öfversikt*. Uppsala.
 Larsson, Mats G. & Fridell, Staffan, 2013: *Runristningen på Hovgårdsstenen*. I: *Saga och sed*. S. 95–109.
 Larsson, Mats G. & Fridell, Staffan, 2014: *Roden och jarlen*. I: *Namn och bygd* 102. S. 51–68.

Vem har hört Fredrik Eimeles musik?

Av Gunnar Ternhag

Att skriva musikhistoria är en kinkig sak. Det har nämligen sina särskilda förutsättningar, främst beroende på författarnas emotionella engagemang i den beforskade musiken. Mycken musikhistoria skrivs nämligen med en påtaglig passion för forskningsobjektet, något som skymtar strax under den förment sakliga textens yta.

Engagemanget i de musikaliska verken har både för- och nackdelar. Till fördelarna hör förstas författarens inlevelse i sitt forskningsobjekt, något som kan bidra till en medryckande text. En nackdel är att den musik som inte väcker forskarens känslor lämnas utanför skildringen – eller blir styvmoderligt behandlad. En sådan lucka i musikhistorieskrivningen ska jag strax täppa till. Ett viktigt påpekande så här i inledning är att jag uteslutande talar om framställning av den komponerade musikens historia. Forskning om folkligt musicerande i historiskt perspektiv har till dels andra förutsättningar, vilka den här gången ligger utanför mitt sikte.

Forskarens emotionella engagemang i sitt forskningsobjekt innebär obönhörligen att musiklivets hierarkier sipprar in i musikhistorieskrivningen. Jag tänker här på två närmast cementerade värdehierarkier. Den första rör rangordningen mellan musikhistoriens tonsättare och deras verk. Den hierarkin är lättast synlig i konsertprogrammen som sedan åtskilliga år domineras av en musikalisk parnass (jfr Nettl 1995 s. 11 ff). Bach, Beethoven, Mozart, Haydn, Brahms och en begränsad grupp andra (manliga) namn återkommer ständigt i programmen. Den ordningen gäller inte bara i Sverige, är det bäst att tillägga, utan är en världsvid kanon. Nedanför dessa namn i rang finns ett visst antal tonsättare, vars verk regelbundet spelas. Och nedanför dessa finns mängder, säger mängder med kompositörer som sällan eller aldrig spelas.

Denna hierarki överensstämmer i det stora hela med den komponerade musikens vetenskapliga behandling (jfr Bergeron & Bohlman 1992). Kring de mest spelade tonsättarna och deras musik samlas forskare i mängd. För forskningen kring dessa namn finns särskilda vetenskapliga sällskap, särskilda konferenser och särskilda tidskrifter och årsböcker, för att inte tala om organisationer och förlag som utger tonsättarnas samlade verk i kritiska editioner. Mindre spelade tonsättare får mindre vetenskaplig behandling. De

tonsättare vars verk sällan eller aldrig spelas behandlas följaktligen sällan eller aldrig i forskningen – detta alldeles oavsett dessa personers betydelse i sin samtid eller i sitt speciella sammanhang.

Den andra värdehierarkin rör de platser och miljöer som tonsättare varit verksamma i. Här står de tyskspråkiga miljöerna i Centraleuropa överst. Wien, Leipzig, de tyska furstehoven beskrivs i alla musikhistoriska översikter och antyds i många konsertprogram – och är följaktligen mest behandlade i forskningen. Detsamma gäller metropoler som Paris och London – i mindre utsträckning Stockholm och knappast alls Borås som kommer att nämnas framöver. Det finns med andra ord ett centrum-periferi-tänkande som låser tanken och som hindrar upptäckten av intressanta miljöer, där musiken flödat och förnyats.

Dessa båda hierarkier i förening innebär att svensk musik står lågt i kurs hos både konsertplanerare och musikerforskare. Inga svenska tonsättare i den internationella kanon och inga musikmiljöer av intresse utanför vårt eget land – enligt en spridd och till synes oföränderlig uppfattning – placerar svensk musikhistoria i skuggans land.

Denna fördelning av forskare och forskning har alltså sin grund i det emotionella engagemang som i regel är utgångspunkt för musikvetenskapligt arbete. Ju fler fans, desto fler forskare, kan man enkelt sammanfatta sambandet mellan musiklivets värdeskalor och forskarnas val av forskningsobjekt.

Det finns förstås avvikare bland musikhistoriker, sådana som ägnar sig åt mindre kända tonsättare, mindre känd musik och mindre kända musikmiljöer. Jag ska snart sälla mig till dem genom att vända på en sten som knappast någon har vänt på tidigare. Jag har inte valt detta namn för att han skrev njutbar musik som absolut borde lyftas upp på konsertestraderna – jag syftar alltså inte till en estetisk omvärdering som är många musikforskares skäl till behandling av undanskymd musik. Jag har heller inte valt namnet för hans förbisedda betydelse i samtidens musikliv eller för att han verkade i särskilt intressanta musikmiljöer. Jag har i första hand valt att presentera personen som ett exempel på vad forskning utanför de givna sammanhangen kan resultera i. Jag ser personen i fråga som en ganska typisk musikutövare i sin samtid. De mest spelade och forskningsmässigt mest behandlade tonsättarna var knappast typiska, det ligger i sakens natur, varför det finns ett värde i att undersöka de personer som skrev musik och musicerade på sätt som många andra gjorde. Härigenom är det möjligt att belysa de allmänna förutsättningarna för komponerande.

Ett viktigt påpekande innan berättelsen rullar igång är att inga så kallade tonsättare i äldre tid var tonsättare på heltid. Professionaliseringen av tonsättarrollen startade på allvar under 1800-talet, men kom att genomföras först i vår egen tid och handlar framför allt om följderna av upphovsrättens etablering.¹ Många av dem som vi i musikhistoriska skildringar kallar ton-

¹ Tonsättarrollens utveckling beskrivs utifrån svensk empiri i Volgsten 2013. Jfr även Chanan 1999.

sättare hade andra musikrelaterade sysslor som musiker, dirigent, musikpedagog eller musikskriftställare, men kunde också ha helt andra yrken för sin grundförsörjning. Det ligger därför ett värde i att undersöka hur kompositionsverksamma personer kombinerade musikskapandet med annat. Hörde det andra ihop med komponerandet på något sätt eller var det andra helt väsensskilt? Frågan handlar egentligen om utvecklingen av tonsättarrollen.

FREDRIK EIMELE

Vem har hört Fredrik Eimeles musik? Den frågan kan man ställa sig inför den bevarade produktionen efter en person som inte fått någon plats i musikhistorien, men som ändå hade en tillvaro som är värd att beskrivas.

Fredrik Eimeles levnad är dubbel mening talande. Hans yrke var språklärarens, med kunskaper i flera moderna språk. Men berättelsen om honom och hans liv säger också något om den rörlighet som länge fanns inom Östersjöområdet. Kanske väcktes Eimeles intresse för språk av vistelser i områdets språkligt blandade miljöer?

LIV

Fredrik Eimele (Aejmelaeus, Aejmelé, Aejmele, Eimelé) föddes 1804 i österbottniska Vasa. Han var son till Christen Johansson Aejmelaeus (1765–1848) och hans hustru Charlotta Elisabeth (1776–1840, f. Floor).² Christen Aejmelaeus verkade som läkare i Vasa, där han också tjänstgjorde vid kronofängelset och vid stadens infanteriregemente. Han hade studerat vid universitetet i Åbo och Uppsala – vid den sistnämnda stadens universitet för botanikern och Linnélärljungen Carl Peter Thunberg. I en nekrolog i *Wasabladet* 11/2 1871 efter Fredrik Eimeles bortgång omtalas fadern som »den originella samlaren och hedersmannen Doctor Eimele». Fadern samlade på växter och kuriösa föremål.

Släkten på faderns sida innehöll i flera led lärda personer. Uppväxten var säkerligen kulturellt stimulerande och förberedde på så sätt Fredrik Eimele och hans båda bröder för fortsatta studier. Även om inga källor berättar om Fredrik Eimeles musikaliska skolning, kan man förutsätta att han fick sådan under uppväxten och att musicerande förekom i hemmet. Han lärde sig spela violin. I vuxen ålder använde Fredrik Eimele inte de andra formerna av sitt efternamn.

² Fredrik Eimele som tonsättare finns tidigare behandlad i en artikel av den legendariske musikhistorikern och dirigenten Heikki Klemetti (1929). Om musikestetikern Eimele har Tauno Karila (1959) och Sanna Mäkelä (1999) skrivit. För en översikt över omnämmanden av Eimele i äldre litteratur, se Karila 1959 s. 15f.

Efter att ha genomgått Vasa trivialskola inledde Fredrik Eimele språkinriktade universitetsstudier vid Kejsersliga Akademien i Åbo 1821. Under sina år i Åbo deltog Fredrik Eimele flitigt med sitt violinspel i Musikaliska sällskapets verksamhet (Ringbom 1965 s. 190). Han avlade filosofie magister-examen 1827, för övrigt samma år som Åbo brand, en händelse som medförde att universitetet året därefter flyttade till Helsingfors. 1828–29 bedrev han fortsatta språkstudier vid universitetet i Tartu, tvingad att lämna det förödda Åbo. 1830 vistades han i S:t Petersburg för studier i musik, men undervisade också i musikämnen. Vad studierna i den sistnämnda staden mera bestämt innehöll är inte känt, men de bör ha lagt grunden till hans komponerande.

Tillbaka i Finland, då ett storfurstendöme inom tsardömet Ryssland, sökte han 1834 en utannonserad tjänst som musiklehrare vid Kejsersliga Alexanders-universitetet (sedermera Helsingfors universitet), vilken emellertid gick till Fredrik Pacius (Lappalainen 2009 s. 41, Karila 1959 s. 16). Omedelbart därefter flyttade Fredrik Eimele till Stockholm och skulle bli kvar i Sverige livet ut.³ Spår av hans verksamhet i Stockholm finns i åtskilliga tidningsannonser, där han erbjuder lektioner i tyska och franska – och någon gång latin.⁴ Han försörjde sig således inledningsvis på att vara privat språklärare. 1837–40 var han lärare i tyska vid Kungl. Krigsakademien på Karlberg (Wennerström 1936 s. 300), en syssla som inte var på heltid och som därför måste kombineras med fortsatt privatundervisning.⁵ I mantalslängderna skrivs han följdriktigt omväxlande som »språklärare», »skollärare» och »privatlärare», dvs när han inte anges med sin akademiska examen.

Hans engagemang som språkman var emellertid större än så. Han författade flera läroböcker: språkläror, uttalsövningar, läseböcker, kommenterade utgåvor av texter på originalspråk, översättningar av både franska och tyska originalverk, etc.⁶ Första titeln kom 1841, sista 1863, han ägnade sig således

³ Han besökte sin födelseort Vasa vid åtminstone ett tillfälle, nämligen 1844 (*Wasa Tidning* 10/8 1844). Modern var då död, fadern 79 år. Kanske skedde besöket för att tillse den åldrade fadern.

⁴ En annons kunde lyda: »I Franska och Tyska språken gifvas lektioner (med tal- och skrifövningar &c) af undertecknad, Ph. Magister Fredrik Eimele, Norra Smedjegatan N:o 18, 3 tr. upp» (*Aftonbladet* 3/4 1856).

⁵ Enligt Larsson 2005 (s. 214) undervisades kadetterna redan första året i tyska. Läsåret 1825–26, således alldeles innan Eimele började sin språkundervisning, ägnades 19 procent av undervisningstiden i den s k nedre avdelningen åt engelska, tyska och franska. Sjökadetternas undervisning bestod till 27 procent av främmande språk, att jämföras med landkadetternas 23 procent (s. 217). Språkutbildningen på Karlberg var således omfattande (jfr s. 221ff). Apropå språkmästaren Eimeles musikanknytning kan nämnas att kadetterna också undervisade i dans.

⁶ Bibliografiska uppgifter om Fredrik Eimeles publicerade arbeten med språklig inriktning återfinns i källförteckningen. Eftersom några av Eimeles språkläroböcker kom ut i en andra upplaga, måste de ha nått viss spridning. Ett betänkande om »till språkundervisningen inom Elementarläroverken hörande frågor» från 1866 värderar dock inte Eimeles arbeten särskilt högt som undervisningslitteratur för detta skolstadium. Hans översättning av Carl Heinrichs svensk-tyska lexikon (1841) »behöfde göras fullständigare både hvad ord och fraser angår samt i synnerhet genom exempel tillförläring af de tyska ord eller vändningar, med hvilka de

åt detta författarskap i över tjugo år. Han lyckades få flera arbeten utgivna av Lindhs förlag i Örebro, då ett av landets största, vilket säkert hade betydelse för spridningen av hans böcker (Gustafsson 1990).

Man måste konstatera att han tänkte brett, han skrev som framskyttat inte bara språkläror av ett enda slag. Denna bredd berättar om hans stora engagemang för språkundervisningens spridning, men också om hans kapacitet att skriva i flera språkdidaktiska genrer. Hans utgåvor av tyska skönlitterära texter – framför allt *Tysk läsebok...* (1842), men också *Göthe's Hermann und Dorothea* (1845) – visar hans goda kännedom om tyskspråkig litteratur.

Hans utgåvor annonserades flitigt, både i Sverige och Finland. Verken riktas till både vuxna studerande och skolelever, vilket i sig berättar att han förutom privatundervisning också var verksam i skolor som språkmästare som termen länge löd. Det finns fog för att kalla honom en föregångare vad gäller undervisning i moderna språk i Sverige. Om han kunde finska, är dock obekant.

1842 fick han sin universitetsexamen från Åbo erkänd som giltig i Sverige.⁷

Även om källorna tiger om Fredrik Eimele som musiker och tonsättare i Stockholm, kan man förutsätta att han både musicerade och komponerade. En av de musikmiljöer som han bevisligen kom i kontakt med var Krigsakademien vid Karlberg, där Eric Arrhén von Kapfelman (1790–1851) då var musiklärare, dessutom i likhet med Eimele violinist (jfr Hedwall 2003 s. 27ff).

Den mångsidige – och arbetsvillige – Fredrik Eimele gav sig också i kast med att skriva dramatik, vid åtminstone två tillfällen. Han bearbetade det ursprungligen polska lustspelet *Damer och husarer* som sattes upp på Dramatiska teatern 1835 och sedan gavs på flera scener i Stockholm (Dahlgren

olika betydelse hos ett svenskt ord återgifvits» (s. 79). Om hans *Lära om tyska språkets uttal* (1845) sägs följande: »Genom sin vidlyftighet och sina språkvetenskapliga utflykter är detta arbete [...] att anse mest egnadt för läraren och kan endast för den mer försigkomne lärljungen tjena som handbok vid enskildt studium» (s. 60). Hans översättning av Adolphe Peschiers *Causeries parisiennes* (1854) »utgörs av en samling dialoger, hållna i en lätt och ledig ton samt upptagande särskilt en mängd parisiska talesätt och idiotismer [...] Men innehållet är till stor del enjutbart för skolans lärljungar, då det förutsätter en bekantskap med parisiska förhållanden, som hos dem endast undantagsvis kan finnas» (s. 143). I ärlighetens namn måste sägas att nästan alla granskade läroböcker får liknande kritik av kommissionen bakom betänkandet. – Eimele publicerade åtminstone ett språkligt arbete i Tyskland. Detta anmäldes i en facktidskrift. Recensenten tvingades konstatera att publikationen »ist zwar eine außerordentlich gut gemeinte und mit liebe, im einzelnen auch nicht ohne Verständnis ausgeführte Arbeit, leidet indessen in hinsieht auf den Inhalt sowohl, als auf den sprachlichen Ausdruck an so wesentlichen schwächen, dass wir dem Leserkreise, für den sie bestimmt zu sein scheint, d. h. gebildeten, die nicht Sprachforscher von Fach sind, und Anfängern auf dem gebiet der Sprachkunde, die größte vorsieht beim gebrauche derselben empfehlen müssen» (Arndt 1865 s. 319).

⁷ Konseljbeslut den 2/2 1842, Ecklesiastikdepartementet, dnr 600-41, jfr *Aftonbladet* 18/6 1842.

Bild 1. Lärarkåren vid Borås tekniska elementarskola på 1860-talet, Fredrik Eimele sittande längst till höger. Foto Gustav Nilsson, i Borås stadsarkiv.

1866 s. 383). Vidare översatte och bearbetade han en fransk originalpjäs som i hans version blev *Den vansinniga eller Dårhuset i Dijon* och gavs på Dramatiska teatern 1843 (Dahlgren 1866 s. 381).⁸ Dessa insatser berättar samtidigt något om hans breda kontakter i Stockholms kulturliv.

1856 anställdes Fredrik Eimele som lärare i »levfande språk» vid Borås tekniska elementarskola. Han bröt således upp ännu en gång och anledningen till det är höljt i historiens dunkel. Skolan startade detta år och Eimele var enligt uppgift den först anställda läraren (Suhonen 1990 s. 100). Skolväsendets undervisning i moderna språk var under denna tid under uppbyggnad och de klassiska språken på tillbakagång. Eimeles gärning som föregångare fortsatte alltså genom att han byggde upp språkundervisning utanför Stockholm.⁹

Minnnet av hans lärargärning talar om »den alltför beskedlige magister Eimele», »den snälle, gamle finnen» som var »nästan onaturligt fördragsam»

⁸ Båda pjäserna sattes också upp – på svenska – i Åbo, *Damer och husarer* 1847, *Den vansinniga eller Dårhuset i Dijon* 1844. Detta måste ha sin bakgrund i att Eimele förmedlat sina pjäsmanuskript till någon av sina bekanta i den forna studiestaden.

⁹ Av en reseberättelse i *Åbo underrättelser* (14/1 1859) vet vi att Eimele sommaren 1858 gjorde en resa till Schweiz, där han besökte Rigimassivet.

(Damm 1917 s. 155, jfr Damm & Svensson 1945 s. 375). Man kan verkligen undra hur Eimeles timida personlighet passade för arbetet på denna pojkskola.¹⁰ Med vilken känsla öppnade han klassrumsdörren på morgnarna? Vidare säger minnet att han »levde ett stillsamt liv. Han var ungarl och spelade fiol för [hyres]värdinnan» (Suhonen 1990 s. 100). »Troligen var hans liv i Borås ganska trist» (Damm & Svensson 1945 s. 100), vilket i så fall förklarar de många ansökningar om andra lärarplatser som Eimele genom åren postade.¹¹

Uppgifterna om Fredrik Eimeles medverkan i stadens musikliv är mycket magra. Han var medlem i Borås Par Bricole, men var verkligen ingen hängiven broder. Boråslogen bildades den 5 oktober 1860 och enligt logematrikeln recipierades han med medlemsnummer 73 denna dag i första graden. Redan nästa dag, den 6 oktober, recipierades han i andra graden. Protokollet från denna ordenssammankomst berättar om en glad stund i musikens tecken:

§ 3

Efter slutad Loge kvarstod broderne och fördrefvo aftonen under Musik och glada sånger samt intogo kl 10 em gemensam sexa, hvarefter de åtskiljdes.

Detta ser ut att vara det sista som Fredrik Eimele gjorde i Borås Par Bricole. Han kallades till ett möte den 1 november 1860 med tredje graden, men i matrikeln står »Ej recipierad».¹² Troligen deltog han också i andra sociala sammanhang med sin violin och sin kompositoriska ådra, även om inga spår i källorna kan styrka något sådant.

Eimele blev kvar i Borås till sin pensionering 1870, då han återvände till Stockholm.¹³ Han avled i huvudstaden 1871 »efter långvarig och smärtsam

¹⁰ Karila (1959 s. 20) ger kanske svaret: »Anekdoten ist auch die Kunde, dass Eimele als Schullehrer nicht gut die Disziplin aufrechterhalten konnte».

¹¹ Fredrik Eimele var uppenbarligen inte tillfreds med sitt arbete i Borås, kanske inte heller med staden. Han sökte redan 1857, således redan efter ett år, en tjänst som lärare i »främmande levande språk» vid Kalmar högre elementarläroverk, men erhöill inte tjänsten. 1860 sökte han en lektorstjänst i levande språk vid Göteborgs högre elementarläroverk, men likaså förgäves (*Tidning för Wenersborgs för stad och län*, 11/6 1860). Han inlämnade en besvärsskrivelse mot utnämningen (*Aftonbladet* 21/6 1861), men verkar inte haft framgång med sin klagan. Samma år sökte han en adjunktur i »nyeuropéisk linguistik» vid Lunds universitet, dock förgäves (*Aftonbladet* 10/9 1861). 1863 sökte han en tjänst som inspektör vid Stockholms folkskolor, men fick inte heller den (*Aftonbladet* 7/1 1863), 1864 sökte han en lektorstjänst vid Nyköpings högre elementarläroverk, men fick heller inte det arbetet (*Aftonbladet* 14/6 1864). Det måste ha varit tröstlöst att gå på gång på gång sätta ihop en ansökan, skicka iväg den med stora förhoppningar om nytt arbete och efter ett tag få negativt besked. Eftersom de sökandes namn publicerades i tidningarna, måste både arbetsledning och kolleger ha känt till hans flyttförsök.

¹² Jfr Suhonen 1990 s. 149. Eimele är dock inte nämnd i Anderholms (1994) historik över ordens verksamhet i staden. – Jag tackar varmt förre stadsarkivarien Lars Johansson, Borås som för min skull lagt ner åtskillig möda på att spåra Eimeles musikalska verksamhet i Borås stadsarkiv.

¹³ Eimele tilldelades pension genom ett konseljbeslut 31/12 1868 (Civildepartementet, ärende nr 25). Han avflyttade 8/10 1870 från Karlsberg i Seglora, strax utanför Borås, där han bosat sig 1862 (Borås församling, In- och utflyttningslängd 1861–1876).

sjukdom» som dödsannonsen meddelar (*Aftonbladet* 30/1 1871). Fredrik Eimele förblev livet igenom ogift.

Efter hans bortgång skänktes hans musikaliska kvarlåtenskap av en bror till Musikaliska akademiens bibliotek.¹⁴ Hade inte detta skett, skulle alla spår av tonsättaren Fredrik Eimele varit borta, eftersom han inte fick se någon av sina kompositioner i tryck – en påminnelse om hur tillfälligheter styr historieskrivningen.

VERK

Dessvärre finns inga uppgifter om när och var Fredrik Eimele komponerade sina bevarade verk. Hans gärning som tonsättare måste därför beskrivas utifrån det som noterna kan berätta, även om ingen av dem är daterade. Vi vet dock att han 1833 skickade in kompositioner för bedömning till Kungl. Musikaliska akademien, den uppgiften säger att han hade skrivit en hel del musik före 30-årsåldern och att han kanske tänkte sig ett liv i Sverige redan innan han sökte tjänsten vid Kejserliga Alexanders-universitetet. Akademien gav mot sina stadgar ett omdöme, vilket skrevs av akademisekreteraren Pehr Frigel. Han menade att Eimeles kompositioner »röja ett godt estetiskt anlag, uttryckande sig i en vacker, naturligt flytande melodisk satts» (Utlåtande den 17 augusti 1833, Kungl. Musikaliska akademiens arkiv, Huvudarkivet, A1a:10, Protokoll). Frigels ord är ärligt talat ganska intetsägende, men han brydde ändå om att uttala sig om Eimeles verk. Hade Frigel funnit Eimeles musik bristfällig, skulle han aldrig ha satt sitt namn under en skriftlig bedömning.

Eftersom Eimele sände in tre instrumentalkompositioner – en stråkkvartett, en romans för soloviolin och stråkkvartett samt ett variationsverk för soloviolin – vet vi att han komponerade dessa verk före överflyttningen till Sverige. Var någonstans de tillkom och i vilket sammanhang de skrevs, kommer dock att förbli okänt.

Stråkkvartetten i klassiska fyra satser är relativt enkelt koncipierad, med en helt dominerande förstafiol som stöds i sin uppvisning av övriga instrument.¹⁵ Det är inte svårt att föreställa sig Eimele själv som den lysande primarien. Det sistnämnda gäller också solopartiet i den ensatsiga Romans för soloviolin och stråkkvartett – för övrigt en udda besättningstyp som antagligen speglar en specifik tillkomstsituation, ett kammarmusiktillfälle någonstans någon gång.

Det finns anledning att tvivla på att de nämnda verken var Eimeles enda

¹⁴ Gåvan erkändes av Musikaliska akademien vid en sammankomst 22/2 1872, varefter broderns summariska förteckning över donationen lades som en bilaga till protokollet (Kungl. Musikaliska akademiens arkiv, Huvudarkivet, A1a:27, Protokoll 1872).

¹⁵ I Bo Wallners (1979) detaljerade genomgång av svenska stråkkvartetter från den aktuella epoken saknas Eimeles verk. Möjligen räknade inte Wallner kvartetten som »svensk».

Schopio. EIMELE, F. Romance. 2/sv.

The image shows a page of handwritten musical notation for a piece titled "Romance" by Fredrik Eimele. The score is for a solo violin and string quartet. It features five staves: Violin I (Viol. I^{mo}), Violin II (Viol. II^{da}), Viola, and Cello/Double Bass (Cello/Bass). The music is in 6/8 time and G major. The score includes various dynamic markings such as *p*, *mf*, *cres.*, and *pizz.*. A red stamp from the "Svensk Musik Akademi" is visible on the right side of the page.

Bild 2. Början på Romance för soloviolin och stråkkvartett av Fredrik Eimele. Musik- och teaterbiblioteket.

instrumentala kompositioner. Flera instrumentalverk kan ha gått förlorade. Det är nämligen inte troligt att han skrev komplexa kvartettsatser utan att ha prövat instrumentalkomponerande i enklare former. Hans stora intresse för estetiska aspekter på instrumental musik talar också för att han skrivit fler instrumentala verk än de bevarade.¹⁶

Under sina år i Sverige var Fredrik Eimele en utpräglad vokaltonsättare.

¹⁶ I Carl Nissers innehållsrika katalog över svenska instrumentalverk 1770–1830 (1943) saknas Eimeles kompositioner.

Kanske hade han här sämre möjligheter att delta i kammarmusicerande. Frigels positiva ord borde annars ha sporrat honom till fortsatt komponerande för stråkinstrument. Hur som helst säger Eimeles koncentration på vokala verk åtskilligt om tiden. Under 1800-talets första decennier etablerade flera betydande svenska författare en nyromantisk dikt som fick stor spridning och som mer eller mindre väntade på att tonsättas. Erik Gustaf Geijer, Per Daniel Amadeus Atterbom och Erik Johan Stagnelius hörde till diktarnamen. Den boksynte Eimele skrev musik till texter av alla tre. Dessutom fanns ett uppblossande intresse för folkvisor, manifesterat genom insamling och utgivning, vilket inspirerade flera till sångkomponerande. Tidigare handlade det om sällskapsvisor (som exempelvis hos Bellman), nu växte det fram ett intresse för genomkomponerade solosånger, vilket gav tonsättarna nya utmaningar. Typiskt nog använde Bellman redan existerande melodier till sina viskapelser.

Fredrik Eimeles tolv bevarade sånger är barn av denna övergångstid. De flesta av dem har visartade melodier som inte ställer särskilt höga sångliga krav. Pianosatsen är mer utarbetad än ett visackompanjemang, men ändå tekniskt överkomlig för en god amatörmusiker. Ifall de tonsatta dikterna har flera strofer, sjungs de till samma melodi och samma pianosats, vilket är ytterligare ett tecken på närheten till visan.¹⁷

Med sina ovanligt stora språkkunskaper och med sin kännedom om framför allt tysk litteratur hade han kunnat skriva musik till texter på andra språk än svenska. Men med något enstaka undantag ägnade han sig som sångtonsättare bara åt svenskspråkiga texter. (Han översatte dock några ursprungligen svenska texter till tyska och lade översättningen under originaltexten.) Den saken kan möjligen förklaras av att han ingick i den nämnda vurmen för sångkomponerande på svenska.

Fredrik Eimele är för övrigt en av dem som tonsatt Johan Ludvig Runebergs dikt »Vårt land». Den förste att skriva en melodi till dessa ord var Fredrik Pacius (1848) – det är hans tonsättning som utgör Finlands nationalsång. Eimeles och andra efterföljares skapelser har inte kunnat rubba Pacius-melodins ställning (Mäkelä 2009 s. 125ff, jfr Hillila & Blanchard Hong 1997 s. 239 och Tarasti 1999 s. 122).

En särskild omständighet kring Eimele som tonsättare är att inget av hans musikaliska verk kom ut av trycket. Publicering borde annars ha legat nära till hands för en person med förlagskontakter, om än inte med musikförlag. Men Eimeles kompositioner har alltså förblivit otryckta.¹⁸ Det innebär att kompositionerna nådde en begränsad krets under hans livstid, vilket i realiteten handlar om de sammanhang som han själv medverkade i. Denna slutsats säger att Eimeles musik i första rummet ska förstås som delar av den

¹⁷ I Axel Helmers noggrant gjorda studie om svensk solosång 1850–1890 (1972) förekommer inte Eimeles produktion.

¹⁸ En sång, »Hök och duva», har getts ut i antologin *Finlands sångskatt/Suomen lauluarve* (1947 s. 34–35)

Andante maestoso. Vårt Land. Oden af Runeberg.

Vårt land, vårt land, vårt fosterland! Gud högt, gud högt o dyra ord! Gud högt, gud högt, o dyra ord! Ej lyfts en känd mot himlens rand, ej jänkas en

dåd, ej hjälps en föränd, mer älskad än vår byggnad i nord, än våra fädors

Bild 3. Början på Fredrik Eimeles tonsättning av Runebergs dikt Vårt land. Musik- och teaterbiblioteket.

musikalisk praktik som han medverkade i, i andra rummet uppfattas som ett antal fristående verk som kan – och ska – jämföras med andra samtida musikskapares kompositioner. Hans verk är därför uttryck för vissa bestämda kretsars behov av för dem anpassade kompositioner – och speglar dessa kretsars uppfattningar av lämplig umgängesmusik, närmare bestämt kretsarnas uppfattningar om lämpliga genrer, former och musikaliska uttryck. Det intressanta i sammanhanget är att Eimele skrev instrumentalverk före överflyttningen till Sverige och väl i Sverige till synes bara sånger. Det kan vara en indikation på att han deltog i skilda sociala sammanhang före och efter flytten och att de olika miljöerna manade honom att ägna sig åt skilda kompositionsinriktningar. Om det stämmer, hade Eimele efter flytten till Sverige inte något umgänge som stimulerade honom till att ägna sig åt kammarmusik.

Måhända hade han bestämda sångare i åtanke när han skrev sina vokala kompositioner, sångare som tillhörde hans musikaliska umgänge. Kanske var det samma sak med pianostämman.

MUSIKESTETIK

Fredrik Eimele kan inte bara kallas föregångare inom undervisning i moderna språk, han framstår också som en tidig företrädare för estetiska tanke-

gångar inom musikområdet. I Sverige, är det bäst att tillägga. Hans intresse för musikestetiska frågor finns framför allt dokumenterade i en serie artiklar som han publicerade i *Ny tidning för musik* 1853–1855, en tidning som gavs ut veckovis av Abraham Hirsch med Wilhelm Bauck som redaktör (om denna tidskrift, se Heintz 1992 s. 201f). Eimeles kontakt med dessa personer vittnar om hans samröre med centrala personer i Stockholms musikliv.

Artiklarna är författade av en person med mycket goda musikhistoriska kunskaper, men också med förmåga att föra estetiska resonemang – kort sagt en person med stor beläsenhet. Delar av hans artiklar kan med dagens synsätt karakteriseras som sakkunniga musikanalyser. Till saken hör att tidningen vid två tillfällen hänvisar till att artiklarna är utdrag ur större arbeten. Det gäller dels »en esthetisk historisk afhandling om violinens och violoncellens egenskaper, namnkunniga violin- och violoncell-virtuoser» (*Ny tidning för musik*, 1853, nr 32, s. 42), dels »en ännu ej tryckt avhandling om Beethovens, Mozarts och Haydns symfonier» (*Ny tidning för musik* 1854, nr 38 & 39, s. 101). Dessvärre har den förstnämnda av dessa större texter gått förlorad. Den andra överlämnades till dåvarande Musikaliska akademins bibliotek tillsammans med de bevarade kompositionerna. Ett tredje bokmanuskript, betitlat *Genie in Kunst und Wissenschaft*, finns omtalat i litteraturen om Eimele (Karila 1959 s. 21, Hillila & Blanchard Hong 1997 s. 58). Det ska enligt uppgift finnas i Leipzig, okänt om den saken stämmer.

Med Musikaliska akademins positiva behandling av hans kompositioner i minnet tog han ett liknande initiativ 35 år senare, således 1868. Han skickade då in ovan nämnda arbete om Beethovens, Mozarts och Haydns symfonier och önskade få det bedömt, möjligen också få det introducerat vid akademins så kallade undervisningsverk. Akademien gav bedömningsuppdraget åt Wilhelm Bauck, lärare i »Musikens historia och estetik» vid nämnda verk, som nämnts också den som i egenskap av redaktör för *Ny tidning för musik* bidragit till publiceringen av Eimeles texter.

I sitt bevarade utlåtande är Bauck inledningsvis uppskattande, när han menar att arbetet »förutsätter ett träget och mödosamt arbete, hvilket dess mera förtjenar aktning, som dess innehåll öfverallt röjer både en varm kärlek för saken och samvetsgrant bemödande om att vara sanna». Men efter detta välvilliga konstaterande kommer domen: »[D]et hela har en alltför tydlig prägel af en diletantism, som väl förmår njuta af det sköna, men ej intränga i djupet af dess väsende». En viktig omständighet var alltså Eimeles status som »dilettant», dvs han saknade formell musikutbildning och var inte heller yrkesverksam inom musikområdet. Bauck framhåller vidare: »Hans estetiska analys inskränker sig merendels endast till yttranden af det subjektiva intrycket, under det att den tekniska dels är nog ytlig och ofullständig, dels ock isynnerhet förråder en bristande förmåga att på estetisk väg motivera exceptionella tekniska förhållande, hvarförutan kritiken öfver Beethovens ofta stannar i märket». Och som om denna avrättning inte skulle räcka, uttalar sig Wilhelm Bauck också om Eimeles skrivkonst: »Dessutom är sti-

len alltför vidlyftig och framställningssättet för litet koncentreradt» (Utlåtande av Wilhelm Bauck 7/12 1868, KMA:s arkiv, Huvudarkivet, AIa:25 Protokoll 1868).

Slutsatsen var given. Bauck kunde inte »tillstyrka [undervisningsverkets] kollegium att vidare reflektera på nämnde arbete». Med Baucks granskning som grund kunde akademien endast besluta att »dessa arbeten icke ega sådana förtjenster att Akademien öfver dem kunde meddela något omdöme» (sammankomst den 22/1 1869, KMA:s arkiv, Huvudarkivet, AIa:25 Protokoll 1868).

Den hårda domen måste ha varit en verklig motgång för den flitige och aspirerande Eimele. Det var nog också en tagg att just Bauck som i egenskap av redaktör behandlat de insända texterna positivt var totalt negativ mot manuskriptet. Vi vet förstås ingenting om deras relation och om manuskriptets halt, men Baucks skoningslösa bedömning är ändå anmärkningsvärd. Det var trots allt få som vid denna tid skrev om musikestetiska frågor på svenska. Men en bidragande orsak till Baucks – och akademiens – negativa inställning var helt säkert Eimeles ställning som »dilettant». Förutom att han inte hade formell musikutbildning saknade han det nätverk av centrala kontakter som en sådan skolning också gav. Han stod alltså utanför musikens etablissemang.

Den finländske musikforskaren Tauno Karila har studerat manuskriptet om Mozarts, Haydns och Beethovens symfonier. Hans slutsats är värd att citeras, eftersom han uppskattar texten på ett annat sätt än Bauck:

Von Finnland och Skandinavien aus betrachtet ist Eimeles Untersuchung einzigartig. Hier verkündet ein finnischer Forscher ausführlicher und weitsichtiger als irgendetwas anderer in den nördlichen Breiten seine Meinung zu den brennendsten internationalen Kunstfragen der Epoche, und zwar mit einer Befähigung, die nur möglich war dank persönlicher Intelligenz, unabhängigen Mutes und künstlerischer Gestaltungskraft sowie in unmittelbarer Berührung mit dem gesamteuropäischen Musikleben (Karila 1959 s. 94).

Man kan beklaga att Eimele inte fick uppleva denna upprättelse. För oss bidrar Karilas bedömning till att inse värdet i Fredrik Eimeles musikestetiska författarskap, hans odiskutabla beläsenhet i samtidens musiklitteratur och hans förmåga att formulera sina iakttagelser i partituren.

DISKUSSION

Vad bidrar en livsberättelse, som den om Fredrik Eimele, till musikhistorie-skrivningen i stort?

Ja, beskrivningen av hans liv och verk ger ytterligare en nyans till bilden av musikodlingen i Sverige i mitten av 1800-talet. Han tillhörde förvisso inte musiklivets centrala kretsar som alla dem vars verksamhet tidigare skildrats. Fredrik Eimele hade sin yrkesverksamhet inom ett annat område

än musiken och bodde en tid på avstånd från det dominerande Stockholm. Berättelsen om honom som person och som musikgestalt beskriver villkoren för en musikaktiv person utanför det som i den existerande historieskrivningen betraktas som centrum – en nog så viktig del av förståelsen av det dåtida musiklivets förutsättningar.

Ett särskilt värde finns i beskrivningen av Eimele som tonsättare i relation till hans övriga sysslor. Det står klart att han knappast hade några inkomster av vare sig violinspel eller komponerande. Han levde helt och hållet på sin undervisning och sina språkläroböcker. Eimele är därmed en i raden av musikskapare som haft sin yrkesverksamhet utanför musikområdet och som komponerat på lediga stunder. Hans komponerande var för den skull inte någon mindre satsning, utan bör ha varit en viktig, för att inte säga nödvändig syssla för honom. Alldeles oavsett eftervärldens bedömning av kompositionernas konstnärliga halt, var hans komponerande med största sannolikhet stimulerande inslag i det musikliv som Eimele var delaktig i. En tonsättare som Eimele bör framför allt ses i det sociala sammanhang som han deltog aktiv i, detta för att förstå hans kompositioner.

En annan reflektion till följd av beskrivningen av den musikaktive Eimele handlar om bristen på källor. Hans musicerande och hans deltagande i musiklivet har lämnat få direkta spår. Brevmaterial saknas, vittnesskildringar finns inga, tidningstrycket tigger – för att inte tala om tystnaden i den existerande vetenskapliga litteraturen. Detsamma gäller många andra jämförbara personer i musikhistorien. Det är helt enkelt en utmaning att skildra dessa personers insatser och därigenom göra musikhistorien rikare. Men ska den varierande tillgången på källmaterial styra musikhistorie-skrivningen?

Vem har hört Fredrik Eimeles musik? Jag återkommer envist till den frågan, nu efter att ha berättat om denne idoge språkman och tonsättare. Svaret är att det finns ytterst få levande personer som kan bevara frågan jakande. Så undanskymt är hans musikaliska arv. Men efter läsning av denna artikel finns ändå någon som kan påstå att han eller hon åtminstone hört hans namn nämnas.

KÄLLOR OCH LITTERATUR

Källor

Musik- och teaterbiblioteket
 Kungl. Musikaliska akademiens arkiv
 Huvudarkivet
 A1a:10 Protokoll 1833
 A1a:24 Protokoll 1867
 A1a:25 Protokoll 1868
 A1a:27 Protokoll 1872

Borås församling
In- och utflyttningslängd 1861–1876

Borås stadsarkiv
Borås Par Bricoles arkiv
Protokoll
Medlemsmatrikel

Fredrik Eimeles skrifter

Violinens värde. I: *Ny tidning för musik*, 1853, nr 32. S. 42–45 [Utdrag ur en estetisk historisk afhandling om violinens och violoncellens egenskaper, namnkunniga violin- och violoncell-virtuoser]

Beethovens Symphoni i F-Dur N:o 8 opus 93 (uppförd å Kongl. Theatern 11 mars 1854). I: *Ny tidning för musik*, 1853, nr 38 & 39. S. 93–95.

Beethovens Symphoni i A-dur. I: *Ny tidning för musik*, 1854, nr 43. S. 341–343, 345–347.

Reflektioner rörande virtuositet i allmänhet och vår tid konstnärer i synnerhet. I: *Ny tidning för musik*, 1854, nr 44 & 45.

Mozarts symfoni i C-dur (med fugan) N:o 4. I: *Ny tidning för musik*, 1855, nr 6.

Symfonins egendomliga natur. I: *Ny tidning för musik*, 1855, nr 11 & 12, s. 83–85, 89–90.

Instrumentalmusiken och hennes koryféeer i nyare tider. I: *Ny tidning för musik*, 1855, nr 17. S. 130–133, 139–141, 155–157.

Heinrich, Carl: Tyskt och svenskt och Svenskt och tyskt handlexikon: A–Z. Översättning av Fredrik Eimele. 1841.

Tysk läsebok, innehållande ett urval av prosaiska och poetiska stycken ur klassiska författares skrifter. Örebro 1842.

Tysk språklära med allmänna grammatikaliska förklaringar samt inledning, innehållande: en kort översikt af tyska språkets och litteraturens historia. Örebro 1842. 2. uppl. 1844.

Lärobok i tyska språket, innehållande: språklära med talrika exempel, samt läsebok, utgörande ett urval af prosaiska och poetiska stycken ur klassiska författares skrifter. Örebro 1844.

Lära om tyska språkets uttal jämte kort översikt av språkets huvuddialekter. Stockholm 1845.

Göthe's Hermann und Dorothea, med upplysande noter, till läsebok för ungdomen. Stockholm 1845, 2. uppl. 1866.

Ny handbok för samtalsöfningar i franska, tyska och svenska språken, jemte en samling af de oumbärligaste ord i det dagliga lifvet, till undervisning för ungdomen och till bruk för resande samt andra, som vilja lära sig att rätt och ledigt tala de tre språken. Stockholm 1853.

Nouveau Manuel de la conversation française, allemande et suédoise. Stockholm 1853.

Peschier, Adolphe: *Causeries parisiennes* : Recueil d'entretiens propres à servir de modèles aux étrangers qui veulent se former à la conversation française. En nöjsam och i synnerhet för öfning i franska samtalsspråket nyttig läsebok med upplysande noter af Fredrik Eimele. Stockholm 1854.

Lamartine, Alphonse de: Christoph Colomb. Till ungdomens tjänst och med förklarande noter. Stockholm 1857.

- Les difficultés principales de la syntaxe des temps passés, ou emploi de l'imparfait, du défini, de l'indéfini, etc. dans la langue française. Göteborg 1860.
- Die Wesentlichen Unterschiede der Stamm- und abgeleiteten Sprachen, hauptsächlich an der deutschen und französischen Sprache nachgewiesen, nebst einer Einleitung über das Wesen der Sprache. Berlin 1862.
- Le langage et la linguistique, esquisse d'après des philologues modernes, suivie d'une caractéristique des plus éminentes des langues mortes et vivantes de l'Europe. Göteborg 1863.
- Tocqueville, Alexis de: Om folkväldet i Amerika. Översättningar jämte anmärkningar af Fr. Eimele. 1881.

Litteratur

- Anderholm, Carl Gustaf, 1994: Den Bacchanaliska Theatern och Musiken i Borås Par Bricole. Borås.
- Arendt, Carl, 1865: [Anmälan av Eimeles skrift Die Wesentlichen Unterschiede der Stamm- und abgeleiteten Sprachen..., 1862]. I: Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete des Deutschen, Griechischen und Lateinischen, 14. Bd 4, 1865. S. 316–319.
- Bergeron, Katherine & Bohlman, Philip V., 1992: Disciplining music. Musicology and its canons. Chicago.
- Chanan, Michael, 1999: From Handel to Hendrix. The composer in the public sphere. London.
- Dahlgren, Fredrik August, 1866: Förteckning öfver svenska skådespel uppförda å Stockholms theatrar 1737–1863 och Kongl. Theatrarnes personal 1773–1863 med flera anteckningar. Stockholm.
- Damm, Ada, 1917: Bilder från det gångna Borås – strödda anteckningar. 1. Borås.
- Damm, Ada, 1918: Bilder från det gångna Borås – strödda anteckningar. 2. Borås.
- Damm, Ada & Svensson, Nils, 1945: Borås och Sjuhäradsbygden. Borås.
- Gustafsson, Lars (red.), 1990: Lindhs litterära industri. Ett tryckeri och förlag i Örebro. Örebro. (Örebro studies 5.)
- Hedwall, Lennart, 2003: Oscar Byström. Ett svenskt musikeröde från 1800-talet. Hedemora. (Kungl. Musikaliska akademins skriftserie nr 99.)
- Heintz, Veslemöy, 1992. Skribenter och musikkforskare. I: Musiken i Sverige, Den nationella identiteten 1810–1920. Jonsson, Leif & Tegen, Martin (red.). Stockholm. S. 199–208.
- Helmer, Axel, 1972: Svensk solosång 1850–1890. 1. En genrehistorisk studie, 2. Sångförteckning. Stockholm. (Musik i Sverige. Skrifter utgivna av Svenska samfundet för musikkforskning och Svenskt musikhistoriskt arkiv, 3:1–2.)
- Hillila, Ruth-Esther & Blanchard Hong, Barbara, 1997: Historical dictionary of the music and musicians of Finland. Westport, Conn.
- Finlands sångskatt/Suomen lauluäärre, 1. Borgå & Helsingfors 1947.
- Karila, Tauno, 1959: Beethoven, Mozart und Haydn gesehen von einem finnischen Forscher (Fredrik Eimele) um die Mitte des 19. Jahrhunderts. Tavastehus.
- Klemetti, Heikki, 1929: Fredrik Eimele. Muutama maineensa onohuneesta suomalaisesta muusikosta. [Några vitsord om en bortglömd finsk musiker], I: Suomen musiikkilehti, vol. 7, 1929. S. 144–148.
- Lappalainen, Seija, 2009: Fredrik Pacius – skapare av musikkivet i Finland. I: Fredrik Pacius. Musiken som hemland. Lappalainen, Seija (red.). Helsingfors. S. 28–95.
- Larsson Esbjörn, 2005: Från adlig uppfostran till borgerlig utbildning. Kungl. Krigsakademien mellan åren 1792 och 1866. Diss. Uppsala. (Studia Historica Upsaliensia.)

- Marvia, Einari, 1965: Suomen säveltäjiä, 1. Borgå.
- Mäkelä, Sanna, 1999: Fredrik Eimele (1804–1871) musiikkikirjoittajana. Pro gradu-avhandling i musikvetenskap, Helsingfors universitet.
- Mäkelä, Tomi, 2009: Fredrik Pacius, kompositör i Finland. Helsingfors.
- Nettl, Bruno, 1995: Heartland excursions. Ethnomusicological reflections on schools of music. Urbana & Chicago.
- Nisser, Carl, 1943: Svensk instrumentalkomposition 1770–1830. Nominalkatalog. Stockholm.
- Ringbom, Marianne (red.), 1965: Musikaliska sällskapet i Åbo 1790–1965. Festskrift till 175-årsjubileet. Åbo.
- Suhonen, Unto-Einar, 1990: Invandrare i Borås 1621–1990. Borås.
- Tarasti, Eero, 1999: Snow, forest, silence: the Finnish tradition of semiotics. Bloomington, Indiana.
- Underdånigt betänkande afgifvet den 1 september 1866 af den i nåder tillsatta kommissionen för behandling af åtskilliga till språkundervisningen inom Elementarläroverken hörande frågor. Stockholm 1866.
- Wallner, Bo, 1979: Den svenska stråkkvartetten. I. Klassicism och romantik. Stockholm. (Kungl. Musikaliska akademins skriftserie nr 24.)
- Wennerström, Thorsten, 1936: Kungl. Krigsakademien och Kungl. Krigshögskolan, åren 1792–1935. Stockholm.
- Volgsten, Ulrik, 2013: Från snille till geni. Den svenska kompositörsrollens omvandlingar från Kraus till Måndagsgruppen och dess betydelse för synen på musik. Möklinta.

Byalag

Av Thorsten Andersson

Det svenska byalaget lever. »Byalaget har fått nog av fortkörare», så lyder en rubrik i tidningen Östgöta Correspondenten 11 juni 2015 (s. A 8). Det rör sig om ett byalag på östgötaslätten väster om Linköping. *Öfre Slottsgatans byalag* är i Uppsala, alltså i stadsmiljö, namnet på en samfällighet, enligt föreningens hemsida med syfte att bevara den kulturhistoriska och sociala miljön i området kring Övre Slottsgatan och att där främja den sociala gemenskapen.

Termen *byalag* anknyter arkaiserande till äldre samhällsförhållanden, då bönderna i en by utgjorde ett byalag. Såsom exemplen visar, brukas *byalag* fortfarande, inte bara i lantlig miljö utan också, i vidgad bemärkelse, i stadsmiljö (se härtill SO 1 s. 425). *Byalag* är ett ord med fornsvenska rötter. Ordet inordnar sig därmed i en stor nordisk ordgrupp, där *lag* syftar på samfälligheter av skilda slag och sekundärt används med territoriell syftning, t.ex. *skeppslag*, *tingslag* (Andersson 2014 b s. 9, 10, 28). I denna grupp är också bygdenamn representerade, t.ex. *Ludherlagh* n. i det medeltida Bohuslän (Andersson 2014 a s. 94).

Vid diskussion av gamla ortnamn på *-lag* kan det ibland vara svårt att skilja på *-lag* n., best. form *-laget*, och det homonyma *lag* n. pl., best. form *-lagen*, primärt med syftning på stadgad lag, alltså i betydelsen 'lex'. Det senare elementet föreligger t.ex. i *Trøndelag* (i svensk form *Trøndelagen*) i Norge och i *Danelagen* (eng. *Danelaw*) i England (Andersson 2014 a s. 16 f.).

För den nysvenska sammansättningen av *by* och *lag* (*byalag*, *byelag*, *by-lag*) anger SAOB (B 4630) betydelsen 'sammanfattning(en) af gårdsägarna l. invånarna i en by; äfv. by', alltså sekundärt också med syftning på själva byn. Som fornsvensk motsvarighet anger SAOB *byalagh*. Detta ord är svagt styrkt. Det tas i Söderwalls fornsvenska ordbok upp först i supplementet (Sdw suppl. s. 98), med ett belägg från 1443. Detta belägg är hämtat från Styffe 1911 (s. 394 n. 1),¹ närmare bestämt ur en i avskrift bevarad urkund rörande tillstånd »om ena nya tækt [= nyodling] oc eth nyth byalagh vid Aghnasio», dvs. i Anundsjö socken i Ångermanland (se närmare SOVn 4 s. 3). Såsom belägget visar, rör det sig om ett neutralt ord, en direkt motsvarighet till det motsvarande nysvenska ordet med kollektiv syftning. *Byalag*

¹ Sdw suppl. hänvisar till Styffe 1880 (s. 315 n. 2).

n. med kollektiv innebörd har således gammal hävd på svenskt område. I ett nordiskt perspektiv framträder emellertid den inledningsvis nämnda komplexiteten med homonymerna *lag*, *laget* och *lag*, *lagen*. Fvn. *bæjarløg* n. pl. betyder 'bylov', till *bær* m. i betydelsen 'stad', alltså 'stadslag' (Hertzberg s. 127, Fritzner 4 s. 68, ONP 2 sp. 1090 f.). Lagen kan efter stadsinvånarna vidare benämnas *bæjarmanna lög*, och detta uttryck används sekundärt också om det område där lagen gällde, dvs. om staden som jurisdiktionsområde (Hertzberg s. 127 s.v. *bæjarmaðr*, Fellows Jensen 1965 s. 114; jfr Andersson 2014 b s. 17). Intressant är nu att det motsvarande forndanska ordet, belagt som *bylogh* (ODS 3 sp. 182), i ortnamn i Danelagen också anträffas med territoriell syftning.²

A. H. Smith (1961 s. 106 f.) anför från Upper Strafforth wapentake flera exempel på ortnamn, där elementet *Bierlow* ingår, bl.a. *Brampton Bierlow* (*-birlagh* 1307), och detta återförs på nord. *býjarløg* n. pl. 'the law of the village'. Detta ord har, såsom Gillian Fellows Jensen (1965 s. 114) visar, lånats in från danskan. Under 1200-talet uppträder det i fornengelskan i betydelsen 'the local custom or law of a township, whereby minor disputes were settled without going to the law courts'. En härur utvecklad territoriell betydelse, 'village community, township', är tidigast betygd i de ortnamn som Smith har dragit fram. Här är det alltså fråga om byorganisation.

Med nord. *by* (fvn. *bær* etc.) som förled har av allt att döma bildats sammansättningar dels med *lag* n. 'samfällighet', dels med *lag* (fvn. *løg*) n. pl. 'lex'. Fvn. *bæjarløg* är känt i betydelsen 'bylov', och den forndanska motsvarigheten är alltså med territoriell syftning betygd genom ortnamn på danskt område i England.

Utifrån det traderade nordiska ordförrådet föreligger det av allt döma en geografisk motsättning mellan å ena sidan fsv. *byalagh* n. med syftning på bysamfällighet och å andra sidan fvn. *bæjarløg* och fda. *bylog* primärt med syftning på stadgad lag. Det synes röra sig om en gammal motsättning. Sammansättningar med *lag* n. pl. 'lex' har uppenbarligen aldrig slagit rot på fornsvenskt område. En sådan motsättning mellan öst och väst är inte enastående. Fsv. *laghsagha* f. avseende lagmannens föredragning av lagen på tinget har i Sverige sekundärt fått territoriell betydelse, 'lagsaga, lagmansdöme' (Andersson 2014 b s. 18), medan fvn. *lōgsaga* f. bara är känt i abstrakt betydelse, 'det å seie fram lova el. kva som er lov', samt sekundärt om lagmansämbetet (NorrO s. 408). Sådana geografiska motsättningar förtjänar en närmare granskning i det fortsatta studiet av gammal nordisk distriktsterminologi.

Båda typerna av sammansättningar av *by* och *lag* låter sig osökt inordnas i välkända strukturer av distriktsbeteckningar. Det singulara *byalag* hör till en välkänd grupp svenska sammansättningar på *-lag* n. med ursprunglig kol-

² Stort tack till Gillian Fellows-Jensen, Köpenhamn, som fäst min uppmärksamhet på dessa ortnamn (brev maj 2015).

lektiv syftning, *skeppslag*, *tingslag* osv. (se ovan). En forndansk motsvarighet till fvn. *bæjarløg* n. pl. med territoriell syftning sammanhålls naturligen med andra distriktsbeteckningar som har sitt ursprung i rättsväsendet (Andersson 2014 b, avsnitt 4).

LITTERATUR

- Andersson, Thorsten, 2014 a: *Bergslagen* och andra områdesnamn på *-lag*. I: Saga och sed. S. 93–102.
- 2014 b: Nordiska distriktsbeteckningar i gammal tid. I: Namn och bygd 102. S. 5–40.
- Fellows Jensen, Gillian, 1965: Rec. av The place-names of the West Riding of Yorkshire. By A. H. Smith, del 1–8 (1961–63). I: Danske Studier. S. 111–115.
- Fritzner 4 = Fritzner, Johan: Ordbog over det gamle norske Sprog. Rettelser og tillegg ved Finn Hødnebo. 1972. Oslo–Bergen–Tromsø.
- Hertzberg = Hertzberg, Ebbe: Glossarium. I: Norges gamle love indtil 1387 5. Supplement til foregaaende bind og facsimiler samt glossarium med registre, udg. efter offentlig foranstaltning ved Gustav Storm & Ebbe Hertzberg. 1895. Christiania. S. 57–760.
- NorrO = Heggstad, Leiv, Hødnebo, Finn & Simensen, Erik: Norrøn ordbok. 5. utg. av Gamalnorsk ordbok ved Hægstad & Torp. 2008. Oslo.
- ODS 3 = Ordbog over det danske Sprog 3. 1921. København.
- ONP 2 = Ordbog over det norrøne prosasprog 2. 2000. København.
- SAOB = Ordbok över svenska språket utg. av Svenska Akademien. 1898 ff. Lund.
- Sdw suppl. = Söderwall, K. F.: Ordbok över svenska medeltids-språket. Supplement. Av K. F. Söderwall, W. Åkerlund, K. G. Ljunggren & E. Wessén. 1925–73. Stockholm. (Samlingar utg. av Svenska fornskriftsällskapet. Ser. 1. Svenska skrifter 54.)
- Smith, A. H., 1961: The place-names of the West Riding of Yorkshire 1. Lower & Upper Strafforth and Staincross wapentakes. Cambridge. (English place-name society 30.)
- SO 1 = Svensk ordbok utg. av Svenska Akademien 1. 2009. Stockholm.
- SOVn 4 = Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Västernorrlands län på offentligt uppdrag utg. av Ortnamnsarkivet i Uppsala 4. Ångermanlands norra domsagas tingslag. Territoriella namn. Av Torsten Bucht †. 1972. Uppsala.
- Styffe, Carl Gustaf, 1880: Skandinavien under unionstiden. Ett bidrag till den historiska geografien. 2 uppl., öfversedd och tillökt. Stockholm.
- 1911: Skandinavien under unionstiden. Med särskildt afseende på Sverige och dess förvaltning åren 1319 till 1521. Ett bidrag till den historiska geografien. 3 uppl. Stockholm.
- Öfre Slottsgatans byalag, hemsida: www.ofreslotts.se.
- Östgöta Correspondenten. 1838 ff. Linköping.

Vetenskapliga kontakter inom etnologi och folkloristik mellan Sverige och Estland

PERSONLIGA ERFARENHETER OCH REFLEKTIONER

Av Anders Gustavsson

Ämneshistoriska framställningar och subjektiva reflektioner har på senare år fått en alltmer framträdande betydelse inom nordisk etnologi och folkloristik (Hellspong & Skott 2010; Rogan & Eriksen 2013). Begreppet autoetnografi uppträder allt oftare inom internationell antropologi och etnologi. Med det menas att forskare använder sina personliga erfarenheter på ett självreflexivt sätt i den etnografiska forskningsprocessen både vid fältinsamling och analys (Gustavsson 2013).

Från och med 1991 kom akademiska utblickar i Sverige att tydligt vändas mot de tre baltiska staterna Estland, Lettland och Litauen. De blev då självständiga och fria från den sovjetiska ockupationen som pågått sedan andra världskriget. I denna framställning vill jag presentera en personligt upplevd erfarenhet av nya forskningskontakter som växte fram efter att tidigare ha varit stängda. Fokus blir här på Estland som etnologerna vid Uppsala universitet hade de flesta kontakterna med på 1990-talet. Jag var professor där under tiden 1987–1997.

Under min barndom och uppväxt på 1940- och 1950-talen hörde jag inte så mycket talas om Baltikum. Den svenska utlämningen av 146 balter till Sovjetunionen 1946 var det mest bekanta och samtidigt tragiska för Sverige (Ekholm 1984). År 1958 flyttade en lantbrukarfamilj från Kalmartrakten in i en granngård i Bohuslän, där jag växte upp. Vår familj fick höra hustrun berätta om sin svenskestniska bakgrund i Estland. Som elvaåring hade hon och hennes familj i juli 1944 upplevt en dramatisk båtfärd som flykting från den estniska ön Ormsö till Sverige. Detta var just efter den andra sovjetiska invasionen i Estland 1944.

År 1966 började jag studera etnologi vid Lunds universitet. En av de första kontakterna jag fick på Folklivsarkivet var med en äldre bibliotekarie som gick under namnet »rektorn». Han sades ha varit rektor i Estland innan han flydde till Sverige. Han var en samvetsgrann man som noga höll reda på stu-

denternas lån av böcker (jfr Frykman 1988 s. 92). I övrigt hörde jag inget om Baltikum under grundutbildningen i etnologi eller under min doktorandtid fram till disputationen 1972. Under mitt docentförordnande i etnologi i Lund på 1970-talet hörde jag talas om matetnologen Gustav Ränk (1902–1998). Han var den förste innehavaren av en professur i etnologi benämnd etnografi vid Tartu universitet 1939–1944. Han flydde sedan till Sverige när lärostolen drogs in. Under sovjettiden existerade etnologisk forskning under ämnesbeteckningen etnografi (Annist & Kaaristo 2013). 1947 integrerades lärostolen i folkloristik med litteraturinstitutionen i Tartu. Där kunde man specialisera sig på folkloristik.

I Stockholm blev Ränk en känd och uppskattad etnolog (Hellspång 1993 s. 10). Efter 1991 fick den nya etnologiprofessorn i Tartu Elle Vunder (se nedan) till sin stora glädje träffa honom i Stockholm. Hon hade då möjlighet att intervjuva honom om tiden i Estland. Under 1970-talet lärde jag personligen känna Ilmar Talve (1919–2007). Han avlade examen i etnologi i Tartu 1942, men flydde senare till Sverige från Estland via Tyskland. I Stockholm blev han filosofie licentiat 1951 och disputerade 1960 på avhandlingen *Bastu och torkhus i Nordeuropa*. År 1962 blev han professor i etnologi vid Åbo finska universitet, Turun yliopisto, och tjänstgjorde där fram till 1986. Jag hörde honom berätta om sin bakgrund i Estland. Hans forskning kom att handla om den finska folkkulturen. Han skrev också en omfattande estnisk kulturhistoria som utkom 2004 (Talve 2004 s. 101ff, Elmevik 2007 s. 14f).

Sommaren 1980 deltog jag i ett fältarbete om kustkultur i sydöstra Finland tillsammans med etnologkolleger från Helsingfors. Då fick jag höra om finska kontakter som förekom sjövägen med Estland. En folkloristkollega, Leea Virtanen, hade nyss kommit tillbaka efter en båtresa till Tallinn. Där hade hon fått höra om att en dag under denna sommar hade fyrtio kistor anlånt till Tallinn. De avlidna var estniska soldater som deltagit i det pågående sovjetiska kriget i Afghanistan. Många balter blev beordrade att delta i detta krig som blev katastrofalt för Sovjetunionen under 1980-talet.

Det var först när Östersjöseminarierna med benämningen *Kolloquium Balticum Ethnographicum* återupptogs 1984 i Schwerin i Östtyskland, efter att ha legat nere sedan 1966, som jag kom i kontakt med forskare från Baltikum. Dessa kunde röra sig fritt innanför järnridån, men absolut inte ge sig iväg västerut. Vid en följande kongress i östtyska Stralsund 1987 planerades att nästa kongress skulle äga rum i Riga i Lettland. Forskare från Riga uttryckte dock stor tveksamhet inför att nordiska kolleger skulle kunna få inresetillstånd till Baltikum. Denna tvekan motiverades med Sovjetunionens starka upprustning vid den tiden och utplacering av missiler inte långt från Sverige. Tack vare den politiska liberaliseringen som skedde under Mikhail Gorbatsjovs ledning efter 1987 kunde denna kongress dock komma till stånd i slutet av april 1990. Flera nordiska deltagare var närvarande, till och med en från Västtyskland. Det hade tidigare varit otänkbart.

1. Konferens med Kolloquium Balticum Ethnographicum i Riga, Lettland 1990. Mannen med mörk rock och keps i mitten är Kai Detlev Sievers från Kiel i Västtyskland och till höger om honom i ljus rock Hermann Strobach från Östberlin. Längst till vänster i första raden Nils Storå från Åbo akademi, Finland. Foto Anders Gustavsson.

I Riga lärde jag känna Elle Vunder som höll ett föredrag om inflytandet från Tyskland på estnisk folkkonst (Vunder 1993 s. 142ff). Självpresenterade jag en undersökning om skogsfinnarna som utvandrade från Finland på 1500- och 1600-talen till norsk-svenska gränsområden (se därom nedan; Gustavsson 1993 s. 24f). Den politiska oron i Riga var påtaglig när det bara återstod några få dagar till valet av ett lettiskt parlament i början av maj. Sovjetiska inrikestrupper från Moskva benämnda »svarta baskrarna» var närvarande på gatorna. Letterna visste inte vad som skulle kunna hända. Med en påtaglig lättnad kunde vi nordiska deltagare lämna Riga den 30 april. Vi följde sedan spånt med i medierna vad som skulle hända i samband med valet.

Mot bakgrund av upplevelserna i Riga var det av extra intresse att i Uppsala under åren 1990 och 1991 uppleva den så kallade måndagsrörelsens möten vid Stortorget i Uppsala. Avsikten med dessa möten, som förekom i många svenska städer, var att visa solidaritet med de baltiska staternas frigörelsesträvanden från Sovjet. Andres Küng och kända svenska politiker som Carl Bildt kom till Uppsala. De höll anföranden inför en stor mängd åhörare måndag efter måndag kl. 12. Redan 1989 hade min kollega professor Juha Pentikäinen i Helsingfors besökt Uppsala. Han berättade om sina personliga upplevelser på plats av »den sjungande revolutionen» i Tallinn som strävade att uppnå självständighet för Estland (Thompson 1991, Smidchens 2014).

2. Karta över Estland efter självständigheten 1991. (<http://www.geoatlas.com/en/maps/countries-4/estonia-1165>).

Det första projektarbete i Norden som jag upplevt med en deltagare från Estland var inom det så kallade finnskogsprojektet (Gustavsson 1989, 1993) som pågick från 1986 till 1990. Deltagarna möttes varje år och utförde fältarbeten bland ättlingar till de finnar som på 1500- och 1600-talen flyttade från Savolax i mellersta Finland till gränstrakter mellan Norge och Sverige. Våra undersökningar avsåg norra Värmland i Sverige och Hedmark fylke i Norge. Genom de finska kontakter som förekom med Estland kunde en medarbetare, Toivo Sikka från det estniska nationalmuseet i Tartu, få resa ut och delta i fältundersökningarna. Därmed kunde forskare från Norden få inblickar i svårartade forskningsförhållanden i Estland. Den norske folkloristen Stein R. Mathisen skrev i en rapport från ett av fältarbetena att »the participants showed great interest in the possibility of collaborating with Estonia» (Mathisen 1990 s. 147).

Närmare kontakter med estniska forskare, forskarstuderande och museianställda blev möjliga först efter 1991. Då var det viktigt för etnologerna i Uppsala att bygga upp ett samarbete med de nya staterna i Baltikum. Det började med Estland och fortsatte sedan med Lettland och Litauen. Studenter och forskare från Baltikum kunde inbjudas att komma till Uppsala. Det fanns en hunger hos den yngre generationen efter kontakter västerut. Då låg Sverige geografiskt sett närmast till hands. Flera studenter lärde sig svenska just för att kunna ta del av svensk litteratur och få personliga kontakter i Norden.

Det svenskestniska uppteckningsmaterial som finns vid Dialekt- och

3. Elle Vunder från Tartu till vänster och Juta Holst från Tallinn till höger på besök i författarens hem i Uppsala 1992. Författarens fru Kristina i mitten. Foto Anders Gustavsson.

Folkminnesarkivet i Uppsala, förkortat DUF och tidigare ULMA, blev av särskilt intresse för estniska forskare. Det hade insamlats under mellankrigstiden i Estland, men också bland svenskestniska flyktingar som kommit till Sverige under slutfasen av andra världskriget. Den store insamlaren av både språk och folkkultur var Nils Tiberg (1900–1980).

Förste arkivarie Wolter Ehn blev i början av 1990-talet en central person i kontakterna med Estland. Den svensktalande historikern och etnologen Juta Holst vid friluftsmuseet Rocca al Mare i Tallinn, grundat 1957, gjorde flera gästforskarbesök på arkivet i Uppsala. Hon tog del av det svenskestniska material som blivit insamlat där. Hennes forskningsintresse avsåg svenskestniskt jordbruk under mellankrigstiden. Som professor vid etnologiska institutionen i Uppsala blev jag involverad i kontakterna med Juta Holst. Även Elle Vunder kom till Uppsala som gästforskare.

Som professor var jag med om att anordna *tre nordiska forskarkurser i Uppsala* under förra delen av 1990-talet. Vid den tiden gjorde Nordisk forskerutdanningsakademi NorFA det möjligt att ansöka om ekonomiska medel för deltagare från Baltikum. På så vis kunde flera estniska forskarstuderande komma till Uppsala. Några av dem hade lärt sig svenska. En del av diskussionerna fördes på engelska för att tillgodose deltagare från Baltikum men även från Finland. Betydelsen av dessa forskarkurser framkommer i evalueringar som gjorts av baltiska deltagare. En av dem från Tallinn skrev efter en forskarkurs 1991 att »jag tycker att möjlighet att delta i sådana forskarkurser är mycket viktig, särskilt för Baltiska länderna och deras framtid, för att vi har inte haft kontakter tidigare (under tiden efter 1940) och information över humaniora i världen har varit hindrad».

På studentnivå inleddes också ett nordiskt samarbete med Baltikum. År 1992 besöktes etnologiska institutionen i Uppsala av två lärare och sex studenter från Tartu universitet. De var inbjudna av Uppsalavdelningen av Nordisk etnologisk/folkloristisk arbetsgrupp, förkortad NEFA. NEFA Uppsala gjorde ett svarsbesök i Estland våren 1993. NEFA Norden ger ut tidskriften *Nord Nytt. Nordisk tidsskrift för folkelivsgranskning*. 1994 utkom ett temanummer *Estnisk etnologi*, där de estniska författarna antingen skrev på svenska eller fick artiklarna översatta till svenska. Magisterstudent Liisa Pakosta vid Tartu universitet skrev i förordet till detta temanummer: »Vi hoppas att detta lilla bidrag är representativt för ett land vid Östersjön som länge befunnit sig i skymundan. Under de senaste femtio åren har mycket hänt i Norden. Ett inslag i denna utveckling är det nära nog totala avbrottet i kontakterna mellan Baltikum och de nordiska länderna. [...] Förhoppningsvis kan detta nummer av Nord Nytt också fungera som en kulturell och vetenskaplig länk som bidrar till att integrera Norden och Baltikum som kulturområde» (*Nordnytt* 56 1994 s. 3).

Inom ett nordiskt forskarnätverk kring temat »Alkohol och nykterhet» anordnade jag tre symposier i Uppsala åren 1989, 1991 och 1993. Vid det senare tillfället kunde yngre forskare från Baltikum delta tack vare att Nordisk forskerutdanningsakademi NorFA avsatt särskilda ekonomiska medel för detta ändamål (*Kulturforskning* 1994 s. 8f). Balterna inkluderades alltså mer och mer i det nordiska utbildnings- och forskningssamarbetet under åren närmast efter 1991.

Kontakterna med estniska forskare ledde till att forskare och några studenter vid etnologiska institutionen i Uppsala samt personal vid ULMA/DUF blev inbjudna till en exkursion till Estland. Den ägde rum den 3–7 maj 1993 med Jutta Holst och Elle Vunder som guider i Tallinn respektive Tartu. Vi besökte de svenskestniska kustbygderna som haft en svensktalande befolkning alltsedan 1200-talet. Vi fick se rester av hemliga sovjetiska radioavlyssnings- och radaranläggningar. De skulle spionera på Västmakterna i Östersjön och den svenska radiotrafiken. Hit fick inga ester komma förrän efter sovjettruppernas återtag hösten 1992 ett halvår före vårt besök. Innan de gav sig av hade de förstört militärbyggnader och även bränt ned stora skogsområden. Vissa öar var helt förstörda på grund av allt efterlämnat militärskrot. Vi fick också höra berättelser om att esterna under sovjettiden inte hade tillgång till de fina badplatserna i närheten av Tallinn. Dessa hade varit förbehållna de sovjetiska militärerna. Ett flertal bränder på byggnader som förekommit inne på friluftsmuseet Rocca al Mare ansågs vara anlagda av politiska skäl.

Vi mötte några äldre kustkvinnor som fortfarande kunde tala svenska, trots att det inte hade förekommit någon undervisning i detta språk under sovjetockupationen. De kunde berätta om de sovjetiska försvarsanläggningarna på öarna utmed den estniska västkusten. Den svenskestniska lokalbefolkningen tvångsförflyttades därifrån under andra världskrigets slutskede.

4. Militärbyggnad i västra Estland där glasrutorna och inredningen förstörts av de sovjetiska trupperna innan de lämnade området 1992. Foto Kristina Gustavsson.

En manlig amatörkonstnär Felix Georg Sedman som bott hela sitt liv på Nuckö berättade på svenska om att han var konfirmerad år 1936 för sedermera Skarabiskopen Sven Danell. Han mindes deportationerna av estländare både 1941 och 1949 till Sibirien. Soldaterna kom tidigt på morgonen med lastbilar och plockade med sig nästan alla bybor. Det gällde både gamla och unga, men han hade undkommit. Få av de deporterade återvände till sina hembyar. Själv hade han försökt att fly till Sverige men misslyckats och sattes då i fängelse. Exkursionsdeltagare från Uppsala kom här den hemska historien i ett svenskt grannområde otäckt nära.

När vi senare under resan besökte Tartu berättades det med stolthet om att kung Gustav II Adolf hade anlagt universitetet där 1632. En mindre staty över denne kung fick inte finnas kvar under sovjettiden utan bortfördes och förstördes. I samband med »den sjungande revolutionen» byggde tartubor upp en staty av snö som föreställde Gustav II Adolf. En helt ny staty restes efter Estlands självständighet 1991.

Endast forskaren Ants Viires (1918–2015) fanns kvar i Estland av de före kriget utbildade etnologerna. Vid besöket 1993 fick vi höra berättas om att en etnologgeneration som skulle ha kunnat utbildas hade gått förlorad. Under det tidiga 1990-talet gällde det därför att snarast möjligt utbilda nya etnologer och folklorister. En del av dessa kom på studiebesök till Uppsala. Några av de nyutbildade fick i mycket unga år ledande befattningar inom universitet och museer. Det fanns inte några äldre kandidater att tillgå. Jaanus Plaat blev i trettioårsåldern utsedd till chef för Estlands nationalmuseum i Tartu, grundat 1909. Ülo Valk (född 1962) blev professor i folkloristik i

5. Etnologen Wolter Ehn stående till vänster lyssnar på tre äldre svensk-estniska kvinnor som berättar om sina levnadsförhållanden på svenska 1993. Längst till vänster etnologen Tapp John-Erik Pettersson. Stående i mitten Vilhelmine Sandvik som upplät sitt hem med ett dukat kaffebord vid vårt besök. Foto Kristina Gustavsson.

Tartu 1995. Hans forskningsspecialitet avsåg djävulsföreställningar runt om i världen. Elle Vunder (född 1939) blev professor i etnologi i Tartu vid femtiofem års ålder 1994. Tio år senare fick hon motta en festskrift, där hennes vetenskapliga insatser framhölls. Jag och åtta andra nordiska forskare medverkade med artiklar. Dessa skulle markera den estniska etnologins kontakter med Norden under Elle Vunders ledning (*Studies in Folk Culture* 2004). Mitt bidrag avsåg rituella markeringar förr och i nutiden i samband med plötsliga dödsfall (Gustavsson 2004 s. 206ff).

Samarbetet mellan Uppsala och Estland fick ett tragiskt avbrott när Wolter Ehn och två av hans medarbetare vid ULMA omkom vid Estoniaförlisningen den 28 september 1994. Wolter Ehns hustru Marianne räddades ur vågorna som en av de allra sista överlevande. ULMA-medarbetarna var på väg för att följa upp de kontakter med estniska forskare och museipersonal som hade inletts vid exkursionen året innan. Jag glömmer inte minnesceremonin när kistorna med de omkomna Uppsalaborna kom tillbaka och placerades utanför Uppsala domkyrka.

Nästa utbytesbesök i Tartu genomförde jag och forskningsassistent Jimi Axelsson från Uppsala den 9–14 mars 1996. Axelsson var mycket aktiv inom det svenskestniska samarbetet inom NEFA. Vi besökte det estniska nationalmuseet i Tartu under ledning av en yngre forskare, Anu Järs. Hon hade 1993 deltagit i en nordisk konferens i Uppsala om alkohol och nyk-

6. Betygsnämnden som bedömde Ene Koresaars magisteravhandling 1996. Förste opponent Ants Viires längst till vänster. Foto Anders Gustavsson.

terhet. Vi fick också ta del av de stora samlingarna i det folkloristiska arkivet som grundades 1927 och som sedan 1940 förvarades i litteraturmuseet i Tartu. Det var en upplevelse att närvara när en av de unga forskarna, Ene Koresaar, försvarade sin magisteravhandling i etnologi. Hon hade studerat vävda textilier ur semiotiskt perspektiv och hade Ants Viires som förste opponent. Tack vare simultantolkning till engelska kunde jag följa hela disputationssakten. Efteråt framhöll Viires att de unga studenterna och forskarna är alltför intresserade av teori på empirins bekostnad. Han menade att etnologerna då mister en bredare läsekrets som tidigare hade varit vanlig i Estland.

En höjdpunkt vid besöket i Tallinn 1996 var det att tillsammans med Juta Holst och Elle Vunder få besöka Ants Viires i hans hem. Han var utbildad etnolog i Tartu före andra världskriget och stannade sedan kvar i Estland under hela sovjetockupationen. Hans etnologiska verksamhet var omgärdad med stränga restriktioner under sovjettiden och han vägrade att ansluta sig till kommunistpartiet. Det var inte möjligt att avlägga examina i etnologi, men Viires lyckades framlägga en doktorsavhandling i historia i Moskva 1979. Den handlade om folkliga transportmedel i de baltiska staterna. I Norden lyckades han trots svårigheterna att bli uppskattad. Han blev hedersdok-

7. Besök i Ants Viires' hem i Tallinn 1996. I mitten Elle Vunder och till höger Juta Holst. Foto Anders Gustavsson.

tor vid Helsingfors universitet 1982 och hedersmedlem i Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur 1984.

Efter 1991 fick Ants Viires undervisningsuppgifter inom etnologin i Tallinn som blev knuten till historiska institutionen där. Vid nära åttio års ålder gav han 1996 ut ett standardverk om estnisk folkkultur (Anepaio & Jürgen-son 1998 s. 12ff). För detta arbete mottog han en förtjänstmedalj av Estlands president Lennart Meri. Vid sin åttiöårsdag den 23 december 1998 erhöll han en festskrift där jag och tio andra nordiska forskare medverkade (*Trying to Understand Culture* 1998). Jag skrev om hur muntligt berättande likaväl som tystnad är relaterat till maktstrukturer i det omgivande samhället lokalt eller på riksnivå (Gustavsson 1998 s. 83ff).

Det var en stor upplevelse att vid besöket 1996 också få närvara vid återinvigningen av den folkloristiska institutionen i Tartu som varit nedlagd sedan andra världskriget. Professuren i folkloristik hade inrättats 1920. Under hela mellankrigstiden innehades den av folkdiktsforskaren Walter Anderson. I en reserapport skriven efter Estlandsbesöket 1996 noterade jag »the goahead spirit and international outlook of the new generation of students and researchers [...] It is no longer Scandinavia and Sweden that are of prime interest to young Estonians; it is the whole world. The young people are curious to discover not just about the present but also the past. The increase in theoretical awareness is highly palpable» (Gustavsson 1996 s. 8f). De yngre forskarnas framsteg sedan det förra besöket 1993 var påtagliga.

8. Återinvigningen av den folkloristiska institutionen i Tartu 1996. Från vänster i förgrunden Jimi Axelsson, Ülo Valk och Elle Vunder. Foto Anders Gustavsson.

Genom att världen och inte längre Skandinavien stod i centrum för intresset blev engelska det språk som man ville lära sig. Man vinnlade sig om att kunna genomföra studie- och forskningsuppehåll i engelskspråkiga länder. Tack vare kunskaper i engelska språket kunde estniska forskare delta i internationella konferenser anordnade av *Society International of Ethnology and Folklore*, förkortat SIEF, och *International Society for Folk Narrative Research*, förkortat ISFNR. Jaanus Plaat deltog i en konferens i Portugal 1996 anordnad av mig och Maria Santa Montez från Lissabon inom SIEF: s arbetsgrupp med titeln Folk Religion. Han presenterade en studie om religiösa väckelserörelser i de västra delarna av Estland under 1800-talet och tiden fram till andra världskriget (Plaat 1999).

Etnologer och folklorister i Tartu satsade även på att starta tidskrifter. Den första var *Pro Ethnologia* som utgavs av det estniska nationalmuseet från 1993 till 2005. Alla artiklar skrevs både på estniska och engelska för att man skulle kunna få uppmärksamhet utomlands. Folkloristerna startade 1996 *Folklore. Electronic Journal of Folklore* som utkommit med 62 volymer fram till 2015. Mare Koiva och Andres Kuperjanov har hela tiden varit redaktörer (www.folklore.ee/folklore). Det anmärkningsvärda är att folkloristerna i Tartu var så tidiga med att utge en tidskrift inte bara i tryckt form utan dessutom digitalt med open access. Detta skedde långt innan detta var aktuellt inom etnologin och folkloristiken i Norden. Jag har fått möjlighet

att publicera tre peer review granskade artiklar kring temat döden i denna tidskrift. Den har blivit mycket uppmärksammat internationellt. År 2007 startade nästa digitala tidskrift utgiven av universitetet i Tartu med titeln *Journal of Ethnology and Folklore* och med två nummer varje år. Den tar emot vetenskapliga bidrag från hela världen.

Folklorister i alla de tre baltiska staterna startade 1995 *The Baltic Institute of Folklore and Folkloristics*, förkortat BIF. Man har utgivit *Journal of the Baltic Institute of Folklore* och *BIF Newsletter*. Målet har varit att koordinera och informera på ett internationellt plan om folkloristisk forskning i baltstaterna.

Folklorister i Tartu har också engagerat sig internationellt inom *International Society for Folk Narrative Research*, ISFNR. Det var en stor händelse för universitetet i Tartu när ISFNR, som har medlemmar i åttio länder, förlade sin fjortonde kongress till Tartu den 26–31 juli 2005. Temat var »Folk Narrative Theories and Contemporary Practices». Över två hundra deltagare kom från olika delar av världen. Vid detta tillfälle fick jag följa vilka stora framsteg folkloristiken gjort i Estland efter självständigheten 1991 och det internationella kontaktnät som man byggt upp. Detta var förutsättningen för att en världskongress skulle förläggas dit. Mare Koiva och Ülo Valk spelade en central roll vid förberedelserna och genomförandet av kongressen. Ülo Valk valdes till president för perioden 2005–2009. Han blev också huvudredaktör för den nystartade *ISFNR Newsletter*, en position som han fortfarande innehar.

I samband med denna kongress fick jag även möjlighet att med hjälp av tolk utföra fältarbete. Temat gällde förnyelser av religiösa ceremonier och dödsritualer hos det ortodoxa finskugriska Setufolket i sydöstra Estland. De har bott på båda sidor om den ryskestniska gränsen. De upplevde stora problem genom att gränsen blev hårt reglerad och svårforcerad efter Estlands självständighet 1991. Fram till andra världskriget hade Estlands sydöstra gräns en östligare sträckning mot Ryssland söder om den långsmala sjön Peipsi. Under sovjettiden drogs gränsen västligare och delade Setufolkets kärnområde mitt itu. Den centrala staden Petseri hamnade på den ryska sidan. Setufolket har värnat om äldre folkdräkter och sångtraditioner, vilket vi kunde studera på nära håll.

En tidigare praxis att kyrkogårdarna utgjort samlingsplats för religiösa ceremonier och måltider har återupplivats och förstärkts efter självständigheten 1991. Detta fick jag erfara under en stor kyrklig högtidsdag, Påätnitsapäev (Sankta Paraskevas minnesdag), i byn Saatse nära den ryska gränsen. Både yngre och äldre anhöriga till de avlidna hade dukat upp bord med måltider på många gravar. Det fanns mat och dryck, inte minst vodka men även läskedrycker. Det märktes tydligt att det var ett festillfälle för de levande. Samtidigt upplevde dessa en samhörighet bakåt i tiden med de avlidna. Präster deltog i måltiderna och samtalade med mig på tyska. Gästfriheten mot utomstående var påtaglig bland deltagarna. Jag som var oinsatt i de

9. Åtta äldre Setukvinnor klädda i traditionella dräkter framförde folkvisor 2005. Foto Anders Gustavsson.

10. Anhöriga har anordnat en måltid på graven för en avliden släkting i Saatse, Estland 2005. Foto Anders Gustavsson.

11. Festmiddagen vid avslutningen av SIEF-kongressen i Tartu 2013. Foto Kristina Gustavsson.

kulturella koderna var mer intresserad av att dokumentera, samtala och fotografera än av att äta och dricka. De båda prästerna och min tolk framhöll då att jag måste ta emot av det som bjöds. Det ansågs nämligen som en skymf mot de bjudande och de avlidna om man inte accepterade gästfriheten.

Nästa gång etnologer och folklorister i Tartu fick anordna en stor internationell kongress var den 1–5 juli 2013. Då ägde den elfte kongressen inom *Society International of Ethnology and Folklore*, SIEF rum där. Den hade det vidsträckta temat *Circulation*. Omkring fem hundra deltagare från drygt fyrtio länder var närvarande. Huvudansvarig för den välordnade kongressen var Kristin Kuutma. Frågorna om kulturarv som är ett av hennes huvudintressen kom att spela en framträdande roll vid kongressen. Kuutma har startat och är ledare för en arbetsgrupp inom SIEF med temat »Cultural Heritage and Property». Jag har haft stor glädje av verksamheten inom denna grupp i samband med mina undersökningar om bevarande av kulturarv i form av gravminnen på kyrkogårdar i Sverige (Gustavsson 2014b).

Kongresstemat *Circulation* kunde tolkas både abstrakt och konkret. Jag valde en panel med en konkret inriktning, »Cycling: past, present and future». Mitt inlägg presenterade en studie om cyklingens tidiga historia i Norge och Sverige (Gustavsson 2014a).

Baltikum fick dubbel uppmärksamhet under sommaren 2013 genom att ISFNR förlade sin sextonde internationella kongress i Vilnius i Litauen.

12. Besök i de gammaltroendes museum på västsidan av sjön Peipsi den 4 juli 2013. Till höger professor Peter Jan Margry från SIEF: s sekretariat i Amsterdam, Holland. Foto Kristina Gustavsson.

Den ägde rum veckan innan kongressen i Tartu. Temat var »Folk Narrative in the Modern World: Unity and Diversity». Det positiva med denna samordning var att långväga kongressdeltagare kunde ha råd och möjlighet att delta i båda kongresserna. Bussen från Vilnius till Tartu under helgen mellan de båda kongresserna var fullsatt, och resan blev en lärorik upplevelse av landskapet i stora delar av Baltikum.

Vid en exkursion i anslutning till SIEF-kongressen i Tartu fick vi möta en gammaltroende religiös minoritet från Ryssland. Den hade sedan tidigt 1700-tal funnit en fristad i orten Rapina i sydöstra Estland på västsidan av den långsmala sjön Peipsi. Det var även av aktuellt politiskt intresse för exkursionsdeltagarna att blicka ut mot Peipsi, där gränsen mot Ryssland går mitt ute i vattnet sedan 1991. Vi lade märke till den estniska lokalbefolkningens oro över Vladimir Putins maktstyre på den andra sidan av sjön.

Till slut vill jag framhålla att denna framställning har velat visa på den expansiva utveckling som har skett inom estnisk etnologi och folkloristik under de senaste drygt tjugo åren efter självständigheten 1991. Estland var inte bara totalt isolerat från väst under sovjettiden utan kulturvetenskaper motarbetades av den sovjetiska staten och blev förbjudna. Den nybygggaranda inom etnologi och folkloristik som växte fram efter självständigheten har varit fantastisk. Kontakterna utåt först mot Norden och sedan mot övriga

Europa och hela världen har varit mycket framgångsrika. Det särskilda beviset på detta är att det lilla landet Estland på kort tid har fått förtroendet att först anordna en internationell ISFNR-kongress 2005 och därefter en internationell SIEF-kongress 2013.

LITTERATUR

- Anepaio, Terje & Aivar Jürgenson (red.), 1998: *Trying to Understand Culture*. Tallinn.
- Anepaio, Terje & Aivar Jürgenson, 1998: Editorial. I: *Trying to Understand Culture*. Terje Anepaio & Aivar Jürgenson (eds.). Tallinn. S. 13–18.
- Annist, Aet & Maarja Kaaristo 2013: *Studying Home Fields: Encounters of Ethnology and Anthropology in Estonia*. I: *Journal of Baltic Studies*, vol. 44. S. 121–151.
- Ekholm, Curt, 1984: *Balt- och tyskutlämningen 1945–1946*. Uppsala.
- Elmevik, Lennart, 2008: *Minnesord den 6 november 2007*. I: *Åsaga och Sed: Kungl. Gustav Adolfs Akademiens Årsbok 2007*. S. 11–18.
- Frykman, Jonas, 1988: *Folkklivsarkivet, frågelistorna och forskningen*. I: *Folkklivsarkivet i Lund 1913–1988*. Lund. S. 91–107.
- Gustavsson Anders, 1998: *To tell or not to tell. Relating to the Surrounding Power Situation*. I: *Trying to Understand Culture*. Terje Anepaio & Aivar Jürgenson (eds.). Tallinn. S. 83–97.
- (red.), 1994: *Kulturforskning kring alkohol i Norden*. Uppsala.
- 1987: *The Finnish Settlers' Days as a Process of Revitalization*. I: *Arv. Scandinavian Yearbook of Folklore*. S. 59–71.
- 1989: »Skogsfinnar». Några inblickar i ett nordiskt forskningsprojekt. I: *Saga och Sed. Kungl. Gustav Adolfs Akademiens Årsbok 1988*. S. 85–98.
- 1993: »Waldfinnen». Einblicke in ein nordisches Forschungsprojekt. I: *Colloquium Balticum Ethnographicum*. Saulvedis Cimermanis (herausg.). Riga. S. 24–37.
- 1996: *Exchange trip to Tartu University 9–14 March 1996*. I: *NIF Newsletter 2–3*. S. 7–9.
- 2004: *Rituals Around Unexpected Death*. I: *Studies in Folk Culture*. Ene Koresaar & Art Leete (eds.). Tartu. S. 206–238.
- 2013: *Forskarens roll i forskningsprocessen. En etnologs reflektioner och erfarenheter*. I: *Acta Academiae Stromstadiensis*. Nr 18. S. 2–15.
- 2014a: *Cycling as Innovation in Norway and Sweden – A Narrative Study of the Acceptance of a Technical Novelty*. I: *Open Journal of Social Sciences*. Vol. 2 no. 1. S. 72–85.
- 2014b: *Grave memorials as cultural heritage in western Sweden with focus on the 1800s*. Oslo.
- Hellspong, Mats, 1993: *Etnologien i dagens Estland*. I: *Rig. Kulturhistorisk tidskrift*. S. 5–10.
- Hellspong, Mats & Fredrik Skott (red.), 2010: *Svenska etnologer och folklorister*. Uppsala.
- Koresaar, Ene & Art Leete (red.), 2004: *Studies in Folk Culture. Everyday Life and Cultural Patterns*. *International Festschrift for Elle Vunder*. Tartu.
- Mathisen, Stein R., 1990: *Nordic Research Course in Finnskogen*. I: *Ethnologia Scandinavica*. S. 147–148.
- Nordnytt. *Nordisk tidskrift för folkelivsgranskning*. 1994. No. 56.

- Plaat, Jaanus, 1999: *Revivalist Movements and Changes in the Folk Religion and Everyday Life of the Estonian and Swedish Peasantry in Western Estonia in the 18th – 20th Centuries. I: Folk Religion. Continuity and Change.* Anders Gustavsson & Maria Santa Montez (eds.). Lisboa. S. 225–231.
- Rogan, Bjarne & Anne Eriksen (red.), 2013: *Etnologi og folkloristikk. En fagkritisk biografi om norsk kulturhistorie.* Oslo.
- Smidchens, Guntis 2014: *The Power of Song. Nonviolent National Culture in the Baltic Singing Revolution.* Washington: New Washington Press.
- Talve, Ilmar 2004: *I Villa Lusthusporten hos professor Sigurd Erixon. I: Saga och Sed. Kungl. Gustav Adolfs Akademiens Årsbok 2003.* S. 101–114.
- Thompson, Clare (red.), 1991: *The Singing Revolution: A Political Journey through the Baltic States.* London.
- Vunder, Elle 1993: *Über die Beeinflussung der estnischen Volkskunst durch das deutsche Kunsthandwerk. I: Colloquium Balticum Ethnographicum. Saulvedis Cimermanis (herausg.).* Riga. S. 142–162.

Elektroniska resurser

- <http://evm.ee/eng/home>
<http://www.geoatlas.com/en/maps/countries-4/estonia-1165>
<http://www.ut.ee/folk/index.php/en/department/history>.
www.folklore.ee/folklore/
www.folklore.ee/BIF/
www.folklore.ee/folklore/ksisu.htm#rec
www.isfnr.org/index2.html
www.nordforsk.org
www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/baltutlämningen
www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/ilmar-talve
www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/gustav-ränk
www.siefhome.org/congresses/sief2013/index.shtml
www.sprakochfolkminnen.se/folkminnen/samlingar/estlandssvenska-samlingar.html

Lidherne

OM DE GAMLA NAMNEN PÅ KUNGSHOLMEN OCH NORRA
DJURGÅRDEN

Av Staffan Fridell

Det har länge uppmärksammats att det fornsvenska namnet på Kungsholmen i Stockholm förefaller att ha varit identiskt med det samtida namnet på Norra Djurgården. Det har hittills inte presenterats någon rimlig förklaring till detta egendomliga förhållande. Klart är att detta läge med två homonyma namn i geografisk närhet inte gärna kan ha varit det ursprungliga. Vid en spontan namnbildning skulle man undvika två identiska namn med den uppenbara risk för förväxling och missförstånd som det skulle leda till.

BELÄGG

Genom noggranna undersökningar av två historiker, Martin Olsson (1973) och – i synnerhet – Lars Wikström (1975), har de flesta av de medeltida beläggen kunnat fördelas på de två denotationerna. Det återstår ett antal olokaliserade fall, framför allt som hemort för fastar. De medeltida beläggen är följande:

Kungsholmen

ön

prope lithernæ 1288 11/9 Stockholm SRAp (SD 2 s. 59 f.)

ii enne øø som hæte liderne 1370 8/9 Stockholm SRAp (SD 9 s. 783)

oppa lidharnom offwan for stocholm, oppa fornæmpda lidharnom 1435 25/3

Tyresö SRAp

insulam lidarnø 1443 2/8 Stockholm FMU 3 s. 303

pa lidhernøø 1476 9/6 u.o. SRAp

pa Leedhernöö, pa Lidarnöö 1481 28/11 Sjb 1474–98 s. 75

pa Ledhernöö 1482 15/4 STb 1474–83 s. 340

bebyggelsen

Datum et Actum lydhernæ 1322 19/11 Liderne SRAp (SD 3 s. 570)

in lidhærnum 1337 11/6 Stockholm SRAp (SD 4 s. 557 f.)

lidhernum juxta stokhulm, lipernum juxta stokholm 1351 27/1 u.o. SRAp (SD 6 s. 272)

- liderne* 1370 8/9 Stockholm SRAp (SD 9 s. 783)
ii lidernum 1370 8/9 Stockholm SRAp [annat brev] (SD 9 s. 784)
Datum lidarna 1435 29/4 Liderne SRAp
öffra ledherne som ær them sama byn næmasth liggher stokholm ok i solne sokn
 1439 15/10 Stockholm SRAp
ledherna 1440 30/7 Stockholm Stockholmsp
eet godz som kallas nidhra liidarnø liggiandis vester wt fraan sancta clara
closter ther samastadz oc j solnesokn 1443 5/1 Stockholm SRAp
j öffre lidherne næst stokholm 1453 9/10 Stockholm SRAp
Ledernna 1454 u.d. u.o. avskr. i Nils Rynings kopiebok 1571 s. 6.
ij gardha som liggia næsth vthan för stokholm som kallas lidharnø 1475 28/9
 Stockholm SRAp
j ledherne 1477 8/5 Stockholm SRAp
i Ledharne, i Ledarnö 1481 12/11 STb 1474–83 s. 321
i Lydharnö 1481 28/11 STb 1474–83 s. 323

Norra Djurgården

bebyggelsen

- in lydernum* [2 ggr] 1331 25/3 u.o. SRAp (SD 4 s. 209)
ij lædherne 1390 12/2 Ekholmen SRAp
i ytra lidherne [2 ggr] 1409 13/9 Uppsala DRAp (SDns 2 s.189)
i lidharnom, i østralidharnom, i öffra bynom j fornæmda lidharnom 1447 10/3
 Frötuna SRAp
i östra Lidherna, i öffra bynom i forscrifna Lidherna 1449 28/7? Sjb 1420–74 s.
 182
lidherne 1489 27/9 Stockholm SRAp
lederne 1492 25/4 Stockholm SRAp
lydherne j solne sochn wijdh stockaswndh nordan stochohms stadh 1494 7/10
 Stockholm SRAp
lederne 1498 9/3 Stockholm SRApp II avskr.

Osäker lokalisering

- de liðærnom* 1296 8/9 Stockholm SRAp (SD 2 s. 686)
lidærnum 1297 3/8 Säckestad SRAp (SD 2 s. 238)
in lidhernum 1337 11/6 Stockholm SRAp (SD 4 s. 557 f.)
in ledernom 1354 28/5 Stockholm A 10 f. 155 avskr. (SD 6 s. 500)
i lathærnum 1356 23/6 Danderyds ting SRAp (SD 7 s. 57)
letherne 1374 13/1 Stockholm i odat. vid. u.o. SRAp (SD 10 s. 261)
i lidhernum 1415 23/6 Stockholm SRAp (SDns 3 s. 48)
j lidherna 1444 4/11 Rydbo skeppslags ting SRAp

ÄLDRE TOLKNINGAR

Hjalmar Lindroth (1914 s. 171) utgår för de båda namnen från ett *Lidh-ærni*, där förleden är antingen fsv. *liðh* f. 'sida' eller möjligen, »om man får anta äldre slutledsbetoning», fsv. *liðh* f. 'lid, sluttning'. Efterleden anses vara ett *ærni* n. (s. 131), besläktat med ortnamnelementet *arn*, pl. *arnar*, vilket han

antar har en grundbetydelse 'upphöjning' (s. 126 f.). Elof Hellquist (1927 s. 27) menar att det är *līdh* f. 'lid, sluttning' som ingår i Kungsholmens gamla namn (men säger inget om senare delen av namnet). Lars Cleve (1955 s. 8) ansluter sig till Hellquist och säger att:

öns nuvarande terrängförhållanden starkt stöder denna uppfattning. Märk bara sådana höjder som Kungsklippan, Kronoberget med Pontonjärparken, det branta stupet i Fredhäll ned mot Mälaren samt Stadshagsbergen.

Han förklarar övergången $\bar{i} > \check{i} > e$ genom s.k. ordlängdsbalans (s. 9), dvs. med en bättre term: sammansättningsreduktion. Som efterled ser han samma ord *ærni* som Lindroth, men specificerar det till att vara »en ia-avledning med kollektiv betydelse» (s. 10).

Lars Wikström (1975 s. 2) menar även han att ordet *līdh* f. 'lid, sluttning' ingår i Kungsholmens gamla namn:

Med undantag för Södermalm torde inget område inom innerstaden så präglas av berget som Kungsholmen: från Rålambshov i sydost till Kristineberg i väster, från Hornsgatan i nordväst till korsningen av Pontonjär- och Pilgatorna i sydost och till den tämligen isolerade Kungsklippan sträcker sig massiva bergsformationer, som endast på några få ställen bryts av dalgångar.

De mäktiga kungsholmska höjpartierna har från den första bebyggelsetiden erbjudit invånarna stora och många gånger oöverstigliga svårigheter. Kungsholmens äldsta kända namn, *Lidherne*, med betydelse av backar, bergssluttningar, är också helt topografiskt betingat.

Även på Norra Djurgården ser han sakliga förutsättningar för samma ord (s. 6):

[Norra Djurgården] är även den i hög grad i hög grad uppfylld av bergshöjder, t.ex. vid Ålkistan, det kraftiga Oxberget norr om Husarviken, Stora och Lilla Lappkärrsberget och nuvarande Fiskartorpsbacken.

Också Wikström hänvisar till ordlängdsbalansen för att förklara utvecklingen $\bar{i} > \check{i} > e$ (s. 6), men verkar snarast mena att *Lidherne* är bestämd form pluralis av ordet *līdh* (jfr s. 7, 303).

Svenskt ortnamnslexikon (SOL s. 176) anser att Kungsholmens gamla namn – som återges som »*Lederne (Lidherne)*» – har »oklar betydelse» och Stockholms gatunamn (Stahre, Westlund & Nyström 2005 s. 94) menar liksom om Kungsholmens och Norra Djurgårdens fornsvenska namn »*Lidherne*»: »Namnets betydelse är inte fullt klarlagt.»

TOLKNINGSUNDERLAG

Alla tidiga belägg (oavsett denotation) har plural form. Äldsta skrivningen *prope lithernæ* 1288 bör uppfattas som akkusativ pluralis (Tjäder 1967 s. 47). I samma brev finns formerna *Snyterstæ*, *Estrithæ sun*, *husarnæ*, *sigrithæ sun*, vilka innehåller $\bar{æ} < a$. I dateringsformeln *Datum et Actum lydhernæ* 1322 får man rimligen också räkna med ett försvagat *a*. I brevet

kvarstår oftast *a* oförsvagat (*sunathorp, asathorp, hindradaxgift, øyar, folkason, knipsta, kætilmundason*), men det finns också exempel på *æ* (*Rysæbyærgh* [2 ggr], *knypstæ*). I dateringsformler i latinska brev tenderar en »normalform» på *-a* att användas för plurala namn (Brylla 1987 s. 102). Även *ii enne øø som hæte liderne* [nom.], *the sama fornemda gooz liderne* [ack.] *ok bastanes* i ett brev 1370 bör uppfattas som plurala former med bortfall av *r*, dvs. motsvarande ä. fsv. **Lidhærnir*. I brevet finns flera exempel på *r*-bortfall (*helsa jak, som hæte* [2 ggr], *som hæthe, efthe*) och i ett annat brev med samma datum, skrivet av samma hand, står regelmässig plural dativform *ii lidernum*.

Som tolkningsunderlag för båda namnen bör man alltså ansätta ett pluralt **Lidhærnar/*Lidhærnir* (med långt eller kort *i* i första stavelsen). Variationen i böjning mellan *-ar* och *-ir* har motsvarighet i andra nordiska plurala namn (Hellberg 1960 s. 62 ff., Tjäder 1967 s. 23, 111 ff.).

HOMONYMISTRATEGIER

Att det funnits homonyma namn så geografiskt nära varandra har lett till olika strategier för att skilja de olika denotationerna åt. På 1300-talet var det genom landhöjningen sannolikt inte längre lika naturligt att beteckna Norra Djurgården som en ö. Därför blir *ii enne øø som hæte liderne* 1370 och *insulam lidarnø* 1443 tydligt syftande på Kungsholmen. Även prepositionerna *oppa* och *pa* kan sannolikt endast användas om ön Kungsholmen. Den analogiska ombildningen *Ledherne* → *Ledhernø/Ledharnø* (tidigast 1443) förekommer bara när det gäller ön Kungsholmen och bebyggelsen på samma ö och är sannolikt sakligt motiverad av att Kungsholmen faktiskt är en ö (Wikström 1975 s. 7).

Ett annat sätt att åtskilja platserna var att ange deras läge i relation till en annan plats. Därför ska följande namnfraser sannolikt uppfattas som ett särskiljande av homonymer:

lidhernum juxta stokholm, libernum juxta stokholm 1351
oppa lidharnom offwan for stochohm 1435
øffra ledherne som ær them sama byn næmasth liggher stokholm ok i solne sokn
 1439
eet godz som kallas nidhra liidarnø liggiandis vester wt fraan sancta clara
closter ther samastadz oc j solnesokn 1443
j øffre lidherne næst stokholm 1453
ij gardha som liggia næsth vthan för stokholm som kallas lidharnøø 1475
lydherne j solne sochn wijdh stockaswndh nordan stochohms stadh 1494

Ytterligare en möjlighet är att lägga till ett förtydligande, reciperande attribut, i samtliga fall intressant nog om Norra Djurgården:

i ytra lidherne [2 ggr] 1409
i østralidharnom 1447
i østra Lidherna 1449

Detta ska troligen uppfattas så att *Lidherne* på Kungsholmen var det omarkerade fallet, som det var naturligt att i första hand tänka på när namnet nämndes, medan det från Stockholm längre bort liggande Norra Djurgården oftare fordrade en specificering.

Senare, under 1500-talet, börjar man använda de utbyggda särskiljande formerna *Munkaledherne* (om Kungsholmen, tidigast 1531) och *Svartmunkaledherne* eller *Helgeandsledherne* (om egendomar på Norra Djurgården, tidigast 1538 resp. 1542; Wikström 1975 s. 8, 233). Det förstnämnda namnet förändrades sedan associativt *Munkaledherne* → *Munkaledre(t)* (*-lädre(t)*) (tidigast 1551) → *Munk(a)lägret* (tidigast 1558; Wikström 1975 s. 8, SOL s. 176), vilket kom att bli det etablerade för Kungsholmen fram till 1672 då ön gavs sitt nuvarande namn, sannolikt med *Drottningholm* och *Riddarholmen* som mönster (SOL s. 176).

EFTERLED

Som Lindroth och Cleve framhållit är det sannolikt att efterleden i *Lidherne* innehåller ett ortnamnselement *ærn-* (fast alltså inte i singularis utan i pluralis). Den forskare som utförligast har diskuterat detta element är Lars Hellberg (1979 s. 124 ff., 158 ff., 1983 s. 71 ff.). Medan Lindroth och Cleve tänkte sig ett **ærni* n., så lutar Hellberg (1979 s. 125) starkt åt ett **ærn* f. < **arini* eller **ariniō*. Beträffande betydelsen säger han:

-arna(r) och *-ærn(i)* har från början betecknat öar, som vid tiden för namngivningen till övervägande delen har bestått av *fast och hårt packat grus* eller av terrängbildningar, vari sådan materia ingår (grusrevlar, ändmoräner, sandbankar, åskullar osv.). Tilläggas bör dock att elementens semantiska bildning till dylika geografiska företeelser med tiden kan ha lösts upp, allra helst i samband med sekundär spridning av namntypen. (1979 s. 126.)

önamnen på fsv. *-arnar* och *-ærni* [...] anger (en gång) vattenomflutna lokaler, som är huvudsakligen uppbyggda av morän, grus och sand (1983 s. 75.)

Nils-Gustaf Stahre (1986 s. 126) refererar Hellbergs uppfattning men menar att oavsett ordets primära betydelse har det »kommit att fungera såsom ett önamnselement med en betydelse 'ö', 'holme'». Hellberg daterar namntypen till ca 300 – 800 e.Kr. (1979 s. 126) eller »århundradena före vikingatiden» (1983 s. 75).

Det är sannolikt att även de båda *Lidherne*-namnen ursprungligen varit önamn. För Kungsholmens del är ju den dubbla denotationen belagd under medeltiden, eftersom namnet kunnat avse antingen ön eller en bebyggelse på ön. Före en viss tidpunkt har även Norra Djurgården varit en helt vattenomfluten ö och namnet *Lidherne* bör ursprungligen ha avsett denna ö och (liksom på Kungsholmen) senare sekundärt överförs till bebyggelsen, som är den enda belagda denotationen i fornsvenskan. Ön motsvarar området på nuvarande Norra Djurgården norr om Laduviken. Oxberget och Lilla skug-

gan har inte ingått utan har utgjort separata små holmar. Ännu vid övergången mellan vikingatid och medeltid har det endast funnits en så smal landförbindelse mot sydväst att Norra Djurgården fortfarande har kunnat uppfattas som en ö (se kartor hos Westermark 1970 s. 4, Dahlbäck 2000 s. 14, 16, Sund 2010 s. 69 ff.).

FÖRLED

Som påpekades redan inledningsvis är det inte rimligt att två homonyma namn så geografiskt nära varandra har uppstått genom en spontan namnbildning, i synnerhet inte två namn på stora öar som måste ha varit viktiga referenspunkter i det maritima landskapet. Det måste finnas en särskild förklaring till detta. Styffe (1911 s. 341) försökte lösa problemet genom att anta att *Lidherne* ursprungligen varit ett namn som avsett ett mycket större område: »Den största delen af stadens närmaste omgivning på norra sidan med Norra Djurgården ända till Stocksund, Kungsholmen inberäknad hette *Lidderne*», dvs. inbegripande även Norrmalm och Östermalm. Ännu Wikström (1975) har inte helt frigjort sig från denna teori. Han skriver bl.a. om »det vidsträckta geografiska begreppet *Lidderne*» (s. 232). Det finns dock inget empiriskt stöd för en sådan tanke.

Jag vill i stället föreslå att det är frågan om två olika namn som genom språkutvecklingen kommit att bli homonyma. Av genomgången ovan har framgått att det redan vid 1300-talets mitt funnits anledning att specificera vilket av de två *Lidherne* som avsågs, med andra ord att namnen senast då blivit homonyma.

Som Cleve och Wikström har påpekat är det inget problem att räkna med ett långt *i* i första stavelsen i namnen. Sammansättningsreduktion (»ordlängdsbalans») kan utan problem förklara en senare övergång *i* > *e* i namnet. Därmed finns det ett relativt stort antal ord som är språkligt möjliga som förleder:

- 1) fsv. *līdh* f. 'lid, sluttning', motsvarande fvn. *hlið* f.
- 2) fsv. *līdh* f. 'sida', motsvarande fvn. *hlið* f.
- 3) fsv. *līdh* n. 'öppning (i gårdesgård o.d.)', motsvarande fvn. *hlið* n.
- 4) fsv. *līdh* n. 'följe, krigarskara; hjälp, undsättning', motsvarande fvn. *lið* n.
- 5) fsv. *līdher* m. 'led, lem', motsvarande fvn. *liðr* m.
- 6) fsv. *līdh* n. 'led, lem'

Den mest närliggande förleden i ett topografiskt namn är förstås *līdh* f. 'lid, sluttning'. Som förled i ett önamn borde det beteckna att ön kännetecknas av påfallande sluttningar. Lindroth har, som nämnts, föreslagit *līdh* f. 'sida' som förled i *Lidherne*-namnen. Men det är svårt att förstå hur det ska uppfattas: 'ön med den påfallande sidan'; 'ön som ligger vid sidan av något'? Det känns långsökt. Fsv. *līdh* 'öppning (i gårdesgård o.d.)' och *līdh(er)* 'led,

lem' är teoretiskt tänkbara i metaforiska ortnamn, men inte heller det är särskilt närliggande tolkningar.

Det återstår då *lidh* n. 'följe, krigarskara', som jag menar är en möjlig förled i något av namnen. Ordet är belagt i fornsvenskan med betydelsen 'krigshär' i Upplandslagen och Västmannalagen i det allittererande uttrycket *lidh ok ledhung* samt i Upplandslagen, Gutasagan och Skänningestadgan 1284 (SD 1 s. 668) i sammansättningen *lidhstæmpna* 'sammanskomst för krigshärens samling'. Dessutom finns sammansättningen *lidhgærdh* 'utrustning av krigshär' i ett kungligt brev 1279 (9/6 Sundby SRAP, SD 1 s. 549). I fornvästnordiskan är också denna innebörd väl belagd, även i sammansättningar som *lið(s)drátt* 'härsamling', *lið(s)maðr* 'krigare', *lið(s)samnaðr* 'härsamling', *liðshöfðingi* 'hövding över här'. I vikingatida nordiska runinskrifter är ordet vanligt med innebörden 'krigarfölje; krigståg', t.ex. **han uarp : tauþr : oklati : i liþi** *Hann warð dauðr a Ænglandi i liði* (Sö 160), **bruþr uaru þar bistra mana : a : lanti auk : i liþi : uti** *Brøðr waru þæir bæstra manna a landi ok i liði uti* (Sö 338), **ian : þir : urþu : tuþir : i : liþi : ustr** *En þer urðu døðir i liði østr* (Vg 184), **sa uar tuþr × i liþi** *Sa warð døðr i liði* (N 184).

Om man antog att en av de två öarna – Kungsholmen och Norra Djurgården – under tidig vikingatid hade namnet **HliðærniR/*HliðærnaR* 'ön med slutningen/sluttningarna' och den andra **LiðærniR/*LiðærnaR* 'ön där hären brukar samlas, ledungsön', så skulle problemet med att behöva anta två ursprungligt homonyma namn lösas. Första steget i det fonologiska närmandet sker någon gång under sen vikingatid när *h* faller före *r* och endast längden på första vokalen *i* blir särskiljande mellan de båda namnen. När sedan långt *i* förkortas i det ena namnet genom sammansättningsreduktion blir namnen helt homonyma. Det är ovisst när det sker, troligen redan vid 1300-talets mitt, då den första skrivningen som kan uppfattas som en strategi för att undvika homonymi är belagd (se ovan), men under alla omständigheter senast o. 1400.

Både Kungsholmen och Norra Djurgården kan i och för sig göra skäl för namnet 'ön med slutningarna'. För Norra Djurgårdens del är det främst de branta stränderna mot Lilla Värtan som skulle kunna vara en saklig bakgrund för ett sådant namn. Totalt sett är dock Kungsholmen mer kännetecknad av branter och sluttningar (jfr citatet från Wikström ovan).

Det finns alltså en både sakligt och språkligt solid underbyggnad för att anta att **HliðærniR/*HliðærnaR* är Kungsholmens gamla namn. Om man dessutom antar att de båda öarnas namn inte gärna kan vara ursprungliga homonymer, blir konsekvensen att Norra Djurgårdens gamla namn inte kan ha haft *lidh* 'sluttning' som förled, utan något annat. Den tolkning som då ligger närmast till hands är *lidh* 'krigarskara, här'.

LIDH OK LEDHUNG

Det är av intresse i detta sammanhang – och ett möjligt sakligt stöd för tolkningen 'ledungsön' – att ett av de ovan anförda, osäkert lokaliserade tidiga beläggen (1297 3/8 Säckestad SRAp, SD 2 s. 686) anger *lidærnum* som platsen från vilket ett krigståg mot Karelen utgått år 1292. Wikström (1975 s. 14 f.) menar att det är ovisst vilken av de två platserna som avses, men argumenterar ändå för att Norra Djurgården är det troligaste alternativet:

Vid Skurusundets utlopp i Halvkakssundet ligger Konungshamn, som i Bjärköarätten betecknas som gränsen för Stockholms jurisdiktion och som antagits ha varit en sådan ledungshamn, som det enligt Upplandslagens konungabalk ålåg konungen att bestämma vid ledungens utbudande. En lika central hamnplats erbjöds vid Östra Liderne, t.ex. vid Husarviken och Oxberget; ur säkerhetssynpunkt torde den rentav ha varit att föredra framför Konungshamn, som låg mitt i inloppet till Stockholm, Ledungsskeppen från Attundalands och Tiundalands rod kunde ta sig hit genom Halvkakssundet, den allmänna farleden, eller kunde också ta den något genare vägen via Askrikefjärden runt Lidingöns nordspets. För skeppen från Mälärtrakterna liksom för de från Södermanland och landen söder därom kommande fartygen blev vägen obetydligt längre, Nils Ahnlund har, om än med tvekan, även pekat på det om möjligt än mer skyddade läget i farleden norr om Kungsholmen. Även om man, som Ahnlund, räknar med betydligt större vattenytor norr om Kungsholmslandet än vad som nu återstår, är det ändå tveksamt om utrymmet skulle ha givit acceptabelt manövringsutrymme åt ledungsflottan. Mot förekomsten av en ledungshamn norr om Kungsholmen synes mig även den omständigheten tala, att man i ett sådant fall varit tvungen att passera Stocksund, föregångaren till Norrström. Även om strömförhållandena vid 1200-talets början, då Snorre Sturluson i Heimskringla skildrade Olof den heliges färder i Mälaren, mer än väl tillät fri passage, bör dock strömmarna omkring hundra år senare ha tett sig mer besvärliga och – när det gällt ett större antal skepp – i varje fall tämligen tidskrävande.

Däremot torde det inte råda något tvivel om Lilla Värtans möjligheter i fråga om manövringsutrymme för ett stort antal skepp. Goda tilläggsplatser fanns här också, både inom Östra Lidernes område och på Lidingösidan. Härtill kommer även, som Ahnlund påpekat, närheten till det gamla Konungshamn vid Skurusundet. Omständigheterna synes sålunda tala starkast för Östra Liderne som samlings- och utfartsplats för ledungen vid de ovan berörda tillfällena, 1292 och 1348.

Det senare årtalet i citatet avser ett brev daterat 1348 3/6 Liduhamn SRAp (SD 6 s. 39 f.) utfärdat av kung Magnus Eriksson på denna ort – *Datum jn Liduhafn prope stocholmas* – i samband med avfärden till det s.k. första korståget. Wikström (1975 s. 14 ff., 232) antar utan vidare att detta för övrigt okända Liduhamn har legat på någon av de två Lidherne och hans långa resonemang ovan gäller därmed även denna plats.

Förleden i *Liduhafn* kan knappast vara något annat än ett svagt feminint ortnamn **Lidha*, troligast ett ånamn, önamn eller viknamn. Det finns faktiskt ett sådant önamn, nämligen nuvarande *Lidö*, Vätö sn, Bro och Vätö skeppslag, Uppland (lidhø 1328 25/3 Uppsala A 8 f. 60v avskr.,

SD 4 s. 55, j lidhu, j lithu 1376 27/10 Vårdsätra SRAp, SD 11 s. 143). Men denna kan inte gärna betraktas som *prope stockholmas* 'nära Stockholm'.

Wikström skriver (s. 232): »Ordets [dvs. namnet *Lidhuhafn*] första led kan möjligen syfta på det vidsträckta geografiska begreppet Lidherne.» Möjligheterna att förbinda de båda namnen språkligt är att antingen anta att en av Lidherne-öarna tidigare haft namnet **Lidha* och att det osammansatta namnet ersatts av ett sammansatt (genom regelrätt epexeges eller genom ett nybildat sammansatt namn), eller att tvärtom se **Lidha* som en hypokoristisk ellips till det sammansatta önamnet, eller som ett annat namn med en annan denotation, men avlett till förleden i det sammansatta önamnet. Alla alternativen är långsökta och mindre troliga. Därmed utesluts i och för sig inte den sakliga möjligheten att Liduhamn faktiskt legat i anslutning till Norra Djurgården. Det går bara inte att åberopa ett direkt språkligt samband mellan namnen *Lidherne* och *Liduhamn* som argument.

Intressant är att det strax söder om ön *Lidherne* på Norra Djurgården har funnits en separat ö med namnet *Husarö*, av äldre **Hus-arnar*, motsvarande läget för nuvarande Hjorthagen. Namnet *Husarviken* (som alltså inte har något med husarer att göra och egentligen borde uttalas med betoning på första stavelsen) kommer av detta *Husarö*. Äldsta belägg för önamnet är: *husarnæ* 1288 11/9 Stockholm SRAp, SD 2 s. 59 f., *næst hwsarnom* 1433 13/11 Stockholm SRAp. Det finns ett par andra ursprungligt homonyma önamn **Hus-arnar* i Stockholms skärgård: en *Husarö* i Ljusterö samt *Stora* och *Lilla Husarö* i Dalarö. Förleden är förstås *hus* (avseende ett eller flera hus). Enligt Stahre (1986 s. 127) är syftningen i alla dessa namn 'fiskebodrar', men om tolkningen 'ledungsön' om Norra Djurgården är korrekt, skulle det i stället för detta *Husarö* kunna vara fråga om förrådshus, använda för ledungsflottans behov.

KÄLLOR OCH LITTERATUR

A 8 = Uppsala domkyrkas register och kopiebok, Riksarkivet, Stockholm.

A 10 = Åbo domkyrkas kopiebok, Riksarkivet, Stockholm.

Brylla, Eva, 1987: Singular ortnamnsböjning i fornsvenskan, Starkt böjda namn med utgångspunkt från sörmländskt material. Uppsala. (Skrifter utg. genom Ort-namnsarkivet i Uppsala. Ser. B. Meddelanden 6.)

Cleve, Lars, 1955: Namn på gator och officiella platser på Kungsholmen före år 1925. Uppsats framlagd för nordiska proseminariet vid Stockholms högskola.

Dahlbäck, Göran, 2000: Norra Djurgården under 700 år. I: Studier i idrott, historia och samhälle, Tillägnade professor Jan Lindroth på hans 60-årsdag 23 februari 2000. Stockholm. S. 13–29.

DRAp = pergamentsbrev i Rigsarkivet, Köpenhamn.

FMU = Finlands medeltidsurkunder. Utg. R. Hausen. 1–8. 1910–35. Helsingfors.

Hellberg, Lars, 1960: Plural form i äldre nordiskt ortnamnsskick. Uppsala. (Uppsala universitets årsskrift 1960:1.)

—1979: Forn-Kalmar. Ort-namnen och stadens förhistoria. I: Kalmar stads historia

1. Kalmarområdets forntid och stadens äldsta utveckling. Tiden intill 1300-talets mitt. Kalmar. S. 119–166.
- 1983: *Skillra, Vedergärde och Ärnanäs*. Om ortnamnsförleder av typen *Gæltagaltarnas*. I: Namn och bygd 71. S. 40–95.
- Hellquist, Elof, 1927: *Lidingöns ortnamn*. I: *Lidingön och dess natur*. Stockholm. S. 25–52.
- Lindroth, Hjalmar, 1914: *En omdebatterad önamnsgrupp*. I: *Fornvännen*. S. 125–202.
- N + nr = inskrift publicerad i: *Norges inskrifter med de yngre runer*. 1941–. Oslo.
- Nils Rynings kopiebok 1571 (Biogr. R, I:r.17), Kungliga biblioteket, Stockholm.
- Olsson, Martin, 1973: *Studier i Djurgårdsområdets invid Stockholm historia före år 1700*. Stockholm. (Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien. Antikvariskt arkiv 51.)
- SD = Svenskt diplomatarium. 1–. 1829–. Stockholm.
- SDns = Svenskt diplomatarium [ny serie] från och med år 1401. 1–. 1875–. Stockholm.
- Sjb = Stockholms stads jordebok 1. 1420–1474. 2. 1474–1498. 1876. Stockholm. (Stockholms stadsböcker från äldre tid. Ser. 1:1–2.)
- SOL = Svenskt ortnamnslexikon. 2003. Uppsala.
- SRap = pergamentsbrev i Riksarkivet, Stockholm.
- SRApp = pappersbrev i Riksarkivet, Stockholm.
- Stahre, Nils-Gustaf, 1986: *Ortnamn i Stockholms skärgård*. Stockholm.
- Stahre, Nils-Gustaf, Westlund, Börje & Nyström, Staffan, 2005: *Stockholms gatunamn*. 3 uppl. Stockholm. (Stockholmsmonografier 50.)
- STb 1474–83 = *Stockholms stads tänkeböcker 1474–1483 samt burspråk*. 1917. Stockholm. (Stockholms stadsböcker från äldre tid. Ser. 2:1.)
- Stockholmsp = pergamentsbrev i Stockholms stadsarkiv.
- Styffe, Carl Gustaf, 1911: *Skandinavien under unionstiden med särskildt afseende på Sverige och dess förvaltning åren 1319 till 1521*. Ett bidrag till den historiska geografien. 3 uppl. Stockholm.
- Sund, Camilla, 2010: *Paleogeografiska förändringar i östra Svealand de senaste 7000 åren*. Stockholm. (Examensarbete, Institutionen för naturgeografi och kvartärgeologi, Stockholms universitet.)
- Sö + nr = inskrift publicerad i: *Södermanlands runinskrifter*. Av Erik Brate & Elias Wessén. 1924–36. Stockholm. (Sveriges runinskrifter 3.)
- Tjäder, Börje, 1967: *Studier över de plurala bebyggelsenamnens morfologiska utveckling*. Uppsala. (Nomina Germanica 15.)
- Westermarck, Nils, 1970: *En studie i Djurgårdens äldre historia*. Kulturlandskapets utveckling. Stockholm.
- Vg + nr = inskrift publicerad i: *Västergötlands runinskrifter*. Av Hugo Jungner & Elisabeth Svärdström. 1940–70. Stockholm. (Sveriges runinskrifter 5.)
- Wikström, Lars, 1975: *Kungsholmen intill 1700-talets början*. Studier i en stadsdels förhistoria, uppkomst och tidigaste utveckling. Stockholm. (Monografier utg. av Stockholms kommunalförvaltning 36.)

Hinderdon på hundar

*Av Leif Lindin och Ingvar Svanberg**

Länsveterinär Johannes Modig nämner i ett resonemang rörande förekomsten av hållor på hästar i norra Sverige i början av 1900-talet även bruket av hinderanordningar på hundar. Det redskap, som han observerat, var en kloss av trä, fästad vid hundens halsband. Klossen hängde mot frambenen och hindrade på så sätt hundens rörelser. Länsveterinär Modig uppger, att han sett verktyget användas endast i fjälltrakterna. Han ansåg att en kloss kring halsen vållade mindre obehag för hunden än hållan för en häst. »Den kanske kan vara något att pröva för våra hundägare som omväxling med bindning av lina», föreslår han avslutningsvis. Texten beledsagas av ett fotografi där en stövare har en kloss om halsen. Av bildtexten framgår att redskapet var från Tärna socken i Lappland, oklart dock om hunden också var det, eller om bilden är arrangerad av författaren. Fotot ger ett sådant intryck (Modig 1945 s. 74–75).

Det intressanta med notisen är att hinderdon för hundar uppenbarligen använts långt in på 1900-talet i norra Sverige. Av allt att döma var länsveterinären inte främmande för dess möjliga användning i den moderna hundskötsel som höll på att utformas. Som husdjursforskaren James Serpell (1996 s. 175) mycket riktigt framhållit, är hunden trots allt ättling till ett rovdjur och har därför en naturlig fallenhet för att jaga andra djur. Har man hundar tillsammans med betesdjur måste denna jaktinstinkt förstås stävjas på ett eller annat sätt. Hundar som jagade efter boskap, nafsade efter ungdjur eller gav sig i väg för att förfölja vilt utgjorde länge ett problem. Användandet av hinderanordningar har varit ett sätt att få bukt med detta. Metoden har levt kvar längst i norra Skandinavien, i synnerhet inom de områden där renskötsel bedrivits. Hundar, som drev renar hade förvisso utvecklade vallegenskaper, men de hade också en stark jaktinstinkt, som kunde bli ödesdiger för andra arter (Lindin & Svanberg 2013 s. 117).

* Vi vill rikta ett stort tack till professor Håkan Rydving, Universitetet i Bergen, som än en gång beredvilligt svarat på frågor rörande samisk terminologi och inte bara hjälpt oss med ortografin, utan också försett oss med en rad språkliga belägg från hela det samiska området som avsevärt berikat dokumentationen. Artikeln ingår i ett projekt rörande sällskapsdjur och hundar som delvis finansierats av anslag från Traditionsvetenskapliga nämnden vid Svenska litteratursällskapet i Finland och Uppsala universitet.

KÄLLOR OCH PROBLEMSTÄLLNING

Särskilda åtgärder, som inskränker ett husdjurs rörelsefrihet, är lika gamla som domesticeringsprocessen. Genom tjudring och medelst begagnande av hinderdon har man i herdekulturer och bland boskapsskötande bönder sökt sätta en gräns för tamdjurens rörelser vid betesgång. Det var enkla anordningar, som anbringades på betesdjurens kropp, för att hindra dem från att springa bort och/eller från att ta sig över inhägnader. Vanligt har varit att använda hällor, med vilka man band ihop djurens ben och på så vis hindrades exempelvis större betesdjur från att ströva iväg. I samma syfte användes även stockar, som fästes vid djurens ben. Hinder som avhöll djuren ifrån att ta sig över stängsel var främst ok, som sattes kring deras hals. Bruket med hinderanordningar på betesdjur är väl belagt från hela Eurasien och omtalas redan i medeltida lagar. Hinderdon på betesdjur förekommer knappast längre i Sverige och lär vara rentav förbjudna, men kan fortfarande ses i bruk på Balkanhalvön och i Anatolien (Szabó 1970 s. 130–173; Szabó 1974 sp. 411–412; Myrdal 2012 s. 204–208, Svanberg fältanteckningar 1977, 1979).

Även för hundar har man sedan urminnes tider begagnat metoder och mekaniska hjälpmedel för att hindra dem att okontrollerat springa iväg. Förekomsten av sådana hinderdon på hundar är däremot, så vitt vi kunnat se, mindre uppmärksammade i litteraturen. I sin gedigna undersökning av mekaniska hjälpmedel i samband med äldre tiders beteskultur i norra och mellersta Europa, ger etnologen Mátyás Szabó dock några exempel på hur man ävenledes använt klubbor om halsen på hundar (Szabó 1970 s. 130–131). Niklas Czerhalmi diskuterar i sin doktorsavhandling om djurskydd utförligt äldre tiders användning av hinderdon på betesdjur och vilka skador de kunde åsamka djuren, dock utan att specifikt nämna hundar i sammanhanget (Czerhalmi 2004 s. 192–210). Vi har däremot tidigare vidrört ämnet i ett kortfattat resonemang rörande konflikter som involverade boskapsvaktande hundar (Lindin & Svanberg 2015 s. 112).

I det följande avser vi att med ytterligare några exempel belysa användning och utbredning av hjälpmedel, som syftar till att försvåra hundens rörelser, bland annat för att den inte skulle jaga villebråd eller skrämma betesdjur. Data är hämtade ur uppteckningsarkiv, ordboksbelägg och äldre topografisk litteratur. Perspektivet är etnologiskt och kulturhistoriskt eller om man så vill kulturzoologiskt (Strecker & Svanberg 2014; Svanberg & Łukaszk 2014).

STYMPNING AV HUNDAR

Till de mer drastiska metoderna för att stävja en hunds rörelse hörde att man stympade dess extremiteter. Under Johan III:s tid stadgades, enligt ett

kungligt brev 27 mars 1572, att bönderna på Öland fick hålla hund förutsatt att de högg av ett ben på hunden. Till en början gällde det enbart större hundar. Redan den 10 maj samma år utvidgades påbudet till att även handla om små hundar. I nya brev av den 29 januari 1573 respektive 29 april 1574, erinras fogden bland annat om att beslutet rörande hundarnas stympning skulle verkställas (Styffe 1864 s. 250). Vi har ingen aning om detta drastiska tillvägagångssätt efterlevdes eller inte, men påbuden hänger samman med att hela Öland hade utnämnts till en kunglig jaktpark från 1569 och att man önskade skydda viltet från frigående hundar, som gick med böndernas får.

Vi finner liknande samtida förordningar från Danmark. Frederik II stadgade den 17 februari 1577 för Bornholm, att eftersom frispringande hundar där gjorde så mycket skada på småkreatur att allmogen bara fick hålla en hund på sin gård. På »denne hund skal det ene forben være afhugget ovan over knæet», hette det. Den som överträdde påbudet skulle böta en hel ox. Ur en förordning, som gällde för hela Danmark från 6 juni 1640, heter det att det ena frambenet skulle huggas av vid knäleden på alla valpar när de var ett halvt år gammal, och det vare sig de gick lösa eller stod kedjade. Vi återfinner lika bryska metoder även senare. En förordning från 8 december 1688 avser blott böndernas hundar och i en jaktförordning från 18 april 1732 heter det att allmogens hundar skulle hållas bundna, även om deras ben var avhuggna. Även i danska byordningar stadgas här och var ännu på 1700-talet att en av herdehundens framtassar skulle huggas av. Från Herrested på södra Fyn uppges det 1731 att: »Enhver skal holde sine hunde bundet fra fastelavns søndag eller allehelgensdag eller således lemlæstede, at de ingen skade kan gøre på nogens kreaturer i marken». Sådana hundar blev förstas mycket begränsade i sin användbarhet. Metoden tycks vara väl beprövad (Brøndegaard 1992 s. 45).

Likartade formuleringar stadgades om herdens hundar i Helsingør 1713. Eftersom sådana hundar var begränsade i sina rörelser, var de inte herden till stor hjälp. På sina håll har man därför föredragit att ha boskapshundarna kopplade på betesmarken. Hundens närvaro, ehuru bunden, under boskapens betesgång, kunde åtminstone skrämja bort annalkande predatorer. Det finns avbildningar redan från medeltiden som visar herdehundar med ledband (Szabó 1970 s. 284–285).

I syfte att hindra hundar från att bita renar kunde samerna slå av tänderna på sina hundar. Anta Pirak berättar att drivande hundar, som bet den sista renen i hjorden, brukade man klippa av hörntänderna på (Pirak 1933 s. 106). Det gjorde man med hjälp av en yxa eller en hammare. Från Lule lappmark berättas att man satte en kavel i hundens mun och sedan höll någon hundens huvud, yxeggen sattes under tanden och med en hammare slogs på yttre sidan av tanden som gick av (Drake 1918 s. 51–52).

Munkorg eller nosgrimma är förstas också hjälpmedel, som sedan urminnes tider använts för att förhindra att okynnes hundar skulle kunna bita hus-

djuren. Vi känner till avbildningar med munkorgsförsedda hundar från Babylon redan från 1750 f. Kr. (British Museum BM 91911). På många håll i världen har in i våra dagar stadgats att hundar, som kan utgöra en fara för kreatur, skulle vara försedda med munkorg (Løchen 1932 s. 75; Bjørk 1984 s. 296). Det finns belagt från samiskt område att man använt grimma eller munkorg för att en alltför ivrigt drivande hund inte skulle skada renens bakben (Kjellström 2000 s. 83). Grimma brukades mest sommartid (Drake 1918 s. 52)

TRÄKLOSS OCH KLUBBA

Stympningen av hundens extremiteter hade den nackdelen att hunden inte var särskilt användbar som boskapshund. Genom att ge skall och genom sin blotta närvaro kunde den förhindra rovdjur att komma nära betesdjuren, men inte så mycket mer. En egendomlig metod att skydda den betande boskapen och samtidigt ha kontroll över hundens rörelser var att helt sonika binda fast den vid ett får, ett tillvägagångssätt som finns omnämnt i det svenska källmaterialet, bland annat från Örkelljunga socken i nordvästra Skåne. Szabó (1970 s. 282) menar att metoden förmodligen inte var helt ovanlig. Han anför ett ytterligare exempel från Ydre härad i Östergötland, där lösa hundar förbjöds 1711, därför att de ansågs skada småvilt, men med tillägget att de som ville ha fårhundar måste binda dem vid fåret, såsom det varit brukligt där i häradet. Sedvänjan att binda en hund vid ett får finns belagd även i yngre folktradition från Skåne (Nilsson 1938 s. 96).

En annan metod att inskränka hundens rörelsefrihet var att hänga ett tungt föremål, en *klamp* eller *klubba*, om dess hals. Detta sätt att med hjälp av ett föremål, som hindrar hundarna att röra sig obehindrat, tycks vara en mycket gammal företeelse. Även om klamp och klubba är närbesläktade redskap skiljer sig deras inverkan på hunden något. Klubban hängdes om halsen på djuren, men släpade inte i marken som klampen, utan kunde börja pendla när djuren förflyttade sig hastigt och slog då mot benen. Smärtan som framkallades av träklubborna skulle få djuret att lugna ner sig och sakta av på takten och därmed få klubban att hänga still (Czerhalmi 2004 s. 192). Redskapet är uråldrigt. I en bok om djurdomesticeringens historia avbildas en miniatyrhund av elfenben som bär en klubba om halsen (fig. 1). Denna förmodade leksakshund emanerar från farao Amenthotep III:s tid ca 1390 f. Kr.–1353 f. Kr. i det forntida Egypten (Zeuner 1963 s. 97).

Liknande hinderdon för hundar – såväl boskapshundar som gårdshundar – finns beskrivna från historisk modern tid från olika delar av världen. Gårdshundarna hade sådana för att inte jaga efter fjäderfän eller ge sig i väg någonstans (Szabó 1970 s. 131). Vi har inte haft möjlighet att göra nå-

Fig. 1. Hund av elfenben försedd med hundklubba. Egypten, Nya riket, 18:e dynastin, ca 1390–1353 f. Kr. (The Metropolitan Museum of Art).

gon systematisk genomgång av arkeologisk och etnografisk litteratur, ej heller har vi funnit någon sammanställning om sådana tingestar som använts specifikt för hundar. Däremot kan vi återge några strödda notiser. År 1845 observerade William Howitt (1848 s. 57) på Irland en skock svin och med dem gick en liten hund försedd med en kloss runt halsen, som förhindrade att jycken sprang iväg. Även från 1800-talets Baleariska öar har vi ett belägg, ty där noterade den toskanske resenären Ludwig Salvator, att när hundar inte användes vid jakt, fick de en träkloss om halsen för att de inte skulle ränna iväg (Salvator 1897 s. 313). I Mátyás Szabós avhandling avbildas en hundklubba av trä från Ungern. Han uppger vidare att redskapet förekommit i hela Europa och är i särklass den vanligaste av alla hindermetoder (Szabó 1970 s. 132). I ett större arbete om ungersk folkkultur bekräftas att en kloss, som hängde om hundens hals, begränsade dess rörelser till sådan grad att den inte kunde vandra iväg långt bort (Balassa & Ortutay 1984 s. 262).

Även i södra Sverige förekom förr att frispringande boskapshundar utgjorde ett problem och att deras rörlighet därför behövde tyglas. Det skedde vanligtvis antingen med hjälp av en träkloss eller med en klubba som hängdes runt halsen (Lindin & Svanberg 2015). En sådan träkloss kallades *klamp*, ett ord som i denna specifika betydelse («En hund med En klamp») finns omnämnt i en text från ca 1605 (SAOB sp. K 1066). Den hund som den alltid lika observante linnélärjungen Anders Tidström noterade vid Slöinge gästgivaregård under resa i Halland 1756, var försedd med en *klamp* (Tidström 1891 s. 12). Hundklubbor nämns redan på 1800-talet. I en artikel i Svenska Jägarförbundets Nya Tidskrift 1868 rekommenderades att istället för att hålla jakthunden kopplad så försåg man den med en klubba runt halsen som skulle hindra den från att sticka iväg, uppenbarligen ett vedertaget skick som författaren vidarebefordrar till sina jägarkolleger i högre ståndsmiljö (Lewenhaupt 1868 s. 166).

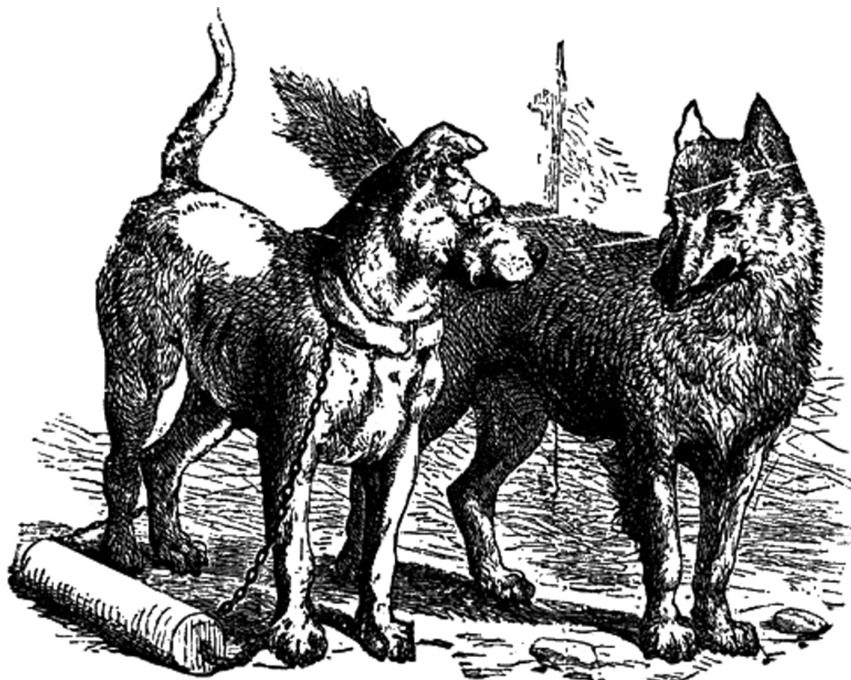

Fig. 2. Tamhund med hinderdon. Illustration till fabeln om vargen och gårdshunden ur en amerikansk upplaga av Aisopos fabler (*Aesop's Fables*, New York 1881).

Det kan noteras att i flera äldre amerikanska illustrationer till Aisopos fabler finner man också hundar försedda med hinderdon som släpade i marken efter djuret (se fig. 2). Det är sannolikt en sådan illustration, som president Harry Truman erinrade sig, när han i ett brev till vicepresident Alben Barkley skrev att senator Joseph McCarthy's beteende påminde honom om den gamla fabeln om den galna hunden som sprang omkring och bet folk. För att avskräcka hunden, lät hans husse placera en tråkloss kring dess hals. Fastän klossen skulle vara ett tecken på skam, trodde hunden dumt nog att den var en medalj. Så uppfattade Truman också McCarthy (Kirkendall 1989 s. 227).

HUNDAR I RENSKÖTSELOMRÅDET

Hundar kan tränas till mycket. Vi vet att samernas hundar, trots lång tradition av att vara drivande hundar, även fostrades till en rad olika jaktändamål (Lindin & Svanberg 2013). Men det gällde att hålla dem åtskilda. En jakthund användes inte som renvallare och viceversa (Beach 1993 s.119). Och även renvallare kunde vara farliga för renarna. Att dressera hundarna till att inte jaga boskapen när de inte själva tjänstgjorde var nog bortom hundförarnas förmåga.

Ett foto av en samisk vallhund från Tärna i Lappland, taget 1969 av etnografen Rolf Kjellström, visar en hundklubba som hänger runt hundens hals. Kjellström skriver att sådana don användes för att undvika att hundarna sprang bort eller för att de inte skulle bedriva onödig jakt på renarna. Därför försågs de med en klabb vid halsen eller också fördes helt enkelt bara ett framben in under halsbandet, så att hunden inte kunde springa (Kjellström 2000 s. 82–83; se också foto likaså taget av Kjellström år 1970 återgivet i Sjulsson 1980 s. 105). Det är främst bland samer och inom renskötselområdet som användningen av rörelsehinder tillämpats i nyare tid (Szabó 1970 s. 130; Lindin & Svanberg 2013 s. 117).

Det föreligger ett par uppteckningar av folklivsforskaren Levi Johansson om att hundar i Frostviken fick släpa på ett renhorn om halsen för att de inte skulle springa till skogs (DFU: ULMA 18 403, ULMA 43 736). Så kallade hundklubbar användes särskilt på hundar som jagade kalvar. På sydsamiska kallades ett sådant hinderredskap, enligt Sigrid Drake, *glapo*. En annan variant, enligt Drake, var en klubba som hunden i princip drog efter sig, på samiska *tjolgo* (Drake 1918 s. 52).

En utredning av de samiska benämningarna på hinderredskapen, med ordböckernas och Håkan Rydvings hjälp, ger oss en viss fingervisning om föremålens användning och utbredning i norra Skandinavien. Drake urskiljer alltså två benämningar, dels *glapo*, dels *tjolgo*. Det första ordet, med modern ortografi *klabpa*, finns enligt samiska ordböcker från det sydsamiska området (Bergsland & Magga 1993 s. 154). Det är ett låneord från svenskans *klabb*. I ordboken ges översättningen 'trestykke som bindes om halsen på simle el. hund for å hindre den å løpe'. Ett äldre ord med ungefär samma betydelse är *gålhpoe* (i nordlig och central sydsamiska och det motsvaras av *gålhpa* i sydlig sydsamiska). Det översätts något annorlunda av Bergsland & Magga (1993 s. 121): 'treklubbe som bindes på hund for å hindre den å løpe'. Ordet kommer av sv. *klubba*, no. *klubbe*, men för att undvika två konsonanter i början av ordet (det vill man helst inte ha i samiskan) har ordet anpassats genom att man kastat om andra och tredje bokstaven. Bland härjedalssamer användes det svenska ordet *klubba* (Collinder 1943 s. 51). Dessutom finns det några verb relaterade till de här två substantiven: *klobpesjidh*, 'binde fast en klubbe om halsen på hund' (Bergsland & Magga 1993 s. 155) resp. *golhpesjidh*, 'binde fast en klubbe (*gålhpa*) om halsen på (hund)'. Jämför också belägg i Collinders (1943 s. 51) ordsamling från Härjedalen.

Det andra ordet, *tjolgo*, som Drake återger, skrivs numera som *tjålhkoe* i nordlig och central sydsamiska, men *tjålhka* eller *tjalhka* i sydlig. I Bergsland & Maggas ordbok ges översättningen 'klubbe (bundet om halsen på hund) [...] for å hindre bevegelsesfriheten' (Bergsland & Magga 1993 s. 323). Även till det här substantivet finns det ett motsvarande verb: *tjolhkesjidh* eller *tjolhkestidh*, 'binde klubbe på (hund, for at den ikke skal springe for fort)' (Bergsland & Magga 1993 s. 318) En hund som har ut-

rustats med en *tjålhko* kallas *tjolkheldihkie* (Bergsland & Magga 1993 s. 318).

Motsvarigheter till sydsamiskans *tjålhko* förekommer dessutom längre norrut och ger oss därmed en god indikation på att även föremålet förekommer inom hela det samiska området. På lulesamiska skrivs ordet *tjulko* och Nils Eric Spik (1994 s. 78) översätter: 'träklöss kring hunden hals'. På nordsamiska skriver man *čulku*. Mikael Svonni (2013 s. 57) översätter det med 'träklöss [...] [som binds fast i hundens halsband och hindrar den att springa fritt]'. Redan Wiklund (1894 s.118) uppger att en *čulku* hängdes runt halsen om hunden för att den inte skulle jaga renar.

På enaresamiska skrivs det *čulkko* och Pekka Sammalahdi & Matti Morottaja (1993 s. 9) översätter det till 'kulppo (juoksuste koiralla)', det vill säga »klamp (löphinder för hund)». I enaresamiskan finns förutom *čulkko* också *čulkkopeenuv*, 'Hund der mit einem Halsblock versehen ist' (Itkonen, Bartens & Laitinen 1986 s. 431). Ordet (sydsamiska *tjålhko*, lulesamiska *tjulko*, nordsamiska *čulku*, inarisamiska *čulkko*) finns också i kildinsamiskan som *čolkk*, 'Halsblock des Hundes (hindert den Hund, weit von Hause wegzulaufen und Renttiere zu hetzen)' (Itkonen 1958 s. 677; ordet translittererat till skriftspråkets ortografi). I kildinsamiskan används *чурр'к* (med traditionell translitterering: *tsur'k*), '[...] Klötzchen, gebunden an den Hals eines Hundes, der Renttiere u. Schafe antreibt' (Itkonen 1958 s. 753). Ordet är enligt Itkonen ett lån från ryskans *чурка*, 'litet block'; kubbe, klabb'.

Förutom de två sydsamiska benämningarna som Drake anger, finns det också ett tredje, dock enbart belagt i sydlig sydsamiska, nämligen *beahka*. Det översätts 'krum k[l]ubbe som bindes om halsen på rein (el. hund) för å hindre den fra å springe vekk' (Bergsland & Magga 1993 s. 31). Verbet med betydelsen 'binde på *beahka*' skrivs *beahkahtidh* (Bergsland & Magga 1993 s. 31). I tersamiska används *vīla* 'Holzblock, der dem Hund, der herumlaufen will, an den Hals gebunden wird, Halsgabel' (Itkonen 1958 s. 753). Ordet är enligt Itkonen ett lån från ryskans *вила* 'klyka'. Ett skoltssamiskt ord för redskapet är det skandinaviska låneordet *klubbek*, med betydelsen 'an den Hals des Hundes gebundener Klotz (damit der Hund nicht die Renttiere oder Schafe jagt)' (Itkonen 1958 s. 131; ordet translittererat till skriftspråkets ortografi).

Det finns i olika museisamlingar en del fotografier av hundar med hinderdon, men också några bevarade redskap (fig. 3). Nordiska museet har sådana hinderdon från samiskt område (exempelvis NM 70339 från Lule Lappmark; NM 83264 från Frostviken Jtl.; NM 192589 från Arvidsjaur, Lpl.; NM 201646 från Tärna Umbyn, Lpl.; NM 314794 från Jokkmokk, Lpl.). Likaså finns på Västerbottens museum en bevarad klubba från Tärna socken, som i katalogtexten framställs så här: »hundklabb. Ganska stor träklump som användes till hundar runt halsen, den gjorde så att hunden inte kunde springa sin väg». Själva föremålet beskrivs som ett »stycke björkträ som är

Fig. 3. Hundklabb av trä som använts i Tärna Umbyn, Lappland (ur Nordiska Museets samlingar acc.nr NM 201646).

avskalad barken och rundad i ena ändan, i den andra änden är trästycket böjt och avsmalnat samt att ett hål är urholkat så att man ska kunna trä igenom en kedja eller ett rep» (Vbm 1458). Åjtte museum i Jokkmokk har åtskilliga klampar (*hinderklamp*) i sina samlingar, och de som avbildas i de digitaliserade samlingarna visar att de kunde ha olika utseenden, bl.a. finns ett klykformigt stycke av björk, som hängdes i en halsrem (AJ 1114, AJ 1185, Etn: 33.14.91, Jm 1522). Som framgått av uppteckningar kunde även renhorn användas. De redovisade språkliga beläggen bekräftar att hinderdon kring hundens hals har använts inom hela det samiska området.

Även bland finnarna i Tornedalen användes *kulppu*, en stor träklubba, för att hindra hund från att springa och skrämna renar. *Kulppa* eller *kulppo* finns förutom i meänkieli också i det riksfinska språket (Itkonen & Kulonen 1992 s. 432, jfr Hofirková 2010 s. 55). Det är förmodligen ett svenskt låneord ('klubba').

BOFASTA OCH SAMER

Det var emellertid inte bara samernas hundar som behövde stävjas i renskötselområdet, även de bofastas hundar kunde utgöra ett problem, när samerna passerade med sina renhjordar (Johansson 1967 s. 332, Thorsen 2001 s. 281). Därför användes hinderdon även för böndernas hundar (Collinder 1953 s. 120). När fjällsamerna kom med sina renar förbi nybyggarsamhällena hände det att hundarna anföll och dödade renar. Inte nog med att de rev, bet och dödade renar, framhöll Pirak (1932 s. 79–80), utan hundarnas angrepp på dräktiga vajor kunde även framkalla missfall. På 1860-talet klagade därför fjällsamer till landshövdingen i Norrbotten om att sådana inci-

denser inträffade när de vandrade genom norskt område med sina renar. Därför utfärdades 1864 ett påbud om att de bofastas hundar skulle vara, som det heter »klubbede», det vill säga försedda med en klubba, varigenom de var ur stånd att hinna upp och bita renarna (Cajanus 1870 s. 87–88).

Detta återkommer senare i renbeteslagstiftningen. I 1928 års svenska renbeteslag stadgas om hundar som ofredade samernas renar. I § 38 heter det att under den tid som samerna uppehöll sig med sina renar i en trakt där bete var tillåtet skulle gårdarnas hundar vara i band eller instängda, och om de inte var det, skulle de vara försedda med klubba, så länge renhjordarna vistades i området. En hund som jagade renar kunde avlivas genom lappfogdens eller polismyndighetens försorg (Cramér & Prawits 1970 s. 167, jfr s. 176).

I norra Norge är det fortfarande påbjudet att vallhundar, som inte arbetar med renhjorden, skall bära *čulku*, som definieras som »et treklubbe som knytttes fast i hundens halsbånd slik at hunden ikke klarer å komme seg langt avgå». I den lokala ordningsstadgan för Karasjok kommun finns fortfarande bestämmelser om sådan tillsyn av hunden. Bland annat heter det enligt ordningsstadgan § 20 rörande »Hundehål dog båndtvang» att på »gjeterhunder er det enten båndtvang eller påbudt med bruk av čulku i perioden 1.4. – 30.10» (NRK Sápmi 2008-04-08 Karasjok kommune).

DISKUSSION

Hundar må, som antropologen Claude Lévi-Strauss (1962 s. 247) har framhållit, i egenskap av domesticerade djur i människans omedelbara närhet, ej bilda någon egen gemenskap, utan utgör istället en integrerad del av människors samhälle. Hundar är, intygar Donna Haraway (2008 s. 33), oupplösligt förbundna med människors aktiviteter. Denna nära förbindelse mellan hund och människa ställs ofta på prov. Ibland handlar hundarna i samklang med oss, ibland inte. Trots nära band är relationen ojämlig och hundar har av mänskligheten behandlats mycket varierande i olika kulturella och sociala kontexter (Serpell 1995). Även om vi genom domesticeringsprocessen strävar efter att få bort djuret i hunden förblir den, som Serpell (1996 s. 175) understrukt, ett rovdjur vars beteenden människan försöker att på olika sätt anpassa till hennes behov genom domesticering, riktad avel, träning och olika styrmekanismer med hjälp av mekaniska hjälpmedel (ex. visselpipa, klicker, koppel, lina, hinderdon, stympningar). Hundens fostran kan ta sig många uttryck, men viktigt är förstås att den åsamkar de människor (eller deras egendom i form av boskap) som den utvecklar ett samspel med några skador (Anderson 1986). Anton Pirak (1933:80), som själv var renskötare och nomad, visar att även de egna hundarna kunde vara farliga för renarna. Om deras hundar var frispringande kunde de döda renkalvar. En »som river kalvar, slutar inte snart; om ingen är i hjorden, kan han döda tio, ja, ända till

trettio kalvar. En som river kalvar, gör nämligen ingenting annat än dödar». Rensköterna använde inte hunden sommartid för att den kunde skada kalvarna eller oroa hjorden, enligt Jonas A. Nenséns anteckningar (Fjellström 1986 s. 166). Hundens jaktegenskaper gjorde att den, om den var okopplad, lätt överskred de gränser som den skulle vistas inom.

Att lösspringande hundar kan vara ett rejält problem för vilt och boskap bekräftas av åtskilliga studier (Hughes & Macdonald 2013). Därför framför exempelvis svensk lagstiftning krav på att en hund ej får springa lös i skog och mark under tiden 1 mars till 20 augusti, även om kopplingstvång inte explicit påbjuds. I rennäringslagen (1971: 431) § 93 heter det däremot att när renar befinner sig inom ett betesområde, där renskötsel då är tillåten, ska hund i trakter som inte används i renskötseln »hållas i band eller instängd». Däremot sägs inget om klubba, såsom det gör i norska stadgar.

Att hinderdon historiskt förekommit över hela det samiska området där renskötsel bedrivits framgår tydligt av de många etnografiska och språkliga beläggen vi har redovisat. Uppenbarligen har det varit ett effektivt medel att begränsa hundars rörelse med, något som bekräftas av att likartade redskap använts i hela Eurasien och uppenbarligen redan för över 3000 år sedan. För hundarna har det förmodligen varit mindre behagligt och har till och med åsamkat dem smärta.

KÄLLOR OCH LITTERATUR

Källor

Bevarade föremål i Åjtte – svenskt fjäll- och samemuseum (Jokkmokk), British Museum (London), Nordiska museet (Stockholm) och Västerbottens museum (Umeå).

DFU: ULMA = Upppteckningar, Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala, Institutet för språk och folkminnen.

NRK Sápmi 2008–04–08.

Litteratur

Anderson, M., 1986: From predator to pet: social relationships of the Saami reindeer herding dog. I: *Central Issues in Anthropology* 6 (2). S. 3–11.

Balassa, I. & Ortutay, G., 1984: *Hungarian Ethnography and Folklore*. Budapest.

Beach, H., 1993: *A Year in Lapland: Guest of the Reindeer Herders*. Washington D.C.

Bergsland, K. & Magga, L. M., 1993: *Aarjelsaemien-daaroen baakoegærja*, Syd-samisk – norsk ordbok. Alta.

Björk, E. A., 1984: *Færøsk bygderet vol. 1. Husdyrbruget m.v.* Tórshavn.

Brøndegaard, V. J. 1992: *Folk og fæ: dansk husdyr etnologi vol. 2*. København.

Cajanus, A. 1870: *Våra nomader: framställning med en blick på nybyggesväsendet i Lappmarken*. Stockholm.

Collinder, B., 1943: *Lappisches Wörterverzeichnis aus Härjedalen*. Uppsala.

— 1953: *Lapparna: en bok om samefolkets forntid och nutid*. Stockholm.

- Cramér, T. & Prawitz, G., 1970: Studier i renbeteslagstiftning. Stockholm.
- Cserhalmi, N., 2004: Djuromsorg och djurmisshandel 1860–1925. Synen på lantbrukets djur och djurplågeri i övergången mellan bonde- och industrisamhälle. Hedermora.
- Drake, S., 1918: Västerbottenslapparna under förra hälften av 1800-talet. Uppsala.
- Fjellström, P., 1986: Samernas samhälle i tradition och nutid. Stockholm.
- Haraway, D., 2008: When Species Meet. Minneapolis.
- Hofirková, L., 2010: Saami loanwords in Finnish language. I: Ural-Altai Studies 1(2). S 39–66.
- Howitt, W., 1848: Visit to Edgeworthstown. I: The Eclectic Magazine: Foreign Literature 14. S. 57–61.
- Hughes, J. & Macdonald, D. W., 2013: A review of the interactions between free-roaming domestic dogs and wildlife. I: Biological Conservation 157. S. 341–351.
- Itkonen, E., Bartens, R. & Laitinen, L., 1986: Inarilappisches Wörterbuch vol. 1. Helsinki.
- Itkonen, E. & Kulonen, U.-M, 1992: Suomen sanojen alkuperä: etymologinen sanakirja vol. 1. Helsinki.
- Itkonen, T. I., 1958: Wörterbuch des Kolta- und Kolalappischen vol. 1. Helsinki.
- Johansson, L., 1967: Bebyggelse och folkliv i det gamla Frostviken. Uppsala.
- Kirkendall, R. S., 1989: The Harry S. Truman Encyclopedia. Boston.
- Kjellström, R., 2000: Samernas liv. Stockholm.
- Lewenhaupt, C. M., 1868: Fängsel för hundar. I: Svenska Jägarförbundets Nya Tidsskrift 6. S. 166.
- Lévi-Strauss, C., 1962: La pensée sauvage. Paris.
- Lindin, L. & Svanberg, I. 2013: Samernas hundar i äldre tid. I: Saga och Sed. Kungl. Gustav Adolfs Akademiens Årsbok 2012. S. 105–124.
- Lindin, L. & Svanberg, I. 2015: Fåhundar. I: Saga och Sed. Kungl. Gustav Adolfs Akademiens Årsbok 2014. S. 103–119.
- Løchen, R., 1932: Utvalg av lover for jord- og skogbruk. Oslo.
- Modig, J. 1945: Sed och osed i norrländsk kreatursskötsel. I: Svensk Veterinärtidsskrift 50. S. 71–90.
- Myrdal, J., 2012: Boskapsskötseln under medeltiden: en källpluralistisk studie. Stockholm.
- Nilsson, H., 1938: »Hilla får«. I: Kulturen: Årsbok 1937. S. 96–97.
- Pirak, A., 1933: En nomad och hans liv. Uppsala.
- Salvator, L., 1897: Die Balearen: Geschildert in Wort und Bild vol. 1. Würzburg.
- Sammalahti, P. & Morottaja, M., 1993: Inarinsaamelais-suomalainen sanakirja, Ohcejohka.
- SAOB = Svenska Akademiens Ordbok.
- Serpell, J., 1995: From paragon to pariah: some reflections on human attitudes to dogs. I: The Domestic Dog: Its Evolution, Behaviour and Interactions with People. Ed. J. Serpell. Cambridge. S. 245–256.
- Serpell, J., 1996: In the Company of Animals: A Study of Human-Animal Relationships. New York.
- Sjulsson, K., 1979: Minnen om Vapstenslapparna i början af 1800-talet upptecknade af O. P. Pettersson. Red. L. Bäckman & R. Kjellström. Stockholm.
- Spik, N. E. 1994: Lulesamisk ordbok. Jokkmokk.
- Strecker, L. & Svanberg, I., 2014: Dogs in the Arctic. I: Antarctica and the Arctic Circle: A Geographic Encyclopedia of the Earth's Polar Regions Vol. 1, ed. A. Hund. Santa Barbara. CA. S. 231–238.

- Styffe, C. G., 1864: Framställning af de så kallade grundregalernas uppkomst och tillämpning i Sverige intill slutet af sextonde århundradet, med anledning af den uppdiktade berättelsen om ett riksdagsbeslut på Helgeandsholmen år 1282. I: KVHAA Handlingar 24. S. 229–331.
- Svanberg, I. & Łuczaj, Ł., 2014: Activity contexts and biocultural domains: European studies of folk biology. I: *Pioneers in Ethnobiology*, eds. I. Svanberg and Ł. Łuczaj. Uppsala. S. 9–26.
- Svensk författningssamling 1971:437. Rennäringslag.
- Svensk författningssamling 2007:1150. Lag om tillsyn över hundar och katter.
- Svonni, M., 2013: Nordsamisk–svensk, svensk–nordsamisk ordbok. Karasjok.
- Szabó, M., 1970: Herdar och husdjur: en etnologisk studie över Skandinavien och Mellaneuropas beteskultur och vallningsorganisation. Stockholm.
- 1974: Tjudring. I: *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid*, vol. 18. Malmö. Sp. 409 – 412.
- Thorsen, L. E., 2001: *Hund! Fornuft og følelser*. Oslo.
- Tidström, A., 1891: *Resa i Halland, Skåne och Blekinge år 1756*. Lund.
- Zeuner, F., 1963: *A History of Domesticated Animals*. New York.
- Wiklund, K. B. 1894: *Kleine lappische Chrestomathie: mit Glossar*. Helsingfors.

Bynamnet *Drävle* i Altuna socken

Av Svante Strandberg

En by i den västuppländska socknen Altuna heter *Drävle*. Den har i senare tid omfattat 4 ¼ oförmedlade mantal (bek). Bland kulturintresserade har byns namn blivit bekant genom en runristning som bl.a. visar hur Sigurd Fafnesbane genomborrar draken på Gnitaheden. Drävlestenen flyttades på 1870-talet till den närbelägna gården Göksbo (SRI 9 s. 621 ff.). Se Karlinder 1924 s. 303 ff. om fornlämningar vid Drävle och Göksbo.

Äldre skrivningar av namnet *Drävle* är bl.a. (*in*) *dræwælle* 1341 3/6 u.o. A 8 f. 33 v. (SD 5 s. 42), (*i*) *dræffle* 1492 e. 29/9 u.o. [Simtuna hdstg] Strängnp or., *dræffla* b. 1500-t.? C 21 f. 12 och (*j*) *dreffle* 1517 7/5 Revelsta UUBp or.

Byn ligger vid östra stranden av Revelstasjön, en utvidgning av Örsundaån (T 11H NV, ek 11H 6c). Sjön har namn efter det historiskt kända godset Revelsta vid västra stranden. Där fängslades 1439 drotsen Kristiern Nilsson, farfars far till Gustav Vasa, av Karl Knutsson Bondes män.

Mellan Drävle och det söder därom belägna Eneby rinner ett obetydligt vattendrag österifrån ut i i Örsundaån. Denna bäck har Hugo Jungner (1924 s. 372 f.) tagit fasta på vid sin tolkning av *Drävle*. I toponymens förled kan han tänka sig fsv. *drif*, nsv. *drev* »i någon rimlig betydelse såsom 'sjödrev'» eller *drev* 'fågata, kreatursväg', men han föredrar att räkna med en motsvarighet till no. dial. *drevja* 'mjuk massa, röra' och sv. dial. *drävj(a)* f. 'sumpigt ställe på en myr, sumpig myr, en liten myrsänka'. Beträffande efterleden tvekar han mellan dativformen *vælle* av fsv. *valder* m. 'vall, fält' och fsv. **vædhil* m. 'vadställe'. Han antar att det fordom varit besvärligt att vid sjön ta sig över den ovannämnda bäcken mellan Drävle och Eneby. »Drävle betyder alltså möjligen 'vallen vid dypölen', men snarast 'det dyiga vadstället'», blir hans slutsats.

Jungners tydningsförslag är tänkvärt men inte oproblematiskt. Att dativformer kunnat »stelna» och inträda i nominativformens ställe är känt (se t.ex. Brylla 1987 s. 37 ff.), men det förefaller ändå vara minst lika naturligt att i efterleden se det avledda substantivet *vælle* n. (i fsv. *akervælle*) som att anta det fornsvenska *vælle* av *vall*; denna sistnämnda dativform kan i ortnamnet under en övergångsperiod ha uppfattats som *-vælle* n. och därmed bevarat sitt slutjudande *-e*. Väljer man att förbinda *Drävle* med fsv. **vædhil* bör man överväga ett fsv. **vædhle* m. eller n.

Det alternativ Jungner satt främst förutsätter att assimilationen *-dhl-* > *-ll-* (om vilken Noreen 1904 s. 222) hade inträtt redan 1341. De belägg som samlats i OAU:s medeltidsregister under uppslagsordet **vædhil* tyder inte på att assimilationen i fråga varit vanlig i ortnamnselementet **vædhil* under 1300-talet. Ett *-vælle* n. 'vall' ter sig säkrare från ljudhistorisk synpunkt. I *Drävle* kan *-vælle* alternativt tänkas vara förkortning av ett sammansatt appellativ, t.ex. **torrvælle* 'torr mark i motsats till sjöstranden' (om vilket Hellberg 1950 s. 75 f.).

Vid utloppet av den bäck som Jungner dragit in i diskussionen kan det säkerligen ha varit sankt. I området kring Drävle finns dock en mer dominerande naturformation för vilken forntida sumpighet kan ha varit ett framträdande kännetecken. Det formellt sekundära namnet *Revelstasjön* (*Räffwelsta Siön* 1688 LSA T 8:30–34; LSA T 1–10:1 från 1727: *Alltuna Siön*) kan inte gärna antas vara det tidigast använda om detta vatten. Med tanke därpå ligger det nära till hands att överväga ett nu försvunnet forntida namn på sjön i bynamnet *Drävle*. En sådan hydronym kan sjölvfallet ha existerat långt innan den kom att ingå i namnet på en intilliggande ägomark eller terräng (eller möjligt direkt i bebyggelsenamnet *Drävle*).

Underrättelser om Revelstasjön kan inhämtas hos Karl Alexis Karlinder (1924 s. 268 ff.). Han meddelar bl.a. att sjöns strandmark ibland översvämmas vid högt vattenstånd. Den hade större utbredning före en nivå-sänkning på 1870-talet. »Före sjösänkningen utgjordes norra delen av sjön av ett grunt vatten, vari växte rikligt med fräken (*Equisetum*-arter), vadan detta område kallades 'fräkenbotten'.» Över den sank marken på sjöns norra och södra sida låg gångbroar, Billersta spänger respektive Eneby eller Revelsta spänger. Ett område vid sjön »var före sjösänkningen på 1870-talet delvis ständigt vattensjukt och delvis lidande av översvämningar höst och vår». På glk Aa 15 (1865) utvisas Revelstasjön omgiven av svämmler på alla sidor.

Ett forntida namn på Revelstasjön åsyftande lerig och vegetationsrik grund botten och sumpig strandmark ter sig topografiskt tilltalande. Denna hydronym kan ha haft formen fsv. **Drævi*, *-ia* m. eller **Drævle* m.

Ett sjönamn **Drævi* m. kan vara bildat till ordet *drav* (se därom nedan) men också till det av Jungner anförda dialektordet *drävj(a)* f. Det sistnämnda behandlas av Staffan Wiklund (1992 s. 124 ff.). Från Ångermanland redovisar han betydelser som 'sumpigt ställe', 'vattensjuk mark', 'dyig strandbotten', 'vattensjukt lerigt flackland' och 'odlat område med vattensjuk, »blöt» mark' och från Övre Norrland bl.a. 'sankt ställe på en myr' och 'sumpigt område'. Wiklund framhåller (s. 129) att drävjor ofta förknippas med växtlighet; det kan vara fråga om starr, fräken och gräs. Se även Bucht 1939 s. 93 f. och Lidén 1941 s. 86 f. om *drävj(a)* f. 'sumpigt ställe'. I betydelsen 'blandning av mjöl och vatten e.d. som djurfoder' el. likn. är *drävja* f. känt från olika håll (SAOB D 2241, Lidén 1941 s. 86). Under *drevje* f. »tjukk mørje el røre», »meiska malt» m.m. redovisas i Norsk ordbok (2 sp. 111) bl.a. innebörden »myrgjörme».

Ljudhistoriskt möjlig är en utveckling från **Dræviavælle* (’vallen, fältet vid sjön Drævi’) till ett **Drævavælle* eller **Drævevælle*, som genom haplogologisk synkope lätt har kunnat ge *Drævælle*, vilket sedermera blivit tvåstavigt. Se Noreen 1904 s. 295 om *-ia-* > *-a-* i mindre betonad ställning (jfr Strandberg 2014 s. 44 beträffande vissa ortnamnsexempel) och Hesselman 1948–53 s. 161 ff. om penultimareduktion i trestavingar på vokal (med bl.a. exemplet *Drävle* s. 162).

Det välbekanta ordet *drav* n. uppvisar betydelser som gjort ordet väl ägnat att beskriva naturlokaler av visst slag: sv. *drav* ’avfallsprodukt vid ölbrygd, mäske’, sv. dial. *drav* ’mjölblandning åt svin och höns’, fvn. *draf* ’avfall, boss’, nyisl. *draf* ’mäske, drägg’, no. *drav* ’mäske, drägg’, da. *drav* ’drank, mäske’. Elof Hellquist (1948 s. 153) tänker sig en grundbetydelse ’grumlig (vätska)’ o.d.; Harald Bjorvand och Fredrik Otto Lindeman (2007 s. 181 f.) ansätter en gammal germansk form med innebörden ’avfall, bottensats’. Det semantiska steget mellan grumligt, sörjigt vatten och ord för mäske, drank eller mjölkkrätter av olika slag har inte varit långt; i estlandssvenskan föreligger *drav* n. med betydelsen ’kärr, sumpmark’ (se Bucht 1939 s. 93 f. om detta *drav* och jyll. *drav* ’sumpmark, mosse’; jfr Lidén 1941 s. 86 ff.).

I olika nordiska hydronymer har *drav-* och *dräv-* antagits åsyfta sumpighet, orent vatten e.d. Ett sådant fall är det småländska sjönamnet *Draven* i socknarna Bredaryd, Reftele och Ås; se Hellquist 1903–06 1 s. 93, där författaren uppger att vattenlokalen i ett äldre topografiskt arbete sägs vara »om sommaren nästan helt ock hållet öfverväxt med vass, nate ock flottgräs». Sjönamnet *Draggen* i Leksands socken, Dalarna, återförs på ett **Dravughe* (*sior*) innehållande ett till *drav* ’svinföda; mjölkblandning; mäske’ bildat adjektiv **dravugher* (Lidén 1950 s. 86, SODal 7 s. 67 f.). Se vidare Indrebø 1929 s. 7 ff. (*Drammen*), Stähle 1946 s. 257 ff. (*Drevinge* m.m.), Kousgård Sørensen 1968 s. 319 f. (**Drafi*), Strid 1981 s. 12 f. (*Drevviken*) och NSL s. 124 f. (*Drammen*, *Drevja*).

Ord för vätskor eller mer eller mindre flytande föda har sålunda ansetts kunna ingå i vattennamn. Se vidare Strandberg 1991 s. 33 ff. med nordiska exempel (bl.a. no. *Myssmørputten* och fsv. *Mielka*, oblik form av **Mielke*) och litteraturhänvisningar. Det sörmländska sjönamnet *Mäskaren*, liksom *Revelstasjön* brukat om en åutvidgning, sammanhänger snarast med ordet *mäsk* (s. 33); jfr Rietz 1867 s. 456 (»Sjön ä mäskiger») och, om ett *Mäskträsk* i Österbotten, Karsten 1921 s. 257. Förleden i bynamnet *Skärholmen* (äldre *Skyr-*), Bottna socken, Bohuslän, antas i OGB 16 (s. 9) innehålla det fornnordiska *skyr* n. ’sur, löpnad mjölk’: »Stranden av Bottnajorden är vid Skärholmen ännu i dag tidvis så gytjtjig, att man ej kan gå där; den kallas *Skärholmleran*. Det slammiga vattnet har tydl. liknats vid löpnad mjölk.»

Bildningar samhöriga med *drav* är *dravel* (fsv. *drafl* n. ’uselhet, smörja’, fda. *dravel* ’orenlighet’), i dag med abstrakt syftning, och fvn. *drafli* m.

»dravle (mjølkerett)», nisl. *drafli* m. 'ystad mjölk', no. *dravle* m. »matrett av ostemasse og myse, fløte og lign.» Se Torp 1919 s. 70, Hellquist 1948 s. 153 f., Magnússon 1989 s. 122 f., Bjorvand & Lindeman 2007 s. 181 f. Uppmärksamhet vid tolkningen av *Drävle* förtjänar gotl. *dravel* »det ut-tåigda efter brygd; mäske som man ger korna eller hönsen» (Gotl. ordb.) och det norrländska dialektordet *dravel* n. 'särskilt surt och sumpigt ställe i en myr' (se vidare om detta nedan). Ett om Revelstasjön använt, med *-ian*-suffixet bildat fsv. **Drævle* m. kan närmast ha utgått från en *-l*-avledning till *drav* n. 'drägg, bottensats, mäske' e.d.

Utvecklingen från ett **Drævlavælle* till *Drævælle* kan förstås på olika sätt. Efter naurlig försvagning av den andra stavelsens *a* kan **Drævlevælle* ha givit *Drævælle* genom dissimilatorisk synkope (*-le- : -le*). En tänkbar process är **Drævlevælle* eller **Drævlvælle* > **Drævelvælle* (jfr Noreen 1904 s. 266 f. och, om utvecklingen av intervokaliskt *-vl-*, Hesselman 1948–53 s. 83 f.) > *Drævælle* (haplogisk synkope). Bynamnet *Revelsta* helt nära Drävle (*de reflestum* 1345 13/2 Sjöholm SRAp or., SD 5 s. 408) skrivs 1460 *reffwelstade* (12/2 Revelsta SRApp I or.). Av ljudhistoriskt intresse i samband med *Drävle* är också det uppländska sockennamnet *Tegelsmora* (*de tighlismoru* 1282 10/3 Uppsala SRAp or., SD 1 s. 594 men *i tigilsmora* 1452 14/9 Örby SRAp or.) och det uppländska gårdnamnet *Vigelsjö* i Norrtälje (*viighlisø* 1364 5/10 u.o. Sävstahp or., SD 8 s. 582 men *wigilsø* 1418 15/1 Frötuna ting SRAp or., SDns 3 s. 297 or.). För bynamnet *Hagelstad* i Skärkinds socken, Östergötland, redovisas i SOÖg 17 (s. 57 f.) skrivningen *haghlastadhom* 1366 men *haghelstadhum* 1377. Tidiga belägg för det sörmländska bynamnet *Töversta* i Helgesta socken är *thøfristum* 1380 12/7 hdstg SRAp or. och *tøirstom* 1380 12/7 hdstg SRAp or.; även i det fall *haghla-* och *thøfri-* är så kallade »omvända» skrivningar kan exemplen antyda något om behandlingen av intervokaliskt *-ghl-* respektive *-vr-*.

Om *Drävle* är bildat med ett appellativ i förleden, kan detta ha varit ett **drævil* m. eller **drævle* m. 'sumpig mark, sumphål' e.d. I SOVn 1 s. 14 håller Torsten Bucht för möjligt att bebyggelsenamnet *Dravle* i Hemsö socken, Ångermanland, innehåller dialektordet *dravel* n. 'särskilt surt och sumpigt ställe i en myr; oländigt, stenigt ställe'. Ett **Drævelvælle* har lätt kunnat reduceras till *Drævælle*.

Skulle det vara så att den mellersta vokalen i *dræwælle* 1341 är sekundärt inskjuten, kunde bynamnet *Drävle* som osammansatt tänkas återgå på en primär (**Drævle* 'den sumpiga sjön') eller sekundär (till ett **drævle* 'sumpmarken') namnbildning med suffixet *-ian-* eller på ett runsv. **Drævil* m., som först efter den nordiska omljudstidens slut erhållit plural form. I en trestavig form kan det slutljudande *-a* tidigt ha försvagats och kommit att skrivas *-e*; det slutljudande *-e* i *Drävle* kan också bero på anslutning till ordet *vælle* n. Se Strandberg 1991 s. 187 n. 4 om inskottsvokaler med en mängd litteraturhänvisningar. Tänkbart men osäkert är alternativet att ett vokalskott i *Drævælle* beror på differentiation, en strävan att undvika

annan förändring av *-vl-*; jfr Hesselman 1948–53 s. 344 ff. och, beträffande *-vl-* > *-ghl-*, Strandberg 2007 s. 200 f. och se t.ex. Elmevik 1994 s. 263 ff. om differentiation.

Så en sammanfattning. Bynamnet *Drävle* kan innehålla ett appellativ, t.ex. **drævle* m., **drævil* m. eller *drävja* f. ’sumpmark’ e.d., men det är mest tilltalande att ur byns namn rekonstruera ett forntida sjönamn, eftersom den intilliggande Revelstasjön, ett centralt inslag i bygdens topografi, rimligtvis en gång har burit ett annat namn än det nutida och utmärkts av sumpighet. Hydronymens form kan ha varit **Drævle* m. eller **Drævi* m. Efterleden i *Drävle* kan innehålla ett med *vad* ’vadställe’ samhörigt ord, men alternativet *-vælle* n. ’vall, fält’ framstår som säkrare.

KÄLLOR OCH LITTERATUR

- A 8 = Registrum ecclesie Upsalensis. Riksarkivet. (Se betr. dateringen Göran Dahlbäck, Uppsala domkyrkas gods innehav med särskild hänsyn till perioden 1344–1527 (1977) s. 6 ff.)
- bek = Beskrifning till Konzeptkartan öfver Simtuna härad. 1916. Stockholm.
- Bjorvand, Harald & Lindeman, Fredrik Otto, 2007: Våre arveord. Etymologisk ordbok. Revidert og utvidet utg. Oslo. (Instituttet for sammenlignende kulturforskning. Ser. B. Skrifter 105.)
- Brylla, Eva, 1987: Singular ortnamnsböjning i fornsvenskan. Starkt böjda namn med utgångspunkt från sörmländskt material. Uppsala. (Skrifter utg. genom Ortnamnsarkivet i Uppsala. Ser. B. Meddelanden 6.)
- Bucht, Torsten, 1939: Norrländska och tröndska dial. *drol, dröl, dröla*. I: Meijerberg arkiv för svensk ordforskning 2. Göteborg. S. 85–98.
- C 21 = Jordebok över fru Gunhild Johansdotters (Bese) arvegods och hennes mans, herr Erik Turessons (Bielke), arvegods i Skåne och Blekinge. (På första sidan åretalet 1514.) Riksarkivet.
- ek = ekonomisk karta.
- Elmevik, Lennart, 1994: Ett tidigt fall av differentiation? I: Språkbruk, grammatik och språkförändring. En festskrift till Ulf Teleman 13.1.1994. Lund. S. 263–267.
- glk = geologisk karta (Sveriges geologiska undersökning).
- Gotl. ordb. = Gotländsk ordbok på grundval av C. & P. A. Säves samlingar redigerad av G. Danell (a–ba-), A. Schagerström (be–ben) & Herbert Gustavson. 1918–45. Uppsala(–København). (Skrifter utg. genom Landsmålsarkivet i Uppsala. Ser. A. 2.)
- Hellberg, Lars, 1950: Inbyggarnamn på -karlar i svenska ortnamn 1. Uppsala. (Skrifter utg. av Kungl. Gustav Adolfs Akademien 21:1. Studier till en svensk ortnamnsatlas 6.)
- Hellquist, Elof, 1903–06: Studier öfver de svenska sjönamnen, deras härledning och historia [1–6]. Stockholm. (Bidrag till kännedom om de svenska landsmålen och svenskt folkliv 20:1–6.)
- 1948: Svensk etymologisk ordbok. 3 uppl. Lund.
- Hesselman, Bengt, 1948–53: Huvudlinjer i nordisk språkhistoria. Uppsala–Stockholm–Oslo–København. (Nordisk kultur 3–4.)
- Indrebø, Gustav, 1929: Stadnamn fraa Oslofjorden. Oslo. (Skrifter utg. av Det Norske Videnskaps-Akademi i Oslo 2. Hist.-filos. klasse 1928:5.)

- Jungner, Hugo, 1924: Altuna sockens ortnamn såsom vittnesbörd om bebyggelsens utveckling. I: Upplands fornminnesförenings tidskrift 9. S. 365–375.
- Karlinder, K. A., 1924: Altuna socken under förhistorisk tid. I: Upplands fornminnesförenings tidskrift 9. S. 263–338.
- Karsten, T. E., 1921: Svensk bygd i Österbotten nu och fordom. En namnundersökning. 1. Naturnamn. Helsingfors. (Skrifter utg. av Svenska litteratursällskapet i Finland 155.)
- Kousgård Sørensen, John, 1968: Danske sø- og ånavne 1. A–D. København. (Navnestudier udg. af Institut for Navneforskning 6.)
- Lidén, Evald †, 1941: Anteckningar till svensk och nordisk ordhistoria. I: Meijerbergs arkiv för svensk ordforskning 3. Göteborg. S. 74–106.
- Lindén, Bror, 1950: Dalska namn- och ordstudier gällande särskilt Mora tingslag och Österdalsområdet. 1. Serieordnade smärre studier 2. Stockholm. (Svenska landsmål och svenskt folkliv B 55.)
- LSA = Lantmäteristyrelsens arkiv (numera i Riksarkivet).
- Magnússon, Ásgeir Blöndal, 1989: Íslensk orðsifjabók. Reykjavík.
- Noreen, Adolf, 1904: Altschwedische grammatik mit einschluß des altgutnischen. Halle. (Sammlung kurzer grammatiken germanischer dialekte 8. Altnordische grammatik 2.)
- Norsk ordbok. Ordbok over det norske folkemålet og det nynorske skriftmålet. 2. Dokument-flusken. Oslo. 1978.
- NSL = Norsk stadnamnleksikon. Red. av Jørn Sandnes & Ola Stemshaug. 4. utg. 1997. Oslo.
- OAU = Ortnamnsarkivet i Uppsala (numera i Institutet för språk och folkminnen).
- OGB 16 = Ortnamnen i Göteborgs och Bohus län 16. Ortnamnen i Kville härad. 1945. Göteborg.
- Rietz, Johan Ernst, 1867: Svenskt dialekt-lexikon. Ordbok öfver svenska allmogenspråket. Malmö–Köpenhamn–Leipzig–London.
- SAOB = Ordbok över svenska språket utg. av Svenska Akademien. 1898 ff. Lund.
- SD = Svenskt diplomatarium. [Numera:] Utg. av Riksarkivet. 1–. 1829 ff. Stockholm.
- SDns = Svenskt diplomatarium [ny serie] från och med år 1401. Utg. af Riks-archivet. 1–. 1875 ff. Stockholm.
- SODal 7 = Bergfors, Erik Olof, 2001: Ortnamnen i Dalarnas län 7. Leksands kommun. Bebyggelsenamn. Uppsala. (Skrifter utg. av Språk- och folkminnesinstitutet. Namnavdelningen. Ser. A. Sveriges ortnamn.)
- SOVn 1 = Bucht, Torsten, 1955: Ortnamnen i Västernorrlands län 1. Ångermanlands södra domsagas tingslag. Territoriella namn. Uppsala–Köpenhamn. (Skrifter utg. genom Ortnamnsarkivet i Uppsala. Ser. A. Sveriges ortnamn.)
- SOÖg 17 = Franzén, Gösta, 1986: Ortnamnen i Östergötlands län 17. Skärkinds härad. Bebyggelsenamn. Uppsala. (Skrifter utg. genom Ortnamnsarkivet i Uppsala. Ser. A. Sveriges ortnamn.)
- SRAp = pergamentsbrev i Riksarkivet.
- SRApp = pappersbrev i Riksarkivet.
- SRI 9 = Wessén, Elias & Jansson, Sven B. F.: Upplands runinskrifter 4:1. Text. 1953–58. Stockholm. (Sveriges runinskrifter 9.)
- Strandberg, Svante, 1991: Studier över sörmländska sjönamn. Etymologi, namnbildning och fornutveckling. Uppsala. (Skrifter utg. genom Ortnamnsarkivet i Uppsala. Ser. B. Meddelanden 8.)
- 2007: *Weffle siön* och *Vegern*. Något om ljudförbindelserna *-ghl-* och *-vl-*. I: Från drasut till brakknut. Studier tillägnade Gerd Eklund på 65-årsdagen den 23 oktober 2007. Red.: Maj Reinhammar (huvudred.), Lennart Elmevik & Kristina

- Hagren. Uppsala. (Meddelanden från Sällskapet för svensk dialektologi 1.) S. 198–205.
- 2014: *Nödesta (Nedersta)* i Västerhaninge. I: Ortnamnssällskapet i Uppsala års-skrift. S. 43–49.
- Strid, Jan Paul, 1981: Ortnamnen i Huddinge. Huddinge. (Huddinges historia 1.)
- Strängnp = pergamentsbrev i Roggebiblioteket, Strängnäs (tidigare: Strängnäs stifts- och läroverksbibliotek).
- Ståhle, Carl Ivar, 1946: Studier över de svenska ortnamnen på -inge på grundval av undersökningar i Stockholms län. Uppsala. (Skrifter utg. av Kungl. Gustav Adolfs Akademien 16. Studier till en svensk ortnamnsatlas 3.)
- Sävstahp = pergamentsbrev i Sävstaholmssamlingen. Riksarkivet.
- T = Topografisk karta över Sverige (Terrängkartan).
- Torp, Alf, 1919: Nynorsk etymologisk ordbok. Kristiania.
- UUBp = pergamentsbrev i Uppsala universitetsbibliotek.
- Wiklund, Staffan, 1992: Våtmarksord i lulemålen. En ordgrupp sedd ur informant- och intervjuarperspektiv. Umeå. (Diabas. Skrifter från den dialektgeografiska databasen inom Institutionen för nordiska språk vid Umeå universitet 3.)

Akademien granskar...

RELIGIONSVETENSKAP

Vi skall här inte ägna oss så mycket åt aktuella frågor i den allmänna religionshistorien utan – i linje med Akademiens ansvarsområden – uppmärksamma studiet av Nordens förkristna religioner.

ANDERS HULTGÅRD:

Völuspá och förkristen mytologi – ett aktuellt forskningsproblem

VÖLUSPÁ OCH FÖRKRISTEN MYTOLOGI

Som bekant bygger vår kunskap om fornskandinavisk mytologi främst på edda-diktningen, särskilt den del som går under beteckningen 'gudadikter'. Hur mycket av denna mytologi Snorre Sturlasson haft tillgång till som går utöver det som de till oss bevarade dikterna förmedlar, är en fråga som man ger olika svar på. Det förefaller dock rimligt att anta att han känt till mer av den än vi gör i dag. I Gylfaginning (kap 27) citerar han exempelvis två rader ur en nu förlorad dikt om Heimdall vars titel, Heimdalargald, han även anger.

Alla som sysslar med skandinavisk förkristen religion är dock ense om att den viktigaste källan är Völuspá. Det är den enda tidiga text som ger en samlad bild av mytologin, från skapelsen till världens undergång och förnyelse. Men det sker i en mycket allusiv form, sierskans spådom framförs i korta, antydande utsagor som avlöser varandra i en snabb rytm. Völuspá förutsätter att åhörarna kände till de myter som dikten bara anspelar på.

Jag skall belysa några aktuella tendenser i studiet av skandinavisk mytologi utifrån uppfattningar om Völuspá. I blickfånget står det tema som den senare halvan av dikten handlar om, nämligen undergång och förnyelse. Det religionshistoriska problemet kring dikten kan man formulera på följande sätt:

Är Völuspá det första uttrycket för en sammanhängande ragnaröksmyt skapad under kristet inflytande eller är den ett nedslag av en redan existerande skandinavisk tradition om världens undergång och förnyelse? Denna frågeställning dyker upp hos nästan alla forskare som sysslat med Völuspá.

Det går att urskilja tre huvudlinjer i tolkningen av Ragnarök och Völuspá. Den första företräds av så kända namn som Axel Olrik och Gustav Neckel. Här tänker man sig att ragnaröksmyten har uppstått genom en sammansmältning av skilda mytmotiv vilka även har olika ursprung. Förutom tanken på ragnaröksmytens sammansatta karaktär är det också gemensamt för anhängarna av denna forskningslinje att de inskränker det kristna inflytandet till enstaka motiv eller till utsmyckande detaljer. Detta betyder inte att resten av motiven skulle vara inhemska skandinaviska, utan flera av dem, menar man, stammar från annat håll.

**

Den andra tolkningslinjen försöker förstå föreställningen om Ragnarök i Völuspá som ett nedslag av en gemensam indoeuropeisk myt. En föregångare här var faktiskt Viktor Rydberg, som i sina studier av germansk mytologi från 1880-talet drar in jämförelsematerial både från iransk och indisk religion, och han har dessutom varit överraskande väl insatt i dåtidens forskningsläge. Det stora namnet i denna tolkningslinje är emellertid Georges Dumézil som i samarbete med Stig Wikander särskilt lyfte fram den episka traditionen i Indien, vilken enligt deras uppfattning erbjöd de bästa parallellerna. De båda skrev sina viktigaste arbeten på 1950- och 1960-talen.

Den indoeuropeiska forskningstraditionen behåller sin aktualitet. Temat »den sista striden» i komparativt perspektiv har varit föremål för flera artiklar i *Journal of Indo-European Studies* och det är intressant att iaktta den centrala roll som ragnaröksmyten här spelar. Så här uttrycker sig Steven O'Brien i sitt bidrag:

Of the various versions of the eschatological battle in Indo-European, Ragnarök is the undisputed *locus classicus* of this theme.

Den typ av jämförande forskning man bedriver i dessa artiklar är inte etymologisk-onomastisk grundad, utan bygger på likheter i myternas struktur, alltså i stort samma linje som Dumézil och Wikander företrädde. Den har inte samma tyngd som de mytiska överensstämmelser man kan påvisa utifrån studiet av det indoeuropeiska formelspråket.

Den tredje huvudlinjen som jag skall ägna mest uppmärksamhet betraktar *Völuspá* och ragnaröksmyten som tillkomna under ett mer eller mindre starkt kristet inflytande. Jag tar min utgångspunkt i ett antal nyare studier som behandlar detta ämne. Det är Ursula Dronkes utgåva från 1997 av mytologiska eddadikter, en artikel av Michael Schulte om Völuspá från 2007, en bok av Christopher Abram om fornskandinavisk religion från 2011, och samlingsverket *The Nordic Apocalypse. Approaches to Völuspá and Nordic Days of Judgement* som kom ut 2013 under redaktion av Terry Gunnell och Anette Lassen. Till det kommer de mycket utförliga inledningarna i den nya

utgåvan av eddadikterna i serien Isländsk Fornrit från 2014, som ombesörjts av Jónas Kristjánsson och Vésteinn Ólason.

I sin mest radikala form tänker sig föreläsarna för denna forskningslinje att det inte fanns någon sammanhängande ragnaröksmyt förrän kristendomen kom. Ingen vill i dag gå så långt som Sophus Bugge och se hela den förkristna mytologin enbart som en osjälvständig efterbildning av kristna och senantika föreställningar. Men när det gäller Völuspá och Ragnarök tycks flera forskare i dag vara på väg åt det hållet.

Holländaren Kees Samplonius tillhör den radikala falangen och menar att Völuspá diktades av en kristen som ville visa att den gamla religionen i sig bar fröet till sin egen undergång och att något nytt måste komma. I dikten ingår tre motivgrupper som också har olika ursprung. De inhemska, germanska elementen utgör ett fåtal, egentligen bara gudanamn som Oden, Tor och Frigg. Sedan finns det även enstaka folkloristiska motiv såsom odjuret som slukar solen och månen. Den största gruppen utgörs emellertid av kristna element som vunnit insteg i den gamla religionen före det officiella kristnandet. När Völuspá kom till, hade dessa element redan fått en så stark skandinavisk prägel att diktaren kunde se tillbaka på dem som en del av den pagana kulturen. Enligt Samplonius har gestalter som Loke, Fenrisulven, Surt, möjligen även Heimdall sitt ursprung i kristen föreställningsvärld. Allt detta stoff satte sedan Völuspás diktare in i en överordnad kristen struktur och många av motiven fick nu även en ny innebörd genom en typologisk tolkning.

Michael Schulte har ett annorlunda grepp och analyserar Völuspá i ljuset av klassisk och medeltida retorik. Diktaren, en kristen, har varit väl bevärdad i denna retorik och har samlat ett antal pagana mytelement som han ordnat och strukturerat om efter mönster av klassisk och medeltida typologi. Enligt Schulte opererar diktaren med en överordnad gudom, en Kristus-konfiguration, kallad *hinn ríki* »den mäktige» i strof 65 och en uppsättning halv-gudar, vilka utgörs av asar och vaner.

En annan forskare som lika tydligt sätter in Ragnarök och Völuspá i ett kristet sammanhang är Pétur Pétursson. Väsentliga motiv såsom den sista striden mellan goda och onda makter, den gamla världens undergång, en ny jord och himmel pekar mot kristen eskatologin. Völuspá är en synkretistisk dikt vars syfte skulle vara att visa på en väg ut ur övergångstidens sociala och religiösa kris. Med författarens egna ord: «Völuspá presents the Christian religion as the solution to the cultural and social problems». Han lägger i sin argumentation stor vikt på inflytandet från den kristna ikonografien, särskilt de byzantinska och keltiska framställningarna av Yttersta Domen, vilka säkerligen varit kända av vikingatidens skandinaver. Fynd av träpaneller från den äldsta katedralen i Hólar och andra ställen vittnar om att Domedags-scener fanns avbildade i de tidigaste kyrkorna på Island.

En tendens i de nyare tolkningarna av ragnaröksmyten är att ta upp och vidareutveckla Anton Christian Bangs idé från 1879 om de Sibyllinska

Oraklen som förebilden för *Völuspá*. Så gör Kees Samplonius, Pétur Pétursson, Gro Steinsland och Karl G. Johansson i sina tolkningar. Den sistnämnde framhåller *Völuspás* beroende av medeltida kristen apokalyptik, tydliga paralleler finner han i den text som kallas den Tiburtinska Sibyllan, och som i olika latinska versioner spreds över Europa. Denna text är en utlöpare av de senantika Sibyllinska Oraklen, som i sin bevarade form utgör en samling av judiska och kristna profetior med stark apologetisk prägel. Johansson är försiktig i sina slutsatser om tid och miljö för *Völuspás* tillkomst men lutar ändå åt en sen datering av dikten och att den ursprungligen avfattades i en kristen miljö runt mitten av 1100-talet.¹

Steinsland pekar tydligare ut vilka delar av *Völuspá* som med all sannolikhet härrör från kristendomen. Själva »ragnarök», gudarnas och världens undergång har nog växt fram i den förkristna kulturen men det hon kallar »myten om framtiden», stroferna 59 till 65, är en innovation som kom med kristendomen. Så förhåller det sig även med antropogonimyten där Ask och Embla återspeglar Bibelns Adam och Eva, och med bilden av världsträdet som liksom i Bibeln symboliserar världens historia, och det möjliga *imago dei* motivet i strof 18 där Oden, Höner och Lodurr ger liv och färg åt det första människoparet.

I andra studier sidan möter man emellertid tanken att *Völuspá* i grunden bygger på skandinavisk mytologi men med starka, kristna inslag. John McKinnell hävdar att skildringen av Ragnarök är beroende av Uppenbarelseboken och det avsnitt i evangelierna som går under namnet «den synoptiska apokalypsen». Om den skandinaviska bakgrunden uttrycker han sig på följande sätt:

at least some elements of this impressive and intriguing poem genuinely come from the imagination of a pre-Christian poet, although he or she must have had some contact with Christian ideas. (McKinnell s. 108).

Christofer Abram menar att ragnaröksmyten, i den sammanhängande form *Völuspá* är den första att ge den, är ett uttryck för ett samhälle som hamnat i kris genom den inträngande kristendomen (Abram 2011, särskilt s. 157–169).² *Völuspá* har kommit till i en situation då både den gamla mytologin och kristen tro var levande realiteter i samhället. Dikten och därmed ragnaröksmyten har också tagit starka intryck av kristna föreställningar. Förutom strof 65 om den mäktiges kommande från ovan pekar Abram på den betydelse dikten tillmäter moraliska frågor och tanken på straff och belöning i den andra världen. Det starka fatalistiska drag som vilar över *Völuspás* framställning, och som gör att diktaren ser gudarnas undergång som

¹ »My suggestion is that much points in the direction of a later dating of *Völuspá* and that the poem was originally composed within a Christian milieu in the mid-twelfth century» (s. 180).

² Ch. Abram, *Myths of the Pagan North. The Gods of the Norsemen*. 2011, särskilt s. 157–169.

oundviklig för att något nytt och bättre skall komma i stället. Dikten i sig är avgjort «hednisk», samtidigt som den vill visa på den gamla religionens begränsningar och till och med kan se fram emot dess upplösning. *Völuspá* kan läsas som en sista rit för den skandinaviska «hedendomen». Med Abrams egna ord:

If *Völuspá* can be read as a performance of the last rites for Scandinavian paganism, it also offers the hope that what comes next will be a better world, a new golden age. It is both a deeply and intrinsically pagan poem and one that recognizes paganism's limitations and looks forward to its downfall: this may be the end of the world as we know it – it seems to say – but that is not necessarily a bad thing (S. 168.)

Man har dock svårt att förstå varför en diktare skulle ta upp så mycket skandinavisk mytologi utan polemiska ansatser enbart i syfte att visa på den gamla religionens oundvikliga upplösning.

En ur religionshistorisk synpunkt rimligare uppfattning företräds av två isländska forskare. I inledningen till *Völuspá* i den nya utgåvan av eddadikterna skriver Vésteinn Ólason att

dikten visar stor kännedom om gammal tro och mytologi och ett stort intresse för gudarnas öden och därmed även världens i ljuset av den gamla religionen. Detta skapar en stark förmimelse av att skalden varit icke-kristen (*heidit*) eller åtminstone varit bekant med levande hedendom i sin ungdom och blivit djupt påverkad av denna erfarenhet. Samtidigt är det klart att mycket i dikten, såsom den är bevarad, vittnar om bekantskap (*bekking*) med kristendomen och likaså, direkt eller indirekt, med kristna texter. Eddukvæði I s. 134 (min övs.).

I spørsmålet om *Völuspás* ålder riktar utgivarna kritik mot den sena dateringen och bestämmer närmare en trolig tillkomsttid:

Under förra delen av 1000-talet är sannolikheten större än innan att träffa på individer som hade känt till kristendomen utan att bryta med den gamla tron och slita av de känsломässiga banden med dess värld. Fastän islänningarna nominellt antar kristendomen år 1000, har det naturligtvis tagit en viss tid innan predikanterna (*kennimen*) nått ut med sitt budskap till alla landsdelar och bygder och fått förklarat för människor att Kristus icke blott var en ny gud bland de andra utan manade dem (*að þeim bar*) att förkasta all tro på hedna gudar och att betrakta berättelserna om dem som vidskepelse (*bábiljur*), s. 135; (min övs.).

Det är vidare troligt, menar utgivarna, att diktaren känt till äldre norrön diktning om skapelsen och andra mytiska händelser, men diktens vemodiga ton kan förknippas med vad alla runt år 1000 måste veta eller frukta, nämligen att de gamla gudarnas tid var ute.

De ovan nämnda tolkningar som gör *Völuspá* till en halvt kristen dikt tycker jag inte är övertygande. De som företräder den linjen ger inget riktigt svar på frågan varför dikten i alla de tre versionerna rör sig nästan helt och hållet inom den förkristna föreställningsvärlden. Hade diktaren sett fram emot att något nytt och annorlunda skulle komma med kristendomen borde

detta ha visat sig tydligare i den till oss bevarade texten. Jag kan hålla med Véstein Ólason i hans sammanfattande ord:

Religionsskiftet (*siðaskiptin*) var nära men om detta handlar inte Vǫluspá . Dikten håller tvärt emot fram en annan bild, där gamla gudar faller men där yngre stiger fram. Gudarnas makt fortsätter (*heldur áfram*) därför , liksom i verkligheten det politiska gode-styret fortsatte efter kristnandet. Även om diktens tillkomst kan förknippas med en tid av ovisshet och omvälvning (*óvissu- og umbyltingatíma*), så är det därmed inte sagt att Vǫluspá skulle vara författad som svar på kristendomen eller som ett försök (*tilraun*) att värja sig mot den. (s. 135; min övers.).

Gísli Sigurðsson representerar ett tydligare religionshistoriskt synsätt när han betonar att Vǫluspá är djupt förankrad i en äldre muntlig tradition som diktaren kan anpassa efter den situation och den tidsperiod som hans åhörare befinner sig i. Vǫluspá i dess olika versioner är när allt kommer omkring uttryck för gammal mytisk tradition:

All the same, this does not alter the fact that the *Vǫluspá* poems/versions tell a story that was, without doubt, heard from the lips of people for many centuries in a poetic form that was similar in style and subject matter to that what we now have in front of us (s. 53).

En liknande uppfattning företräder jag själv, och för att återvända till det religionshistoriska problemets tvåhuvud-alternativ: Är *Vǫluspá* det första uttrycket för en sammanhängande ragnaröksmyt skapad under kristet inflytande eller är den ett nedslag av en redan existerande skandinavisk tradition om världens undergång och förnyelse?, så är det senare alternativet för min del mer troligt.

LITTERATUR

ANF = Arkiv för Nordisk Filologi

JIES = Journal of Indo-European Studies

- Abram, Christopher, 2011: *Myths of the Pagan North. The Gods of the Norsemen*. Auckland.
- Ahyan, Stépan, 1998: Indo-European Mythical Theme of the Final Battle in the 'History of the Armenians' by Movses Khorenatsi. I: JIES 26. S. 447–000.
- Bray, Daniel, 2000: The End of Mythology: Hesiod's Theogony and the Indo-European Myth of the Final Battle. I: JIES 28. S. 359–371.
- Dumézil, Georges, 1959: *Les dieux des Germains: essai sur la formation de la religion scandinave*. Paris; svensk övers. *De nordiska gudarna*. Stockholm 1962 (2. rev. uppl. 1966).
- Sigurðsson, Gísli, 2013: Vǫluspá as the Product of an Oral Tradition: What does that Entail? I: *The Nordic Apocalypse*. S. 45–62.
- Neckel, Gustav, 1918: *Studien zu den germanischen Dichtungen vom Weltuntergang*. Heidelberg.
- O'Brien, Steven, 1976: Indo-European Eschatology: A Model. I: JIES 4. S. 295–320.

- Old Norse religion in long-term perspectives, ed. by Anders Andrén, Kristina Jennbert & Catharina Raudvere. Lund 2006.
- Olrik, Axel, 1902: Om Ragnarok. I: Årbøger for nordisk oldkyndighed og historie. S. 157–291.
- Olrik, Axel, 1914: Om Ragnarok. Anden afdeling: Ragnaroksforestillingernes ud-spring. København.
- Gunnell, Terry & Lassen, Annette (eds.), 2013: The Nordic Apocalypse. Approaches to Völuspá and Nordic Days of Judgement. Turnhout.
- McKinnell, John, 2013: Heathenism in Völuspá: A Preliminary Survey. I: The Nordic Apocalypse. S. 93–110.
- Pétur Pétursson, Völuspá and the tree of life. I: Old Norse religion... S. 313–319.
- Pétur Pétursson, 2013: Manifest and Latent Biblical Themes in *Völuspá*. I: The Nordic Apocalypse. S. 185–201.
- Rydberg, Viktor, 1886–89: Undersökningar i germanisk mytologi I–II. Stockholm.
- Schulte, Michael, 2005: The Classical and Christian Impact on Volospó: Toward a Comparative Topomorphological Approach. I: ANF 120. S. 181–219.
- The Poetic Edda. Vol. II. The mythological poems, edited with Translation, Introduction and Commentary by Ursula Dronke. Oxford 1997.
- West, Martin, 2004: The Death of Baldr. I: JIES 32. S. 1–10.
- Wikander, Stig, 1960: Från Bråvalla till Kuruksketra. I: ANF 75. S. 183–193.

PETER JACKSON:

Fornnordisk religion i indoeuropeisk belysning: förutsättningar och reservationer

Det germanska språkområdets religionshistoria begränsas av ett källmaterial vars nedre tidsgräns, vars *terminus a quo*, ungefär sammanfaller med vår tideräknings början. Det är först från den perioden vi har etnografiska notiser om germanernas religion (hos exempelvis Caesar och Tacitus), votivinskrifter från de romerska provinserna och (från 100-talet e.Kr.) runinskrifter. Den faktor som definierar gränsen mellan historiska och förhistoriska perioder, nämligen skriften, är för det religionshistoriska källmaterialets vidkommande inom det aktuella språkområdet en indirekt konsekvens av det romerska imperiets utbredning. Hur de nordeuropeiska folkens religion däremot tedde sig i äldre perioder och från vilka förstadiet historiskt urskiljbara kultpraktiker, gudagestalter och mytiska motiv skulle ha utvecklats, förblir en olöst gåta så länge vi endast förlitar oss på arkeologiska lämningar. Även om sådana lämningar kan öppna vyer mot fascinerande bildvärldar, såsom de från Kiviksgraven eller hällarna i Tanumshede, har vi svårt att bilda oss en klar uppfattning om tankevärldarna bakom dem, om vilka människor som utförde dem, på vilkas uppdrag och i vilka rituella sammanhang.

Vår kunskap förblir säkert även i framtiden begränsad, men en tillstymmelse till bakgrundsbelysning låter sig erbjudas från ett ofta förbiset håll. Jag syftar på den jämförande indoeuropeiska språk- och kulturforskningens vy mot ett i tid och rum avsevärt mera avlägset förflutet än den skandinaviska bronsåldern. Det tilltagande samarbetet mellan arkeologer och språkforskare (på senare tid även genetiker) vittnar om en ny samsyn i frågor som rör de indoeuropeiska språkens tidiga hemvist och utbredning (se t.ex. Anthony och Ringe 2015). Till denna samsyn hör även uppfattningen om de sociala, politiska och ekonomiska processer – kort sagt den särskilda kulturform – som bidrog till spridningen av dessa språk. Nomadiska stamfolk på stäpperna norr om Svarta havet och Kaspiska havet var sannolikt de första att spänna tamdjur framför vagnar och svinga sig upp på hästryggen med tömmar och betsel. Den i dag kanske främste kännaren av den euroasiatiska stäppens arkeologi, David Anthony, presenterade sin stora syntes i boken *The horse, the wheel and language* från 2007 (Anthony 2007). Eftersom Anthony kombinerar arkeologiska detaljanalyser med aktuella argument för de indoeuropeiska språkens relativa kronologi, har han vunnit större gehör bland dagens språkhistoriker än vad Colin Renfrew lyckades göra med sin kontroversiella bok *Archaeology and language* (Renfrew 1987. Se särskilt Jay H. Jasanoffs kritiska recension [Jasanoff 1988]). Renfrew ansåg att indoeuropeiska språk spreds med jordbruket från Anatolien till Europa för omkring 9000 år sedan. De flesta indoeuropeister är emellertid överens om att det indoeuropeiska grundspråket tidigast började differentieras först 3000 år senare och att det sannolikt var just de anatoliska språken – ur vilka senare bland andra hettitiskan, luviskan och lykiskan utvecklades – som genom folkvandringar spreds söderut från stäpperna i norr.

Den aktuella bilden av de förhistoriska stäppfolkens kultur är långt mera komplex än vad det indoeuropeiska basordförrådet antyder. Utöver summan av gemensamma arvord (däribland djur och växtnamn, släktskapsterminologi och tekniska termer för vagnens olika delar) överlevde i flera av fornspråken även poetiska formler, metaforer, gudanamn, kultepitet (s.k. kultepiklesier) och ditematiska personnamn (jfr Jackson 2012). När den sortens sammansatta språkliga uttryck jämförs i ljuset av sina historiska sammanhang, framträder även bilden av institutioner – av särskilda kultekonomier, gäst- och klientrelationer, hinsidesföreställningar etc. – vilka alla har sin grund i hur stäppernas ursprungliga jägarbefolkningar en gång kom att tillägna sig innovationer från de första bofasta jordbruksbefolkningarna i östra Europa. Genom plundringar, infiltration, alliansbildningar och handel skulle den nya kulturformen i sinom tid komma att öva ett starkt inflytande långt utanför stäppregionen. Processen skedde troligen enligt liknande mönster som arabiseringen av Nordafrika och den Iberiska halvön eller Seldjukernas infiltration av väst- och centralasiatisk kultur under medeltiden. Som stöd för processens kontinuerliga association med den nomadiska livsformen kan nämnas att vi även från tidig historisk tid har vittnesmål om hur indo-

ariska ryttarfolk etablerar sig som ett s.k. superstrat i det västasiatiska Mittanriket.

Vad har nu allt detta med studiet av fornnordisk religion att göra? När fornnordister och religionshistoriker i dag hör ordet indoeuropeisk nämns i samband med religion, kommer nog de flesta att tänka på den franske religionshistorikern Georges Dumézil (1898–1986). Han var inte primärt intresserad av de slags språkhistoriska och arkeologiska resonemang jag gett exempel på ovan. I stället utgick han från de indoeuropeiska språkens släktskap som en premis för jämförelsen mellan de olika indoeuropeiska folkens fullt utbildade mytologier. Jämförelserna byggde inte på punktvis etablerade relationer mellan etymologiskt besläktade begrepp, utan på samspelet mellan komplexa funktioner och relationer. Även i sent dokumenterade myter hos Saxo och Snorre lyckades Dumézil, ofta med häpnadsväckande klarhet och spårsinne, frilägga samma grundmönster som i fornnordiska myter och historiserande romerska legender (se t.ex. Dumézil 1960). Med sin teori om den s.k. trefunktionsläran (*l'idéologie tripartite*) avsåg han att sociologiskt kodifiera suveränitetens, styrkans och fruktbarhetens hierarkiska relationer i de indoeuropeiska folkens symboliska kultur. Hans vitt syftande jämförelser och deduktiva (*top-down*) analyser av de fornnordiska myterna tillförde således materialet en homogenitet som – även om den kan ha varit delvis inbillad – sporrade andra forskare att höja blicken från enskildheterna för att lyckas fånga helheten.

Dumézils stora förtjänster till trots har den metod jag själv kommit att förorda snarare induktiv (*bottom-up*) karaktär. Enligt mitt förmenade har i dagsläget den kumulativa evidensen för en såväl språkligt som arkeologiskt gripbar kulturform skapat förutsättningar för ett annat slags indoeuropeisk religionsforskning. Ändå finns det snart sagt inga religionshistoriker som begagnar sig av den möjligheten. Sedan ett antal år är jag därför inbegripen i ett samarbete med indoeuropeisten Norbert Oettinger (professor emeritus vid Friedrich-Alexander Universität Erlangen-Nürnberg) i syfte att kartlägga nedärvd religiös vokabulär i de indoeuropeiska fornspråken. Resultatet kommer att presenteras enligt följande onomasiologiska princip: först behandlas den nedärvda kultterminologin, dvs. termer för kult, offer, bön, fromhet och olika slags kultämbeten (kultens agerande subjekt); därefter behandlas kultobjekten, det vill säga gudarna och deras attribut (de bevarade gudanamnen och gudaepiteten); och slutligen det bevarade kultspråket (liturgiska formler). Exempel från det germanska språkområdet och i synnerhet fornnordisk diktning kommer här att beaktas. En formell redogörelse för hur termer, sammansättningar och syntagmatiska enheter låter sig rekonstrueras åtföljs av en fördjupad filologisk analys av textsammanhangen. Med detta arbete vänder vi oss dels till språkhistoriker som vill lära sig mer om terminologins religionshistoriska sammanhang, dels till religionshistoriker och kulturhistoriskt allmänintresserade som vill lära sig mer om det språkhistoriska rekonstruktionsförfarandet. Ofta möter dessa två grupper

varandra med antingen misstänksamhet eller överdriven respekt. Religionshistoriker och arkeologer tenderar att okritiskt begagna sig av ofta föråldrade etymologiska lexika. Språkhistoriker kan å andra sidan behöva sänka garden när det gäller synen på exempelvis gudanamn, vilka lätt blir föremål för innovativa ombildningar i form av tabudeformationer, stelnade vokativbildningar och nydanande kultepiklesier. Här kan djupare kännedom om traderade namnformernas kultiska sammanhang visa sig nödvändig.

LITTERATUR

- Anthony, David W. & Ringe, Don, 2015: The Indo-European homeland from linguistic and archaeological perspectives. I: *The Annual Review of Linguistics* 1. S. 199–219.
- Anthony, David W., 2007: *The horse, the wheel, and language: How bronze-age riders from the eurasian steppes shaped the modern world*. Princeton.
- Dumézil, Georges, 1960: *Les dieux des Germains*. Paris: Presses Universitaires de France.
- Jackson, Peter, 2012: Det urnordiska namnelementet **gastiz*. Några språk- och religionshistoriska sonderingar. I: *Studia Anthroponymica Scandinavica* 30. S. 5–18
- Jasanoff, Jay H, 1988: Recension av Renfrew 1987. I: *Language* 64: 4. S. 800–802.
- Renfrew, Caolin, 1987: *Archaeology and language. The puzzle of Indo-European origins*. New York.

HÅKAN RYDVIK:

Aktuell forskning om inhemsk samisk religion

Den förra gången Kungl. Gustav Adolfs Akademien tog upp den religionshistoriska forskningen till diskussion i serien »Akademien granskar...», den 15 oktober 2003, nämnde jag i min inledning tre övergripande tendenser i studiet av inhemsk samisk religion: (1) en ökad noggrannhet när det gäller tid och rum som gör att man i högre grad än tidigare intresserar sig för ändringar och regionala skillnader, (2) en ökad betoning av olika socioekonomiska faktorer som kön, ålder och näringsfång, något som bidragit till minskad generalisering, och (3) att allt fler unga samer börjat studera det egna religiösa arvet (Rydving 2003 s.158 f.). Det här gäller fortfarande, men till dem kunde man lägga ytterligare en tendens, (4) att flera undersökningar diskuterat om och hur aspekter av den inhemska religionen lever kvar idag och hur traditionella samiska religiösa element både tagits upp i nyreligiositeten och används av turistnäringen.

I den här korta översikten har jag naturligtvis ingen möjlighet att ta upp allt som publicerats om inhemsk samisk religion det senaste decenniet. Jag väljer därför att enbart ge några exempel som jag menar är representativa, med betoning på doktorsavhandlingar. En av de viktigaste övergripande för-

ändringarna av samisk forskning, oberoende av ämnesområde, är att den idag domineras av samiska forskare. Bara för något årtionde sedan var det framför allt icke-samer som svarade för forskningen om samisk historia, kultur, litteratur, religion, språk, osv. För varje år som går blir allt fler samer sameforskare. Samiskan – särskilt nordsamiskan – har dessutom etablerats som akademiskt språk. Det finns idag både en vetenskaplig serie (*SámiAcademica*) och en vetenskaplig tidskrift (*Sámi dieđalaš áigečála*) som publicerar forskningresultat på samiska. Många C-, D- och masteruppsatser har skrivits på samiska, och dessutom flera doktorsavhandlingar. Det har t.o.m. varit ett tiotal disputationer på samiska, ännu ingen i Sverige, men däremot i både Finland och Norge. Framför allt används nordsamiska som vetenskapligt språk inom humaniora och samhällsvetenskap. Flera examensuppsatser har också skrivits på sydsamiska, och den första doktorsavhandlingen på sydsamiska är planerad att kunna läggas fram vid Universitetet i Tromsø under vårterminen 2016.

De flesta vetenskapliga texterna på samiska är språkvetenskapliga, men det finns i tillägg både konst- och statsvetenskapliga monografier. En doktorsavhandling i religionshistoria har hittills publicerats på samiska, Jelena Porsangers undersökning av källorna till kunskap om inhemsk samisk religion på Kolahalvön. Det är en noggrann källkritisk analys av både publicerade källor och svårtillgängligt material i olika ryska arkiv, med fokus på materialet från 1800-talet (Porsanger 2011). För att de som inte är samisktalande ska kunna tillgodogöra sig texten kommer avhandlingen också att publiceras i en engelsk översättning.

En annan religionshistorisk avhandling som också diskuterar det vi kan kalla klassiska teman inom samisk religionsforskning är Rolf Christofferssons om de samiska trummorna. Den analyserar trummorna både som konstföremål och ljudinstrument och ägnas naturligtvis också åt de omdiskuterade och svårtolkade figurerna som är målade på trumskinnen. Christofferson ger både en översikt över tidigare forskning och förslag till nya tolkningar av en del av figurerna. Han har också byggt experimenttrummor som han bl.a. hållt finkornig sand på och fotograferat med höghastighetskamera för att se hur de olika delarna av skinnet rör sig när man slår på det. Resultaten är mycket intressanta i relation till uppgifterna i källmaterialet om hur man tolkade visarens rörelser på trumskinet (Christoffersson 2010).

Som jag nämnt finns det ett ökat intresse för frågor om kontinuitet, alltså för hur element av den inhemska religionen lyckats leva vidare efter kristnandet, ett tema som tagits upp i tre nya doktorsavhandlingar. Religionshistorikern Jorunn Jernsletten (2009) har diskuterat det med hjälp av sydsamiskt material och med utgångspunkt i en del termer och företeelser som är centrala i det sydsamiska källmaterialet från 1720-talet. Antropologen Marit Myrvoll (2010) har undersökt hur religiösa föreställningar om bl.a. de underjordiska och traditionell medicin i en liten lulesamisk bygd i Tysfjord (*Divtasvuodna*) har inkorporerats i ett kristet ramverk, och kulturvetaren

Trude Fonneland (2010) har behandlat samisk s.k. nyschamanism med intervjuer och deltagande observation som källor.

Mycket av forskningen om inhemsk samisk religion äger idag liksom tidigare rum inom ramen för andra ämnen än religionshistoria. Viktiga bidrag har bl.a. kommit från några arkeologer och jag vill särskilt nämna fem av dem. Direktören för Saemien sijte – sørsamisk museum og kultursenter i Snåsa (Snåase), Birgitta Fossum, analyserade i sin doktorsavhandling rituella lämningar i ett långt tidsperspektiv, från 300-talet f.Kr. till 1600-talet e.Kr. De människo- och björngravar, offerplatser, silvergömmor och boplatser som hon har undersökt har hon relaterat till frågor om förändring och kontinuitet i relation till sociala, ekonomiska och politiska processer och inte minst till kontakter med omgivande folk. Hon visar hur riterna som de speglas i det arkeologiska materialet fungerat identitetsskapande, både genom att dra gränser gentemot omgivande kulturer och genom att etablera samhörighet med dem (Fossum 2006). Den tidigare chefen för Ájtte – svenskt fjäll och samemuseum i Jokkmokk (Jåhkåmåhkke), Inga Maria Mulk, har tillsammans med den brittiske arkeologen Tim Bayliss-Smith undersökt hällmålningar i det lulesamiska området och tolkat en del av figurerna som föreställande en av de kvinnliga gudomar vi känner från 1720-talets texter från det sydsamiska området, Maadteraahka (Mulk & Bayliss-Smith 2006). Inger Zachrisson fortsätter sina studier av sydsamisk arkeologi, en forskningsinriktning där hon är en pionjär och en inspiratör för unga arkeologer. Hon har publicerat flera viktiga artiklar det senaste decenniet, bl.a. en om älg- och renhorn i sydsamisk tradition och en om renhorn på gravar och offerplatser (Zachrisson 2007; 2009). Tiina Äikäs disputerade 2011 vid Universitetet i Uleåborg på en innovativ och intressant doktorsavhandling där hon undersöker 107 samiska offerplatser i norra Finland och behandlar dem utifrån flera olika perspektiv. Bland annat diskuterar hon frågor som var i landskapet de samiska offerplatserna är placerade, offerstenarnas karaktärsdrag, hur de syns i landskapet, relation till vatten och till det som brukar kallas ljudlandskapet (*soundscape*), jakt, fiske och renskötsel i relation till det rituella landskapet, och förhållanden mellan offerplatserna och förhistorisk bosättning, jakt- och fångstanläggningar, hur de första kyrkorna ligger i förhållande till offerplatserna, offerplatsernas livscykel från det första offret till användning och återanvändning, och också hur en del av offerplatserna idag används på nytt, både i nyreligiösa sammanhang, i lokal turism och som teman i berättelser (Äikäs 2011).

När det gäller en annan typ av källmaterial, protokollen från de s.k. trolldomsprocesserna, är det två historiker vid Universitetet i Tromsø som kommit med de viktigaste bidragen, Liv Helene Willumsen och Rune Blix Hagen. Willumsens doktorsavhandling jämför häxprocesserna i Finnmark och i Skottland både statistiskt och kvalitativt och behandlar bl.a. de samer som drabbades av processerna i Vadsø under 1600-talet (Willumsen 2013). Förutom doktorsavhandlingen har hon också publicerat samtliga protokoll från

processerna i Finnmark i en källkritisk och kommenterad, typografiskt mycket elegant utgåva i både original och i engelsk översättning. Därigenom har hon gjort ett viktigt och omfattande källmaterial lätt tillgängligt för framtida forskning (Willumsen 2010a; 2010b). Det norska materialet behandlas också i en rad publikationer av Rune Hagen, som satt in de nordnorska häxprocesserna i ett europeiskt perspektiv och särskilt studerat de samer som anklagades för trolldom (se t.ex. Hagen 2006; 2014). För samisk religionshistoria utgör protokollen och analysen av dem ett viktigt komplement till det ännu opublicerade material som Erik Nordberg samlade in från de svenska lappmarkerna (Nordberg MS).

Flera andra historiker har också behandlat historiska teman av intresse för studiet av inhemsk samisk religion. Ett exempel är Karin Granqvist som 2004 disputerade på en avhandling i historia vid Umeå universitet. Den handlar om den lokala domstolen i Torne lappmark på 1600-talet. Bland annat visar Granqvist att de rättsfall som gällde s.k. trolldomsfall var sådana som en representant för statsmakten stod bakom och att bakgrunden var överhetens uppfattning att samerna var mer trolldomsbenägna än befolkningen i övrigt. Det mest intressanta med texten är de många människoöden man möter. De presenteras på ett sätt som visar stor respekt för varje enskild kvinna och man. Genom att skriva delar av deras historier har Granqvist plockat fram dem ur glömskan. Hon visar dessutom hur samiska strategier utnyttjades på överhetens arena av de samer som var nämndemän (Granqvist 2004).

Också forskning inom andra ämnen har tagit upp samiskt religionshistoriska teman. Det gäller till exempel den doktorsavhandling som konsthistorikern Maja Dunfjeld (Universitetet i Tromsø) skrivit om sydsamisk ornamentik och där hon bland annat tolkar ornament på sydsamiska barmkläden som symboler för solen (sydsamiska *biejje*) och för gudinnan Saaraahka (Dunfjeld 2006), och även nordisten Eldar Heides (Universitetet i Bergen) avhandling där samiska analogier används för att tolka aspekter av fornskandinavisk religion (Heide 2006).

När det gäller övriga arbeten vill jag särskilt nämna att flera av den tjeckiske etnografen Václav Mareks religionshistoriska texter från 1950- och 1960-talen har samlats i en ny utgåva (Marek 2009) och att några av Louise Bäckmans artiklar har kommit i nytryck. De har tidigare varit spridda i svårtillgängliga böcker och tidskrifter, men utgavs i en volym i samband med att religionshistorikerna i Stockholm firade sitt 100-årsjubileum 2013 (Bäckman 2013). Andra undersökningar från det senaste decenniet är bland annat ett förslag till en ny tolkning av figurerna på de samiska trummorna med hjälp av sibiriska analogier (Eidlitz Kuoljok 2009), en biografi över den sydsamiske traditionsförmedlaren, juristen och redaktören Torkel Tomasson med särskilt fokus på de religionshistoriskt intressanta traditioner han samlade in sommaren 1918 (Mebius 2008), en biografi över Lars Levi Læstadius som bland annat diskuterar hans arbete med den samiska mytologin

(Pentikäinen & Pulkkinen 2011), och en källkritisk undersökning av källorna till den inhemska religionen i det västsamiska området under 1600- och 1700-talen (Rydving 2010). Nämnas bör också att den första fullständiga utgåvan av Lars Levi Læstadius samiska mytologi efter upptäckten av den förlorade delen i Pontalier 2001 (jfr Læstadius [1839–45] 2003) är en finsk översättning som getts ut av Juha Pentikäinen och Risto Pulkkinen (Læstadius [1839–45] 2011), och att den mest omfattande översikten över samisk religion, den som Juha Pentikäinen publicerade på finska 1995 och som kom ut i en tysk översättning 1997, nu också finns i en uppgraderad fransk version (Pentikäinen 2011). Ett viktigt bidrag till samisk forskning generellt är uppslagsverket *The Saami. A Cultural Encyclopaedia* med medverkande författare från både Finland, Norge och Sverige. Det innehåller många utmärkta översiktsartiklar om olika aspekter av inhemsk samisk religion, om olika gudomar, om riter och annat (The Saami 2005).

Ett ökat intresse för samisk religion bland arkeologer har gett oss viktig ny kunskap om religionen och dess förändringar under äldre tid; nya frågeställningar och teoretiska perspektiv har inneburit att vi kunnat läsa de texter från 1600- och 1700-talen som traditionellt kallats »källskrifterna» på nya sätt; viktiga källutgåvor har ökat tillgången på tryckt material; det intensifierade studiet av arkivsamlingar från 1800- och 1900-talen har visat hur vissa aspekter av den inhemska religionen kunnat leva vidare parallellt med kristendomen; undersökningar av hur element från inhemsk samisk religion integrerats i nyreligiositet och använts av turistnäringen har ytterligare vidgat ämnet. Forskningen om inhemsk samisk religion har nog aldrig varit så mångfacetterad och livaktig som nu. Och i det sammanhanget är det inte minst intressant att sex av de elva doktorsavhandlingar från det senaste dryga decenniet som på ett eller annat sätt diskuterar inhemsk samisk religion har skrivits av samiska forskare.

LITTERATUR

A. Doktorsavhandlingar

- Christoffersson, Rolf, 2010: Med tre röster och tusende bilder. Om den samiska trumman. Uppsala. (Religionshistoriska forskningsrapporter från Uppsala 20.)
- Dunfjeld, Maja, 2006: Tjalehtjimmie. Form og innhold i sørsamisk ornamentikk. Snåsa.
- Fonneland, Trude A., 2010: Samisk nysjamanisme – i dialog med (for)tid og stad. Ein kulturalanalytisk studie av nysjamanar sine erfaringsforteljningar, identitetsforhandlingar og verdiskaping. Bergen.
- Fossum, Birgitta, 2006: Förfädernas land. En arkeologisk studie av rituella lämningar i Sápmi, 300 f. Kr. – 1600 e. Kr. Umeå. (Studia archaeologica Universitatis Umensis 22.)
- Granqvist, Karin, 2004: Samerna, staten och rätten i Torne lappmark på 1600-talet. Makt, diskurs och representation. Umeå.
- Heide, Eldar, 2006: Gand, seid og åndevind. Bergen.

- Jernsletten, Jorunn, 2009: Bissie dajve. Relasjoner mellom folk og landskap i Voengel-Njaarke stjete. Tromsø.
- Myrvoll, Marit, 2010: »Bare gudsortet duger.» Om kontinuitet og brudd i samisk virkelighetsforståelse. Tromsø.
- Porsanger, Jelena, 2007: Bassejoga čáhci. Gáldut nuortasámiid eamoskkoldaga birra álgoálbmotmetodologijaid olis. Kárášjohka.
- Willumsen, Liv Helene, 2013: Witches of the North. Scotland and Finnmark. Leiden. (Studies in Medieval and Reformation Traditions 170.)
- Äikäs, Tiina, 2011: Rantakiviltä tuntureille. Pyhät paikat saamelaiden rituaalisessa maisemassa. Uleåborg. (Studia Archaeologica Septentrionalia 5.)

B. Några andra arbeten

- Bäckman, Louise, 2013: Studier i samisk religion Stockholm. (Religionshistoriska jubileumsserien 1.)
- Eidlitz Kuoljok, Kerstin, 2009: Bilden av universum bland folken i norr. Stockholm.
- Hagen, Rune Blix, 2006: Female witches and Sami sorcerers in the witch trials of Arctic Norway (1593–1695). I: Arv. Nordic Yearbook of Folklore 62.
- Hagen, Rune Blix, 2014: Witchcraft and ethnicity. A critical perspective on Sami shamanism in seventeenth-century northern Norway. I: Writing Witch-Hunt Histories. Challenging the Paradigm. Red. M. Nenonen & R. M. Toivo. Leiden. (Studies in Medieval and Reformation Traditions 173.)
- Læstadius, Lars Levi, [1839–45] 2003: Fragmenter i lappska mythologien. Gudalåra. Utg. N. M. Knutsen & P. Posti. Tromsø.
- Læstadius, Lars Levi, [1839–45] 2011: Lappalaisten mytologian katkelmia. Utg. J. Pentikäinen & R. Pulkkinen, övers. R. Pulkkinen. Helsingfors. (Tietolipas 231.)
- Marek, Václav, 2009: Staré laponské náboženství. Červený Kostelec. (Uralica 2.)
- Mebius, Hans, 2008: Vaajese. Torkel Tomasson, traditionsbärare och forskare. Östersund.
- Mulk, Inga-Marie & Tim Bayliss-Smith, 2006: Rock Art and Sami Sacred Geography in Badjelánnda, Lapponia, Sweden. Sailing Boats, Anthropomorphs and Reindeer. Umeå. (Archaeology and Environment 22.)
- Nordberg, Erik, MS: Trolldomsrannsakingar i lappmarken 1649–1739. Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala (DFU), acc. 29528 a–b.
- Pentikäinen, Juha, 2011: Mythologie des Lapons. Paris.
- Pentikäinen, Juha & Risto Pulkkinen, 2011: Lars Levi Laestadius. Yksi mies, seitsemän elämää. Helsingfors.
- Rydving, Håkan, 2003: Akademien granskar ... [Religionshistorisk forskning. 3. Studiet av inhemsk samisk religion]. I: Saga och Sed. Kungl. Gustav Adolfs Akademiens årsbok 2003.
- Rydving, Håkan, 2010: Tracing Sami Traditions. In Search of the Indigenous Religion among the Western Sami during the 17th and 18th Centuries. Oslo. (Instituttet for sammenlignende kulturforskning. Serie B: Skrifter 135.)
- The Saami. A Cultural Encyclopaedia. Red. U.-M. Kulonen & I. Seurujärvi-Kari & R. Pulkkinen. Helsingfors 2005. Nätversion (The Encyclopaedia of Saami Culture): http://www.helsinki.fi/%7Eesugl_smi/senc/english/contents.htm (tillgänglig 19.11.2015).
- Willumsen, Liv Helene, 2010a: Trolldomsprosessen i Finnmark. Et kildeskrift. Tromsø.

- Willumsen, Liv Helene, 2010b: *The Witchcraft Trials in Finnmark, Northern Norway*. Övers. K. Edwardsen. Bergen.
- Zachrisson, Inger, 2007: *Från »offer» till »konst». Älg- och renhorn i sydsamisk tradition*. I: *Skrifter fra Sommerakademiet på Harran*. Red. M. Dunfeld. Harran. (Njaarke 1.)
- Zachrisson, Inger, 2009: *Antlers on graves and sacrificial sites in South Saami society A.D. 1–1850. How to look upon South Saami culture and identity*. I: *Máttut – Máddagat. The Roots of Saami Ethnicities, Societies and Spaces / Places*. Red. T. Äikäs. Uleåborg. (Publications of the Giellagas Institute 12.)

HÅKAN RYDVIK:

Aktuell forskning om forntida finsk religion och finsk folktro

I finländsk religionsforskning skiljer man mellan forntida finsk religion (*suomalainen muinasusko*, eg. »finsk fornro») och finsk folktro (*suomalainen kansanusko*), och det gör jag därför också i den här korta presentationen.³ Den första studeras med hjälp av arkeologiskt material, ortnamn och en del äldre skriftliga källor, fr.a. den förteckning över finnarnas gudar som den finländske reformatorn Mikael Agricola satt in i förordet till sin översättning av Psaltaren från 1551, men också Christfrid Gananders mytologiska lexikon från 1789 (Dauidin psaltari 1551; Ganander 1789). Folktron å sin sida undersöks med det rika finska folkloristiska materialet som bas. Många studier kombinerar båda aspekterna, andra renodlar en av dem.

Under 1800-talet började man i Finland samla in folkliga traditioner och folkdiktning som ett led i de nationella strävandena. När en av de forskare som arbetade med insamlingen, fennisten och folkloristen Elias Lönnrot, publicerade sin sammanställning av en liten del av materialet som ett helhetligt epos, *Kalevala*, i en första version 1835 och en längre 1849, hade Finland fått ett nationalepos (*Kalevala* 1999). För forskningen om finsk folktro kom *Kalevala*, men fr.a. de omfattande samlingarna av folkdikter i Finska litteratursällskapets arkiv, att utgöra en unik källa. Det är därför helt följderiktigt att religionshistoria i Finland kombinerats med folkloristik.

Studier av både den forna religionen och folktron har sedan början av 1900-talet varit och är fortfarande en ledande humanistisk vetenskapstradition i Finland. Det finska materialet tolkas ofta i relation till fornskandinaviskt, samiskt och annat finsk-ugriskt material, men också med hjälp av analogier från mer fjärran kulturer, som t.ex. sibiriska folk. Om äldre översikter var präglade av ett evolutionistiskt synsätt och bl.a. uppfattade den s.k. scha-

³ När religionshistorisk forskning diskuterades förra gången vid ett akademimöte (den 15 oktober 2003) var studiet av finsk religionshistoria inte representerat. Jag ger därför en kort översikt som inledning till några få exempel från det senaste decenniet.

manismen som den äldsta formen av finsk religion, har nyare studier en mer mångfacetterad analys av materialet och kombinerar ofta flera olika typer av källmaterial, alltifrån arkeologiskt till sådant som samlats in genom fältarbete.

Den första vetenskapliga översikten var folkloristen Kaarle Krohns analys av de religiösa föreställningar man möter i folkdiktningen (Krohn 1915); på 1940-talet publicerade religionshistorikern och sociologen Uno Harva en monografi om den forntida religionen som han tolkade med hjälp av paralleller från de östligare finsk-ugriska folk han själv studerat (Harva 1948); på 1960-talet var det folkloristen Martti Haavios tur att presentera sin tolkning med betoning på det mytologiska stoffet (Haavio 1967), något som också var religionshistorikern Juha Pentikäinens perspektiv tjugo år senare (Pentikäinen 1999; det finska originalet publicerades 1987). Folkloristen Anna-Leena Siikala har skrivit inte mindre än två översikter, en som tar sin utgångspunkt i den finska folkdiktningen och tolkar den i ett schamanistiskt perspektiv med hjälp av material från bl.a. sibiriska folk och med betoning på rituella aspekter, men också med inspiration från Åke Hultkrantz religionsekologiska modell (Siikala 1992), och en som vidgar det geografiska området till alla de östersjöfinska folken och avgränsas till mytologin (Siikala 2012). Det nyaste större arbetet är den monografi om finsk folktro av religionshistorikern Risto Pulkkinen som publicerades i fjol (2014). Undertiteln »från schamaner till bastutomtar» säger något om perspektivet. Här skisseras de långa linjerna och förändringsprocesserna från forntida religion till dagens folkliga religiösa föreställningar (Pulkkinen 2014).

Till skillnad från de arbeten jag hittills har nämnt och som i huvudsak baseras på folkdiktningen, har Veikko Anttonen i sin korta översikt valt en annan strategi: att utgå från arkeologiskt material, ortnamn och Agricolas tidigare nämnda gudalista för att försöka rekonstruera olika förhistoriska religionsformer från stenåldern till kristnandet på 1100-talet. I Anttonens text används folkdiktningen som material till analogier, inte som den viktigaste källan (Anttonen 2013).

För att på den begränsade plats jag har till förfogande för den här artikeln kunna ge exempel på aktuell forskning väljer jag att peka på tre tendenser genom att helt kort presentera några aktuella undersökningar. Det gäller (1) hur Risto Pulkkinen och hans medförfattare använt ortnamn för att besvara religionshistoriska frågor, (2) hur Laura Stark och Marja-Liisa Keinänen studerat folkreligion och kön, och (3) avslutningsvis hur Veikko Anttonen med utgångspunkt i det finska begreppet *pyhä*, 'helig', rekonstruerat en gammal analytisk kategori. Exempelen är ganska tillfälligt valda bland sådant jag läst med extra stort intresse.

(1) Religionshistorikern Risto Pulkkinen (Helsingfors) har gett viktiga bidrag till forskningen om finsk folktro, bl.a. genom den tidigare nämnda översikten som bygger på föreläsningar vid Helsingfors universitet (Pulkkinen 2014). Dessutom har han undersökt olika aspekter av forntida finsk re-

ligion i flera artiklar, några av dem utarbetade i samarbete med kolleger vid Institutionen för informationsteknologi vid Helsingfors universitet. I en av artiklarna diskuterar Pulkkinen och hans medförfattare namn på *Louhi*- i relation till uppgiften hos Adam av Bremen om ett Terra feminarum. Uppgiften hos Adam har tolkats som en missuppfattning av det svenska ordet för finskans Kainuu, Kvänland, och har ansetts bero på att Adam tolkat Kvänland som »kvinnoland». Nu visar författarna att namn på *Louhi*- är särskilt vanliga i Kvänland och i norra Karelen. De menar därför att orsaken till uppgiften hos Adam är de mytiska idéerna om Pohjola, där *Louhi* var drottning enligt mytologin, en tolkning de menar stöds av koncentrationen av *Louhi*-namn just i Kvänland (Pulkkinen et al. 2003). I en annan artikel prövas på motsvarande sätt två tidigare hypoteser om begreppet *hiisi*, den ena att begreppet var relaterat till *pyhä*, 'helig', och ursprungligen ska ha betytt 'helig lund', den andra att det var relaterat till *kalma*, 'död', och att det ursprungligen ska ha betytt ungefär 'plats där man dyrkat de avlidna'. Genom att jämföra avstånden mellan platser med namn på *hiisi*-, *pyhä*- och *kalma*- kommer författarna till slutsatsen att den första hypotesen förefaller vara den mest troliga. Namn på *pyhä*- ligger nämligen oftare nära namn på *hiisi*- än namn på *kalma*- gör (Pulkkinen et al. 2004).

(2) Religionshistorikern Marja-Liisa Keinänen (Stockholm) och folkloristen Laura Stark (Jyväskylä) har i flera studier analyserat kvinnors riter i olika sammanhang och hur kvinnor ritualiserat både barnafödande, könskonstruktion, helande och det att få *onni*, 'lycka', en företeelse som uppfattades finnas i en begränsad mängd. Man måste därför konkurrera om *onni*, bl.a. genom att ta hjälp av någon av de många kategorierna av rituella specialister som uppfattades kunna hantera både ill- och välvilliga andeväsen. Keinänens och Starks undersökningar ger intressanta exempel på hur en kombination av olika källor kan ge viktig ny kunskap om traditionella könsroller (Stark-Arola 1998; Keinänen 2003; Stark 2006).

(3) Ett av de få religionshistoriska teoretiska bidrag från Norden under de senaste åren som fått internationellt genomslag är det som religionshistorikern Veikko Anttonen (Åbo) formulerat. Med utgångspunkt i en analys av det finska begreppet *pyhä*, 'helig', har han återinfört helighetsbegreppet som analytisk kategori efter att det (åtminstone bland religionshistoriker och antropologer) varit ute ur diskussionen under några årtionden. Redan i sin doktorsavhandling föreslog Anttonen (1996) att helighet kan förstås som något som skiljer sådant som har ett värde som det inte går att förhandla om från sådant som är förhandlingsbart, det profana, och han betonar särskilt kategorins gränsskapande funktion. I flera engelskspråkiga artiklar och bidrag i antologier har Anttonen fört fram den här modellen. Dessutom har han sammanfattat och fördjupat argumenteringen i en monografi på finska som är av så stort allmänt religionshistoriskt intresse att den borde översättas till ett internationellt språk (Anttonen 2010). Det finska *pyhä*-begreppet har alltså abstraherats till en analytisk kategori som används för att göra dis-

tinktioner i undersökningar som inte alls har med finsk religion att göra. Man kan kanske jämföra med hur antropologen Victor Turner utifrån en analys av pojkmarnas pubertetsriter hos ndembo-folket i Zambia formulerade sin generella ritteori; på samma sätt har Anttonen utifrån en analys av ett finskt ord kunnat formulera ett teoretiskt perspektiv om hur kulturer uppfattas skilja det man inte ifrågasätter från det man ständigt förhandlar om.

Studiet av olika former av inhemsk finsk religion, både under äldre tid och som folktro, är ett livaktigt religionshistoriskt och folkloristiskt forskningsfält i Finland. De metodiskt noggranna och teoretiskt innovativa undersökningarna baseras på ett omfattande källmaterial och utnyttjar ofta metoder och teoretiska perspektiv som vi som studerar samisk och fornskandinavisk religion skulle ha stor nytta av att känna till bättre. Även om Donnerska institutet i Åbo anordnat flera konferenser där alla nordiska religioner diskuterats är det fortfarande så att de finländska forskarna är förebilder genom att använda forskningslitteratur om fornskandinavisk och samisk religion när de analyserar finsk religionshistoria, medan det motsatta tyvärr fortfarande är ovanligt. Visserligen publiceras många texter om forntida finsk religion och om finsk folktro på engelska, men det gäller långt ifrån alla. Det är bara att hoppas att det kommer att bli mer av nordiskt samarbete om nordiska religioner i framtiden och att fler specialister på fornskandinavisk och samisk religion inser vilken guldgruva som öppnar sig för den som lär sig att läsa vetenskapliga texter på finska.

LITTERATUR

- Anttonen, Veikko, 1996: Ihmisen ja maan rajat. »Pyhä» kulttuurisena kategoriana. Helsingfors. (Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia 646.)
- Anttonen, Veikko, 2010: Uskontotieteen maastot ja kartat. Helsingfors. (Tietolipas 232.)
- Anttonen, Veikko, 2013: Religion in prehistoric Finland. I: The Handbook of Religions in Ancient Europe. [Red.] L. Bredholt Christensen & O. Hammer & D. Warburton. Durham. (European History of Religions.)
- Davidin psaltari. [Övers.] M. Agricola. Stockholm 1551.
- Ganander, Christfrid, 1789: Mythologia fennica [...]. Åbo.
- Haavio, Martti, 1967: Suomalainen mytologia. Borgå.
- Harva, Uno, 1948: Suomalaisen muinaisusko. Borgå.
- Kalevala. Finlands nationalepos. Övers. L. Huldén & M. Huldén. Stockholm 1999 (och senare).
- Keinänen, Marja-Liisa, 2003: Creating Bodies. Childbirth Practices in Pre-Modern Karelia. Stockholm.
- Krohn, Kaarle, 1915: Suomalaisen runojen uskonto. Helsingfors. (Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia 137.)
- Pentikäinen, Juha, 1999: Kalevala Mythology. Expanded Edition. Övers. R. Poom. Bloomington. (Folklore Studies in Translation.)
- Pulkkinen, Risto & Marko Salmenkivi & Antti Leino & Heikki Mannila, 2003: Louhi ja Naistenmaa. Kalevalaisten runojen Pohjolan sijainti peruskartan nimistön valossa. I: Sananjalka 45.

- Pulkkinen, Risto & Marko Salmenkivi & Antti Leino & Heikki Mannila, 2004: What was the Finnish *hiisi*? Applying computational methods to the study of folk religion. I: Temenos. Nordic Journal of Comparative Religion. S. 39–40.
- Pulkkinen, Risto, 2014: Suomalainen kansanusko. Samaaneista saunatonntuihin. Helsingfors.
- Siikala, Anna-Leena, 2002: Mythic Images and Shamanism. A Perspective on Kalevala Poetry. Helsingfors. (Folklore Fellows Communications 280.)
- Siikala, Anna-Leena, 2012: Itämerensuomalaisten mytologia. Helsingfors. (Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia 1388.)
- Stark, Laura, 2006: The Magic Self. Body, Society and the Supernatural in Early Modern Rural Finland. Helsingfors. (Folklore Fellows Communications 290.)
- Stark-Arola, Laura, 1998: Magic, Body and Social Order. The Construction of Gender Through Women's Private Rituals. Helsingfors. (Studia Fennica Folkloristica 5.)

OLOF SUNDQVIST:

Bruket av arkeologiska källor i nyare svensk religionshistorisk forskning om fornskandinavisk religion

I det som följer kommer jag att diskutera bruket av arkeologiskt material i nyare svensk religionshistorisk forskning om fornskandinavisk religion. Då akademien granskade disciplinen för drygt tio år sedan påpekade Anders Hultgård att det fanns en tydlig tendens i den forskning som var aktuell då att dra in arkeologiskt material i undersökningarna. Under rubriken »Akademien granskar» i *Saga och Sed* 2003 skriver Hultgård om läget i disciplinen. Han menar där att en framgångsrik religionshistorisk forskning måste ta till vara på alla typer av källmaterial. Tidigare har religionshistoriker i huvudsak analyserat och tolkat skriftliga källor utifrån vedertagna filologiska och källkritiska metoder. När det gäller en sådan religion som den fornskandinaviska, påpekar Hultgård, där det skriftliga källmaterialet är mer begränsat och dessutom till största delen har traderats i en annan kulturell kontext än den ursprungliga, blir beroendet av kompletterande källor särskilt påtagligt. Det material som framförallt kommer i fråga är då det arkeologiska.

Enligt min mening kan man utan tvivel tala om en »archaeological turn» i studiet av den fornskandinaviska religionen under de senaste decennierna. Om man ser forskningsläget ur ett längre perspektiv så har situationen dock varierat. Under 1900-talets första hälft var detta undersökningsområde ett mångdisciplinärt fält, där forskare från olika ämnesdiscipliner, till exempel arkeologi, filologi, etnologi, namnforskning och religionshistoria, kunde närma sig ett och samma problemområde med olika metoder. Men under 1940- och 1950-talen sjönk intresset för den förkristna religionen, bland annat inom namnforskningen och folkloristiken, och snart kom även arkeolo-

gin att följa efter, vilket bidrog till en fragmentering av forskningsfältet (se översikter hos t.ex. Hellberg 1986; Vikstrand 2001 s. 31–33; och Nordberg 2013 s. 17–18). Under perioden från 1960- till 1980-talen var det i princip endast filologer, litteraturhistoriker och religionshistoriker som ägnade sig åt fornskandinavisk religion och av naturliga orsaker var det mytologin som stod i centrum, eftersom de skriftliga källorna i huvudsak behandlade den (jfr Nordberg 2013 s. 18). Det bör ändå påpekas att det även under denna för religionshistorien relativt »mörka» tidsperiod fanns forskare som stundtals tog hänsyn till arkeologin. I Folke Ströms berömda handbok *Nordisk hedendom* (1985 [1961]) finns en avdelning som kallas »De förhistoriska tiderna» där det nästan uteslutande är det arkeologiska materialet som diskuteras. Ström presenterar där bland annat hällristningarna från Nämforsen i Ångermanland och Tanum i Bohuslän, som ett uttryck för religiösa föreställningar och riter under sten- och bronsåldern, medan de danska mossliken spelar en central roll för avsnittet om den äldre järnåldern. Men då han kommer in på den yngre järnålderns religion får det arkeologiska materialet ett mer begränsat utrymme. Där är det studiet av texterna och de mytiska traditionerna som fokuseras. Ett liknande mönster kan vi iaktta i en del andra handböcker från andra halvan av förra seklet, till exempel Anne Holtmarks *Norrøn mytologi* (1970) och Åke. V. Ströms *Germanische Religion* (1975).

Hultgård går inte in på frågan när den så kallade »archaeological turn» inträffade i detta forskningsområde. Men om man tar del av rapporter och publikationer från konferenser, symposier och större projektarbeten så kan man se en radikal förändring under mitten av 1980-talet. En orsak till denna förändring hänger troligen samman med den utveckling av teori och metoder som skedde allmänt inom humaniora under 1960- och 70-talen. Denna utveckling kom att leda till ett större behov av interdisciplinärt samarbete. I förordet till volymen *Words and Objects. Towards a Dialogue Between Archaeology and History of Religion* (1986) skriver Gro Steinsland följande: »The time is past when the individual researcher himself was able to control fields of research other than his own. Everyone is aware that much has happened concerning methods and theories in the last decades; there is today a deeply felt need for information and cooperation across traditional boundaries of research» (Steinsland 1986 s. 7). I volymen kan vi också se att de deltagande religionshistorikerna försöker närma sig det arkeologiska materialet med religionshistoriska teorier och metoder. Jens Peter Schjødt (1986), till exempel, kommer in på frågan om religionsfenomenologin kan bidra till tolkningen av hällristningarna. Denna tendens mot ett interdisciplinärt samarbete kan även iakttas i en rad andra symposie- och konferensvolymerna som producerats i slutet av 1980-talet och framåt, till exempel *Arkeologi och religion* (1989), *Medeltidens födelse* (1989), *Nordisk hedendom* (1991), *Religion från stenåldern till medeltid* (1996) och nu senast *Den heliga platsen* (2014).

Religionshistorikers tilltagande intresse för arkeologin kan förklaras på

flera sätt. En förklaring kan hänga samman med det religionsbegrepp som flera forskare tillämpar i dag. Många religionshistoriker betraktar religion som en integrerad del av kultur och samhälle. Man är i dag mer medveten om att religion påverkas av till exempel sociala, politiska och genusmässiga aspekter. Religionens uttryck kan därför inte isoleras från ett vidare kulturvetenskapligt perspektiv. För att komma åt dessa vidare kontexter behöver religionshistoriker det arkeologiska källmaterialet och de analyser som arkeologer gjort av det, där både kultur och samhälle beaktas.

I nyare religionshistoriska studier har även frågan om regional variation inom den fornnordiska religionen diskuterats (se t.ex. Nordberg 2012 och Sundqvist 2016). De fornisländska skriftliga källorna, som ofta utgör religionshistorikerns kärnmaterial, har främst en relevans för västnordiska förhållanden. De har således ett begränsat värde då frågor om religiös regionalitet dryftas. Det arkeologiska materialet får däremot en nyckelroll i sådana diskussioner, eftersom det har en jämnare distribution över hela Norden.

Det har också skett en för religionshistoriker gynnsam utveckling inom arkeologin under de senaste decennierna. Under början av 1900-talet var arkeologer intresserade av religion som kulturskapande kraft (se ovan). Men under slutet av 1950-talet och framåt kom detta intresse helt i skuggan av ekonomiska, funktionella och sociala tolkningar (se t.ex. Engdahl & Kaliff 1996 s. 5). Detta forskningsparadigm brukar gå under benämningen *New Archaeology* eller *Processual Archaeology* och var delvis influerat av samtidens socialantropologi. Under de sistnämnda decennierna har dock utvecklingen vänt dramatiskt och det finns åter ett intresse bland arkeologer att ta upp frågor om ritualer, symboler och föreställningsvärld. Flera arkeologer har också gjort viktiga bidrag till religionshistorien, till exempel Charlotte Fabeck, Anders Kaliff, Neil Price, Anders Andrén, Lotte Hedeager, Torun Zachrisson samt Anne-Sofie och Bo Gräslund. Det finns således i dag många uppbyggda nätverk där både arkeologer och religionshistoriker samarbetar.⁴

Dessa nätverk har också resulterat i flera framgångsrika forskningsprojekt. Jag tänker då främst på projektet Sveriges kristnande som hade sitt centrum i Uppsala, och det stora Midgårdsprojektet i Lund. Båda dessa projekt hade en interdisciplinär karaktär och kom att få en internationell ryktbarhet. Det senare projektet arrangerade en konferens i Lund 2004, där internationellt ledande religionshistoriker och arkeologer deltog. Bidragen vid konferensen har spritts genom en publikation *Old Norse Religion in Long-Term Perspective* (2006). Ett annat uttryck för samarbetet mellan religionshistoria och arkeologi är också volymen *More than Mythology* (2012), som har en bakgrund i ett nordiskt nätverk. I denna volym kommer det fram att forn-

⁴ En liknande utveckling som den inom arkeologin kan noteras i person- och ortnamnsforskningen, där forskare som Lars Hellberg, Thorsten Andersson, Lennart Elmevik, Stefan Brink, Eva Nyman och Per Vikstrand kommit med flera viktiga bidrag till den religionshistoriska forskningen. Även ortnamnsforskare samarbetar i dag med religionshistoriker. Se t.ex. Sundqvist & Vikstrand 2014.

nordisk religionshistoria, som disciplin, gjort markanta teoretiska och metodologiska framsteg under de sista decennierna, bland annat tack vara det interdisciplinära samarbetet.

Vi ska nu gå över och titta på några arkeologiska källkategorier som varit särskilt viktiga i svensk religionshistorisk forskning under de senaste 10–15 åren och jag kommer att exemplifiera med några nyare religionshistoriska studier.

Gravmaterial

Gravmaterial har av naturliga skäl varit ett viktigt källmaterial för religionshistoriker, speciellt då man diskuterat begravningsritualer, eskatologi och dödsföreställningar. I Andreas Nordbergs doktorsavhandling *Krigarna i Odins sal* (2003), spelar gravar en viktig roll. Där behandlas dödsföreställningar och krigarkult under vikingatid. Ett kapitel handlar om materialet från gravfälten vid Vendels kyrka och frågan om det är Odens krigare som begravts där. Nordberg har i flera andra arbeten även diskuterat graven som kultplats och utförligt undersökt förekomsten av en förfäderskult i det förkristna Skandinavien. Det kan här noteras att Nordberg, som i dag är forskare i religionshistoria vid Stockholms universitet, tidigare har arbetat som arkeolog. Han har således hög förståelse för de tolkningsprocesser som ligger bakom den information som vi kan utvinna ur arkeologin. Även i Torsten Blomkvists avhandling *Från ritualiserad tradition till institutionaliserad religion* (2002), som handlar om sociala och religiösa förändringar under tidig medeltid på Gotland, spelar gravar och förfäderskult en viktig roll. Här diskuteras även de på Gotland så rikligt förekommande stensträngarna från järnåldern, som Blomkvist för samman med genealogier, äganderätt och maktlegitimering. I boken *Bärsärkarna* (2006) tar Britt-Mari Näsström upp en av kammargravarna från Högom i Medelpad (mellersta järnåldern) och fokuserar där på en dräkt tillhörande en mansperson. På dräkten finns ett brickband med motiv av olika gestalter. Där finns bland annat en enögd gestalt som Näsström för samman med Oden, bärsärkarnas gud framför andra. De andra figurerna identifieras som djur, framförallt björnar, vilka också var viktiga för bärsärkarnas ideologi.

Bildstenar

I både Nordbergs och Blomkvists avhandlingar spelar de gotländska bildstenarna en viktig roll. Bildstenen från Tjängvide i Alskog har ofta tolkats som den döde fursten på väg till Valhall (vars port man anar uppe till vänster). Fursten möts där av en valkyria som serverar honom ett dryckeshorn. I boken *Kunskap och insikt i norrön tradition* (2003) påpekar Catharina Raudvere att det kan röra sig om en avbildning av Oden på Sleipner. Hon hänvisar här till den norröna litteraturen där Sleipner uppges ha åtta ben. En-

ligt Raudvere är hästen i mytologin kopplad till trolldom, död och kunskaps-sökande, det vill säga olika aspekter som också hänger samman med Oden. Hästen kan leda Oden till en mytisk kvinna som skänker honom mjöd och kunskaper. Det kan vara detta motiv som framställs på bildstenarna, menar Raudvere. Frågan huruvida vissa bildmotiv på bildstenar och runstenar har ett samband med föreställningarna om Ragnarök diskuteras av Anders Hultgård i ett kommande arbete *Midgård brinner. Ragnaröksmyten och dess ursprung*.

Hallar och kulthus

Förekomsten av förkristna tempel har varit mycket omstridd i den religions-historiska forskningen. Efter Olaf Olsens källkritiska studie *Hørg, hov og kirke* (1966) har man varit försiktig med att hävda att sådana kultbyggnader existerade. Även teorin om en kultplatskontinuitet fick en törn av Olsens av-handling, det vill säga att de tidigaste kyrkorna uppfördes i anslutning till de förkristna kultplatserna. Nya arkeologiska fynd vittnar dock om att denna forskningsposition måste omvärderas. Fynden vid Märe kyrka i Tröndelag, till exempel, vittnar om förekomsten av både förkristna kultbyggnader och fenomenet kultplatskontinuitet. Att det funnits mer exklusiva kultbyggnader i Norden kan också beläggas av det arkeologiska materialet som man hittat i Uppåkra utanför Lund. I anslutning till resterna av ett hus (ca 13 m. långt) med gigantiska stolphål upptäcktes över hundra guldgubbar, ceremoniellt glas och exklusiva kärl, som antagligen använts i rituella och religiösa sam-manhang. Även de stora järnåldershallarna, som man bland annat funnit i Gamla Uppsala, har troligen uppfattas som rituella rum som användes i sam-band med de stora ceremoniella gästabuden. I flera nya religionshistoriska arbeten som berör kult, kultplatser och härskarideologi diskuteras det ar-keologiska material som uppfattas som spår av hallar och kulthus. Här dris-tar jag mig till att nämna ett nytt arbete som jag själv skrivit, *An Arena for Higher Powers* (2016). Där diskuteras exempel på religiös härskarideologi som kunde förekomma i anslutning till sådana miljöer. Jag vill även nämna Maths Bertells avhandling *Tor och den nordiska åskan* (2003) där ett kapitel handlar om den fornnordiska hallen och så kallade *axis mundi*-föreställning-ar. Bertell hävdar där att högsätess Stolparna var sådana centrumpelare, som också hade beröringspunkter med guden Tor. I ett pågående avhandlingsar-bete, som bedrivs vid Stockholms universitet fokuserar Tommy Kuusela på interaktionen mellan gudar och jättar i mytiska hallmiljöer och kommer där även in på reella järnåldershallarna och de normer som fanns där.

Statyetter, guldgubbar, guldbrakeater och symboliska ringar

I anslutning till dessa hallar har arkeologer funnit föremål som kan sättas in i en religiös kontext. Jag tänker här framförallt på statyetter, guldgubbar och

guldbrakteater. Detta material har spelat en viktig roll i senare religionshistorisk forskning eftersom det informerar om mytiska föreställningar, men också rituella och ideologiska förhållanden. De falliska figurer, som man fann bredvid en stor järnåldershall i Lunda utanför Strängnäs 2002, kan, till exempel, ställas samman med guden Frö. Adam av Bremen (4,26) nämner ju som bekant att svearna hade försett Frös bildstod med en väldig stående manslem (*cum ingenti priapo*). Gro Steinsland har länge hävdats att guldgubbar med parmotiv, avbildar en *hierogami*-myt, det vill säga ett gudomligt äktenskap mellan en gud och en jättinna, till exempel Frö och Gerd (se Steinsland 1990, 1991 och 2005). Detta utgårdsäktenskap skulle vara den ideologiska bakgrunden till vissa framstående härskarätter i Norden, som ansåg sig ha ett mytiskt ursprung. I nyare forskning har man studerat de gester som figurerna på guldgubbarna uppträder med (se Ratke & Simek 2006). Enligt arkeologen Margrethe Watt (2007) verkar det som om man kan sätta samman vissa figurers gester med medeltida rättsliga seder. Att greppa någon runt handleden kunde vara uttryck för ett kontrakt, som bröllopsavtal. Därmed får Steinsland ett visst stöd för sin tolkning. Just att guldgubbarna ofta hittats i anslutning till den plats där man antagit att högsätet fanns i hallen, spelar en viktig roll i Steinslands argumentation. Guldgubbarna har, enligt hennes tolkning, med härskarideologi att göra och ska inte i första hand ställas samman med fruktbarhetskult, som tidigare hävdats.

Olika typer av symboliska ringar har också diskuterats under de sista åren, bland annat den runprydda Forsaringen, som Stefan Brink satte ljus på för ca 20 år sedan (se Brink 1996 och 2010). Flera religionshistoriker som ägnar sig åt temat religion och rätt har uppmärksammat den, till exempel Peter Habbe som skrev en avhandling *Att se och tänka med ritual* (2005) om kontrakterande riter i sagorna, och Stefan Olsson som är doktorand hos Håkan Rydving i Bergen och där skriver om gisslantagande. Den senare avhandlingen kommer att läggas fram i Bergen under 2016. Olsson och Rydving kommer, för övrigt, även ut med en konferensvolym om krig och fred i fornordisk religion under 2016.

Jag vill också nämna Johan Adetorps avhandling *De guldglänsande rytarna. C-brakteaternas ikonografi i ny belysning* (2008). Han tolkar där motivet på dessa medaljonger med stöd av den keltiska föreställningsvärlden och tonar ned den norröna mytologins betydelse i sammanhanget. Anders Kaliff och undertecknad har i monografien *Oden och Mithraskulten* (2004) också gjort en nytolkning av motivet på C-brakteaterna, där vi föreslår ett senantikt inflytande, framförallt från den så kallade Mithraskulten. Vi menar att bildmotivet på dem påverkats av den så kallade tauroktonin som uppträder i Mithrasikonografien.

Under de sista åren har det också kommit fram några mer kritiska religionshistoriska studier, som tar upp de svårigheter som finns i området religionsarkeologi. I arbetet *Fornordisk religionsforskning mellan teori och empiri* (2013) tar Andreas Nordberg upp kulten av anfäder, solen och vege-

tationsandar i idéhistorisk belysning och anlägger där även en viss kritik mot religionsarkeologers uppfattning av eller snarare kännedom om religionshistorisk teoribildning. Ett liknande perspektiv har även doktoranden Anette Lindberg i ett pågående avhandlingsarbete vid Stockholms universitet. Båda dessa arbeten påminner oss om de problem som kan uppstå då olika ämnen med olika forskningstraditioner, terminologi, teorier och metoder ska mötas och samarbeta inom ett forskningsfält.

För att min presentation inte ska bli obalanserad vill jag också påpeka att det fortfarande finns religionshistoriker, som mer uteslutande arbetar med skriftliga källor. Jag tänker här på Sebastian Cöllen, som skrev en avhandling vid Uppsala universitet om guden Heimdallr, *Der rätselhafte Gott* (2011), där det narrativa och mytiska materialet står i fokus. Även stockholmsdoktoranden Frederik Wallensteins avhandlingsprojekt *Muntlighet och minne* är primärt textorienterat. Wallenstein utgår från det senaste årtiondets förnyade litteraturvetenskapliga diskussion kring den muntliga traditionens betydelse för de isländska sagornas tillkomst. Han söker med avstamp i den diskussionen fastställa vad vi kan veta om denna muntliga traditions form och innehåll. Syftet är att blottlägga de variabler som styr förutsättningar för traditionskontinuitet och -diskontinuitet, något som är av stor relevans för en förnyad källkritisk diskussion kring sagornas värde för den kultur- och religionshistoriska forskningen om det förkristna Norden.

LITTERATUR

- Adam av Bremen. Historien om Hamburgstiftet och dess biskopar, övers. Emanuel Svenberg. Stockholm 1985 (1984).
- Adam av Bremen. Magistri Adam Bremensis Gesta Hammaburgensis Ecclesiae Pontificium. Scriptores rerum germanicarum in usum scholarum. Ex Monumentis Germaniae Historicis. Editio Tertia, (red.) Bernard Schmeidler. Hanover–Leipzig 1917.
- Adetorp, Johan, 2008: De guldglänsande ryttarna. C-brakteaternas ikonografi i ny belysning. Lund.
- Arkeologi och religion. Rapport från arkeologidagarna 16–18 januari 1989. Red. Lars Larsson & Bozena Wyszomirska. Lund 1989. (University of Lund. Institute of Archaeology. Report Series No. 34.)
- Andrén, Anders (red.), 1989: Medeltidens födelse. Lund. (Symposier på Krappertorp 1.)
- Bertell, Maths, 2003: Tor och den nordiska åskan. Föreställningar kring världsaxeln. Stockholm.
- Blomkvist, Torsten, 2002: Från ritualiserad tradition till institutionaliserad religion: Strategier för maktlegitimering på Gotland under järnålder och medeltid. Uppsala.
- Brink, Stefan, 1996: Forsaringen – Nordens äldsta lagbud. I: Beretning fra femtende tværfaglige vikingsymposium. Red. Else Roesdahl & Preben Meulengracht Sørensen. Århus. S. 27–55.
- Brink, Stefan, 2010: Är Forsaringen medeltida?. I: Hälsingerunor 2010. S. 109–117.

- Cöllén, Sebastian, 2011: *Der Rätselhafte Gott: Heimdallr im Licht altnordischer Vorstellungen von Ahnen und Ordnung*. Uppsala.
- Den heliga platsen. Handlingar från symposiet Den heliga platsen. Härnösand 15–18 september 2011. Red. Eva Nyman, Jörgen Magnusson & Elzbieta Strzelecka. Sundsvall 2014. (Mittuniversitetet. Skrifter i Humaniora vid Mittuniversitetet, nr 1.)
- Engdahl, Kerstin & Anders Kaliff, 1996: *Se Religion från stenåldern till medeltid*.
- Habbe, Peter, 2005: *Att se och tänka med ritual: Kontrakterande ritualer i de isländska släktsagorna*. Lund. (Vägar till Midgård 7.)
- Hellberg, Lars, 1986: *Hedendomens spår i uppländska ortnamn*. I: *Ortnamnssällskapet i Uppsala Årsskrift*. Uppsala, S. 40–71.
- Holtmark, Anne, 1970: *Norrøn mytologi. Tru og myter i vikingtida*. Oslo.
- Hultgård, Anders, 2003: *Akademien granskar (Anders Hultgård)*. I: *Saga och Sed. Kungl. Gustav Adolfs Akademiens årsbok 2003*. S. 143–149.
- Hultgård, Anders, 2015MS: *Midgård brinner. Ragnaröksmyten och dess ursprung*. Uppsala.
- Kaliff, Anders & Olof Sundqvist, 2004: *Oden och Mithraskulten: Religiös akkulturation under romersk järnålder och folkvandringstid*. Uppsala. (OPIA. 35. Institutionen för arkeologi.)
- Kuusela, Tommy, 2016MS: »Hallen var lyst i helig frid». Om interaktionen mellan gudar och jättar i en hallmiljö i fornnordisk mytologi, samt dess betydelse för hallkulturen och samhället. Stockholm.
- Lindberg, Anette, 2016MS: *Rekonstruerade religioner. Reflektioner kring religionsarkeologi och studiet av skriftlösa religioner i skandinavisk förhistoria*. Stockholm.
- More than mythology. Narratives, Ritual Practices and Regional Distribution in Pre-Christian Scandinavian Religions*. Red. Catharina Raudvere & Jens Peter Schjødt. Lund 2012.
- Nordberg, Andreas, 2003: *Krigarna i Odins sal. Dödsföreställningar och krigarkult i fornnordisk religion*. Stockholm.
- Nordberg, Andreas, 2012: *Continuity, Change and Regional Variation in Old Norse Religion*. I: *More than mythology. Narratives, Ritual Practices and Regional Distribution in Pre-Christian Scandinavian Religions*, Red. Catharina Raudvere & Jens Peter Schjødt. Lund. S. 119–151.
- Nordberg, Andreas, 2013: *Fornnordisk religionsforskning mellan teori och empiri*. Uppsala.
- Näsström, Britt-Mari. 2006: *Bärsärkarna. Vikingatidens elitsoldater*. Stockholm.
- Old Norse Religion in Long-Term Perspectives: Origins, Changes, and Interactions: an international conference in Lund, Sweden, June 3–7, 2004*. Red. Anders Andrén, Kristina Jennbert, Catharina Raudvere. Lund 2006. (Vägar till Midgård 8.)
- Olsen, Olaf, 1966: *Hørg, hov og kirke: Historiske og arkæologiske vikingetidsstudier*. København.
- Olsson, Stefan, 2015MS: *Gisslantagande i fornnordisk religion*. Bergen.
- Ratke, Sharon & Rudolf Simek, 2006: *Guldgubber: Relics of Pre-Christian law rituals? I: Old Norse Religion in Long-Term Perspectives: Origins, Changes, and Interactions: an international conference in Lund, Sweden, June 3–7, 2004*. Red. Anders Andrén, Kristina Jennbert, & Catharina Raudvere. Lund. (Vägar till Midgård 8.) S. 259–266.
- Raudvere, Catharina, 2003: *Kunskap och insikt i norrøn tradition: Mytologi, ritualer och Trolldomsanklagelser*. Lund. (Vägar till Midgård 3.)
- Religion från stenåldern till medeltid*. Artiklar baserade på Religionsarkeologiska

- nätverksgruppens konferens på Lövestabruk den 1–3 december 1995. Red. Kerstin Engdahl & Anders Kaliff. Linköping 1996. (Riksantikvarieämbetet. Arkeologiska undersökningar. Skrifter nr 19.)
- Schjødt, Jens Peter, 1986: The 'Meaning' of Rock Carvings and the Scope for Religion-Historical Interpretation: Some Thoughts on the Limits of Phenomenology of Religions. I: Words and Objects. Towards a Dialogue Between Archaeology and History of Religion. Red. Gro Steinsland. The Institute for Comparative research in Human Culture. Oslo. S. 180–196.
- Steinsland, Gro, 1986: Se Words and Objects.
- Steinsland, Gro, 1990: De nordiske gullblekk med parmotiv og norrøn fyrsteideologi. Et tolkningsforslag. I: Collegium Medievale I. Vol. 3. Oslo. S. 73–94.
- Steinsland, Gro, 1991: Det hellige bryllup og Norrøn Kongeideologi: En analyse av hierogami-myten i *Skírnismál*, *Ynglingatal*, *Háleygjatal* og *Hyndluljóð*. Oslo.
- Steinsland, Gro, 2005: Norrøn religion: Myter, riter, samfunn. Oslo.
- Steinsland, Gro et al. (red.), 1991: Nordisk hedendom. Et symposium. Odense.
- Ström, Folke, 1985 [1961]: Nordisk hedendom. Tro och sed i förkristen tid. Göteborg.
- Ström, Åke. V., 1975. Germanische Religion. I: Germanische und Baltische Religion. Stuttgart–Berlin–Köln–Mainz. (Die Religionen der Menschheit. Band 19, 1.) S. 15–306.
- Sundqvist, Olof & Vikstrand, Per, 2014: Disevid och Distingen—spår av östnordisk diskult? I: Den heliga platsen. Handlingar från symposiet Den heliga platsen. Härnösand 15–18 september 2011. Red. Eva Nyman, Jörgen Magnusson & Elzbieta Strzelecka. Sundsvall. (Mittuniversitetet. Skrifter i Humaniora vid Mittuniversitetet, nr 1.) S. 153–178.
- Sundqvist, Olof, 2016: An Arena for Higher Powers: Ceremonial buildings and religious strategies for rulership in Late Iron Age Scandinavia. Leiden-New York. (Numen Book Series. Volume 150.)
- Vikstrand, Per, 2001: Gudarnas platser: Förkristna sakrala ortnamn i Mälardalskapen. Uppsala. (Acta Academiae regiae Gustavi Adolphi. LXXVII. Studier till en svensk ortnamnsatlas utgivna av Thorsten Andersson. 17.)
- Wallenstein, Frederik, 2016MS: Muntlighet och minne: Om kontinuiteter och diskontinuiteter i den isländska sagatraditionen. Stockholm.
- Watt, Margrethe, 2007: Kan man tyde guldgubbernes gestussprog? I: Kult, guld och makt – ett tvärvetenskapligt symposium i Götene. Red. Ingemar Nordgren. Göteborg.
- Words and Objects. Towards a Dialogue Between Archaeology and History of Religion. Red. Gro Steinsland. Oslo 1986.

Akademien granskar...

MUSIKVETENSKAP

GUNNAR TERNHAG:

Musikvetenskap i Sverige – en bakgrund

EN DEL I HELHETEN

Tillkomsten av musikkforskning som en akademisk disciplin hör ihop med förändringar inom två samhällsområden. Det ena området är musiklivets successiva expansion och professionalisering. Det andra är motsvarande förändring i högre utbildning och forskning. Dessa båda i förening har bidragit till att skapa en grund för musikkforskning som akademiskt ämne.

Musikkforskningens tillkomst och framsteg liknar i det stora hela andra liknande discipliners historia. Men det finns några särdrag. Sambandet med musiklivets utveckling är ett sådant. Det är riktigtast att beskriva detta samband som en växelverkan. Musiklivets förändring har gett incitament till förändrad forskning och likaså förändrad högre utbildning. Men också det omvända gäller: musikkforskning har på olika sätt påverkat musikutövning, -lyssning och -tänkande.

Ett annat särdrag finns i den större musikutbildningsfär som musikvetenskap (som ämnet numera heter) ingår i. Den största utbildningsvolymen inom musikområdet står musikkhögskolorna för. De är i dag sex stycken (Stockholm, Göteborg, Malmö, Örebro, Piteå och Ingesund¹) och har huvudsakligen utbildningar för blivande musikk lärare och blivande musikutövare. Musikkhögskolornas historia i Sverige går tillbaka på de utbildningar som Kungl. Musikkaliska akademien startade redan vid dess grundande 1771 och som benämndes akademins undervisningsverk och senare musikkonservatorium, för att 1942 kallas musikkhögskola.

Till de sex kan läggas Operahögskolan i Stockholm som är en del av nyformerade Stockholms konstnärliga högskola.

Fem musikkhögskolor har forskarutbildning i musikpedagogik.² Vid fyra

¹ Kungl. Musikkhögskolan är namnet på högskolan i Stockholm, Högskolan för scen och musik är den göteborgska varianten. I Piteå är musikkhögskolan inte längre någon egen enhet, utan ingår f.n. i Institutionen för konst, kommunikation och lärande.

² Stockholm, Göteborg, Malmö, Örebro och Piteå. Kungl. Musikkhögskolan i Stockholm har ingen egen examensrätt för forskarutbildning i musikpedagogik, utan bedriver utbildningen genom ett avtal med Musikkhögskolan i Malmö, Lunds universitet.

av högskolorna och vid Stockholms konstnärliga högskola finns konstnärlig forskarutbildning.³

Men musikutbildningssfären rymmer mer. Utbildning till musiklejare finns också vid Linnéuniversitetet. Musikproduktion heter ett nyetablerat utbildningsområde som handlar om musikskapande och -distribution med hjälp av datorer (Ternhag 2012). Utbildningsprogram i musikproduktion finns vid minst tio lärosäten, men ges också av en handfull privata utbildningsanordnare. Kurser i musikpsykologi ges sedan många år av Psykologiska institutionen vid Uppsala universitet som också bedriver internationellt framstående forskning i detta område. Utbildning i musikterapi finns bl.a. vid Kungl. Musikhögskolan, men är i det stora hela dåligt utbyggt i Sverige jämfört med övriga Norden.

Det existerar som synes en mängd musikinriktade utbildningar, där musikvetenskapens utbud ingår som en mindre del. Och forskningsmiljöerna är ävenså fler än bara de strikt musikvetenskapliga. Den helhetsbilden är viktig att ha i minnet, när musikvetenskapen i det följande beskrivs.

DEN INSTITUTIONELLA HISTORIEN

Det är svårt att peka ut starten för musikforskningen i Sverige.⁴ Som en tydlig milstolpe i ämnets historia används ofta Karl Valentins disputation i Leipzig 1885. Valentin var den förste svensk att i modern tid erövra doktorsgraden i ett musikämne – hans avhandling bär rubriken *Studien über die Schwedischen Volksmelodien* (Olsson 2003). Vid Musikkonservatoriet i Leipzig fick den mångbegåvade Valentin både teoretisk och praktisk musikutbildning. Dessa båda sidor ifråga om musikalisk skolning var länge intimt förenade. Valentin valde att inte fortsätta sin påbörjade forskarbana, varför hans välgjorda avhandling står som en torso över en lovande vetenskaplig karriär som kom av sig (om Valentin, se Öhrström 2014).

Nästa nämnvärda milstolpe är Tobias Norlinds disputation vid Lunds universitet 1908 på avhandlingen *Latinska skolsånger i Sverige och Finland* (om Norlind, se Bohlin 2004a och 2004b). Norlind disputerade i litteraturhistoria med poetik. Förutom med inhemska studier hade han förberett sig genom att också studera i Tyskland, vilket länge skulle vara gängse inom ämnet. 1909 utnämndes han till docent i litteratur- och musikhistoria vid nämnda universitet. Fram till 1918 föreläste Norlind vid universitetet, inte bara om musikämnen, utan också i såväl litteraturhistoria som folkloristik.

³ Stockholm, Göteborg, Malmö och Piteå. Kungl. Musikhögskolan har ingen egen examensrätt för konstnärlig forskarutbildning, utan bedriver utbildningen genom ett avtal med Musikhögskolan i Malmö, Lunds universitet.

⁴ Idéutvecklingen i svensk akademisk musikforskning behandlas av Sten Dahlstedt i två doktorsavhandlingar, en i musikvetenskap (1986) och en i idéhistoria (1998).

Eftersom musikhistoria inte existerade som en egen disciplin, tvingades studenterna söka dispens ifall de ville inkludera sådana kurser i sina examina. 1915 fastställde universitetskanslern en studieplan i musikhistoria med musikteori som ämnet kom att heta.

Den brett verksamme Tobias Norlind lämnade emellertid Lund 1918 för att bli lärare i musikhistoria vid dåvarande Musikkonservatoriet i Stockholm och från 1919 föreståndare för Musikhistoriska museet. Uppbyggnaden av undervisning i musikhistoria i Lund stannade därför av, eller rättare sagt blev vilande under många år.

Norlind var en av initiativtagarna till bildandet av *Svenska samfundet för musikforskning* 1919, vars första ordförande han blev.⁵ Dess huvuduppgift var utgivning av *Svensk tidskrift för musikforskning* som kom med sitt första nummer redan samma år – med Norlind som redaktör. Tidskriften utges fortfarande och är svenska musikvetares centrala publiceringsplats.

I Stockholm lyckades Tobias Norlind aldrig få någon position vid dess högskola. Men detta lärosäte – och Uppsala universitet – inrättade ändå undervisningsplanen från Lund och med särskild dispens kunde han examinera de få studenterna. Efter några år fick båda lärosätena docenter i musikhistoria med musikteori: Gunnar Jeanson (1898–1939) i Stockholm och Carl-Allan Moberg (1896–1978) i Uppsala.

Gunnar Jeanson disputerade 1926 på en avhandling om tonsättaren August Söderman och hans musik. Som forskare hade han alltså den obligatoriska musikhistoriska inriktningen, men var framför allt engagerad i den samtida musiken – han var också tonsättare, om än i mindre omfattning (om Jeanson, se Brodin & Moberg 1939, Rosengren 2015).

Carl-Allan Moberg byggde upp musikforskningen som disciplin vid Uppsala universitet (om Moberg, se Bengtsson 1985, Dahlstedt 1998 s. 85ff). Hans avhandling bar rubriken *Über die schwedischen Sequenzen. Eine musikgeschichtliche Studie* (1927) och behandlade således den gregorianska musiken i Sverige, ett klassiskt forskningsfält inom disciplinen. Moberg utnämndes till professor i musikforskning 1947, nästa påtagliga milstolpe i ämnets historia. Tack vare denna position kunde disciplinen stabiliseras, även om studentantalet under åtskilliga år var relativt litet. Moberg höll professorsstolen till 1961. Han efterträddes av Ingmar Bengtsson (1920–1989) som hade disputerat på en filologiskt inriktad avhandling om Johan Helmich Romans instrumentalmusik (1955), men som professor gärna ägnade sig åt naturvetenskapligt orienterad rytmforskning. Hans magnifika introduktionsbok *Musikvetenskap* (1973) serverades i många år som kurslitteratur för ämnets studenter, också i övriga Norden.

⁵ Tobias Norlind beskriver läget för den då unga disciplinen i artikel från 1920: »Musikvetenskapen vid svenska universitet». Lägg märke till att Norlind använder dagens beteckning på disciplinen, vilken introducerades formellt under 1970-talet.

Musikforskning fick ett andra fäste i landet 1956, när Martin Tegen gavs möjligheter att bygga ämnet vid dåvarande Stockholms högskola (för en historik, se Tegen 1986). Som Mobergs elev hade Tegen året innan disputerat på en nyskapande avhandling om det breda musiklivet i Stockholm 1890–1910. Det nyskapade låg i att Tegen sprängde den konstmusikaliska bur som dittills var musikforskningens gällande forsknings- och utbildningsområde.

Nästa etablering kom att bli Göteborgs universitet. Utbildad av Moberg hade Jan Ling (1934–2013) både disputerat vid Uppsala universitet och inlett sin lärarkarriär där (om Ling, se Ramsten & Ternhag 2014a, 2014b). 1967 flyttade han till Göteborg för att vid stadens universitet grunda en musikvetenskaplig miljö som snabbt fick en stor volym, men också en inriktning som skiljde sig från Uppsalakollegernas (Ling 1969). Musiksociologi blev inledningsvis en göteborgsk specialitet (Ling 1976). Genom att flytta in ämnet i musikhögskolan (1985) ville Ling senare betona – och främja – närheten till det praktiska musikutövandet. Jan Ling introducerade följdriktigt en »konstnärligt kreativ» variant av forskarutbildning i musikvetenskap 1977, en föregångare till dagens konstnärliga forskarutbildning och en mycket tidig etablering ur ett europeiskt perspektiv (om framväxten av konstnärlig forskning inom musikområdet, se Jullander 2007). Första doktorsavhandlingen med den inriktningen kom 1991.

Bara något år efter etableringen i Göteborg inleddes utbildning i musikvetenskap vid Lunds universitet. Verksamheten där leddes av Folke Bohlin, också Uppsalautbildad under Moberg. I Lund har dock ämnet fört en vacklande tillvaro.

I många år var kvartetten Uppsala, Stockholm, Göteborg och Lund musikvetenskapens institutionella utposter i den högre utbildningen. En femte medlem anslöt sig 2004, då Växjö universitet (idag Linnéuniversitetet) började med kurser i ämnet. Under ledning av Boel Lindberg skapades i Växjö en musikvetenskaplig miljö som efter några år hade en utbildningsvolym på grundnivå som inte stod de äldre etableringarna efter.

Musikhögskolan vid Örebro universitet har musikvetenskap som forskarutbildningsämne. Där har man en bred tolkning av ämnet. Forskning med musikpedagogisk betoning och med konstnärlig utgångspunkt förekommer också i doktorandseminariet.

Bilden av musikvetenskapens infrastruktur i Sverige vore inte komplett utan några ord om Musikmuseet, Svenskt visarkiv och Musik- och teaterbiblioteket.

Redan med Tobias Norlind vid rodret bedrevs vid Musikmuseet en organologisk forskning som nådde långt utanför landets gränser. Han efterträddes 1949 av Ernst Emsheimer (1904–1989) som inte bara fortsatte den organologiska inriktningen, utan också bidrog till att introducera den kontinentala musiketnologin i landet (om Emsheimer, se Rosengren 2013). Museet i Stockholm var länge ett organologiskt centrum med vida inter-

nationella kontakter. Idag, då verksamheten bedrivs under pseudonymen Scenkonstmuseet, är den vetenskapliga kompetensen beklagligtvis skingrad.

Svenskt visarkiv grundades på privat initiativ 1951, blev statligt 1970 och ingår idag i hybriden Statens musikverk. Visarkivet har alltid hållit forskningsfanan högt. I många år dominerades verksamheten av editionsarbetet inför utgivningen av fembandsverket *Sveriges medeltida ballader* (1983–2001). Insamling och forskning kring instrumental folkmusik har länge funnits på visarkivets program. Sedan 1981 finns en jazzavdelning som samlar dokument om jazzmusikens svenska historia (Kjellberg 2001a).

Till musikvetenskapens Sverige-karta hör slutligen Musik- och teaterbiblioteket, vars rötter går tillbaka till Kungl. Musikaliska akademins tidigaste bok- och musikaliesamling. Idag ingår också biblioteket i Statens musikverk. Biblioteket har en unik position med sin forskningsfrämjande verksamhet. Det rymmer böcker och tidskrifter om musik och teater, förstås, men också en i internationellt perspektiv stor och förstklassig samling med musikalier, varav en stor del finns i handskrift. Musik- och teaterbiblioteket förvarar kort sagt de viktigaste källorna till svensk musikhistoria.

FORSKNINGSINRIKTNINGAR

Musikhistoria med musikteori var som nämnts ämnesbestämningen vid Lunds universitet under Tobias Norlinds tid. Benämningen fångar de viktigaste beståndsdelarna i disciplinen långt fram i tiden, man kan till och med påstå att de fortfarande gäller. Insikter i musikhistoria och musikteoretisk behärskning förväntas alla musikvetare äga. I många musikvetenskapliga texter ser man denna kombination i tillämpad form. Den musikhistoriska skolningen har successivt vidgats utanför konstmusikens domäner, även om konstmusikens historia fortfarande har störst utrymme i ämnets grundutbildning. Historiska perspektiv på folkmusik, jazz och senare tiders populärmusik ingår numera också i studenternas pensum – och i musikvetenskapens forskningsagenda.

Musikteorin, å andra sidan, har förblivit ganska opåverkad av tidens strömmar. Dess plats i undervisning och forskning har dock blivit mindre med åren. De flesta av dagens studenter har gehörsmusicerande som grund, vilket innebär att musikteorin utgör en hög tröskel att kliva över. Många musikrelaterade forskningsproblem går emellertid att lösa utan musikteoretiska verktyg.

Om musikvetenskaplig forskning länge gick att sammanfatta i den första ämnesbestämningen, med preciseringen att musikhistoria avsåg konstmusikens historia, har utvecklingen inneburit en successiv breddning av discipli-

nen.⁶ Nämnda subspecialiteter med historisk inriktning ingår i den bilden – en parallell till litteraturvetenskapens inkludering av populärlitteratur och till konstvetenskapens rörelse mot bildvetenskap och visuell kultur. I grunden är musikvetenskapens breddning av historiskt inriktad forskning en spegling av konstmusikens minskande roll i musiklivet och populärmusikens expansion samt av många yngre forskares vana vid umgänge med populärmusik. Men populärmusikforskning är inte någon stor del av musikvetenskaplig forskning i Sverige, vilket man skulle kunna tro med tanke på populärmusikens starka ställning i vårt land.

Forskning om populärmusik handlar förstås inte bara om historiska perspektiv. Samtidsstudier är lika vanliga, om inte vanligare. Sådana undersökningar lutar i regel mer åt kulturstudier än musikanalys och är i så fall nära besläktade med liknande undersökningar i andra kulturvetenskapliga discipliner, varav det finns åtskilliga.

Musiketnologi är en subspecialitet som länge funnits med i bilden, om än inte med den rubriken. Folkmusikforskning ingår numera i musiketnologin, men var tidigare en egen inriktning. Detsamma gäller musikantropologi som ägnades musik och musikutövning utanför Europa. I dag är musiketnologi en överskrift som förenar fältarbetande musikvetare med kulturanalytiskt intresse – oberoende av den musikaliska genre som studeras (jfr Lundberg & Ternhag 2014). Men denna vetenskapliga specialitet finns också företrädd i etnologiämnet, i socialantropologi och i andra kulturvetenskaper. Forskning om musik finns nämligen i många discipliner.

Musikvetenskapen i Sverige har tagit anmärkningsvärt lite intryck av senare decenniernas inbrytningar i disciplinen i stort. I början av 1980-talet introducerade några amerikanska musikologer en kritik mot positivistisk musikhistorieskrivning. *New musicology*, som den högmodiga rubriken snart kom att lyda, ville beskriva musikhistorien bredare, annorlunda och med större öppenhet gentemot granndiscipliners metoder och synsätt. Föreläsarna för *New musicology* ville – mycket förenklat sagt – framför allt betrakta musikutövning i ett socialt sammanhang, hos flera av dem med särskild uppmärksamhet på genusperspektiv. Texter från denna skolbildning har lästs flitigt av svenska kolleger och visst kan inflytanden spåras, men i det stora hela har inte *New musicology* förändrat svensk musikvetenskap på något påtagligt sätt. Detsamma kan i korthet sägas om genusforskningen. Den finns helt visst företrädd, men har inte fått någon framträdande roll i svensk musikvetenskap.

⁶ I en artikel reflekterar Erik Kjellberg (2001b, tidigare professor i musikvetenskap vid Uppsala universitet) över musikvetenskapens förändring i Sverige. Han sammanfattar utvecklingen på följande sätt: »Vad som skett under 1980- och 90-talet är dels en fortsatt specialisering, eller splittring om man så vill, inom kända områden som musikhistoria, editionsteknik, organologi, musikteori, dels en rad inbrytningar i de traditionella perspektiven: semiotik, hermeneutik, fenomenologi, populärmusik, jazzforskning, gender- och performanceforskning är i dag [2001] några rikt beforskade och diskuterade forskningsområden».

I en exposé som denna är det lätt hänt att lyfta fram nya inslag och hålla tillbaka det som knappast förändrats. Till det sistnämnda hör den nationella ramen, inom vilken merparten musikvetenskaplig forskning utförts och fortfarande utförs. Det är nämligen ett faktum att svenska musikvetare nästan alltid studerar musik i Sverige. Naturligtvis kan man hävda att källmaterialet för svenska musikförhållanden finns på bekvämt avstånd och att sådana praktiska hänsyn ligger bakom den uppenbara koncentrationen på musik i Sverige. Men det är en alltför enkel förklaring till en forskningstradition som verkar finnas i den svenska musikvetenskapens gener. Även om traditionen ser ut att fortsätta, märks den oundvikliga internationaliseringen i litteraturförteckningarna som inte längre stannar vid svenskspråkiga arbeten. Forskning om musik i Sverige sker således numera med stöd av en internationell litteratur, dock inte mera internationell än att det nästan alltid handlar om engelskspråkig litteratur (jfr Florén 1994). Tyskspråkiga arbeten, som alltid fanns inflätade i äldre kollegers texter, är med få undantag frånvarande i dagens svenska musikvetenskap.

LITTERATUR

- Bengtsson, Ingmar, 1973: Musikvetenskap – en översikt. Stockholm.
 — 1985: Carl-Allan Moberg. I: Svenskt biografiskt lexikon. Bd 25. Stockholm.
 Bohlin, Folke, 2004a: Tobias Norlind: en kort biografi. I: Om Tobias Norlind, en pionjär inom musikforskningen. Lund. S. 7-12.
 — (red.), 2004b: Om Tobias Norlind, en pionjär inom musikforskningen. Lund.
 Brodin, Gereon & Moberg, Carl Allan, 1939: Gunnar Jansson. (10.10.1898–20.1 1939). I: Svensk tidskrift för musikforskning, vol. 21, 1939. S. 5–8.
 Dahlstedt, Sten, 1986: Fakta & förnuft. svensk akademisk musikforskning 1909–1941. Diss. Göteborg. (Studies from Gothenburg university, Department of musicology nr 12.)
 — 1998: Individ & innebörd. Forskningsinriktning och vetenskapsteoretiska problem inom svensk akademisk musikforskning 1942–1961. Diss. Göteborg. (Gothenburg studies in the history of science and ideas 14.)
 Florén, Anders, 1995: Akademien granskar: historia. I: Saga och sed, 1994.
 Jeanson, Gunnar, 1926: August Söderman: En svensk tondiktarens liv och verk. Diss. Stockholm.
 Jullander, Sverker, 2007. Musikalisk gestaltning som forskningsämne : ett försök till positionsbestämning. I: Svensk tidskrift för musikforskning, 2007. S. 70–90.
 Kjellberg, Erik, 2001a: »Nyplantering av jazzens blå blomma». Svensk visarkivs jazzavdelning – några reflexioner och anteckningar kring hur det började. I: Noterat, nr 9. S. 55–69.
 — 2001b: Att introducera musikvetenskap. I: STM-Online, vol.4, 2001. [elektronisk resurs]. http://musikforskning.se/stmonline/vol_4/kjellberg/index.php?menu=3 (2015-09-30)
 Ling, Jan, 1969: Musikforskare. Behövs de? Tankar i samband med etableringen av ämnet musikvetenskap i Göteborg. I: Svensk tidskrift för musikforskning, 1969. S. 155–158.
 — 1976: Samhällsinriktad musikvetenskap. Förnyelse eller återvändsgränd? I: Humanistisk forskning, 1976:2. S. 23–27.

- Lundberg, Dan & Ternhag, Gunnar, 2014: Musiketnologi – en introduktion. Möklinta. (Skrifter utgivna av Svenskt visarkiv 16.)
- Norlind, Tobias, 1920: Musikvetenskapen vid svenska universitet. I: Ur nutidens musikliv, 1920. S. 69–72.
- Olsson, Dan, 2003: Ett förbisett pionjärbete – om Karl Valentins doktorsavhandling. I: Svensk tidskrift för musikforskning, 2003. S. 58–76.
- [Ramsten, Märta & Ternhag, Gunnar (red.)], 2014a: Jan Ling, Skrifter. Bibliografi sammanställd av Märta Ramsten och Gunnar Ternhag. Stockholm. (Kungl. Musikaliska akademins skrifter nr 132.)
- Ramsten, Märta & Ternhag, Gunnar (red.), 2014b: Apropå Jan Ling. Elva texter om musikforskning och musikliv. Stockholm. (Kungl. Musikaliska akademins skrifter nr 133.)
- Rosengren, Henrik, 2013: Från tysk höst till tysk vår: fem musikpersonligheter i svensk exil i skuggan av nazismen och kalla kriget. Lund.
- 2015: Gunnar Jeanson. I: Levande muskarv [elektronisk resurs]. <http://www.levandemusikarv.se/tonsattare/gunnar-jaenson/> (2015-09-28)
- Tegen, Martin, 1955: Musiklivet i Stockholm 1890-1910. Diss. Stockholm.
- 1986: Musikvetenskapliga institutionen vid Stockholms universitet : historik 1956-1984. Stockholm.
- Ternhag, Gunnar, 2012: Musikproduktion – ett nytt ämne i högre musikutbildning. I: På tal om musikproduktion. Elva bidrag till ett nytt kunskapsområde. Gunnar Ternhag & Johnny Wingstedt (red.). Göteborg. S. 75-89.
- Öhrström, Eva, 2014: Karl Valentin. I: Levande muskarv [elektronisk resurs]. <http://www.levandemusikarv.se/tonsattare/karl-valentin/> (2015-09-28)

MÄRTA RAMSTEN:

Folkmusikforskning

Herr Ternhag nämnde här att folkmusikforskningen numera ingår i musiketnologin – det gör den delvis, men jag vill påstå att folkmusikforskning också är ett forskningsfält som rymmer flera discipliner främst, kanske, musikvetenskap, men också etnologi och litteraturvetenskap. Den svenska folkmusikforskningen hämtar metoder och teorier från andra ämnesområden – etnologi, folkloristik, musiksociologi och musikanthropologi. Framför allt är det etnologiska metoder vi använder och vi som deltar i den här vetenskapliga verksamheten – vi kallar oss ofta för musiketnologer.

Owe Ronström, som tillsammans med Herr Ternhag redigerat boken *Texter om svensk folkmusik* (1994), visar i sin klarsynta och idéhistoriskt upplagda inledning till denna bok hur folkmusikforskningen i själva verket är en lång kedja av insamlare och forskare som påverkat varandra både ideologiskt och metodmässigt. Ronström anser också att man kan tala om en »relativt väl sammanhållen svensk folkmusikforskning, trots att den inte är en egen forskningsdisciplin och trots att det saknas lärosäten och formellt organiserade utbildningsvägar för folkmusikforskare» (Ronström & Ternhag 1994 s. 13). Jag skulle vilja påstå att det är just av-

saknaden av allt detta som gjort att vi folkmusikforskare eller musiketnologer varit tvungna att ta saken i egna händer och skapa vår egen forskarmiljö.

För att anknyta till Ronströms idé om en kedja av insamlare och forskare som är beroende av varandra så tänkte jag börja i det tidiga 1800-talet. En samling unga entusiastiska män knutna till Götiska förbundet samlade då in folkminnen, bland annat folkliga visor, för att sedan ge ut vismaterialet i *Svenska folk-visor från forntiden* (1814-1818). Johann Christian Hæffner, tyskfödd musiker och director musices här i Uppsala, fick uppdraget att redigera melodierna och upptäckte då att vismelodierna hade ett speciellt tonförråd som inte stämde med vanliga dur- och mollskalor. Han kallade detta speciella tonförråd för den »nordiska skalan» (*Svea* 1818). På så vis kan han sägas vara den förste att forska kring den svenska folkmusikens struktur och musikaliska uttryck.

Svenska folk-visor från forntiden var också det material som näste forskare i kedjan, göteborgaren Karl Valentin, utgick från i sina forskningar. Valentin studerade i Leipzigs kosmopolitiska musikmiljö och lade där 1885 fram sin avhandling *Studien über die Schwedischen Volksmelodien*, inspirerad av den jämförande musikforskningen som då var på modet i Tyskland. I sin jämförande analys av melodierna i skandinaviska och europeiska folkviseutgåvor hittar han gemensamma motiv och menar att melodierna »weite Wanderungen gemacht haben». Valentin blev sedermera sekreterare i Musikaliska akademien och även lärare vid dess Musikkonservatorium. Det är anmärkningsvärt att den första doktorsavhandlingen i musikforskning som skrevs av en svensk hade just folkmusik som ämne. Valentin fortsatte emellertid inte sin forskarbana, han ägnade sig i stället åt att anordna s.k. folkkonserter.

Tobias Norlind, chef för Musikhistoriska museet från 1920-talet, får sägas ha lagt grunden till musikvetenskapen i Sverige med sina många musikhistoriska skrifter inom olika ämnen, inte minst när det gäller folkmusik. Skriften *Svensk folkmusik och folkdans* (1930) är den första översikten av folkliga musiktraditioner. Han var otroligt produktiv och hans kunnighet räckte också till folkloristiska studier – *Studier i Svensk folklore* (1911), *Svenska allmogens lif i folksed, folkstro och folkdiktning* (1912), *Skattsägner* (1918) och *Gamla bröllopsseder* (1919).

Till hans förtjänster hör hans omfattande inventering av musikalier i bibliotek och arkiv, inte minst äldre källor till folkmusiken, t.ex. spelmansböcker, ett av grundmaterialen inom svensk folkmusikforskning. Eftervärlden har dock ställt sig kritisk till de evolutionistiska idéer som präglade mycket av hans folkmusikforskning.

Både Valentin och Norlind utgick från noterat material utan större källkritisk granskning. Även nästa musikforskare som ägnade en relativt stor del av sin forskargärning åt folkmusiken utgick från noterat material, nämligen Carl-Allan Moberg, men med källkritiskt öga. Moberg blev ju den

första professorn i musikforskning när ämnet introducerades här Uppsala. I »Två kapitel om svensk folkmusik«, publicerad i Svensk tidskrift för musikforskning 1950, tar han upp tonalitetsproblemen i svensk folkmusik. Hans forskning bygger på det stora material som Nils Andersson och Folkmusikkommissionen samlade in i början av 1900-talet och som trycktes i *Svenska låtar*. Även hans studier av vallåtar byggde på upptecknat material. Där har Anna Ivarsdotter fortsatt forskningen, men då utgått från inspelningar gjorda i den verkliga miljön.

Därmed är vi framme vid ett brott i kedjan – brytpunkt Ling. Carl Allan Mobergs favoritelev, Jan Ling, var både arvtagare och stark förnyare när det gäller den svenska folkmusikforskningen. Efter honom har kedjan förgrenat sig i olika forskningsområden. I Lings skrifter och artiklar kan man avläsa metodutvecklingen inom hela det musiketnologiska forskningsfältet. Licentiatavhandlingen *Levin Christian Wiedes vissamling. En studie i 1800-talets folkliga vissång* (1965) får ses som den första musiketnologiska avhandlingen i Sverige. Ling gör en källkritisk granskning av Wiedes uppteckningar för att sedan genomföra en analys av melodimaterialet och dess stilkriterier. Genom kartläggning av sångarnas miljöer kunde han fastställa repertoaren i olika sociala skikt, men också påvisa gemensamma stildrag och variant-sammanhang mellan meddelarnas melodier.

Hans omtalade doktorsavhandling om nyckelharpan (1967) var inte bara en innovation bland doktorsavhandlingar genom att den var inbunden i lila pärmar och hade liggande format, utan innebar också en förnyelse av organologin – instrumentforskningen. Kontakterna med Musikmuseet och dess chef Ernst Emsheimer var avgörande för ämnesvalet. Den då relativt okända nyckelharpan blev i Lings forskning granskad ur alla tänkbara perspektiv: historiskt, morfologiskt, byggnadstekniskt, spelmässigt och repertoarmässigt. Nyckelharpsspelmän i Uppland intervjuades, filmades, spelades in och Ling gick själv på kurs för att lära sig bygga nyckelharpa, ett klart avsteg från tidigare alster i organologi som ofta utgick enbart från museiinstrument.

Men Lings förnyelse av folkmusikforskningen var inte färdig med detta. I en rad artiklar från 1970- och 80-talen genomför han en granskning av folkmusiken ur ett ideologiskt perspektiv.

Ling var också huvudperson vid en rad icke institutionsanknutna musiketnologiska seminarier som hölls under 1970- och 80-talen, en viktig forskarmiljö där en rad musiketnologer skolades. Några av oss som står här idag ingick i den gruppen. Och vi har i vår tur gett näring åt ännu en generation folkmusikforskare med olika ämnesinriktningar och metoder. Utmärkande för denna forskartradition är att det ingår eller helt enkelt bygger på fältarbete i form av inspelningar eller intervjuer. Ling var även medelpunkten vid gruppörfattandet av *Folkmusikboken* (1980), ett samarbete mellan sju folkmusikforskare och *Folkmusikvågen* (1985).

Men det finns också andra forskarmiljöer för folkmusiken och då tänker jag på Svenskt visarkiv. Jag vågar påstå att sedan en del år är Svenskt visarkiv den ledande institutionen i landet när det gäller forskning kring folkliga musiktraditioner. Räknar man in Dan Lundberg, som är chef, finns där nu fyra disputerade forskare, två i musikvetenskap, en i litteraturvetenskap och en i etnologi – och det är ungefär så det har sett ut sedan 35 år tillbaka – det är bara personerna som har bytts ut. Ämneskombinationen är utmärkande för att inte säga nödvändig för folkmusikforskningen. Musik, texter, funktion – allt är basvara för folkmusikforskningen. De doktorander som nu är knutna till olika universitet hittar ofta sitt material i visarkivet eller är på annat sätt beroende av experthjälp därifrån. Utmärkande för de folkmusikforskare som vuxit fram under senare decennier är att de ofta själva är utövande och kan på så sätt kombinera inifrån- och utifrån-perspektivet.

Svenskt visarkiv startades 1951 med Ulf Peder Olrog som primus motor och snart anställdes också Bengt R. Jonsson, alltså två folklorister. Till att börja med tänkte man sig det som ett centralt register över källor till visforskning, främst för forskning kring skillingtryck och ballader. Dansk folkemindesamling var ett slags modell. Där hade Grundtvig redan vid 1800-talets mitt gett ut *Danmarks gamle folkeviser* – en källkritisk utgåva med ballader i tio digra band. Balladforskning och -utgivning kom att bli den dominerande uppgiften för Svenskt visarkiv under nästan 50 år och resultatet blev en källkritisk utgåva i sju band av text och melodier som slutfördes 2001. Men arbetet vid Svenskt visarkiv hade under tiden förändrats från källforskning till ett mer musiketnologiskt perspektiv på materialet genom att inspelningsverksamheten förlades till visarkivet och kom att ingå i verksamheten efter förstatligandet 1970. Därmed kom också den instrumentala folkmusiken in i bilden. Fältarbete och forskning kom att gå hand i hand med nya metoder (hämtade från bland annat etnologi och sociologi). Resultaten kan avläsas i de skriftserier och fonogramserier som Visarkivet stått för alltsedan 1970-talet, t.ex. *Sumlen, årsbok för vis- och folkmusikforskning* (1976–1995), den lilla populärvetenskapliga serien *Noterat*, fonogramutgåvan *Musica Sveciae, Folk Music in Sweden*, men också de många separata utgåvor av folkligt musikmaterial som publicerats genom åren (nu senast i samarbete med KGAA).

Jag vill slutligen nämna att mycket av det folkmusikaliska materialet är gemensamt för Norden och att vi musiketnologer har ett mycket nära samarbete med våra nordiska kolleger, främst inom Nordiskt forum för folkmusikforskning och folkmusikarkiv.

DAN LUNDBERG:

Musiketnologi

Musiketnologi är en tämligen ung disciplin i Sverige, dessutom ett ämne som saknar egna institutioner vid svenska universitet.⁷ Musiketnologer verkar idag främst inom musikvetenskap och etnologi på universiteten i Sverige.

Att musiketnologi inte finns som en egen universitetsdisciplin i Sverige beror delvis på ämnets tvärvetenskapliga karaktär. De som arbetar inom fältet har varierande ämnestillhörigheter; förutom musikvetenskap och etnologi finner man musiketnologiska studier inom många områden i humaniora och samhällsvetenskap; pedagogik, antropologi, sociologi, folkloristik, cultural studies, dansvetenskap, musikproduktion m.fl. Detta betyder också att musiketnologer ofta verkar som solitärer på sina institutioner, vilket medfört ett behov av starka institutionsöverskridande nätverk. De större internationella nätverken som *International Council for Traditional Music* (ICTM) och *European Seminar in Ethnomusicology* (ESEM) har genom åren haft svenska forskare i centrala positioner. På det nationella planet har Svenskt visarkiv, som är en statlig icke universitetsanknuten institution, under många år fungerat som ett nav för musiketnologin i Sverige genom att arrangera möten och seminarier och genom sin publikationsverksamhet.

Grundläggande idéer och metoder som präglar musiketnologin kan sägas vara:

- 1) Musiketnologer undersöker musik och musicerande som social praktik. Utgångspunkten är att musik är en mänsklig aktivitet som både *formas av* och *påverkar* sin kulturella kontext.
- 2) Musiketnologiska metoder är tillämpbara vid studier av all musik – oavsett ursprungsområde, stil eller genre.
- 3) Etnografiskt fältarbete är en grundläggande metod för kunskapsinhämtande. Ofta sker detta i form av så kallad deltagande observation.

VAD ÄR DÅ MUSIKETNOLOGI?

Musiketnologi är studiet av musik i sin kulturella kontext – hur musik fungerar och hur den skapas och används i samhället. Musiketnologer närmar

⁷ Vid Umeå universitet fanns mellan 1996–2005 grundutbildning med inriktning på musiketnologi vid Institutionen för kultur- och medievetenskaper. Man ville där använda musiketnologins teorier och metoder över hela musikfältet, d.v.s. folk-, populär- och konstmusiktraditioner i globalt perspektiv (även europeisk klassisk musik), och med betoning på musikens användning i dagens samhälle.

sig musik som en social praktik och försöker förstå vad musik och musicerande är ur ett kulturellt perspektiv: vad musik betyder för dess utövare och publik, och hur dessa betydelser uppkommer och överförs.

Det har föreslagits många preciseringar och definitioner av ämnet. En av de mer inflytelserika är den amerikanske forskaren Alan Merriams från 1964 som ser musiketnologi som »the study of music in culture». Merriam tänker sig tre steg i en modell: uppfattningar om musik, beteenden i relation till musik och analys musikens klangvärldar.⁸

När Gunnar Ternhag och författaren till denna artikel ringar in ämnet i läroboken *Musiketnologi – en introduktion* (2014) skriver vi, i linje med Merriams definition:

En vetenskap som handlar om att studera musikuttryck i olika kulturer, men också kulturuttryck i själva musiken. Musiketnologer är alltså intresserade av både *musicerande som ett kulturellt fenomen* och *de kulturspår som finns i det musikaliska materialet*. Det handlar alltså om ett visst perspektiv på musik och musicerande, inte om en vetenskap som ägnar sig åt vissa musikaliska genrer. (Lundberg & Ternhag 2014 s. 9)

En mer populärt hållen bruksdefinition lanseras den svenske musiketnologen Owe Ronström i inledningen till antologin *Musik och kultur* (1990) i en treställigt variabel formulering som hämtats från den amerikanske musiketnologen Tim Rice:

	skapar		historiskt
Hur	upprätthåller	människor musik ur ett	socialt perspektiv?
	upplever		individuellt

Samma tankegång används av Lundberg och Ternhag (2002) som beskriver musiketnologi som studiet av »vad människor gör med musik och vad musik gör med människor». Trots den lite slagordsmässiga i ordalydelsen kan man ändå säga att den ringar in ämnet musiketnologi.⁹

European Science Foundation publicerade 2012 ett diskussionsunderlag – ett »position paper» – angående musikvetenskapen och musikforskningens situation i Europa. Man konstaterar bland annat att musikfältet är underbeforskat och att de bidragsgivande fonderna och råden som stöder humanistisk forskning på nationell nivå (i Sverige är Vetenskapsrådet, Riksbankens jubileumsfond och Vitterhetsakademien knutna till ESF) borde ägna musiken större intresse genom riktade insatser. Men man deklarerar också vad som ingår i ämnet utifrån ESF:s perspektiv. Man konstaterar att musikvetenskap inte är en homogen disciplin och utgår från den österrikiske mu-

⁸ Merriam 1964. *Conceptualization about music; behavior in relation to music; and analysis of music's sounds*. En annan inflytelserik bok är den amerikanska forskaren Mantel Hoods *The Ethnomusicologist* (1971).

⁹ Samma ordalydelse användes senare av musikforskaren Lars Lilliestam i titeln till boken *Musikliv. Vad människor gör med musik – och musik med människor* (2006).

sikforskaren Guido Adlers indelning av musikvetenskapen från 1885 i två huvudområden:

... historical and systematic (the study of folk music being a part of the latter) and considering their specific scope, subject and methods, musicologists used to distinguish at least three major sub-disciplines.

Förutom historisk och systematisk musikvetenskap pekar ESF ut musiketnologin som ett tredje fält. Man konstaterar att uppdelningen är vag och att dagens musikforskning i många fall överlappar och innehåller element från alla tre inriktningarna. Den systematiska musikvetenskapen som traditionellt sysslat med analys ur till exempel interpretations- och perceptionsperspektiv har många beröringspunkter med musiketnologin, men även det historiska angreppssättet är naturligtvis i många stycken överlappande. Men det intressanta är ändå att musiketnologin ur detta internationella perspektiv flyttas in i musikvetenskapens kärnområden.

Själva benämningen musiketnologi brukar återföras till den engelskspråkiga bok med titeln *Ethnomusicology* som den holländske forskaren Jaap Kunst gav ut 1959. Boken är en bearbetning av Kunsts publikation från 1950: *Musicologica. A Study of the Nature of Ethno-musicology, Its Problems, Methods, and Representative Personalities*. Det är värt att peka på just bindestrecket i Kunsts konstruktion av benämningen som på sätt och vis betonar den dubbla tillhörigheten i studiet av musik i relation till kultur.¹⁰

Tanken med den nya benämningen var att skilja ut fältet från tidigare inriktningar men också vissa samtida grenar. Vid denna tid handlade forskningen i många fall om studiet av »främmande» kulturer. Kunst var själv en av tidens mest betydande kännare av indonesisk gamelanmusik. Och i detta fält handlade det sedan gammalt om ett tydligt jämförande perspektiv. Dittills hade forskningen varit i huvudsak deskriptiv och systematiserande. Det var också viktigt att skaka av sig ett märkbart arv från kolonialismens dagar. Intressant nog är det just detta som ibland anförs som en kritik mot termen »musiketnologi» idag; att själva beteckningen pekar ut den etniska dimensionen och därmed upprätthåller och skapar skillnader.

Den beteckning som Kunst och andra samtida ville överge var *jämförande musikforskning* – eller på tyska som varit tidens dominerande språk: *Vergleichende Musikwissenschaft*. Den jämförande musikforskningen kopplas till det som brukar kallas »Berlinskolan», men också till *fonografen*, den epokgörande uppfinning som amerikanen Thomas Edison och fransmannen Charles Cros gjorde parallellt 1877. Med tillgång till den nya tekniken kunde naturvetenskapliga metoder för första gången tillämpas vid undersökningar av främmande musik.

Berliner Phonogramm-Archiv grundades av professor Carl Stumpf

¹⁰ Från grekiskans ἔθνος *ethnos* – ung. folk, nation och μουσική *mousike* – musik.

(1848–1936) vid institutet för psykologi vid universitetet i Berlin. Utgångspunkten var en inspelning av en thailändsk teaterföreställning på Berlin Zoo i september 1900 (Simon 2000 s. 48f). Stumpf var professor i psykologi och hans främsta intresseområden var akustik och musikpsykologi. Tillsammans med andra kolleger, framför allt Erich Moritz von Hornbostel och Otto Abraham, som vid denna tid var Stumpfs assistenter, utvecklade han det som kom att bli känt som "Berlinskolan" och den jämförande musikvetenskapen. Efter Stumpfs inspelningar av thaimusikerna gjordes andra inspelningar med besökande musiker, bland annat ett japanskt teatersällskap i november 1901. Berliner Phonogramm-Archiv bildades officiellt 1905 med Hornbostel som ledare. Hornbostel lyckades se till att tyska etnologiska expeditioner till andra länder försågs med fonografer för inspelning. Samlingarna växte snabbt. Fonografen förblev den viktigaste inspelningsapparaten ända fram till andra världskriget. Efter Stumpfs pensionering 1922 togs arkivet över av staten och inleddes i Hochschule für Musik. Tolv år senare överfördes arkivet organisatoriskt till Museum für Völkerkunde med Marius Schneider som chef. Samlingarna flyttades till Berlin-Dahlem, där arkivet ligger än idag.

Ett mål med forskningen – och arkivet – var att undersöka och jämföra musikformer från olika etniska grupper och kulturer, ofta utifrån ett evolutionistiskt perspektiv. Forskningen om andra kulturer kan ge oss kunskap om vår egen musikutveckling, menade man. Berlinskolans forskare underströk också vikten av fältinspelningar och behovet av fördjupade kunskaper för att kunna förstå musikkulturer.

TILLBAKA TILL DET SVENSKA

De första stegen i utvecklingen av en svensk musiketnologi togs på dåvarande Musikhistoriska museet i Stockholm. Det fanns naturligtvis flera centrala personer, orsaker och impulser, men jag vill ändå peka ut Ernst Emsheimer som var chef för museet 1947–1973 som en av de viktigaste. Emsheimer kom från Tyskland och hade emigrerat till Sovjetunionen för att undkomma judeförföljelserna på 1930-talet. Därifrån kom han till Sverige 1937. Med sig hade han erfarenheter från den tyska musikvetenskapen och ett stort internationellt kontaktnät. Tillsammans med en tysk kollega, professor Erich Stockmann i Berlin, inledde han ett arbete med en europeisk serie med handböcker om europeiska folkmusikinstrument. 1960 publicerade Emsheimer och Stockmann »Vorbemerkungen zu einem 'Handbuch der europäischen Volksmusikinstrumente'» i *Acta Musicologica* XXXII. Det som presenteras är en vision – en dröm om ett enhetligt system och metod för presentation av folkmusikinstrument (Jfr Lundberg 2014).

Emsheimers och Stockmanns vision var att instrumentforskare i alla länder skulle sätta igång med att beskriva och publicera sina länders folkmu-

sikinstrument enligt samma vetenskapliga modell. De konstaterade att folk-musikinstrumentforskningen olyckligtvis hamnat i ytterområdet inom två angränsande discipliner – den jämförande musikinstrumentforskningen och folklivs-forskningen. Men man menade att det fanns en ny väg att beträda genom en sammanslagning av metoder inom dessa ämnesområden:

Die Volksmusikinstrumente Europas sind bisher noch nicht zusammenfassend dargestellt worden. Zwei Wissenschaftszweige sind es vor allem, die mit unterschiedlichen Betrachtungsweisen und Methoden an ihrer Erforschung beteiligt sind: die Musikinstrumentenkunde als ein Teilgebiet der musikwissenschaftlichen Forschung und die Volkskunde. Beide Disziplinen haben die Untersuchung des europäischen Volksmusikinstrumentariums als ein typisches Grenzgebiet nur zögernd in Angriff genommen. (Emsheimer & Stockmann 1960)

Enkelt uttryckt kan man säga att Emsheimer och Stockmann föreslår att musikinstrument ska klassificeras, inte bara utifrån konstruktion och ljudalstringsprincip, utan också med utgångspunkt i områden som ligger utanför dessa principer. Hornbostel-Sachs klassifikationssystem från 1914 sammanför musikinstrument i familjer så att till exempel fagotten hamnar nära japanska hichiriki, eftersom båda instrumenten har dubbelt rörblad som ljudkälla (Hornbostel & Sachs 1914). Hos Emsheimer och Stockmann blir detta en möjlig koppling vad gäller instrumentfamiljer, men det dyker också upp många andra. Enligt det koncept som presenteras skulle till exempel social kontext eller repertoar kunna bilda utgångspunkter, dvs. instrument som spelar en viss typ av dansmusik kan beskrivas som en organologisk enhet. I det stora hela kan man beskriva metoden som ett musiketnologiskt sätt att närma sig musikinstrument.

Den första svenska forskare som använde Emsheimers och Stockmanns modell var Jan Ling i sin avhandling om nyckelharpan från 1964.

Man kan följa musiketnologins etablering i Sverige genom att se vilka avhandlingar som »taggats» med ämnesordet musiketnologi i biblioteksdata-basen Libris. Ämnesord sätts ju vid katalogiseringen och säger inte direkt något om vad författaren avser, utan snarare hur publikationen uppfattas av den bibliotekarie som katalogiserat boken. En sökning på »musiketnologi» i Libris med filtreringen »avhandlingar» ger 27 träffar varav 13 är svenska avhandlingar. Institutionstillhörigheten varierar kraftigt och avspeglar äm-nets heterogena karaktär:

Musikvetenskap: Geijerstam, Claes af 1976; Malm 1981; Hammarlund 1993; Skog 1993; Lundberg 1994; Lundström 1999; Öblad 2000

Etnologi: Ronström 1992; Nordström 2002; Nordström 2010; Hyltén-Cavallius 2005

Tema kommunikation (Linköping): Grandin 1989

Sociologi: Pekkola 1996

Utifrån denna enkla Librissökning kan man dra några slutsatser om utvecklingen av ämnet i Sverige – kanske inte om musiketnologin i sig, utan snarare om uppfattningen om vad ämnet musiketnologi omfattar. De tidigare avhandlingarna utgör genomgående studier av musik i andra kulturer. Detta gäller samtliga avhandlingar före år 2000. Man kan också lägga märke till att vare sig Jan Lings studie av nyckelharpan, Märta Ramstens arbete om folkmusikens förändringar i folkmusikvågens svallvågor eller Gunnar Ternhags studie av fenomenet Hjort Anders »taggats» som musiketnologi. Dessa dyker däremot upp vid en sökning på folkmusik (vilket i stort sett alla de övriga också gör).¹¹ Efter år 2000 återfinns däremot doktorsavhandlingar om till exempel pensionärskap och musik (Hyltén-Cavallius 2005), bilen som konsertlokal (Öblad 2000), kvinnliga rockmusiker (Nordström 2010) upp. En slutsats är att ämnet musiketnologi allt mer kommit att bli just en metod eller ett angreppssätt på musikens och musikernas funktion och roll i kulturen oavsett genre. Förändringen kan ses som en frukt av det starka engagemang för ämnet som fanns under slutet av 1980-talet och början av 1990-talet med ett stort antal avhandlingar, bokproduktioner och seminarier som gav den svenska musiketnologin en tydlig profil, nationellt och internationellt.

Som tidigare nämnts är en sökning i Libris inte något säkert mått på musiketnologins utveckling; det finns en hel del andra avhandlingar som slunkit genom katalogiseringens finmaskiga nät. Men tendensen visar ändå att ämnet alltmer uppfattas som ett genreöverskridande och heltäckande sätt att studera musik som en del av kulturen.

LITTERATUR

- Adler, Guido, 1885: Umfang, Methode und Ziel der Musikwissenschaft. I: Vierteljahrsschrift für Musikwissenschaft. Leipzig.
- Arvidsson, Alf, 1991: Sågarnas sång. Folkligt musicerande i sågverksamhället Holmsund 1850-1980. Diss. Umeå.
- Dahlig-Turek, Ewa, et al. (eds.): 2012: Musicology (Re-)Mapped. Strassbourg.
- Emsheimer, Ernst & Stockmann, Erich, 1960: Vorbemerkungen zu einem „Handbuch der europäischen Volksmusikinstrumente“. I: Acta Musicologica XXXII.
- Geijerstam, Claes af, 1976: Popular music in Mexico. Albuquerque. Diss. Uppsala.
- Grandin, Ingemar, 1989: Music and media in local life. Music practice in a Newar neighbourhood in Nepal. Diss. Linköping.
- Hammarlund, Anders, 1993: Yeni Sesler - Nya stämmor : en väg till musiken i det turkiska Sverige. Diss. Stockholm.
- Hood, Mantel, 1971: The Ethnomusicologist. New York.
- von Hornbostel, Erich Moritz & Sachs, Curt, 1914: Systematik der Musikinstrumente. Ein Versuch“. I: Zeitschrift für Ethnologie.

¹¹ Det finns också flera andra avhandlingar som bygger på en uttalad musiketnologisk metod som inte kommer upp sökningen. Till exempel Arvidsson 1991, Åkesson 2007, Lagergren 2009 och Nylander 2014.

- Hyltén-Cavallius, Sverker, 2005: Minnets spelrum : om musik och pensionärskap. Diss. Hedemora.
- Kunst, Jaap, 1950: Musicologica. A study of the nature of ethno-musicology, its problems, methods and representative personalities. Amsterdam (Mededeeling / Koninklijke Vereeniging Indisch Instituut, Amsterdam, Afdeeling Culturele en Physische Anthropologie; 35.)
- Lagergren, Karin, 2009: Ordet blev sång. Liturgisk sång i katolska kloster 2005-2007. Diss. Skellefteå.
- Lilliestam, Lars, 2006: Musikliv. Vad människor gör med musik – och musik med människor. Göteborg.
- Lundberg, Dan, 1994: Persikoträdgårdarnas musik. En studie av modal improvisation i turkisk folk- och populärmusik baserad på improvisationer av Ziya Aytekin. Diss. Stockholm.
- Lundberg, Dan, 2014: En organologisk vision – och hur beskriver man en nyckelharpa. I: Ramsten, Märta & Ternhag, Gunnar (red.) Apropå Jan Ling. Elva texter om musikforskning och musikliv. Stockholm. (Kungl. Musikaliska akademiens skrifter nr 132.)
- Lundberg, Dan & Ternhag, Gunnar, 2014: Musiketnologi. En introduktion. 2. reviderade upplagan. Möklinta.
- Lundström, Håkan, 1999: I will send my song : Táam and other Kammu vocal genres in the singing of Kam Raw. Diss. Lund.
- Malm, Krister, 1981: Fyra musikkulturer. Tradition och förändring i Tanzania, Tunisien, Sverige och Trinidad. Diss. Stockholm.
- Merriam, Alan, 1964: The anthropology of music. Evanston.
- Nordström, Annika, 2002: Syskonen Svensson - sångerna och livet : en folklig repertoar i 1900-talets Göteborg. Diss. Göteborg.
- Nylander, Erik, 2014: Skolning i jazz. Värde, selektion och studiekarriär vid folkhögskolornas musiklinjer. Diss. Linköping.
- Pekkola, Sari, 1996: Magical flutes : music culture and music groups in a changing Bolivia. Diss. Lund.
- Nordström, Marika, 2010: Rocken spelar roll. En etnologisk studie av kvinnliga rockmusiker. Diss. Umeå.
- Ramsten, Märta, 1992: Återklang. Svensk folkmusik i förändring 1950-1980. Diss. Stockholm/Göteborg.
- Ramsten, Märta & Ternhag, Gunnar (red.), 2014: Apropå Jan Ling. Elva texter om musikforskning och musikliv. Stockholm. (Kungl. Musikaliska akademiens skrifter nr 132.)
- Rice, Timothy, 1987: "Towards the remodeling of ethnomusicology". I: Ethnomusicology 31. S. 468-488.
- Ronström, Owe (red.), 1990: *Musik och kultur*. Lund.
- Ronström, Owe, 1992: Att gestalta ett ursprung. En musiketnologisk studie av dansande och musicerande bland jugoslaver i Stockholm. Diss. Stockholm.
- Simon, Arthur (red.), 2000: Das Berliner Phonogramm-Archiv. Sammlungen der traditionellen Musik der Welt. Berlin.
- Skog, Inge, 1993: North Borneo gongs and the Javanese gamelan : studies in Southeast Asian gong traditions. Diss. Stockholm.
- Ternhag, Gunnar, 1992: Hjort Anders Olsson. Spelman, artist. Diss. Hedemora.
- Åkesson, Ingrid, 2007: Med rösten som instrument. Perspektiv på nutida svensk vokal folkmusik. Diss. Stockholm.
- Öblad, Carin, 2000: Att använda musik : om bilen som konsertlokal. Diss. Göteborg.

MATTIAS LUNDBERG:

Musikhistorisk forskning i Sverige

Med »musikhistorisk forskning», eller »historisk musikvetenskap» avses i europeisk kontext en institutionell avgränsning, som i Sverige har sin närmaste motsvarighet endast i en forskningsinriktning inom musikvetenskapen, utan lika tydlig organisatorisk autonomi som i många andra länder. På tysktalande område är en institution för musikvetenskap i regel organisatoriskt delad mellan en lärostol i »Historische Musikwissenschaft» och en i »Systematische Musikwissenschaft», med separata studiegångar och forskningsinriktningar. Denna uppdelning går tillbaka till det sena 1800-talet, främst den habsburgske musikskriftställaren Guido Adler, som under historisk musikvetenskap enkelt uttryckt sorterar allt som berör studiet av konkreta musikaliska manifestationer, medan det systematiska studiet (med underavdelningen »Vergleichende Musikwissenschaft») omfattar sociologiska, psykologiska m.fl. vetenskaper.¹² En i senare tradition tredje självständig gren är det etnografiska studiet av konkreta musikaliska manifestationer, som behandlas av Dan Lundberg (se ovan). Denna hör enligt Adler till det systematiska studiet, men har i Sverige kommit att bedrivas närliggande, och ofta delvis överlappande, den historiska musikforskningen.

Så långt de moderna, institutionella utvecklingslinjerna för ämnet musikvetenskap. Därutöver finns inom landet ett flertal äldre traditioner, som utan att kunna härledas i klar succession fram till det moderna fackområdets etablering i början av 1900-talet inte desto mindre föregår detta, ibland med slående likheter. Under senmedeltid och tidigmodern tid hade musikundervisning en central roll i en fullödlig studiegång, främst de grenar som rör praktiskt musicerande, notation, framförande och modal klassificering av melodier, samt en vidlyftig spekulativ musikteori omfattande vad som i vår tid skulle falla under filosofi, teologi och matematik. I detta studium finns endast undantagsvis historiografiska perspektiv. Under stormaktstiden stod akademiskt studium av musik i högsta flor vid de svenska gymnasier, samt vid universiteten i Uppsala, Åbo, Tartu och Greifswald, så småningom även i Lund. *Rector cantus*-rollen vid gymnasium eller universitet innefattade vid denna tidpunkt även förmedling av kunskapsstoff av delvis historisk art, vilket framgår bl.a. i föreläsningssanteckningarna efter Uppsala universitets förste professor i musik och poesi (musikteori, praxis och latinsk skaldekonst), Jonas Columbus (1586–1663), som före utnämmandet haft motsvarande roll i gymnasiet i Västerås. Från slutet av 1600-talet försvarades ett antal dissertationer över musikhistoriska ämnen, främst i Uppsala under praesidium av professorerna Harald Vallerius och Johann Arendt Bellman (den gustavianske skaldens farfar), bägge betydande musiker och

¹² Umfang, Methode und Ziel der Musikwissenschaft. I: Vierteljahrschrift für Musikwissenschaft, I (1885), ss. 5–20.

musikteoretiker, samt i Åbo t.ex. i Johannes Gezelius *Encyclopaedia synoptica* (1672).

De första renodlade musikhistoriska studierna i Sverige är från frihetstiden och erbjuder huvudsakligen en syntes av alla då kända källor, utan den sorts subjektiva tolkningsinslag som är nödvändiga för en historieskrivning i egentlig mening. Här kan nämnas Jonas Ödmans *Dissertatio historico de musica sacra generatim et ecclesiae sviogothicae speciatim* ('Historisk avhandling om den sakrala musiken generellt och den sveogötiska i synnerhet') m.fl. mindre dissertationer under Sven Lagerbrings praesidium.¹³ Även avhandlingar av praktisk och samtidstillämpad art har ofta historiska inslag, såsom Lars Zacharias Medéns *Rationem metrica cantuum* (diss. Uppsala, 1754).

Under den gustavianska tiden fick studiet av äldre folkligt traderad musik i Sverige en perspektivförändrad inriktning genom det starka inflytandet från de tre tyskfödda musikerna Georg Joseph 'Abbé' Vogler, Johann Christian Friedrich Haeffner och Joachim Nicolas Eggert (den senare svensk enligt dåtida nationsindelning). Alla tre var mycket intresserade av svensk traditionsmusik, och kunde genom jämförelser med utländska traditioner i flera fall peka på vad de ansåg distinkt och specifikt för lokala svenska musiktraditioner. Vogler inkorporerade folkliga melodier i sina verk, såsom i operan *Gustaf Adolf och Ebba Brahe* (1788), Haeffner publicerade sig på området på 1810-talet.¹⁴ Eggert medverkade i folkviseinsamling och -bearbetning och hade planer på att inkorporera traditionella svenska instrument i ett större instrumentalverk (vilket såvitt känt dock aldrig realiserades). Haeffner blev också musikaliskt ansvarig för Geijer och Afzelius *Svenska folkvisor* i tre volymer 1814–18. Eggert och Erik Drake hade motsvarande roll i den planerade utgivningen av Leonard Rääfs musikinsamlingar. Den tyska dominansen var ingen tillfällighet – Vogler, Haeffner och Eggert var påverkade av den typ av idealism och ungramantik som kan sammankopplas med bröderna Grimms utgivning av folksagor och Clemens Brentanos och Achim von Arnims utgivning av *Des Knaben Wunderhorn* i tre band 1806–1808. Sådana idéströmningar hade dessförinnan inte fått större genomslag Sverige, vilket framgår av texter av exempelvis Pehr Frigel och Olof Åhlström, som bägge förefaller helt oförstående inför tanken att svenska traditioner skulle representera något slags egenart av kulturell, ideologisk eller intellektuell relevans. Drake får nog i och med detta anses den förste svenskfödde musikteoretikern och skriftställaren som underkastat traditionsmusik några omfattande studier, vilket visar på ett tydligt brott i den akademiska traditionen gentemot det sena 1600-talets s.k. Rudbeckianismer

¹³ Se Mattias Lundberg: Forskningsförhållandena vid de svenska universiteten kring mitten av sjuttonhundratalet: en undersökning med tre musikavhandlingar ur Fryklunds samlingar som exempel. I: Dokumenterat: Bulletin från Statens musikbibliotek, 39 (2007). S. 31–51.

¹⁴ Bland annat i Anmärkningar öfver gamla nordiska sången. I: *Svea: Tidskrift för vetenskap och konst*, 1818–19.

på området, som annars uppvisar vissa likheter med Haeffners och Drakes teorier.

Under det senare 1800-talet var akademiskt intresse för folkmusik alltmer kopplat till konstmusikaliska tillämpningar av melodi- och textmaterial, så t.ex. hos Oscar Byström, som var seklets möjligen flitigaste propagant för folkmelodier, speciellt på kyrkligt område (folkliga koraler) med vidlyftiga turnéer av folkbildande art över hela landet. Detsamma gäller Karl Valentin, som 1885 disputerade i Leipzig på den historiskt-etnografiskt orienterade avhandlingen *Studien über die schwedischen Volksmelodien*. Först kring sekelskiftet 1900 hade sådant arbete fått en systematisk bas med fast infrastruktur, vilket lade grunden för Folkmusikkommisionens bildande och utgivningen av *Svenska låtar* i 24 geografiskt-systematiska band (1922–1940).

Man bör nog inte göra alltför stark åtskillnad mellan proto-musikvetenskapligt och konstnärligt arbete med folklig musik och text under 1800-talet. Upptecknare som Richard Dybeck omsatte sitt samlande i publika och privata framföranden av folkligt material, och originalkompositioner av Erik Gustaf Geijer, Adolf Fredrik Lindblad, m.fl. går direkt tillbaka på folklig tradition, antingen utifrån egeninsamlat material, utifrån tryckta utgåvor som *Des Knaben Wunderhorn*, eller från originaltexter, såsom Lindblads »Bröllopsfärden» (med folkviseartad omkvädesform »Havre gul och ett vänligt skjul...») och yttre narrativ form som vittnar om stor förkovran i folkliga traditioner). Senare märks detta tydligt t.ex. August Södermans ballader över legendariska eller folksagobaserade temata.

Sedan den moderna etableringen av ämnet musikvetenskap i Sverige (Uppsala) i början av 1900-talet har historiskt-empiriska undersökningar varit en självklar del både i undervisning och forskning, och länge utgjorde ett mycket omfattande musikhistoriskt studium en grundbult i utbildningen. Detta gav tidigt ämnet som helhet prägel av ett klassiskt humanistiskt lärdomsämne som förutsatte de verktyg och problemuppställningar som hör därtill: klassiska språk, estetisk-filosofisk begreppsapparat, källkritiska tolkningsfrågor, samt metodologier med starkt fokus på överlevande empiriskt material. Denna materialstyrning är en viktig delförklaring till att vissa historiska områden, repertoarer och kontexter förblivit centrala i den svenska musikforskningen. Bland dessa märks senmedeltidens sekvens- och hymnrepertoarer resp. stormaktstidens hovmusik (Carl-Allan Moberg), svensk symfonik och musikaliska utbildningstraditioner (Stig Walin), frihetstidens musik och Johan Helmich Roman (Ingemar Bengtsson), utländskt musiktryck i Sverige (Cari Johansson), och reformationstidens liturgiska sång och luthersk hymnologi (Folke Bohlin).

De bevarade materiella lämningarna från ovannämnda perioder och kulturmiljöer har ömsom förpliktigt till, ömsom möjliggjort internationellt ledande forskning på dessa områden, enligt en outtalad (och ibland uttalad) ansvarsprincip som följde efter andra världskrigets kaos i förhållande till

äldre systematik och katalogisering: varje region förväntades ta ansvar för att bringa ordning i sina relokaliserade och ofta förstörda eller skadade kulturavsnitt. Detta innebar också att stolsprofessorerna (först Carl-Allan Moberg och sedan Ingmar Bengtsson) dikterade, eller åtminstone styrde, ämnesvalen för Sveriges alla doktorander i musikvetenskap, så att t.ex. ett antal humanistiskt sinnade tonsättare kom att skriva avhandlingar om medeltidens liturgiska sång (Bengt Hambraeus, Ingmar Milveden och Gunnar Bucht). Uppsala och Lund har till stor del bevarat inriktningarna från de två första generationerna forskare, så att t.ex. Erik Kjellberg, Lars Berglund och Maria Schildt fortsatt på Mobergs områden, Eva Helenius, Anna Lena Holm och Anna Johnson Ivarsdotter på Bengtssons, och Anders Dillmar och textförfattaren på Bohlins.

Musikhistorisk forskning vid institutionen i Stockholm har kommit att få ett unikt starkt fokus på svenskt 18- och 1900-tal, genom en rad avhandlingar om symfonik, opera och kammarmusik från epoker som inte i större grad behandlats av Uppsalas tidigare generationer forskare. Även institutionerna i Göteborg, Växjö och Örebro har härbärgerat enstaka avhandlingsprojekt på historiska områden, men fortfarande märks en viss ämnesuppdelning institutionerna emellan, delvis naturligtvis beroende på de seniora forskarnas möjlighet att handleda vissa ämnesområden.

Förutom landets musikvetenskapliga institutioner har Kungl. Musikaliska akademins bibliotek, efter 1996 Statens musikbibliotek, sedan 2010 Musik- och teaterbiblioteket, universitetsbiblioteken i Uppsala och Lund samt det 1965 inrättade Svenskt musikhistoriskt arkiv (numera en del av Musik- och teaterbiblioteket i Stockholm) varit av mycket stor betydelse för musikhistorisk forskning. Vid dessa institutioner har forskare som Gösta Morin, Cari Johansson, Axel Helmer, Anna Lena Holm, Kia Hedell och textförfattaren under olika perioder bedrivit långsiktig kunskapsuppbyggnad kring material som inte kan behandlas lika ingående och avgränsat av universitetsanställd personal, som saknar den dagliga direktkontakten med källmaterialet.

Historieteoretiskt har svensk musikhistorisk forskning i stort sett speglat humanistiska paradigmväxlingar i stort. Tobias Norlinds pionjärbete på många områden präglades av ett kultur- och socialhistoriskt angreppssätt som hör till äldre bildningstraditioner. Moberg, Walin och Bengtsson förutsätter fortfarande en slags systematiskt kartläggning på klassisk historiografisk grund, men Bengtsson har betydande inslag av logisk-positivistiska teoritraditioner, t.ex. i form av det s.k. Numericode-systemet (ett systematiskt verktyg för att klassificera melodiinnehåll). Socialhistoriska perspektiv märks tydligt i Jan Lings arbeten (inte minst under hans senare år), medan Bohlin får ses som Mobergs enda konsekventa efterföljare vad gäller källkritiska och filologiska avvägningar på äldre källområden.

Man kan i jämförelse med tysktalande områden och med tanke på sammanfattningen ovan nog säga att den stolsprofessur som inrättades för Mo-

berg är att jämföra med en i historisk musikvetenskap. En egenhet för Sverige – inte unik, men speciellt markerad här – är den starka uppdelningen mellan musikvetenskap på filosofisk fakultet (med större betoning på musikhistoria, ju äldre fakulteten är, intressant nog) å ena sidan, och konstnärlig och pedagogisk musikutövning på landets musikhögskolor. Den musikhistoriska dominansen på Uppsalainstitutionen är troligen en delförklaring till de på många områden vattentäta skotten. Trots att det finns stor studentcirkulation mellan musikhögskoleutbildningar och musikvetenskap på grundnivåerna, så tenderar de som i slutändan gör forskningskarriär på musikhistoriskt område att vara från början orienterade utifrån en klassisk humanistisk bas, med historiska, filologiska, språkliga och estetiska perspektiv som nog ofta ter sig främmande för vår tids exekutörer och praktiker på musikområdet, trots att det är sådan forskning som t.ex. är av avgörande betydelse i framställandet av de kritiska notitioner de senare använder.

Om disciplinär självkritik ska idkas kan man med fog peka på att svensk musikvetenskap nog under 1900-talet odlat en alltför stark i grunden ämnes- och artefaktfrämmande åtskillnad mellan historiska och etnografiska forskningsinriktningar, vilket nog också tyvärr hämmat utforskandet av äldre folkliga traditioner, såsom dessa framträder i musikaliska diskurser och källbelägg alltsedan stormaktstiden. Elias Palmskiölds uppteckningar av balladmelodier, frihetstidens dissertationer över svensk traditionsmusik och organologi, samt de tre ovannämnda tyska musikteoretikernas betydelse och vittnesbörd om äldre svensk musik förtjänar ett långt öppnare samarbete mellan källhistorisk och etno-historisk forskning. Som bara ett konkret exempel på material som är värdigt ett studium av avhandlingens omfattning kan nämnas konkordanser mellan generalbassånger inskrivna av tillfällespoeten och -musikern Michael Zethrin i den s.k. Nordinsamlingen på Uppsala universitetsbibliotek, folkligt traderade ballader och visor, samt de ovan nämnda editionerna av Brentano och von Arnim. Låt oss hoppas att sådant simultant och samordnat arbete inom historisk och etnografisk musikforskning hör framtiden till.

LITTERATUR

- Adler, Guido, 1885: »Umfang, Methode und Ziel der Musikwissenschaft». I: Vierteljahrschrift für Musikwissenschaft. S. 5–20.
- Des Knaben Wunderhorn, red. Achim von Arnim och Clemens Brentano. Frankfurt 1806–1808.
- Gezelius, Johannes, 1672: *Encyclopedia synoptica ex optimis et accuratissimis philosophorum scriptis Collecta*. Åbo.
- Haeffner, Johann Christian Friedrich, 1818–19: »Anmärkningar öfver gamla nordiska sången». I: *Svea: Tidskrift för vetenskap och konst*, 1818–19.
- Lundberg, Mattias, 2007: »Forskningsförhållandena vid de svenska universiteten kring mitten av sjuttonhundratalet: En undersökning med tre musikavhandlingar ur Fryklunds samlingar som exempel». I: *Dokumenterat: Bulletin från Statens musikbibliotek*, 39, 2007. S. 31–51.

- Medén, Zacharias Lars, 1758: *Ratione metricam cantuum in ecclesia patria*. Diss. Uppsala: Höjer 1758. præses: Hydrén Lars.
- Moberg, Carl-Allan, 1930: »Musik und Musikwissenschaft an den swedischen Universitäten II». I: *Mitteilungen der internationalen Gesellschaft für Musikwissenschaft II/1*, 1930. S. 10–26.
- Valentin, Karl, 1885: *Studien über die schwedischen Volksmelodien*. Diss. Leipzig.
- Ödman, Jonas, 1745: *Dissertatio historico de musica sacra generatim et ecclesiæ sviogothicæ*. Diss. Lund, præses: [Lager]Bring, Sven.

Sekreterarens verksamhetsberättelse 2015

Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur kan se tillbaka på sitt åttiotredje verksamhetsår. Styrelsen har under året haft följande sammansättning:

Preses: Herr Lennart Elmevik

Vice preses: Fru Birgitta Skarin Frykman

Sekreterare: Fru Maj Reinhammar (till årsmötet), Herr Gunnar Ternhag (från årsmötet)

Skattmästare: Herr Ingemar Andersén

Övriga ledamöter: Herr Lars-Erik Edlund, Fru Anne-Sofie Gräslund, Herr Tomas Matsson, Herr Svante Strandberg och Fru Birgitta Svensson.

Suppleanter: Fru Iréne Flygare, Herr Thomas Lindkvist och Herr Gunnar Ternhag (till årsmötet), Fru Maj Reinhammar (från årsmötet).

Redaktör för Akademiens skriftserier: Fru Maj Reinhammar.

Revisorer har varit auktoriserade revisorn Jonas Mårtensson och Herr Anders Hultgård med auktoriserade revisorn Malin Härdell samt Fru Märta Ramsten som suppleanter.

Som särskilda ledamöter i nämnderna för vissa av Akademiens fonder har fungerat

i *Nils Ahnlunds prisfond:* Fru Svensson

i *Jöran Sahlgrens prisfond:* Herr Strandberg

i *Anders Diös' fond för svensk hembygdsforskning:* Fru Reinhammar

i *Kungl. Gustav Adolfs Akademiens fond för svensk folklivsforskning:* Fru Gräslund, Fru Skarin Frykman och Fru Flygare.

Under året har en ny stödande ledamot tagit sitt inträde i Akademien, nämligen docent Peter Luthersson, Stockholm, samt tre nya inhemska arbetande ledamöter, professor Barbro Blehr, Stockholm, docent Carl Frängsmyr, Uppsala och forskningsarkivarie, docent Fredrik Skott, Göteborg. Professor Neil Price, Uppsala har överflyttats från kategorin utländska arbetande ledamöter till inländska arbetande ledamöter.

Sedan förra högtidssammanträdet har sju av Akademiens ledamöter avlidit: seniorledamoten Bo Grandien, Stockholm, den 11 december, seniorledamoten Asko Vilkuna, Jyväskylä, den 13 december, hedersledamoten Martin H:son Holmdahl, Uppsala, den 11 mars, hedersledamoten Ants Viires, Tallin, den 18 mars, seniorledamoten Inger Ejskjær, Hellerup, den 26 mars, korresponderande ledamoten Eva Brylla, Uppsala, den 27 mars och korresponderande ledamoten Åsa Nyman, Sigtuna, den 5 juli.

Akademien har under året hållit sex sammanträden. Den 11 februari höll Herr Per Vikstrand föredrag över ämnet »*Aspa löt och Runtuna. Om Rönö hundares tingsplats*». Den 11 mars stod forskningen inom ämnet religionsvetenskap på tur i serien »Akademien granskar ...». Diskussionsinledare var Hrr Anders Hultgård, Peter Jackson, Håkan Rydving och Olof Sundqvist. Vid årsmötet den 15 april höll Herr Magnus Källström föredrag över ämnet »Kungen, bryten och märket. Till tolkningen av runblocket U 11 vid Hovgården på Adelsö och något om runstenarnas placering». Den 16 september föreläste Herr Gunnar Ternhag över ämnet »Vem har hört Fredrik Eimeles musik?». Den 14 oktober granskades musikvetenskapen med Herr Gunnar Ternhag, Fru Märta Ramsten, docent Dan Lundberg och docent Mattias Lundberg som inledare. Vid högtidssammanträdet den 6 november höll Herr Terry Gunnell föredrag över ämnet »Sagnagrunnur. En kartlagt database over de islandske folkesagn». Arbetssammanträdena har hållits i Akademiens egna lokaler, högtidssammanträdet för tjugosjätte gången på Uppsala slott.

Akademien har under året delat ut 915 600 kronor som stöd till ledamöternas vetenskapliga verksamhet och som bidrag till anordnandet av konferenser, symposier m.m., där Akademien varit arrangör eller medarrangör. 30 800 kr har beviljats som resebidrag till doktorander. Summan för de priser och belöningar som utdelades vid högtidssammanträdet uppgick till 940 000 kr.

En excursion till Skottland arrangerades av Akademien 14–18 augusti för inländska arbetande ledamöter och seniorledamöter. För programmet på plats svarade Akademiens korresponderande ledamot Margaret Mackay och arbetande ledamot Stefan Brink.

Förutom en årgång av de sju tidskrifter som ges ut av Akademien – årsboken *Saga och sed*, *Namn och bygd*. *Tidskrift för nordisk ortnamnforskning*, *Ethnologia Scandinavica*. *A journal for Nordic Ethnology*, *Arv*. *Nordic Yearbook of folklore*, *Svenska landsmål och svenskt folkliv*, *Studia anthroponymica Scandinavica*. *Tidskrift för nordisk personnamnsforskning* samt *Rig*. *Kulturhistorisk tidskrift* – har Akademien under år 2015 utgivit följande skrifter (utgörande nummer 134–139 i acta-serien):

Märta Ramsten, Karin Strand & Gunnar Ternhag (red.): *Tryckta visor. Perspektiv på skillingtryck som källmaterial*.

Åke Sandström: *Hå och hamna*. *Ordhistoriska och ordgeografiska studier av paddlingens och roddens äldsta terminologi i Norden*.

Mats Rydén: Johannes Franckenius och den svenska floran. En studie i växt- och namnkunskap i 1600-talets Sverige.

Rolf Kjellström: Nybyggarliv i Vilhelmina. 5. Från vaggan till graven.

Pär Alexandersson: Ättestupans förvandlingar. Åldrande, hot och rädsla under 350 år.

Märta Ramsten, Karin Strand & Gunnar Ternhag (red.): »En alldeles egen och förträfflig National-Musik». Nio författare om *Svenska folk-visor från forntiden* (1814–1818).

I serien Svenska visor (utgörande nummer 3):

Adolf Iwar Arwidsson: Svenska fornsånger. En samling af Kämpvisor, Folk-visor, Lekar och Dansar, samt Barn- och Vall-sånger (1842). Med förord av Märta Ramsten och Ann-Mari Häggman. Samutgivning med Svenska litteratursällskapet i Finland.

Vid högtidssammanträdet den 6 november i Rikssalen på Uppsala slott utdelades traditionsenligt Akademiens priser och belöningar för året.

Ur *Nils Ahnlunds prisfond* utgick ett pris på 90 000 kronor till Akademiens arbetande ledamot Fru Lena Johannesson, Stockholm, för ett framstående författarskap om den tryckta bilden, dess produktion, spridning och användning.

Ur *Jöran Sahlgrens prisfond* utdelades två priser på vardera 75 000 kronor till:

Dr. phil. Gillian Fellows-Jensen, Köpenhamn, för hennes omfattande och betydelsefulla forskning om nordiska namn i Storbritannien med fördjupning och vidgade perspektiv.

Akademiens utländske arbetande ledamot Herr Håkan Rydving, Bergen, för framstående forskning inom samisk religions- och kulturhistoria.

Ur *Dag Strömbäcks belöningsfond* belönades docent Lasse Mårtensson, Uppsala, med 40 000 kronor för hans metodsäkra, resultatrika forskning om fornvästnordisk paleografi och grafonomi, särskilt för hans studier av Uppsalaeddans.

Ur *Anders Diös' fond för svensk hembygdsforskning* utdelades två priser på vardera 40 000 kronor till:

Herr Allan Olsson och fru Ingalill Andreasson, Hamburgsund, för boken »Kiddön, en dokumentär skildring av liv och vardag i den bohuslänska skärgården».

Herr Maths Östberg, Alfta, för hans målmedvetna uppbyggnad av Finnskogsmuseet i Skräddrabo i Hälsingland.

Ur *Kungl. Gustav Adolfs Akademiens fond för svensk folklivsforskning* utdelades två priser till:

Docent Jakob Christensson, Bromma, 50 000 kr, för hans värdefulla och mångsidiga kulturhistoriska författarskap.

Docent Richard Tellström, Uppsala, 40 000 kr, för ett idérikt måltids-etnologiskt författarskap med fokus på hur mat och måltider använts som uttryck för lokal, regional och nationell identitet.

Ur *Torsten Janckes minnesfond* utdelades sex priser till:

Fil. dr Petra Garberding, Strängnäs, 40 000 kr, för hennes innehållsrika och välgrundade undersökningar på temat vetenskap och politik under nazismens epok.

F.d. försteamanuensien Ole-Jørgen Johannessen, Bergen, 50 000 kr, för hans omfattande och betydelsefulla arbete inom namnforskning och forn-västnordisk filologi.

Fil. dr Ulf Lundström, Skellefteå, 40 000 kr, för doktorsavhandlingen »Bebyggelsenamnen i Bureå, Burträsk och Löfvångers socknar i Skellefteå kommun jämte studier av huvudleder och bebyggelsenamn».

Forskningsarkivarie Jenny Nilsson, Göteborg, och professor Margareta Svahn, Uppsala, 70 000 kr, för arbetet »Dialektutjämning i Västsverige», i vilket de på basis av ett väl sammansatt material och med mångsidig metod belyser den rådande dialektsituationen i Västergötland och Bohuslän.

Fil. dr Åke Sandström, Umeå, 40 000 kr, för doktorsavhandlingen »*Hå* och *hamna*. Ordhistoriska och ordgeografiska studier av paddlingens och roddens äldsta terminologi i Norden».

Docent Inger Zachrisson, Lidingö, 50 000 kr, för hennes empiriskt välgrundade, framgångsrika forskning som resulterat i en omvärdering av sydsamisk historia.

Ur *Harry Karlssons fond för folklivsforskning* tilldelades fil. lic. Ingvar Svanberg, Uppsala, ett pris på 40 000 kronor för hans omfattande etnobiologiska forskning och hans popularisering av detta kunskapsområde.

Ur *Erik och Dency Östhols donationsfond* gick ett pris på 40 000 kronor till spelmannen Per Gudmundson, Leksand, för att ha skapat Folkmusikens hus i Rättvik, för det idérika och uthålliga arbete som resulterat i en värdefull verksamhet för folkmusikens utveckling.

Ur *Sten Carlssons minnesfond* belönades professor Maths Isacson, Uppsala, med 50 000 kronor för framstående forskning om landsbygdens ekonomiska utveckling och industrins arbetsförhållanden, vilken förenats med en viktig folkbildande insats.

Ur *Gösta Bergs minnesfond* utdelades ett pris på 40 000 kronor till fil. dr Karin Gustavsson, Malmö, för doktorsavhandlingen »Expeditioner i det förflutna. Etnologiska fältarbeten och försvinnande allmogekultur under 1900-talets början».

Ur *Marie-Louise och Gösta Virdings fond* fick redaktör Klas Palmkvist, Kalmar, ett stipendium på 40 000 kronor som uppmuntran till fortsatt arbete med att skildra det lokala närings-, idrotts- och kulturlivet i Kalmарtrakten.

Vid middagen i Rikssalen på Uppsala slott efter högtidssammanträdet höll Akademiens preses följande tal:

Ärade gäster!

På Akademiens vägnar hälsar jag er varmt välkomna till denna middag på Akademiens åttiotredje högtidsdag.

Det var i år för mig någonting speciellt med stegen från honnörsbordet fram till och upp i talarstolen för att hålla det i programmet annonserade middagstalet. Jag vet inte hur många steg det kan röra sig om, men vad jag kan säga är att de inte alls har så ominösa implikationer som de i Alfred Hitchcocks filmrysare »De 39 stegen».

Jag skall först så osentimentalt som möjligt meddela att det nu är sista gången, i varje fall som Akademiens preses och sannolikt över huvud taget, som jag ännar den här rent fysiskt inte helt lättintagna talarstolen. Vid Akademiens årsmöte i mitten av april nästa år lämnar jag posten som Akademiens främste företrädare och därmed också styrelsen. Jag kommer då att ha varit styrelseledamot i 37 år, varav 24 år som sekreterare och 11 år som preses. Kontakten med Akademien kommer jag dock för den skull inte att släppa. Jag har bl.a. styrelsens uppdrag att skriva Akademiens historia, och det finns styrelsebeslut på att Akademien i sin acta-serie skall inta ett av mig författat ljudhistoriskt arbete.

I mitt hälsningsanförande tidigare i kväll nämnde jag förutom vilka systemakademier som är företrädna vid vår sammankomst ett antal gäster vid namn – det har jag tidigare brukat göra i middagstalet, men en innovation i elfte timmen kan väl inte skada. Se den gärna som ett slags rationalisering, som ett sätt att utöka tiden för trevliga samtal vid bordet. Jag vill dock nu med namns nämnande apostrofera ytterligare fyra av gästerna: vår korresponderande ledamot Margaret Mackay, knuten till School of Scottish Studies, Edinburgh, som lade ned ett stort och engagerat arbete för att den exkursion som Akademien företog till Skottland i augusti i år skulle bli så utbytes- och minnesrik som möjligt; arbetande ledamoten Hr Brink, professor vid University of Aberdeen, som presenterade sin institution – vars verksamhet exkursionsdeltagarna blev mäktigt imponerade av – och fungerade som guide vid utfärder till intressanta platser i Aberdeens omgivning; Katherine Campbell, också hon från Edinburgh och verksam vid School of Scottish Studies, som i samband med ett evenemang under vår exkursion trollband oss med vacker sång (Katherine Campbell, I just said that during the excursion the Academy made to Scotland last summer, you enchanted the participants with your song); och vår seniorledamot Fru Ivars från Helsingfors, som än en gång har valt att den 6 november, som i Finland firas som Svenska dagen, överge sin hemstad för att fira sin födelsdag i Akademiens hägn. Det finner Akademien högst lovvärt och upp-

vaktar som tidigare år med en, om än liten, blomma vid hennes plats vid middagsbordet.

Jag har i mina middagstal vid Akademiens högtidsdagar i viss mån bemödat mig om att välja teman som efter talen kunnat bli föremål för diskussioner vid borden. Det jag nu tänker ta upp är några språkfrågor som många av gästerna säkert har funderat över eller åtminstone snuddat vid, frågor som har snart sagt dagsaktualitet, ett exempel på språkhistoria i nutid. Det kommer säkert att finnas olika meningar om hur de bör hanteras. Frågor av detta slag är inte sällan laddade och kan utlösa oant starka känslor hos både språkvårdare av facket och den stora allmänheten. Men så disciplinerat som det här middagssällskapet är ser jag risken att emotionerna inte skall kunna hållas i schack som minimal för att inte säga obefintlig.

Jag börjar med två verb vilkas betydelseinnehåll har utvidgats på ett sätt som det kan diskuteras om det är acceptabelt eller om det från språkvårdshåll bör aktivt motarbetas.

Det ena är *förvänta*, som kommit att användas i samma betydelse som *vän- ta* i fall då detta uttrycker att något kan befaras. Man kan i pressen läsa meningar som »Jordbävningen förväntas komma att kräva ytterligare dödsoffer».

Det andra är *skjuta* i förbindelsen *skjuta någon*. Betydelsen har tills för inte så länge sedan entydigt varit 'döda någon med ett skott'. Nu kan innebörden också vara 'skottskada någon'. För något år sedan noterade jag i en av de stora dagstidningarna följande mening (det rör sig om den s.k. »Lasermannen»): »Han sköt elva personer, varav en dog.» I den senaste upplagan av Svenska Akademiens ordlista har *skjuten* fått ett eget uppslagsord och förklaras som 'skjuten av ett skott men inte nödvändigtvis dödad'. Kan det betraktas som godtagbart? Jag tycker inte det. Det är närmast uppseendeväckande att i ett språkligt rättesnöre som nämnda ordlista avses vara sanktioneras att ett verb som i en viss form av hävd haft en enda klar betydelse, i det aktuella fallet *skjuten*, tillerkänns även en annan betydelse, med resultatet att det kan orsaka tvekan om vilken av betydelserna som egentligen avses: dog den som blev skjuten eller blev vederbörande bara skottskadad? (Jag tillägger att *vederbörande* är ett ord som med fördel, men egentligen bara i skrift, i vissa fall kan användas, som alternativ till det tydligen av många förhatliga *han/hon*, i stället för det framstormande men än så länge för minst lika många oanvändbara *hen*.)

Mitt nästa exempel är det allt vanligare uttalet av adjektivet *vänlig* med långt *ä*, *vä:nlig*. Ordet är bildat till substantivet *vän*. Det är fonetiskt svår- förklarligt med denna förlängning av *ä*-et; framför lång konsonant och som i det här fallet konsonantgrupp är tendensen i stället normalt den att långa vokaler förkortas. Det saknas sålunda egentliga mönster för uttalsformen *vä:nlig*. Att adjektivet *vän*, som i våra dagar snarast är ett enbart poetiskt ord, skulle ha spelat någon roll i sammanhanget är osannolikt. Men avledningen *vänlig* med långt *ä* var bara början. Jag har hört också sammansätt-

ningarna *vänskap* och *vänort* uttalade som *vä:nskap* respektive *vä:nort*. Nu återstår bara slutet av kedjan, att *vän* uttalas *vä:n*. Men här går kanske trots allt, om än inte logiskt sett, en gräns, så att vi besparas att få höra en god vän omnämnas som »en god vä:n».

Jag håller mig kvar på ordnivå och nämner uttalet av *kora* 'utse, välja' med *o*-vokal – det är, tycks det, numera det gängse i våra etermedier – och av *ffjord* med *å*-vokal, »fjård». Jag försökte för en tid sedan förklara för en person som jag visste var språkintresserad att det ljudhistoriskt sett är lika tokigt att säga »fjård» som det skulle vara att uttala *jord* som »jård». Försöket var förgäves. Jag fick en blick som om jag kom från en annan planet.

En novation som har fått ett snabbt genomslag är slopandet av infinitivmärket *att* i förbindelsen *kommer att*: »Det kommer hända saker i kväll», »Det är ovisst vad som kommer hända i kväll». Jag tycker för min del att satsrytmen blir sämre utan *att*. Men härom finns det delade meningar. Det gäller säkert också om det allt vanligare bruket att använda grundformen *de* i stället för *dem*, än så länge huvudsakligen efter preposition: *av de som, för de som, hos de som*.

Här slutar jag min exemplifiering av språkförändringar som sker bokstavligt talat inför våra ögon. Men, säger säkert vän av ordning, har inte preses glömt något väsentligt i sammanhanget: särskrivningen av ord i tid och otid. Det ofoget ja, det orkar jag bara inte kommentera.

Jag uttrycker förhoppningen att alla våra gäster skall få en angenäm fortsättning på middagen, gärna under utbytande av lätta tankar som lättat ankar, för att citera den ordleksglade kåsören Olle Carle, signaturen Cello, som också är pappa till språkliga vitsar och spetsfundigheter som »Med mitt mått mätt» och, kanske klurigast av alla, »En hög repriser till högre priser».

Följande citat, ett välkänt sådant, är hämtat från Karin Boye i diktsamlingen »Härdarna»: »Den mätta dagen, den är aldrig störst, / den bästa dagen är en dag av törst.» Det är min förhoppning att det som Akademien i kväll bjuder på av mat och dryck skall jäva utsagan i dessa versrader, tolkade bokstavligt – vilket förvisso inte varit författarinnans intention med dem. Ambitionen är som alltid att gästerna, förutom att ha kunnat glädja sig åt en angenäm samvaro, skall kunna lämna middagsbordet både behagligt mätta och otörstiga.

Ett PS. Ni kan vara glada för att jag inte fick gehör för mitt förslag till varmrätt: grillad kyckling lever med kul potatis.

Tack för mig. Skål!

Akademiens vice preses Fru Skarin Frykman hyllade pristagarna med följande anförande:

Kära pristagare!

På Kungl. Gustav Adolfs Akademiens vägnar vill jag gratulera till Era priser och samtidigt tacka för alla Era viktiga bidrag till Akademiens kunskapsområde »svensk folkkultur». Vid prisutdelningen har vi alla lyssnat till presentationerna av Era forskningar och säkert häpnat och glatt oss över mångsidigheten i kunskapsområdet svensk folkkultur. Gustav II Adolf instämmer säkert. Han var inte bara en »krigarkung», som vi vanligen hör honom benämnas, utan väl så mycket en »kulturkung», vilket han inte fick så stora möjligheter att vara.

När jag nu kort ska försöka ge en bild av Gustav II Adolf som kulturkung, utgår jag från en barn- eller ungdomsbok som publicerades 2006. Den är skriven av Hans Peterson som en memoar och har titeln »Jag, Gustav den andre Adolf». Det finns säkert de av Er som känner till den men jag är lika säker på att det är många här som aldrig har hört talas om den.

Om sina studier berättar Gustav II Adolf bland annat att hans mor Kristina kom från Tyskland. Själv talade han därför tyska innan han lärde sig svenska. Hans lärare var Johan Skytte, som i den nämnda boken kallas en av Sveriges mest intelligenta män. Skytte hade studerat vid Europas bästa universitet. Gustav II Adolf och hans syskon fick lära sig historia, religion, geografi, latin och franska liksom konsten att tala väl. »Jag lärde mig också lite spanska, polska, engelska och tyska» skriver Gustav II Adolf. Han berättar, att det framför allt var historia och krigskonst som intresserade honom och tillägger: »Jag kunde leda soldater i krig. När Danmark anföll Sverige var jag 17 år och då var jag med och slogs.»

Sedan övergår Gustav II Adolf till att berätta att »på den tiden hade jag tröttnat på studier. Jag hade många kvinnliga vänner och var ofta förälskad i någon av dem. Vi hade det mycket trevligt tillsammans. Jag sjöng bra och kunde spela luta och jag älskade att dansa om kvällarna.» Han säger vidare att han tyckte om att dricka gott vin och åt alldeles för mycket god mat. »Jag var rund om magen redan vid 18-årsåldern. När jag var ute och red måste jag ha en kraftig häst som orkade bära mig.»

Han berättar vidare, att »År 1611, när jag var 17 år, dog min far Karl den nionde. Enligt lag fick jag inte bli kung förrän jag fyllt 24 år. Men mor och jag ville inte bry oss om lagen. Strax före jul ordnade min mor ett stort möte med landets präster och mäktige män [...] och de beslöt att jag genast skulle börja regera över Sverige. [...] Men jag kände mig verkligen inte som kung, när alla ville bestämma över mig.»

»När allt kändes som svårast fick jag en verklig vän, Axel Oxenstierna. Han var 28 år gammal och en av de främsta adelsmännen. [...] Han var lugn när jag var upprörd och klok när jag var ivrig. Axel var den vän jag behövde, för att jag alltid kunde lita på honom.»

»Hemma i Sverige fortsatte Axel Oxenstierna och jag att göra det bättre för mitt folk. Vi skapade universitet där ungdomar kunde få bra utbildning. Vi ordnade med gymnasium där man undervisade i matematik, geografi, naturkunskap och historia. Vi ordnade med skolor för flickor och yrkesskolor för fattiga barn. Jag behövde folk som kunde läsa och skriva och som kunde hjälpa mig att sköta Sverige.»

»Det var krig och det hörde till att man plundrade både slott, kyrkor, bibliotek och rika hem. Det var krig och jag var segrare, därför tillhörde sakerna mig. Jag var 38 år gammal när jag stupade i dimman vid Lytzen. Men jag hade levt ett rikt liv och jag hade förändrat Sverige. Vi låg långt före andra länder, när det gällde banker och post. Vi sålde mycket koppar och järn till många länder i Europa. Jag hade skaffat Sverige stora områden och hamnar i norra Tyskland.»

»Med hjälp av Axel Oxenstierna hade jag gjort Sverige mer demokratiskt – folk hade rätt att säga vad de tänkte och tyckte. Det fanns skolor för alla barn och universitet i flera städer. Jag hade startat en daglig tidning och jag hade låtit bygga flera nya städer. Den främsta av dem var hamnstaden Göteborg.»

»Jag blev aldrig Kejsare, men jag var den störste kung som Sverige hade haft. I flera hundra år efter min död kallade man mig för Hältekonungen.»

Kunskapsområdet »svensk folkkultur» är stort och gränslöst som Ni pristagare har visat i er forskning, som har vidgat kunskaperna om oss alla som kulturella varelser inom många centrala områden. Mer forskning och fler forskare behövs. Samtidigt som jag på Kungl. Gustav Adolfs Akademiens vägnar tackar för alla Era viktiga bidrag till kunskaperna om svensk folkkultur, skickar jag med Er som uppmuntran inför kommande forskningsinsatser de inledande orden från Gustav II Adolfs fältpsalms: »Förfäras ej du lilla hop, fast fiendernas larm och rop, från alla sidor skalla! »

Pristagarnas skål!

Akademiens seniorledamot Fru Lena Johannesson tackade på pristagarnas vägnar med följande ord:

Preses, vice Preses, kära kollegor, mina damer och herrar!

Att få »lön för mödan» är något vi alla hoppas på. Ofta helt vardagligt i väntan på lönen eller det avtalade arvudet – men främst som tillfredsställelse över avslutat arbete.

Att få en belöning är något helt annat – det är något man inte haft i sikte som mål, inte ens vetat om. Det hör till de mirakel i den mänskliga kommunikationen som kallas gåvor. Kungliga Gustav Adolfs Akademiens priser är sådana gåvor, dessutom stora gåvor med många dimensioner.

Först och främst naturligtvis den personliga dimensionen: Någon har tagit

del av mitt arbete, någon har sett värden i det. Någon – jag inte vet vem – unnar mig mer än »lön för mödan».

Denna existentiellt värmande dimension påminner mig om en ungdomsvän och poet här i Uppsala, som önskade att han någon gång skulle få läsa på universitetets anslagstavla, att han hade fått ett stipendium – utan att ha sökt det. Och motiveringen skulle lyda: »Bara för att få vara!»

Jag tror att alla vi Gustav Adolfs Akademiens pristagare i kväll känner oss precis så överraskat lyckliga som min poetiske vän drömde om att någon gång få uppleva!

Att få en akademibelöning innebär utöver den personliga glädjen att på det generella planet bli delaktig i en unik samhällsdimension: Det är inte bara »någon» som har sett våra bemödanden, det är inte heller »någon» i största allmänhet som unnat oss mer än »lön för mödan». I akademierna sitter lärda personer, som läser och läser, granskar och granskar och lyssnar och lyssnar till vad som sker inom forskning och kulturliv. När denna »utåt» osynliga lärdomspanel väljer sina kandidater är det nomineringar som får nationellt synliga effekter.

Det sällsamma med akademiens belöningar är, att de inte är lokala eller provinsiella eller trend- och opinionsstyrda utan att de bygger på suverän nationell överblick. Under alla år som jag satt i forskningsråd hade jag som en hemlig tröst just insikten om akademiernas belöningsresurser – bortom den statliga forskningspolitiken. När vi exempelvis ett enda år – ett av de sista åren på HSFR – kunde ha över tvåhundra projektansökningar, medan ekonomin bara tillät tre beviljningar, kunde jag tänka: Tack och lov kommer i alla fall några av alla dessa kvalificerade forskare att få det stöd de förtjänar – genom akademiernas generösa försorg!

Med Gustav Adolfs Akademiens prisgävor följer en rad extra och eminenta privilegier, nämligen de att fortsättningsvis vara förbunden med namn- och mångkunniga donatorer och föregångare. Några av oss förbinds exempelvis med Anders Diös eller Gösta Virding och därmed med personer som utöver sitt intresse för forskning också varit energiska samhällsbyggare. Virding som drivande ledare för Pharmacia och Diös som byggherren bakom den vackra Vaksalaskolan och senare inte minst bakom restaureringarna av Uppsala domkyrka och slott – de salar som är festupplysta här i kväll.

Andra av oss får hedersuppdraget att ytterligare sprida kännedomen om lärdomsgiganter som Jöran Sahlgren, Dag Strömbäck, Gösta Berg och Sten Carlsson och deras vittfamnande forskningsinsatser. Själv hoppas jag att jag inte skall vansläktas som Nils Ahnlund-pristagare: hans mäktiga studier av stormaktstiden och Gustav II Adolfs styre kan jag bara mållöst beundra – men hans hängivenhet över den gamla hederliga arkivforskningen delar jag sedan länge.

Gustav Adolfs Akademien samlar in kunskap om den levande svenska folkkulturen genom aktiva traditionsförmedlare. Mitt första möte med den-

na sida hos Akademien skedde 1981, då provinsialläkaren Per Hansson från min uppväxtsocken Björkvik i södra Sörmland fick ta emot ett pris ur Anders Diös' fond för svensk hembygdsforskning för »hängiven kulturvårdande verksamhet». Detta som eldsjäl i Björkviks hembygdsförening, för utgivningen av tre sockenbeskrivningar samt för översättning från latin av och kommentarer till Johannes Sundlers Nyköpingsmonografi.

Hade Björkviks barn fått skriva motiveringen skulle han dessutom ha fått pris för sina varma händer, som så oändligt varsamt palperade ömma bihålur, samt för sitt älskvärda nit att ta med sig skolklasser på rundturer till socknens stenåldersboplatser, älvkvarnar, klosterruiner och trefaldighetskällor. När han 86-årig fick ta emot sin belöning av Gustav Adolfs Akademien var jag precis lika glad och tacksam som jag är för egen del idag.

Tack till Gustav Adolfs Akademien för att vi får vara en del av Akademiens arbete att sprida kännedom om svenskt liv och leverne!

Tack för våra priser!

Vi utbringar en skål för Kungl. Gustav Adolfs Akademien!

Akademiens ledamöter

BESKYDDARE

HANS MAJ:T KONUNGEN

HEDERSLEDAMÖTER

Mundebo, Kurt Allan Ingemar, fil. dr, f.d. landshövding, förutv. statsråd,
Larsbergsvägen 57, 181 38 Lidingö, f. 15/10 30, inv. 81.
ingemar.mundebo@telia.com

Lundkvist, Sven Edvin, fil. dr, professor, f.d. riksarkivarie, Kungsgatan 7 A,
753 16 Uppsala, f. 6/12 27, inv. 85.

Norén, Brita Lisbeth, Norruddsvägen 42, 792 95 Mora, f. 10/11 22, inv. 87.
Strömholm, Stig Fredrik, jur. o. fil. dr, Dr. jur., professor, f.d. universitets-
rektor, Flogstavägen 5 C, 752 73 Uppsala, f. 16/9 31, inv. 87.
gunnila.stromholm@telia.com

Alsén, Hans Olof, fil. dr, f.d. landshövding, Luthagsesplanaden 17 A,
752 25 Uppsala, f. 16/8 26, inv. 87.
karin@rejmer.se

Biörnstad, Margareta, fil. dr, f.d. riksantikvarie, Döbelnsgatan 38 A, 113 52
Stockholm, f. 23/5 28, inv. 87.
margareta.biornstad@telia.com

Tottie, Thomas John Henry, fil. dr, f.d. överbibliotekarie, Kyrkogårdsgatan
5 A, 753 10 Uppsala, f. 3/7 30, inv. 91.

Wikström, Jan-Erik, f.d. landshövding, förutv. statsråd, Flogstavägen 5 B,
752 73 Uppsala, f. 11/9 32, inv. 92.
j.e.wikstrom@telia.com

Norberg, Erik Ragnar, fil. dr, f.d. riksarkivarie, Kantongatan 3 A, 178 93
Drottningholm, f. 14/12 42, inv. 96.
erik-norberg@telia.com

Haglund, Ann-Cathrine, f.d. landshövding, Odensgatan 15, 753 13 Uppsala,
f. 24/8 37, inv. 97.
achaglund@comhem.se

Löfgren, Lars Inge, fil. kand., BA, Doctor of Human Letters, f.d. styresman
för Nordiska museet, Sjötullsbacken 27, 115 25 Stockholm, f. 6/9 35,
inv. 99.
lars.lofgren@pof.se

Dock med utelämnande av ledamöter som avlidit före 10 mars 2016.

Sundqvist, Bo Ulf Robert, fil. dr, professor, f.d. universitetsrektor, Ihres väg 17, 752 63 Uppsala, f. 21/9 41, inv. 99.

Bo.Sundqvist@uadm.uu.se

Mattsson, Brita Christina, fil. kand., f.d. styresman för Nordiska museet, Rörstrandsgatan 52, 113 33 Stockholm, f. 9/3 47, inv. 02.

b.christina.mattsson@gmail.com

Björck, Anders Per-Arne, f.d. landshövding, förutv. statsråd, Vanadisvägen 18, 113 46 Stockholm, f. 19/9 44, inv. 03.

Lidman, Erik Tomas, fil. dr, f.d. riksarkivarie, Geijersvägen 11, 184 51 Österskär, f. 30/6 48, inv. 05.

tomas.lidman@gmail.com

Egardt, Peter Arvid Nils, landshövding, Uppsala slott, Ingång B, 752 37 Uppsala, f. 19/9 49, inv. 10.

peter.egardt@lansstyrelsen.se

Ekman, Kerstin Lillemor, fil. mag., författare, c/o Albert Bonniers Förlag, Box 3159, 103 63 Stockholm, f. 27/8 33, inv. 12.

STÖDJANDE LEDAMÖTER

Lewin, Erik Torbjörn, civilekonom, direktör, Akademiens hedersskattmästare, Östra Ågatan 27, 753 22 Uppsala, f. 20/6 32, inv. 74.

018601484@telia.com

Karlsson, Sven-Harry, byggmästare, Skogsövägen 10 B, Lgh 1201, 133 33 Saltsjöbaden, f. 8/12 31, inv. 77.

Sundblad, Lars Gunnar, civilingenjör, bruksdisponent, Strandgatan 12, 824 42 Hudiksvall, f. 24/7 23, inv. 78.

Wall, Karl Anders, ekon. dr, med. dr, direktör, generalkonsul, Starfors säteri, 744 91 Heby, f. 10/3 31, inv. 81.

anders@wall.se

Ehn, Johan Erik, fil. kand., bankdirektör, Ymervägen 20 A, 182 63 Djurs-holm, f. 7/12 27, inv. 86.

Lundh, Lars Gunnar Fredrik, jur. kand., civilekonom, bankdirektör, Fyrisgatan 14, 753 15 Uppsala, f. 2/7 33, inv. 87.

gunnar.lundh@privat.utfors.se

Berggren, Bo Erik Gunnar, tekn. dr, bergsingenjör, direktör, Bergalid 10, 791 32 Falun, f. 11/8 36, inv. 87.

bo.berggren@sangs.se

Nordenfalk, Sigfrid Rålamb Erik *Johan*, friherre, f.d. ambassadör, Fredrikshovsgatan 5, 115 23 Stockholm, f. 24/9 34, inv. 88.

Matsson, Arne Tomas, jur. kand., advokat, Östra Ågatan 29, 753 22 Uppsala, f. 29/4 40, inv. 89.

tomas@advokatmatsson.se

- Jerenäs, Hans Inge*, grosshandlare, V. Mårtensgatan 1, 223 51 Lund, f. 2/4 38, inv. 97.
- Swahn, Jan-Öjvind*, fil. dr, professor, Bengtemöllevägen 26 F, 273 50 Brösarp, f. 15/5 25, inv. 97.
Jan-Ojvind.Swahn@kultur.lu.se
- Lilliehöök, Lennart Fredrik B:son*, agronom, direktör, Thulehemsvägen 51, 224 67 Lund, f. 21/4 24, inv. 00.
- Rausing, Finn*, direktör, Tetra Pak International AB, 221 86 Lund, f. 1/9 55, inv. 02.
- Carlsson, Sten Erik Trygve*, fil. dr, bokförläggare, Carlsson Bokförlag, Box 2112, 103 13 Stockholm, f. 27/2 45, inv. 04.
trygve.carlsson@carlssonbokforlag.se
- Henriksson, Mats Evert*, civilingenjör, Bäckastrand, Bosön, 181 47 Lidingö, f. 16/3 43, inv. 04.
mats.e.henriksson@gmail.com
- Östborn, Gustav Andreas*, intendent, Malma Bergsväg 24, 756 45 Uppsala, f. 4/2 48, inv. 06.
a.ostborn@telia.com
- Andersén, Nils Ingemar*, redovisningskonsult, Svedänge gård, 740 46 Östervåla, f. 6/12 59, inv. 06.
ingemar.andersen@andersenekonomi.com
- Lindell, Gert Erik Gustav*, teol. kand., fil. kand., redaktör, Kammakargatan 54 A, 111 60 Stockholm, f. 24/6 50, inv. 08.
- Bernadotte af Wisborg, Carl Louis*, direktör, Frötuna gård, 755 96 Uppsala, f. 1/6 55, inv. 11.
carl@cbfonder.se
- Luthersson, Jan Peter*, fil. dr, docent, Bryggargatan 3, 111 21 Stockholm, f. 9/12 54, inv. 15.
peter.luthersson@axsonjohnsonstiftelsen.se

SENIORLEDAMÖTER

- Göransson, Carl Axel Sölve Ragnvald*, fil. dr, docent, Norra Parkvägen 2 B, 756 45 Uppsala, f. 6/5 25, inv. 78.
- Huldén, Lars Evert*, fil. dr, professor, Sanitärögatan 4 A 15, FI-00300 Helsingfors, Finland, f. 5/2 26, inv. 78.
lars.hulden@welho.com
- Bringéus, Nils-Arvid Edvard Alarik*, fil. dr, dr. philos., teol. kand., professor, Galjevångsvägen 4, 224 65 Lund, f. 29/3 26, inv. 70.
castor.bringeus@telia.com
- Podolák, Ján*, DrSc., professor, f.d. universitetsrektor, Podzáhradámie 62, 84102 Bratislava, Slovakien, f. 17/5 26, inv. 89.

- Alinei, Mario*, Dottore in Lettere, professor, Casella Postale 102, IT-50029 Tavarnuzze (Firenze), Italien, f. 10/8 26, inv. 86.
- Venås, Kjell*, dr. phil., professor, Terrassevegen 104, NO-0682 Oslo 6, Norge, f. 30/11 27, inv. 88.
kjell.venaas@online.no
- Jonsson, Hans Erling*, fil. dr, professor, f.d. ordbokschef, Fästan, Tygelsjö 331, 247 91 Södra Sandby, f. 10/6 28, inv. 86.
hans.maj@hotmail.com
- Hidemark, Brita Elisabet*, fil. dr, docent, Wollmar Yxkullsgatan 4, 118 40 Stockholm, f. 16/10 28, inv. 91.
elisabet.hidemark@ownit.nu
- Andersson, Karl Thorsten Gunnar*, fil. dr, dr. phil., professor, Grönstenvägen 32, 752 41 Uppsala, f. 23/2 29, inv. 73.
thorsten.andersson@telia.com
- Hofer, Tamás*, Dr. phil., f.d. museichef, Szilágyi Erzsébet fasor 17, HU-1026 Budapest, Ungern, f. 29/12 29, inv. 96.
- Brückner, Wolfgang* Winfried, Dr. phil., professor, Bohlleitenweg 59, DE-97082 Würzburg, Tyskland, f. 14/3 30, inv. 83.
- Andrae, Carl Göran*, fil. dr, professor, Slöjdgatan 17, 752 38 Uppsala, f. 23/4 30, inv. 80.
carlgoran.andrae@hotmail.se
- Ek, Sven Birger (Sven B.)*, fil. dr, professor, Welandergatan 19, 416 56 Göteborg, f. 10/6 31, inv. 77.
- Hasselmo, Nils*, fil. dr, professor, f.d. universitetsrektor, 5960 E. Placita Alta Reposo, Tucson, AZ 85750, USA, f. 2/7 31, inv. (80) 89.
nilshasselmo@comcast.net
- Wilson, Sir David M.*, MA, fil. dr, professor, f.d. Director of the British Museum, The Lifeboat House, Castletown, Isle of Man IM9 1LD, Storbritannien, f. 30/10 31, inv. (69) 76.
dmw@mcb.net
- Tarvel, Enn*, dr. scient. hist., professor, Trummi põik 5A-30, EE-0026 Tallinn, Estland, f. 31/7 32, inv. 94.
- Arrhenius, Birgit*, fil. dr, professor, Ringvägen 39 C, 118 63 Stockholm, f. 25/8 32, inv. 95.
birgit.arrhenius@arklab.su.se
- Storå, Nils*, fil. dr, professor, Vårdbergsgatan 8 C, FI-20700 Åbo 70, Finland, f. 29/5 33, inv. 83.
- Hildebrandt, Reiner* Willi, Dr. phil., professor, Am Zuckerberg 2, DE-35043 Marburg, f. 21/3 33, inv. 99.
- Gräslund, Bo* Albert, fil. dr, professor, Norra Parkvägen 4 B, 756 45 Uppsala, f. 13/12 34, inv. 88.
bo.graslund@arkeologi.uu.se
- Brednich, Rolf* Wilhelm, Dr. phil., professor, Tuckermannweg 6, DE-37085 Göttingen, Tyskland, f. 8/2 35, inv. 85.

- Reinhammar, Maria (Maj)*, fil. dr, docent, f.d. arkivchef, Norbyvägen 46 A, 752 39 Uppsala, f. 17/5 35, inv. (86) 90.
maj.reinhammar@agora.se
- Lönnroth, Lars* Christoffer, fil. dr, professor, Santessonsgatan 15, 412 66 Göteborg, f. 4/6 35, inv. 97.
lars.lonnroth@lit.gu.se
- Düwel, Heino Willi Klaus*, Dr. phil., professor, Am Sölenborn 18, DE-37085 Göttingen, Tyskland, f. 10/12 35, inv. 97.
kduewel@gwdg.de
- Elmevik, Bengt Lennart*, fil. dr, professor, Vasagatan 1 C, 753 13 Uppsala, f. 2/2 36, inv. 77.
lennart.elmevik@telia.com
- Scharfe, Martin* Reinhard, Dr. phil., professor, Eulenkopfstrasse 23, DE-35043 Marburg, Tyskland, f. 8/3 36, inv. 97.
- Daun, Åke*, fil. dr, professor, Folkungagatan 142, 116 30 Stockholm, f. 1/4 36, inv. 85.
ake.daun@ownit.nu
- Kjellström, Rolf* Evert, fil. dr, docent, Villa Vindhem, Viks fiskeläge 1435, 272 95 Simrishamn, f. 4/6 36, inv. 98.
rolfkjellstrom@spray.se
- Nordberg, Bengt* Karl Richard, fil. lic., professor, Wallingatan 1, 752 24 Uppsala, f. 8/8 36, inv. 96.
Bengt.Nordberg1@comhem.se
- Hultgård, Erik Anders* N:son, teol. dr, fil. mag., professor, Gråmesvägen 6, 756 52 Uppsala, f. 23/12 36, inv. 01.
anders.hultgard@relhist.uu.se
- Ramsten, Märta* Anna Margareta, fil. dr, docent, f.d. arkivchef, Upplandsgatan 44, 5 tr., 113 28 Stockholm, f. 25/12 36, inv. 00.
marta.ramsten@gmail.com
- Viereck, Wolfgang* Wilhelm, Dr. phil., fil. dr, professor, Obere Dorotheenstrasse 5 A, DE-96049 Bamberg, Tyskland, f. 4/9 37, inv. 95.
wolfgang.viereck@uni-bamberg.de
- Klein, Barbro* Maria, fil. dr, professor, Fatbursgatan 14 A, 118 54 Stockholm, f. 14/3 38, inv. 00.
Barbro.Klein@Swedishcollegium.se
- Korhonen, Kauko Olavi*, fil. dr, professor, Kanotvägen 5, 961 51 Boden, f. 8/5 38, inv. 89.
olavi.korhonen123@gmail.com
- Tarkiainen, Kari* Valtteri, fil. dr, f.d. riksarkivarie, Lai Tänav 27-3, EE-51005 Tartu, Estland, f. 14/6 38, inv. 97.
kari.tarkiainen@mail.ee
- af Klinenberg, Bengt* Knut Erik, fil. dr, professor, författare, Vendevägen 13, 181 31 Lidingö, f. 25/12 38, inv. 93.
bengt.afklinenberg@telia.com

- Nes, Oddvar Sigmund*, mag. art., professor, Storevardsbrekka 31, NO-5305 Florvåg, Norge, f. 27/12 38, inv. 93.
- Peterson, Lena Cecilia*, fil. dr, professor, Gråalsvägen 12, 753 50 Uppsala, f. 27/1 39, inv. 94.
lena.peterson@nordiska.uu.se
- Kaivola-Bregenhøj, Annikki Irmeli*, fil. dr, professor, Puusepänkatu 2 C, FI-04200 Kervo, Finland, f. 1/2 39, inv. 00.
annikki.bregenhøj@elisanet.fi
- Ólason, Vésteinn*, dr. phil., professor, f.d. chef för Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum, Nýlendugata 43, IS-101 Reykjavík, Island, f. 14/2 39, inv. 99.
vesteinn@hi.is
- Hägg, Inga Helena*, fil. dr, professor, Barktorp, Box 5416, 782 91 Malung, f. 14/7 39, inv. 99.
barktorp@hotmail.com
- Hallberg, Axel Göran*, fil. dr, docent, f.d. arkivchef, Krokgränd 20, 241 32 Eslöv, f. 7/10 39, inv. 00.
goran.hallberg@bwm.se
- Brohed, Nils Ingmar*, teol. dr, professor, Warholms väg 8 A, 224 65 Lund, f. 3/1 40, inv. 97.
brohed@pbhome.se
- Köstlin, Konrad*, Dr. phil., professor, Oberzellergasse 3/13, AT-1030 Wien, Österrike, f. 8/5 40, inv. 96.
- Gräslund, Anne-Sofie Elisabeth*, fil. dr, professor, Norra Parkvägen 4 B, 756 45 Uppsala, f. 1/6 40, inv. 03.
Anne-Sofie.Graslund@arkeologi.uu.se
- Barnes, Michael Patrick*, MA, fil. dr, professor, 93 Longland Drive, London N20 8HN, England, f. 28/6 40, inv. (77) 84.
Michael@runes.demon.co.uk
- Hellspong, Mats*, fil. dr, professor, Grubbensringen 32 B, 112 69 Stockholm, f. 15/10 40, inv. 91.
mats.hellspong@comhem.se
- Gustavsson, Anders Karl Gustav*, fil. dr, professor, Tegneby-Hogen 140, 473 97 Henån, f. 7/12 40, inv. 87.
anders.gustavsson@ikos.uio.no
- Skarin Frykman, Harriet Birgitta*, fil. dr, professor, Bögatan 35 B, 412 72 Göteborg, f. 4/1 41, inv. 93.
birgitta.skarin-frykman@ethnology.gu.se
- Alver, Bente Gullveig*, dr. philos., professor, Lille Øvregate 36 A, NO-5018 Bergen, Norge, f. 26/8 41, inv. 96.
Bente.Alver@ikk.uib.no
- Häggman, Solveig Ann-Mari*, fil. dr, professor, chef för Finlands svenska folkmusikinstitut i Vasa, Strandgatan 8 B 37, FI-65100 Vasa, Finland, f. 19/9 41, inv. 98.
ann-mari.haggman@sfs.fi

- Lönnqvist, Bo* Hjalmar, fil. dr, professor, Unionsgatan 45 B 30, FI-00170 Helsingfors, Finland, f. 29/9 41, inv. 93.
bohjalmar@gmail.com
- Ivars, Siv Ann-Marie*, fil. dr, professor, Skepparegatan 35 A 13, FI-00150 Helsingfors, Finland, f. 6/11 41, inv. 01.
ann-marie.ivars@kolumbus.fi
- Greule, Albrecht* Johannes, Dr. phil., professor, Hangstrasse 30, DE-93173 Wenzelnbach, Tyskland, f. 13/4 42, inv. 05.
albrecht.claudia.greule@freenet.de
- Clunies Ross, Margaret* Beryl, MA, fil. dr, professor, P.O. Box 4, Camperdown Business Centre, New South Wales 1450, Australien, f. 24/4 42, inv. 01.
margaret.cluniesross@sydney.edu.au
- Strandberg, Lars Svante*, fil. dr, professor, Damastvägen 2, 757 57 Uppsala, f. 2/8 42, inv. (88) 95.
Svante.Strandberg@nordiska.uu.se
- Frykman, Nils Jonas* Daniel, fil. dr, professor, S:t Laurentiigatan 12 A, 222 21 Lund, f. 22/10 42, inv. 94.
Jonas.Frykman@kultur.lu.se
- Österberg, Eva* Birgitta, fil. dr, professor, Filippavägen 2 A, 222 41 Lund, f. 25/10 42, inv. 84.
Eva.Osterberg@hist.lu.se
- Bursell, Barbro* Julia, fil. dr, docent, f.d. överintendent, Bodarna, Häggeby, 746 94 Bålsta, f. 30/12 42, inv. 98.
barbro.bursell@bodarna.se
- Arvastson, Stig Gösta*, fil. dr, professor, Timmermansgatan 20 C, 753 33 Uppsala, f. 16/5 43, inv. (03) 05.
gosta.arvastson@etnologi.uu.se
- Löfgren, Orvar* Sigurd, fil. dr, professor, Linnégatan 12, 224 60 Lund, f. 2/10 43, inv. 89.
Orvar.Lofgren@kultur.lu.se
- Trudgill, Peter* John, MA, Ph.D., professor, 6 Amelia House, Colegate, Norwich NR3 1DD, England, f. 7/11 43, inv. 03.
peter.trudgill@unifr.ch
- Jørgensen, Bent* Peter, dr. phil., professor, Tagensvej 15, DK-2200 København N, Danmark, f. 12/3 44, inv. 06.
berge@hum.ku.dk
- Genrup, Kurt* Lennart, fil. dr, professor, Stöcksjö Åsarväg 36, 905 80 Umeå, f. 8/5 44, inv. 99.
kurt.genrup@kultmed.umu.se
- Johannesson, Torborg* Ida Lena, fil. dr, professor, S:t Eriksgatan 85, 113 32 Stockholm, f. 20/2 45, inv. 97.
johannesson.lena@gmail.com

Joensen, Jóan Pauli, dr. phil., fil. dr, professor, f.d. universitetsrektor, Gæsugøta 18, FO-100 Tórshavn, Färöarna, f. 30/4 45, inv. 94.
jopajo@setur.fo

Edström, Karl-Olof (Olle), fil. dr, professor, Möttviksvägen 15, 421 66 Västra Frölunda, f. 31/7 45, inv. 96.
olle.edstrom@musicology.gu.se

Hasan-Rokem, Galit, Ph.D., professor, Department of Hebrew Literature and Jewish and Comparative Folklore Program, Hebrew University of Jerusalem, Mt. Scopus, Jerusalem 91905, Israel, f. 29/8 45, inv. 07.
hasanrokem@gmail.com

Thelander, Mats Olov Arvid, fil. dr, professor, Oslogatan 64, 752 64 Uppsala, f. 16/9 45, inv. 95.
Mats.Thelander@nordiska.uu.se

ARBETANDE LEDAMÖTER

Inländska

Jansson, Nils Torkel, fil. dr, professor, Petterslundsgatan 25, 753 28 Uppsala, f. 7/3 47, inv. 92.
torkel.jansson@hist.uu.se

Larsson, Lars-Gunnar, fil. dr, professor, Fyrisvallsgatan 8 B, 752 28 Uppsala, f. 9/12 47, inv. 93.
larsson.larsgunnar@gmail.com

Edlund, Lars-Erik Anders, fil. dr, professor, Eriksdalsvägen 30, 913 32 Holmsund, f. 16/8 53, inv. 94.
lars-erik.edlund@nord.umu.se

Myrdal, Janken Peter, fil. dr, professor, Västerlånggatan 31, 111 29 Stockholm, f. 4/11 49, inv. 95.
Janken.Myrdal@ekon.slu.se

Magnusson, Lars Gösta, fil. dr, professor, Övre Slottsgatan 26 G, 753 12 Uppsala, f. 6/6 52, inv. 97.
Lars.Magnusson@ekhist.uu.se

Lindegren, Jan Axel, fil. dr, professor, Hugleksgatan 5, 753 34 Uppsala, f. 3/1 49, inv. 98.
Jan.Lindegren@hist.uu.se

Svedjedal, Erik Johan Olof, fil. dr, professor, Hedensbergsvägen 27, 752 60 Uppsala, f. 29/6 56, inv. 98.
Johan.Svedjedal@littvet.uu.se

Brink, Arthur Stefan, fil. dr, professor, Sysslomansgatan 40 B, 752 27 Uppsala, f. 26/7 52, inv. (95) 01.
s.brink@abdn.ac.uk

- Williams, Henrik* Bruun, fil. dr, professor, Övre Slottsgatan 14 C, 753 10 Uppsala, f. 16/10 58, inv. 02.
Henrik.Williams@nordiska.uu.se
- Svensson, Ulla Birgitta*, fil. dr, professor, Linnégatan 31, 2 tr., 114 47 Stockholm, f. 17/12 48, inv. 02.
birgitta.svensson@nordiskamuseet.se
- Fridell, Björn Staffan* Folke, fil. dr, professor, Tullgarnsgatan 9, 753 17 Uppsala, f. 11/4 52, inv. (03) 05.
Staffan.Fridell@Nordiska.uu.se
- Palmenfelt, Ulf* Alrik, fil. dr, professor, Östra Sömmerskestigen 12, 621 53 Visby, f. 6/6 47, inv. (03) 05.
Ulf.Palmenfelt@hgo.se
- Ternhag, Nils Gunnar*, fil. dr, professor, Norra Mariégatan 1 B, 791 72 Falun, f. 31/10 48, inv. 05.
gunnar.ternhag@gmail.com
- Lindkvist, Nils Thomas*, fil. dr, professor, Svängrumsgatan 36, 421 71 Västra Frölunda, f. 16/4 49, inv. 06.
thomas.lindkvist@history.gu.se
- Huss, Leena* Marjatta, fil. dr, docent, Källarbäcksvägen 13, 757 52 Uppsala, f. 27/9 48, inv. 06.
leena.huss@multietn.uu.se
- Åkesson, Lynn* Irene Christine Alm, fil. dr, professor, Trollebergsvägen 38 A, 227 31 Lund, f. 24/6 51, inv. 06.
Lynn.Akesson@kultur.lu.se
- Widgren, Mats* Olof, fil. dr, professor, Fisknätskatan 4, 133 43 Saltsjöbaden, f. 5/4 48, inv. 07.
mats.widgren@humangeo.su.se
- Nilsson, Torsten Bertil* Kristoffer, teol. dr, fil. kand., professor, Sunnaväg 14 H, 6 tr., 222 26 Lund, f. 30/3 51, inv. 07.
bertil.nilsson@rel.gu.se
- Andrén, Anders*, fil. dr, professor, Bergsgatan 57, 112 31 Stockholm, f. 7/5 52, inv. 08.
anders.andren@ark.su.se
- Lindmark, Per* Daniel, fil. dr, professor, Brednoret 77, 917 97 Bygdeå, f. 28/2 60, inv. 08.
daniel.lindmark@historia.umu.se
- Beach, Hubert* Schenck (*Hugh*), Ph.D., professor, Herman Ygbergs väg 13, 167 61 Bromma, f. 7/6 49, inv. 08.
Hugh.Beach@antro.uu.se
- Fjellström, Christina* Maria, fil. dr, professor, Kungsängsgatan 57 J, 753 17 Uppsala, f. 22/1 53, inv. 09.
Christina.Fjellstrom@IKV.uu.se
- Nyström, Lars* Birger *Staffan*, fil. dr, professor, Docentbacken 5, 114 18 Stockholm, f. 11/12 52, inv. 09.
staffan.nystrom@nordiska.uu.se

- Jackson, Peter Gustaf*, fil. dr, professor, Roslagsgatan 40 D, 113 55 Stockholm, f. 25/3 71, inv. 10.
peter.jackson@rel.su.se
- Nyman, Ingrid Eva Elisabet*, fil. dr, professor, Brunnshusgatan 9 B, 871 32 Härnösand, f. 27/11 49, inv. 10.
eva.nyman@miun.se
- Flygare, Barbro Iréne*, fil. dr, docent, forskningschef, Torstuna Grinda, 749 72 Fjärdhundra, f. 17/11 50, inv. 10.
irene.flygare@upplandsmuseet.se
- Williams, Anna Lena*, fil. dr, professor, Övre Slottsgatan 14 C, 753 10 Uppsala, f. 9/11 57, inv. 10.
anna.williams@littvet.uu.se
- Jönsson, Lars-Eric*, fil. dr, professor, Vikensgatan 8, 263 32 Höganäs, f. 2/5 61, inv. 11.
lars-eric.jonsson@kultur.lu.se
- Kaliff, Anders Olof Lennart*, fil. dr, professor, Karlsrogatan 87 A, 752 39 Uppsala, f. 31/3 63, inv. 11.
anders.kaliff@arkeologi.uu.se
- Ågren, Maria Christina*, fil. dr, professor, Storskogsvägen 17, 756 45 Uppsala, f. 3/6 59, inv. 12.
Maria.Agren@hist.uu.se
- Johansson, Ella Maria*, fil. dr, professor, Svartbäcksgatan 43 C, 753 16 Uppsala, f. 30/11 58, inv. 13.
ella.johansson@etnologi.uu.se
- Sundqvist, Per Olof Gustaf*, fil. dr, professor, Eriksgatan 11 A, 752 18 Uppsala, f. 10/3 59, inv. 13.
Olof.Sundqvist@rel.su.se
- Zachrisson, Torun Elisabeth*, fil. dr, docent, Källängsvägen 67, 181 44 Lidingö, f. 1/2 60, inv. 13.
torun.zachrisson@ark.su.se
- Källström, Bo Magnus*, fil. dr, docent, Ringvägen 160, 116 31 Stockholm, f. 4/6 64, inv. 13.
magnus.kallstrom@raa.se
- Ronström, Owe Krister*, fil. dr, professor, St. Olofs gränd 2, 621 55 Visby, f. 12/10 53, inv. (11) 13.
owe@hgo.se
- Vikstrand, Per Jörgen Kristoffer*, fil. dr, docent, Stabby Allé 9 A, 752 29 Uppsala, f. 27/5 62, inv. 13.
per.vikstrand@sprakochfolkminnen.se
- Blehr, Barbro Birgitta*, fil. dr, professor, Körsbärsvägen 8, 114 23 Stockholm, f. 10/2 57, inv. 15.
barbro.blehr@etnologi.su.se
- Price, Neil Stuppel*, fil. dr, professor, Dalgatan 7 A, 752 18 Uppsala, f. 13/9 65, inv. 08.
neil.price@arkeologi.uu.se

Frängsmyr, Carl Johan Erik, fil. dr, docent, Säves väg 18, 752 63 Uppsala, f. 14/1 71, inv. 15.

carl.frangsmyr@uadm.uu.se

Skott, Claes Fredrik, fil. dr, docent, forskningsarkivarie, Såggatan 15 C, 414 58 Göteborg, f. 4/9 72, inv. 15.

fredrik.skott@sprakochfolkminnen.se

Utländska

Dillmann, François-Xavier, Docteur d'État ès Lettres, fil. dr, professor, 35 bis, rue du Maréchal-Gallieni, FR-78000 Versailles, Frankrike, f. 27/11 49, inv. 92.

francois-xavier.dillmann@ephe.sorbonne.fr

Wolf-Knuts, Gisela Ulrika Christina, fil. dr, professor, Universitetsgatan 6 A 10, FI-20100 Åbo, Finland, f. 6/12 47, inv. (92) 96.

uwolf@abo.fi

Glaser, Jürg, Dr. phil., professor, Herrenbergstrasse 5, CH-8006 Zürich, Schweiz, f. 7/12 51, inv. 99.

jglaser@ds.uzh.ch

Valk, Ülo, dr. phil., professor, Kalevi 109B-2, EE-50104 Tartu, Estland, f. 25/8 62, inv. 99.

ulo.valk@ut.ee

Mitchell, Stephen Arthur, Ph.D., professor, 44 Oak Hill Road, Harvard, Massachusetts 01451, USA, f. 22/4 51, inv. 00.

samitch@fas.harvard.edu

Åström, Anna-Maria, fil. dr, professor, Ursinsgatan 13 C 57, FI-20100 Åbo, Finland, f. 15/9 51, inv. 00.

amastrom@abo.fi

Lysaght, Patricia, Ph.D., professor, 37 Brook Court, Monkstown, Co. Dublin, Irland, f. 6/3 48, inv. 01.

patricia.lysaght@ucd.ie

Bugge Amundsen, Arne, dr. philos., professor, Asbjørnsens vei 4, NO-1605 Fredrikstad, Norge, f. 13/8 55, inv. 02.

a.b.amundsen@ikos.uio.no

Christiansen, Palle Ove, dr. phil., seniorforsker vid Dansk Folkemindesamling, Det Kongelige Bibliotek, Svinget 18^t t.h., DK-2300 København S, Danmark, f. 3/9 46, inv. 03.

poch@kb.dk

Gunnell, Terry Adrian, Ph.D., professor, Rekagrandi 1, IS-107 Reykjavík, Island, f. 7/7 55, inv. 05.

terry@hi.is

Rydving, Lars Olof Håkan, teol. dr, professor, Sanddalsringen 224, NO-5225 Nesttun, Norge, f. 9/5 53, inv. 06.

hakan.rydving@ahkr.uib.no

- Jesch, Judith*, Ph.D., professor, 5 Clumber Crescent North, Nottingham NG7 1EY, England, f. 26/3 54, inv. 07.
Judith.Jesch@nottingham.ac.uk
- Jahr, Ernst Håkon*, dr. philos., professor, Gimlekollen 3, NO-4633 Kristiansand S, Norge, f. 4/3 48, inv. 07.
ernsthakon.jahr@uia.no
- Eriksen, Anne*, dr. phil., professor, Fossveien 1, NO-1925 Blaker, Norge, f. 17/7 58, inv. 08.
anne.eriksen@ikos.uio.no
- Balzamo, Elena* Orłowskaia, fil. dr, 23, rue Alexandre Ribot, FR-28000 Chartres, Frankrike, f. 11/8 56, inv. (06) 09.
elena.balzamo@free.fr
- Haugen, Odd Einar*, dr. philos., professor, Claus Frimannsgate 8, NO-5011 Bergen, Norge, f. 1/5 54, inv. 09.
odd.haugen@lle.uib.no
- Schjødt, Jens Peter*, dr. phil., professor, Vestergårdsvangen 115, DK-8620 Viby J, Danmark, f. 24/3 52, inv. 09.
jps@teo.au.dk
- Raudvere, Helena Catharina*, fil. dr, professor, Magnus Stenbocksgatan 5, 222 24 Lund, f. 17/7 60, inv. 10.
raudvere@hum.ku.dk
- Nordal, Guðrún*, Ph.D., professor, chef för Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum, Skildinganesi 26, IS-101 Reykjavík, Island, f. 27/9 60, inv. 12.
gnordal@hi.is
- Schulte, Michael*, Dr. phil., professor, Andøyfaret 80, NO-4623 Kristiansand S, Norge, f. 17/7 63, inv. 12.
michael.schulte@uia.no
- Skre, Dagfinn*, dr. philos., professor, Motzfeldtsgate 8, NO-0187 Oslo, Norge, f. 1/9 54, inv. 12.
dagfinn.skre@khm.uio.no
- Winkler, Eberhard Klaus Wolfgang*, Dr. phil., professor, Über dem Buschwege 13, DE-37077 Göttingen, Tyskland, f. 31/7 55, inv. 12.
ewinkle@gwdg.de
- Brusila, Eero Johannes*, fil. dr, professor, Klostergatan 15 G 42, FI-20700 Åbo, Finland, f. 19/11 64, inv. 12.
jbrusila@abo.fi
- DuBois, Thomas A.*, Ph.D., professor, 2336 Monroe Street, Madison, Wisconsin 53711, USA, f. 29/10 60, inv. 12.
tadubois@wisc.edu
- Damsholt, Kirstine (Tine)*, Ph.D., professor, Pile Allé 19 B. 2. tv, DK-2000 Frederiksberg, Danmark, f. 21/6 61, inv. 14.
tinedam@hum.ku.dk

Nedoma, Robert, Dr. phil., professor, Josef-Frank-Gasse 3/8.4, AT-1220 Wien, Österrike, f. 9/2 61, inv. 14.
robert.nedoma@univie.ac.at

KORRESPONDERANDE LEDAMÖTER

Sanderson, Stewart, MA, f.d. Director of the Institute of Dialect and Folk Life Studies, University of Leeds, Mertoun Cottage, High Street, Yetholm, Kelso TD5 8RG, England, f. 23/11 24, inv. 67.

Lindow, John, Ph.D., professor, 142 Prospect Park W. Apt. 3, Brooklyn, NY 112 15, USA, f. 23/7 46, inv. 77.
lindow@berkeley.edu

Zachrisson, Karl Sune Ragnar, fil. lic., f.d. styresman för Nordiska museet, Klosterledsgatan 6, 592 32 Vadstena, f. 28/1 32, inv. 80.
sune.zachrisson@telia.com

Whitaker, Ian, dr. philos., professor, 97-2533, 152 St., Surrey, British Columbia V4P 1N4, Canada, f. 4/7 28, inv. 81.

Steingrímsson, Sigurgeir, cand. mag., redaktör vid Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum, Brekkustígur 3, IS-101 Reykjavík, Island, f. 2/10 43, inv. 82.
sigurgst@hi.is

Poulsen, Jóhan Hendrik W., mag. art., professor, FO-175 Kirkjubøur, Färöarna, f. 20/6 34, inv. 83.

Hofrén, Erik Johan, fil. lic., professor, f.d. direktör för Stiftelsen Arbetets museum, Herserudsvägen 6, 181 34 Lidingö, f. 10/4 36, inv. 83.

Petersen, Robert Karl Frederik, professor, Mageløs 9 B^{III} t.h., DK-5000 Odense C, Danmark, f. 18/4 28, inv. 85.

Gustavson, Helmer Olov, fil. kand., f.d. avdelningsdirektör, Skestavägen 43, 163 51 Spånga, f. 23/3 38, inv. 86.
margareta.gustavson@comhem.se

Strid, Jan Paul, fil. dr, professor, Hargs Västergård, Björklunden, 590 48 Vikingstad, f. 15/7 47, inv. 86.
jan.paul.strid@liu.se

Fisher, Brian Peter, MA, M.Phil., 3 Luckett's Close, Histon, Cambridge CB4 4HG, England, f. 28/4 34, inv. 87.
pandwfisher@virginmedia.com

Kan, Aleksander, fil. dr, professor, Gästrikegatan 10, 1 tr., 113 62 Stockholm, f. 31/10 25, inv. 88.
Aleksander.Kan@hist.uu.se

Schietzel, Kurt, Dr. phil., professor, Direktor des Archäologischen Landesmuseums und des Wikinger Museum Haithabu der Christian-Albrechts-Universität, Schloss Gottorf, DE-24837 Schleswig, Tyskland, f. 25/9 33, inv. 88.

Stoklund, Marie Ingerslev, cand. mag., f.d. museumsinspektör, Uglevängen 13, DK-2830 Virum, Danmark, f. 11/8 34, inv. 88.

Marie.Stoklund@natmus.dk

Vensild, Henrik, mag. art., museumsdirektör, Storegade 29, DK-3700 Rønne, Danmark, f. 5/4 42, inv. 88.

h.vensild@mail.dk

Ivarsdotter, Backa Anna Hilma Svea, fil. dr, professor, Grönstensvägen 12, 752 41 Uppsala, f. 2/3 38, inv. 90.

anna.ivalsdotter@musik.uu.se

Melnikova, Elena, dr. phil., professor, Profsojuznaja ul. 75-1-40, 117342 Moskva, Ryssland, f. 25/11 41, inv. 90.

melnikova_2002@mail.ru

Person, Per Bengt-Arne, fil. lic., f.d. länsmuseumchef, Engelbrektsgatan 3, 432 41 Varberg, f. 30/3 27, inv. 90.

Lamb, Raymond George, Ph.D., No 4 Janet Street, Thurso KW14 7AR, Caithness, Skottland, f. 9/1 48, inv. 91.

Estham, Hjärdis Inger Katarina, teol. dr, fil. lic., f.d. avdelningsdirektör, Torsgatan 2, 753 15 Uppsala, f. 9/6 28, inv. 92.

Häkli, Esko Antero, teol. dr, fil. lic., professor, f.d. överbibliotekarie, Mechelingatan 13 B 24, FI-00100 Helsingfors, Finland, f. 30/11 36, inv. 92.

esko.hakli@helsinki.fi

Lindquist, Sven-Olof, fil. dr, docent, f.d. landsantikvarie, Sankt Hansgatan 1 C, 621 57 Visby, f. 3/3 33, inv. 93.

svenolof.lindquist@gmail.com

Rydh, Stig Erik Ingvar, fil. kand., f.d. landsantikvarie, Syslomansgatan 17 A, 753 14 Uppsala, f. 25/3 37, inv. 93.

stig.rydh@comhem.se

Melefors, Nils Evert Fredrik, fil. dr, docent, f.d. ordbokschef, Odensgatan 18, 753 13 Uppsala, f. 19/4 33, inv. 94.

evert.melefors@nordiska.uu.se

Nyström, Bo Gunnar, fil. lic., f.d. forskningschef, Bertilsvägen 22 A, 752 60 Uppsala, f. 7/7 39, inv. 94.

Nilsson, Jan, fil. dr, docent, f.d. arkivchef, Skomakarevägen 13, 434 40 Kungsbacka, f. 2/12 32, inv. 95.

jan.stenar.nilsson@telia.com

Tornehed, Stig Lennart, fil. dr, redaktör, Stamvägen 15, 352 53 Växjö, f. 8/4 24, inv. 95.

Ambjörnsson, Ronny, fil. dr, professor, Näset 117, 922 66 Tavelnsjö, f. 21/3 36, inv. 98.

Jobs-Björklöf, Kersti, fil. kand., f.d. kulturintendent, Tibble Sundsgattu 3, 793 36 Leksand, f. 8/11 37, inv. 98.

kersti.jobs.bjorklof@telia.com

Mackay, Margaret A., Ph.D., Director of School of Scottish Studies, University of Edinburgh, 41 St. Vincent Crescent, Glasgow G3 8NG, Skottland, f. 7/8 45, inv. 98.

Margaret.A.Mackay@ed.ac.uk

Quinn, Judy Elisabeth, Ph.D., senior lecturer, Newnham College, Cambridge CB3 9DF, England, f. 20/1 57, inv. 99.

jeq20@cam.ac.uk

Runblom, Harald, fil. dr, professor, f.d. föreståndare för Centrum för multietnisk forskning, Uppsala universitet, Hesselmans väg 26, 752 63 Uppsala, f. 20/11 39, inv. 99.

Åhlén, Marit Marianne, fil. dr, akademiintendent, Vasagatan 1 C, 753 13 Uppsala, f. 14/3 51, inv. 00.

marit.ahlen@telia.com

Nyström, Bengt Georg Tage, fil. dr, f.d. museichef, Upplandsgatan 74, 113 44 Stockholm, f. 3/10 37, inv. 01.

bgt.nystrom@telia.com

Brück, Ulla Dorrit Louise, fil. kand., universitetslektor, Sandhamnsgatan 42, 115 28 Stockholm, f. 20/2 42, inv. 02.

ulla.bruck@gmail.com

Lövkrona, Inger Sylvia Astrid, fil. dr, professor, Karl XII-gatan 11, 222 20 Lund, f. 15/11 43, inv. 03.

Inger.Lovkrona@kultur.lu.se

Liby, Sven Håkan, fil. dr, landsantikvarie, Läby Österby 114, 755 92 Uppsala, f. 10/2 50, inv. 05.

hakan.liby@upplandsmuseet.se

Svanberg, Stig Ingvar Christian, fil. lic., forskare, Våktargatan 58 B, 754 22 Uppsala, f. 28/6 53, inv. 05.

ingvar.svanberg@ucrs.uu.se

Harris, Joseph Clarence, Ph.D., professor, Dep. of English, Barker Center, 12 Quincy St., Harvard University, Cambridge, MA 02138, USA, f. 18/9 40, inv. 06.

harris@fas.harvard.edu

Schön, Ebbe Verner, fil. dr, docent, Helgalunden 13, 118 58 Stockholm, f. 13/12 29, inv. 06.

Larsson, Gösta Mats Olof (*Mats G.*), fil. dr, docent, Bräcksta Guckedal, 743 93 Vattholma, f. 23/6 46, inv. 07.

m.g.larsson@telia.com

Tellenbach, Birgit Margareta, fil. kand., Södra Västkustvägen 73, 237 36 Bjärred, f. 3/7 41, inv. 08.

margareta.tellenbach@gmail.com

Hagberg, Johnny Stig-Sune, teol. kand., kyrkoherde, prost h.c., Prästgården, 531 94 Järpås, f. 10/8 52, inv. 09.

jarpas.pastorat@svenskakyrkan.se

Eklund, Gerd Birgit, fil. dr, docent, Billvägen 19, 756 48 Uppsala, f. 23/10 42, inv. 10.

gerd eklund@telia.com

Nordström, Britta Annika, fil. dr, arkivchef, Halsbäck 44, 471 91 Klövedal, f. 10/11 54, inv. 10.

annika.nordstrom@sprakochfolkminnen.se

Wahlberg, Mats Sten-Erik, fil. dr, docent, forskningschef, Sturegatan 19 A, 752 23 Uppsala, f. 25/5 48, inv. 10.

mats.wahlberg@sprakochfolkminnen.se

Tollin, Clas Magnus, fil. dr, docent, Kindstugatan 6, 111 31 Stockholm, f. 2/2 45, inv. 11.

clas.tollin@slu.se

Mortensen, Andras Marni, Ph.D., direktør for Søvsn Landsins, Niðaragøta 84, FO-188 Hoyvík, Färöarna, f. 16/1 60, inv. 12.

andrasm@savn.fo

AKADEMIENS SKRIFTER

A. Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi

1. *Ivar Modéer*: Småländska skärgårdsnamn.
2. *Inger M. Boberg*: Sagnet om den store Pans död.
3. *G. Granberg*: Skogsrådet i yngre nordisk folktradition.
4. *Gertrud Areskog*: Östra Småländs folkmål.
5. *B. Ohlsson*: Blekingekusten mellan Mörrums- och Ronnebyån.
6. *Johan Götlind* (och *Samuel Landtmanson*): Västergötlands folkmål. 1–4.
7. *Lennart Björkquist*: Jämtlands folkliga kvinnodräkter.
8. *Sven Rothman*: Östgötska folkminnen.
9. *Erik Brevner*: Sydöstra Närkes sjönamn.
10. *Verner Ekenvall*: De svenska ortnamnen på hester.
11. *Lars Levander* och *Ella Odstedt*: Övre Dalarnes bondekultur. 1–4.
12. *Helmer Olsson*: Folkliv och folkdikt i Vättle härad under 1800-talet.
13. *Folke Hedblom*: De svenska ortnamnen på säter.
14. *Lars Forner*: De svenska spannmålsmått.
15. *Johan J. Törners* »Samling af Widskeppelser». Med inledning och anmärkningar utg. av K. Rob. V. Wikman.
16. *Carl Ivar Ståhle*: Studier över de svenska ortnamnen på -inge.
17. *Bengt Holmberg*: Tomt och toft som appellativ och ortnamnselement.
18. *Oskar Loorits*: Grundzüge des estnischen Volksglaubens. 1–3.
19. *Daniel Harbe*: Folkminnen från Edsbergs härad. 1–2.
20. *Harry Ståhl*: Kvill och tyll. En studie över några i svenska ortnamn ingående ord med betydelsen 'ämöte', 'ågren' o. dyl.
21. *Lars Hellberg*: Inbyggarnamn på -karlar i svenska ortnamn. 1.
22. *Per Wieselgren*: Ortnamn och bebyggelse i Estlands forna och hittillsvarande svenskbygder. Ostharrien med Nargö.
23. *Einar Törnqvist*: Substantivböjningen i Östergötlands folkmål. 1–2.
24. *Valter Jansson*: Nordiska vin-namn. En ortnamnstyp och dess historia.
25. *Nils Tiber*: Ståndssamhället [i Svensk-Estland].
26. *Gunnar Linde*: Studier över de svenska stannamnen.
27. *Gideon Danell*: Ordbok över Nuckömålet.
28. *Andrus Saareste*: Petit atlas des parlers estoniens.
29. *Sigurd Fries*: Studier över nordiska trädnamn.
30. *Nils von Hofsten*: Eddadikternas djur och växter.
31. *Aleksander Loit* och *Nils Tiber*: Gammalsvenskbydokument.
32. *Lars Alfvegren*: r-genitiv och are-komposition.
33. *Gösta Franzén*: Runö ortnamn.
34. *Nils von Hofsten*: Segerlöken, *Allium victoralis*, i folktro och folkmedicin.
35. *Nils Tiber*: Runöbondens ägor.
36. *Nils von Hofsten*: Pors och andra humleersättningar och ölkryddor i äldre tider.
37. Sockenbeskrivningar från Hälsingland 1790–1791. Med efterskrift och register utg. av Nils-Arvid Bringéus.
38. *Nils Tiber*: Estlandssvenska språkdrag.
39. *Elis Åström*: Folktro och folkliv i Östergötland.
40. *Olof Gjerdman* och *Erik Ljungberg*: The Language of the Swedish Coppersmith Gipsy Johan Dimitri Taikon. Grammar, Texts, Vocabulary and English Word-Index. 1963.
41. *Per Wieselgren*: Ormsö ortnamn och bebyggelsehistoria. 1962.
42. *Gösta Franzén*: Laxdælabygdens ortnamn. 1964.
43. *Jöran Sahlgren*: Valda ortnamnsstudier. 1964.
44. *Allan Rostvik*: Har och harg. 1967.
45. *Karl Axel Holmberg*: De svenska tuna-namnen. 1969.
46. *Kustaa Vilkuna*: Kainuu – Kvänland, ett finsk-norsk-svenskt problem. 1969.

47. *Fridolf Isberg*: Supplement till G. Danells Ordbok över Nuckömålet. 1–2. 1970–1971.
48. *Dag Strömbäck*: Folklore och filologi. Valda uppsatser utgivna av Kungl. Gustav Adolfs Akademien 13.8 1970.
49. *Claes Åneman*: Om utvecklingen av gammalt kort *i* i ord av typen *vidja* i nordiska språk. 1–2. 1970.
50. *Gustav Ränk*: Die älteren baltischen Herrenhöfe in Estland. 1971.
51. *Nils Tiberg*: Estlandssvenska husdjursnamn. 1972.
52. *Sven Söderström*: Om kvantitetsutvecklingen i norrländska folkmål. Gammal kort stavelse i Kalix- och Pitemålen och målen i Nordmalings och Ragunda socknar. 1972.
53. *Maj Reinhammar*: Om dativ i svenska och norska dialekter. 1. Dativ vid verb. 1973.
54. *Vidar Reinhammar*: Pronomenstudier. 1975.
55. *Roger Johansson*: Svensk rommani. 1977.
56. *Evert Melefors*: Byngen, Smissen och Listar. Inbyggarbeteckningar och husbonde-namn på Gotland. 1. Typologi och ordbildning. 1983.
57. *Stefan Brink*: Sockenbildning och sockennamn. Studier i äldre territoriell indelning i Norden. 1990.
58. *Lena Moberg*: Lågtyskt och svenskt i Stockholms medeltida tänkeböcker. 1989.
59. *Bengt Odenstedt*: On the Origin and Early History of the Runic Script. Typology and Graphic Variation in the Older *Futhark*. 1990.
60. *Staffan Fridell*: Ortnamn på *-ryd* i Småland. 1992.
61. Isländsk folkdiktning. Med inledning och kommentar av Hallfreður Örn Eiríksson. 1992.
62. *John Insley*: Scandinavian Personal Names in Norfolk. A Survey Based on Medieval Records and Place-Names. 1994.
63. Estlands svenskar och svensksbygd. Bibliografi sammanställd av Stig Appelgren. 1997.
64. *Halvar Nilsson*: De värmländska medeltidsbrev. Register med kommentarer. 1997.
65. *Gun Widmark*: Stora vokaldansen. Om kvantitativa och kvalitativa förändringar i fornsvenskans vokalsystem. 1998.
66. *Sven B. Ek*: Polletik eller det föråldrade samhällets slingerbukter. 1998.
67. *Eberhard Löfvendahl*: Post- och järnvägsstationers namn i Götaland 1860–1940. Namngivning i spänningsfältet mellan allmänna och enskilda intressen. 1998.
68. *Annika Karlholm*: Folkligt bildspråk. En studie över djurbenämningar i metaforisk användning i svenska dialekter. 2000.
69. *Katharina Leibring*: *Sommargås* och *Stjärnberg*. Studier i svenska nötkreatursnamn. 2000.
70. *Eva Nyman*: Nordiska ortnamn på *-und*. 2000.
71. Food from Nature. Attitudes, Strategies and Culinary Practices. Proceedings of the 12th Conference of the International Commission for Ethnological Food Research, Umeå and Frostviken, 8–14 June, 1998. Ed. by Patricia Lysaght. 2000.
72. *Dag Strömbäck*: Sejd och andra studier i nordisk själsuppfattning. Med bidrag av Bo Almqvist, Hans Mebius och Gertrud Gidlund. 2000.
73. Prosten Carl Nyréns Afhandling om Östgöthiska dialecten. Utgiven med inledning och kommentarer av Maj Reinhammar. 2000.
74. Etnologin inför 2000-talet. Föredrag och artiklar med anledning av uppsalaetnologins 50-årsjubileum den 8 juni 1998. Red.: Gösta Arvastson, Birgitta Meurling & Per Peterson. 2000.
75. *Gösta Holm*: Uppväxtmiljö och språk. Agneta Horns språk i dialektgeografisk belysning. Ett bidrag till textlokaliseringens metodik. 2000.
76. *Gun Widmark*: Det språk som blev vårt. Ursprung och utveckling i svenskan. Urtid – Runtid – Riddartid. 2001. (Nytryck 2004.)
77. *Per Vikstrand*: Gudarnas platser. Förkristna sakrala ortnamn i Mälardalskapen. 2001.

78. Sigfrid Svensson som folklivsforskare. En minnesskrift i anledning av hundraårsdagen av hans födelse den 1 juni 1901 under redaktion av Nils-Arvid Bringéus. 2001.
79. *Ulla-Britt Kotsinas*: Lever Ekenssnacket? Om äldre och nyare Stockholmslang. 2001.
80. En 1700-talsordlista från Piteå. Utgiven med inledning och kommentarer av Maj Reinhammar. 2002.
81. *Lennart Larsson*: Varifrån kom svenskan? Om den svenska vokabulären i en fyrspråkig ordbok utgiven i Riga 1705. 2003.
82. *Mats Rydén*: Botaniska strövtåg. Svenska och engelska. 2003.
83. *Carl Göran Andræ*: Sverige och den stora flykten från Estland 1943–1944. 2004.
84. *Ella Odstedt*: Norrländsk folktradition. Uppteckningar i urval och med kommentarer av Bengt af Klintberg. 2004.
85. Sockenbeskrivningar från Gästrikland 1790–1791. Utg. av Nils-Arvid Bringéus. 2004.
86. *Anna Westerberg*: Norsjömålet under 150 år. 2004.
87. Språkhistoria och flerspråkighet. Föredragen vid ett internationellt symposium i Uppsala 17–19 januari 2003. Utg. av Lennart Elmevik. 2004.
88. Suffixbildungen in alten Ortsnamen. Akten eines internationalen Symposiums in Uppsala 14.–16. Mai 2004. Hrsg. von Thorsten Andersson und Eva Nyman. 2004.
89. *Maj Reinhammar*: Ord för begreppet 'hos' i äldre svenska och svenska dialekter. 2005.
90. ”Slipp tradisjonene fri – de er våre!” Red. av Bente Alver och Ann Helene Bolstad Skjelbred. 2005.
91. *Andreas Nordberg*: Jul, disting och förkyrklig tideräkning. Kalendrar och kalendarriska riter i det förkristna Norden. 2006.
92. *François-Xavier Dillmann*: Les magiciens dans l’Islande ancienne. Études sur la représentation de la magie islandaise et de ses agents dans les sources littéraires norroises. 2006.
93. Festmåltid och vardagsmat. Föredrag vid ett symposium till Anders Salomonssons minne 3–4 juni 2005. Redigerad av Mats Hellspong. 2006.
94. *Nils-Arvid Bringéus*: Carl Wilhelm von Sydow som folklorist. 2006.
95. *Staffan Fridell*: Ortnamn i stilistisk variation. 2006.
96. *Kristina Neumüller*: *Vattensjön* och *Vattenån*. Samband mellan sjönamn och ånamn i Medelpad. 2007.
97. Nya perspektiv inom nordisk språkhistoria. Föredrag hållna vid ett symposium i Uppsala 20–22 januari 2006. Utgivna av Lennart Elmevik. 2007.
98. Masks and Mummung in the Nordic Area. Ed. by Terry Gunnell. 2007
99. *Stefan Mähl*: *geven vnde screven tho deme holme*. Variablenlinguistische Untersuchungen zur mittelniederdeutschen Schreibsprache in Stockholm. 2008.
100. Carl Renmarck: Plurima Lingvæ Gothicæ Rudera. Utgiven med inledning och kommentarer av Maj Reinhammar. 2008.
101. *Karin Wilson*: Markusevangeliet i Lars Rangius samiska översättning från 1713. 2008.
102. Tingsprotokoll från Svärdsjö socken åren 1545–1619. Utgivna av Allan Rostvik. 2008.
103. *Nils-Arvid Bringéus*: Åke Campbell som etnolog. 2008.
104. Kartan i forskningens tjänst. Föredragen vid ett symposium i Uppsala 23–25 november 2006. Utgivna av Lars-Erik Edlund, Anne-Sofie Gråslund och Birgitta Svensson. 2008.
105. Samlade visor. Perspektiv på handskrivna visböcker. Föredrag vid ett symposium på Svenskt visarkiv 6–7 februari 2008. Utgivna av Gunnar Ternhag. 2008.
106. Folkkultur i fokus. Tretton jubileumsföreläsningar. Redaktör: Maj Reinhammar. 2009.
107. Döden speglad i aktuell kulturforskning. Symposieföredrag utgivna av Anders Gustavsson. 2009.

108. Thet Gothlenska Tungomålet. Språkkapitlet i Lars Neogards *Gautaukning* (1732). Utgivet med inledning och kommentar av Lars Wollin. 2009.
109. Svenska etnologer och folklorister. Redaktörer: Mats Hellspong och Fredrik Skott. 2010.
110. *Thorsten Andersson: Vad och vade*. Svensk slätter-, rågångs- och arealterminologi. 2010.
111. *Klas-Göran Selinge: Språket i landskapet*. Om runstenar, rågångar och byar. 2010.
112. Probleme der Rekonstruktion untergegangener Wörter aus alten Eigennamen. Akten einer internationalen Symposiums im Uppsala 7.–9. April 2010. Herausgegeben von Lennart Elmevik und Svante Strandberg. 2010.
113. Studier i svenska språkets historia 11. Förhandlingar vid Elfte sammankomsten för svenska språkets historia i Uppsala 23–24 april 2010. Utgivna av Maj Reinhammar under medverkan av Lennart Elmevik, Staffan Fridell, Mats Thelander och Henrik Williams. 2010.
114. En medeltida ordspråkssamling på fornsvenska. Utgiven av Inger Lindell. 2011.
115. *Rut Boström: Anders Sparrmans brev till Carl von Linné*. En kulturhistorisk och språklig undersökning med naturvetenskapliga inslag. 2011.
116. Studier i dialektologi och sociolingvistik. Föredrag vid Nionde nordiska dialektologkonferensen i Uppsala 18–20 augusti 2010. Utgivna av Lars-Erik Edlund, Lennart Elmevik och Maj Reinhammar. 2011.
117. *Anders Wepsäläinen: Stalotomterna*. En kritisk granskning av forskningsläget rörande en omdiskuterad fornlämningstyp. 2011.
118. Matti Mörtbergs värmlandsfinska uppteckningar. Sammanställda och kommenterade av Torbjörn Söder. 2011.
119. *Rolf Kjellström: Nybyggarliv i Vilhelmina*. 1. Träd och växter som resurs. 2012.
120. *Thorsten Andersson: Gamla strand- och önamn i Bråviksbygden*. 2012.
121. Contact between Low German and Scandinavian in the Late Middle Ages. 25 Years of Research. Lennart Elmevik and Ernst Håkon Jahr (editors). 2012.
122. *Rolf Kjellström: Nybyggarliv i Vilhelmina*. 2. Åkerbruk och boskapsskötsel. 2012.
123. Växter och växtnamn – ett möte mellan botanik och språkvetenskap. Föredrag från ett symposium i Stockholm och Uppsala 25–26 november 2010. Utgivna av Lars-Erik Edlund, Inger Larsson och Staffan Nyström. 2013.
124. Mellan nation och tradition. Idéströmningar i 1800-talets insamlingar av folklore. Föredrag från ett symposium i Visby 27–28 september 2011. Utgivna av Ulf Palmfelt. 2013.
125. *Rolf Kjellström: Nybyggarliv i Vilhelmina*. 3. Jakt, fångst och fiske. 2013.
126. *Andreas Nordberg: Fornnordisk religionsforskning mellan teori och empiri*. Kulten av anfäder, solen och vegetationsandar i idéhistorisk belysning. 2013.
127. Talemålsforskning i Norden dei siste 100 åra. Eit symposium i Åseral i 2011 i høve 100-årsjubileet for Didrik Arup Seips hovudfagsavhandling om åsdølmålet. Lennart Elmevik & Ernst Håkon Jahr (utg.). 2013.
128. *Nils-Arvid Bringéus: Örkelljungapåg och Lundaprofessor*. 2013.
129. *Sigvard Cederroth: Bondsagan*. Utgiven av Iréne A. Flygare och Barbro Björnemalm. 2014.
130. Aspekter på ordspråk. Föredrag vid ett symposium i Uppsala 27–28 april 2011. Utgivna av Lars-Erik Edlund och Bengt af Klintberg. 2014.
131. Medeltida storgårdar. 15 uppsatser om ett tvärvetenskapligt forskningsproblem. Utgivna av Olof Karsvall och Kristofer Jupiter. 2014.
132. *Rolf Kjellström: Nybyggarliv i Vilhelmina*. 4. Hus, hem och handel. 2014.
133. Från renhållningshjon till modeaccessoar. 10 000 år av relationer människa–hund i Sverige. Föredrag vid ett symposium i Uppsala 15 februari 2013. Utgivna av Anne-Sofie Gräslund och Ingvar Svanberg. 2014.
134. Tryckta visor. Perspektiv på skillingtryck som källmaterial. Redaktörer: Märta Ramsten, Karin Strand och Gunnar Ternhag. 2015.
135. *Åke Sandström: Hå och hanna*. Ordhistoriska och ordgeografiska studier av paddlingens och roddens äldsta terminologi i Norden. 2015.

136. *Mats Rydén*: Johannes Franckenius och den svenska floran. En studie i växt- och namnkunskap i 1600-talets Sverige. 2015.
137. *Rolf Kjellström*: Nybyggarliv i Vilhelmina. 5. Från vaggan till graven. 2015.
138. *Pär Alexandersson*: Ättestupans förvandlingar. Åldrande, hot och rädsla under 350 år. 2015.
139. »En alldeles egen och förträfflig National-Musik». Nio författare om *Svenska folkvisor från forntiden* (1814–1818). Redaktörer: Märta Ramsten och Gunnar Ternhag. 2015.

B. Övriga skriftserier

(För enskilda titlar hänvisas till Akademiens hemsida www.kgaa.nu.)

Folklivsskildringar och bygdestudier

Hembygdsskildringar

Kungl. Gustav Adolfs Akademiens småskrifter

Svenska sagor och sägner

Svenska gåtor

Svenska lekar

Svenska visor

C. Tidskrifter

Saga och sed. Kungl. Gustav Adolfs Akademiens årsbok. Årg. 1932–.

Namn och bygd. Tidskrift för nordisk ortnamnsforskning. Årg. 1, 1913–. (Utg. av Akademien fr.o.m. årg. 28, 1940.)

Arv. Nordic Yearbook of Folklore. Årg. 1, 1945–.

Ethnologia Scandinavica. A journal for Nordic ethnology. Årg. 1 (1971)–.

Svenska landsmål och svenskt folkliv. Årg. 1878–. (Utg. av Akademien fr.o.m. årg. 120, 1997.)

Studia anthroponymica Scandinavica. Tidskrift för nordisk personnamnsforskning. Årg. 1, 1983–. (Utg. av Akademien fr.o.m. årg. 27, 2009.)

Rig. Kulturhistorisk tidskrift. Årg. 1, 1918–. (Utg. av Akademien fr.o.m. årg. 98, 2015.)

D. Övriga skrifter

(För enskilda titlar hänvisas till Akademiens hemsida www.kgaa.nu.)

